

Novák Veronika
Hírek, hatalom, társadalom

INFORMÁCIÓTÖRTÉNELEM

A sorozat szerkesztésében
a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Könyvtártudományi Tanszéke működik közre

Novák Veronika

HÍREK, HATALOM, TÁRSADALOM

INFORMÁCIÓÁRAMLÁS PÁRIZSBAN
A KÖZÉPKOR VÉGÉN

GONDOLAT – INFONIA
Budapest, 2007

A kötet megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia
támogatta.

© Novák Veronika, 2007

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu

A kiadásért felel Bácskai István és Nagy Ádám

Szöveggondozó Rátkay Ildikó

Műszaki szerkesztő és sorozatterv Gembela Zsolt

ISBN 978 963 693 036 3

ISSN 1785 8585 005 9

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
BEVEZETÉS	13
Középkori szókincs – mai terminológia	13
Források	19
A híráramlás kutatása	24
Célok és szerkezet	34
A KORSZAK ÉS A HELYSZÍN	37
Zaklatott évtizedek	37
„Paris sans pair”	50
A párizsiak	53
Intézmények Párizsban	56
A KIRÁLY ÉS A NYILVÁNOSSÁG: A KÖZPONTI	
HATALOM TÁJÉKOZTATÁSI FORMÁI	63
A hatalom és a tudás	63
<i>Információáramlás a hatalmi diskurzusban</i>	63
<i>A királyi tájékozódás intézményei</i>	66
<i>A tájékoztatás tétjei</i>	77
A kikiáltás: hatalom a kereszteződéseken	79
<i>„Tudtára adjuk mindenkinek...”</i>	83
<i>„Felolvastattam a lényegét és a tartalmát”</i>	85
<i>„Felmutatás és felolvasás”</i>	89
<i>„A kereszteződéseken és a megszokott helyeken”</i>	93
<i>„Párizs városának polgárai és egyéb lakosai igen nagy számban”</i>	97

A királyi levelek: háború és béke	102
<i>Hírek a háborúról</i>	103
<i>Üzenetek a politikáról</i>	109
Gyűlések: a nyilvánosság fórumai	115
<i>„Összegyűltek a parlament nagytermében”</i>	116
<i>A város és a vesztőhely</i>	123
A rituális kommunikáció	127
<i>A ceremóniák nyelve</i>	128
<i>Békecsók és legyalult bot</i>	137
 A VÁROSI HATALOM STRATÉGIÁI ÉS LEHETŐSÉGEI	144
Az elveszett város?	144
A városi híráramlás kontextusa	147
<i>Levélbordók és levelezőpartnerek</i>	147
<i>Titok és tájékoztatás</i>	155
A városi információ Párizsban	160
<i>A tájékoztatás szereplői</i>	161
<i>Hírek a Grève térről</i>	163
 A SZÓ MESTEREI: KLERIKUSOK	
A HÍREK ÁRAMLÁSÁBAN	170
Kúria és zsinatok: az egyházi híráramlás csomópontjai	171
E világi hírek: kommunikáció a laikus társadalommal	181
<i>„...akár felszólalások, akár prédikációk...”</i>	183
<i>„...vallásos körmenetek...”</i>	193
<i>„...iratok, levelek és írások...”</i>	200
 „PÁRIZSBAN MINDENKI ERRŐL BESZÉLT”:	
AZ INFORMÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ	204
Egy pánik tanulságai	204
A hírek érkezése a városba	207
<i>Az utazók és az információ</i>	207
<i>Idegének a városban</i>	215
<i>A magánlevelezés gyakorlata</i>	222

Hírek a városban: a közösségen belüli híráramlás keretei	228
<i>A helyszínek: király a kocsmában</i>	231
<i>A közösségi vélekedés témái és alkalmai: gonosz vezetők, csodás jelek</i>	236
Az informális híráramlás kötött műfajai	247
<i>Adomák</i>	248
<i>Politikai dalok</i>	252
<i>Rémbírek</i>	259
 1411: A PROPAGANDA MŰKÖDÉSE	 278
 TÁRSADALOM ÉS TÁJÉKOZÓDÁS	 291
Parlamenti írnokok	296
<i>A törvény és a hír</i>	297
<i>„Az igazság utolsó menedéke”: politikai szerep és tudás</i>	302
<i>Közel a tűzbőz: a kiszivárogtatás előnyei</i>	310
A párizsi klerikusok tájékozottsága	315
<i>A hírszerzés két modellje: a káptalan...</i>	317
...és az egyetem	320
A kémkedő asztrológus	327
<i>A per</i>	328
<i>A hírszerzés tanulságai</i>	331
<i>A gyanakvás kora</i>	343
Hírek a társadalom peremén	346
 ÖSSZEGZÉS	 358
 FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	 369
Levéltári források	369
Kiadott források	369
Elméleti munkák	373
Szakirodalom	374
 TÉRKÉPEK	 391
 RÉSUMÉ EN FRANÇAIS	 393

Párizs a 15. század elején a kereszténység egyik legnagyobb városa, 100 ezer lakossal, hírneves és elismert intézményekkel, „ahol annyi nemesség, rang, gazdagság, különféle csodálatos ünnepség és újdonság szokott lenni, hogy azt senki sem tudná tökéletes hűséggel leírni”;¹ másrészt egy megosztott, ostrom alá vett, fenyegetett, fogyatkozó lakosságú város, amely aggodalmasan szemléli a külső és belső háborútól pusztított királyságot.

Elemzésemet éppen ez a kettősség, a nagyváros és intézményei által előállított források és a viszontagságokkal, váratlan vagy éppen hőn várt eseményekkel teli korszak tette lehetővé. 1400 és 1435 között Franciaország északi része – szívében Párizssal – megosztottságba süllyedt a hercegek viszálya és az angol–francia háború miatt: ezek az évek jelentik vizsgálódásaim alapját. Választásomat nagyban befolyásolták az ezeket az éveket jellemző kedvező forrásadottságok, másrészt az a tény, hogy ez a három-négy évtized jól elkülöníthető egységet képez mind a kutatók, mind a kortársak számára: ez az armagnac–burgundi gyűlölködés és polgárháború korszaka.

¹ Guillebert de Metz: La description de Paris. In Le Roux de Lincy – L. M. Tisserand: *Paris et ses historiens aux XIVe et XVe siècles, documents et écrits originaux*. Paris, 1867, Imprimerie Impériale, 232.

A százéves háború, valamint az országot megosztó viszály nyilvánvalóan kiemelkedő hatást gyakorolt a korszak gondolkodásmódjára, az emberek világgépére: az állandó bizonytalanság, a kapuk előtt leselkedő veszély, a belső ellenségtől való félelem együtt a királyság és az egyház válságával (hiszen a francia király, VI. Károly elmebetegsége miatt beszámíthatatlan, az egyház pedig évtizedek óta megosztottságba süllyedt) különösen élénkké tette az emberek figyelmét, megnövelte a biztos vagy biztosnak vélt hírek szerepét, hiszen mindenkinek fontos volt, hogy gyorsan tudjon reagálni a viharos tempóban változó eseményekre. A biztonság keresése és ezzel együtt az információk iránti igény alapvető emberi szükséglet, amely azonban nem független a környezet hatásaitól; úgy tűnik, korszakunk, amely éppen megelőzi a 16. század hatalmas információs robbanását (a könyvnyomtatás, a postaszolgálat, az újságok születését), egy különösen bizonytalan – tehát kíváncsi – időszak volt Franciaország és Párizs történetében, amely megteremtette a következő századok fejlődésének alapjait.

A témával első ízben francia és történelem szakos szakkolgozataim megírásakor találkoztam, amikor a korszak egyik leggazdagabb és leginkább lenyűgöző forrását, a Párizsi Polgár naplóját elemeztem. Megragadott az a gondolat, hogy megismerhetem egy hétköznapi ember – nem anyagot gyűjtő kompilátor, nem eseményeket rendszerező krónikás – spontán benyomásait az őt körülvevő világról. Ezt a némi képp naiv elképzelésemet azután finomítanom kellett: a Párizsi Polgár, mint a városában élő másik százezer ember, konkrét hírforrásokkal, tájékozódási lehetőségekkel, előítéletekkel, gondolkodási módszerekkel dolgozva szerzett tudomást korának eseményeiről, és illesztette be ismereteit már meglevő világgépébe. Érdeklődésem így bizonyos szempontból koncentráltabb lett: a napló rendkívül sokrétű felhasználást lehetővé tevő anyagából figyelmemet a továbbiakban ezekre a lehetőségekre és módszerekre, vagyis a híráram-

lásra vonatkozó elemek vonzották; más szempontból viszont kitágult: egyetlen ember nézőpontja helyett az egész rendszert szerettem volna megismerni. Ez lett doktori kutatásaim témája a Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Doktori Iskolában, amelynek kidolgozásában hatalmas előrelépés volt, hogy 2000 őszén, az Atelier Társadalomtudományi Műhely és a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales együttműködésének keretén belül lehetőségem nyílt egy két és fél hónapos párizsi kutatóútra. Ez az időszak nem csupán azt szolgálta, hogy a Magyarországon fellelhető anyag ismeretében összegyűjtsem Párizsban a hír-áramlásra vonatkozó kiadott és részben kiadatlan forrásokat, valamint az itthonról elérhetetlen szakirodalmat, hanem kapcsolatba kerültem a téma elismert francia kutatóival is (mint Claude Gauvard, Arlette Farge és Nicolas Offenstadt), akik a kinti kutatásaimban értékes tanácsaikkal irányítottak. A 2002 májusában Kanadában megrendezett középkori információtörténeti konferencia, majd később a leedsi középkorász kongresszus és a városi kommunikációval foglalkozó zágrábi nemzetközi várostörténeti konferencia (2006) a megmérettetés lehetősége mellett új megközelítésmódokat, forrásokat, gondolatokat tárt elém. 2004 őszén megvédtem doktori disszertációm, ami ismét lehetőséget teremtett, hála az ekkor kapott bírálatoknak és tanácsoknak, témám újragondolására. Végül 2006 tavaszán a párizsi Maison des Sciences de l'Homme egy hónapos ösztöndíja lehetővé tette a szöveg újabb átdolgozását, frissítését. A konferenciák és kutatóutak közvetlen és nyilvánvaló hatása mellett az ELTE Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti tanszékén, valamint a Történeti Antropológia Program keretein belül tartott szemináriumok azzal járultak hozzá a végső változat megszületéséhez, hogy új összefüggések felvetésével szerencsésen átformálták a látásmódomat. És végül az eltelt kilenc év alatt kutatási témám sokat gazdagodott a korábban bennem élő sematikus képhez képest, hiszen nagyban befo-

lyásolták a forrásadottságok és a forrásokból megismert korabeli esetek alapján felbukkanó új és új kérdések, ennek a rendkívül izgalmas és sokszínű korszaknak a problémái.

Szeretném kifejezni hálámat mindazoknak, akik szakmai segítséget nyújtottak a kutatásaimban: doktori témavezetőmnek, Sz. Jónás Ilona professzorasszonynak, opponenseimnek, Csukovits Enikőnek és G. Etényi Nórának; Klaniczay Gábornak, Sággy Marianne-nak, Z. Karvalics Lászlónak, Szíjártó Istvánnak és Szende Katalinnak, valamint azoknak a szellemi műhelyeknek, amelyek formálták történelmi gondolkodásomat: az ELTE Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelmi Tanszékének, az Atelier-nek és a Történelmi Antropológia Programnak. Végül pedig köszönöm családomnak, hogy biztosították számomra az időt és az erőt ennek a munkának a befejezéséhez.

BEVEZETÉS

Középkori szókincs – mai terminológia

A konkrét problematika megismerése előtt azonban az alaptól kell elindulnunk, és az általunk használt, valamint a forrásokban és a szakirodalomban felmerülő fontos szavak, kifejezések jelentését kell tisztáznunk, körüljárunk. A források szóhasználatának vizsgálatával képet nyerünk a korabeli kommunikációval, tájékozódással kapcsolatos beszédmód, diskurzus jellegéről. A késő középkor szókincsében az információáramlást, jelentőségének megfelelően, gazdag és szerteágazó kifejezéscsoporttal írták le. Az *informare*, *informatio* alapjelentése az igazságszolgáltatással kapcsolatos, a bizonyító eljárás során a tények összegyűjtését jelölte, a hétköznapi hivatalos nyelvben pedig a tájékozódás, tájékoztatás semleges, általános értelmű jelzésére szolgált. A *communicatio* a francia nyelvben is megőrizte a közös dologra utaló jelentéstartalmát, így a hivatalos tájékoztatás kapcsán találkozhatunk vele a *communiquer ses affaires*, szélesebb közönségnek tájékoztatást adni jelentéssel, amelyet elsősorban a király és a városi vezetés használt. A propaganda kifejezés nem jelent meg korszakunkban annak ellenére, hogy maga a jelenség a politikai élet szerves része volt. Az alkalmazott kifejezések a hatalmi diskurzusban az *admonestation*, *exhortation* (buzdítás) szókörébe tartoztak amellett, hogy a racionálisabb *explicatio* is ide illik. Az ellenfél által alkalmazott propagandát lehetett egyszerűen hazugság-

gok (*mensonges, bourdes controuvées*) elhintéseként, elterjesztéseként (*semer, divulguer*) is bemutatni, a jelenség ennél semlegesebb, általánosabb kifejezése a *faire entendre, donner à entendre* (hangoztat) szókapcsolat, amely azonban finoman szintén kifejezi a többé-kevésbé rejtett befolyásolási szándékot. A hétköznapi tájékoztatásban a *mander* (üzenni), *apporter nouvelles* (hírt hozni) kifejezéseket alkalmazták. A *nouvelle* szó gyakran szerepel *nouvelle certaine* (biztos hír, hivatalos információ) szókapcsolatban, szemben a *fu dit, dictum fuit* vagy *l'en disoit* összetétellel (azt beszéltek), amely a bizonytalan információkat alaktalanságuk, személytelenségük révén ragadta meg. A köztudomás, a széles körben elterjedt vélekedés rendkívül sűrűn megjelenik a korszak elbeszélő forrásaiban *fama publica* és *commune renommée* alakban. Mind a *renommée*, mind a *fama* egyben az egyes személyekről alkotott közösségi véleményt is jelenti, elsősorban az igazságszolgáltatás eljárásaiban, ahol valakinek a „jó híre” vagy „rossz híre” döntő fontosságú volt az ítékezés folyamatában. Azt, hogy egy eseményről sokan beszéltek, latinul a *publice* és a *vulgale*, franciául pedig a *publiquement, communément* határozókkal fejezték ki, amelyek egyrészt a véleménycsere nyilvánosságára, másrészt a beszélők társadalmi rangjára (*vulgale, vulgus*) utaltak. A nép körében terjedő vélekedések azonban veszélyesek is lehettek, ezeket a *rumeur* (felforgató rémhír) és a *murmure* (elégedetlen morgolódás) alapvetően negatív kicsengésű szavaival írták le.¹

¹ A híráramlás szókinszéről lásd többek között Claude Gauvard: *Rumeur et stéréotypes a la fin du Moyen Age*. In *La circulation des nouvelles au Moyen Age*. Paris–Roma, 1994, Publications de la Sorbonne – École Française de Rome, 157–177; Valérie Jouet: „*Et un temps pour parler*”. *La communication orale sous le règne de Charles VI: Le témoignage de la „Chronique du Religieux de Saint-Denis*”. Université de Lille III. Thèse de doctorat, 1999; *La Renommée, Médiévales*, 24, 1993; Jacques Verger: *Théorie politique et propagande politique*. In *Le forme della propaganda politica nel due e nel trecento* (Collection de l'École Française de Rome 201.). Roma, 1994, 29–44; Jérôme Hayez: *Avviso, informazione, novella, nuova: la notion*

Az információáramlás középkori szókincse tehát jól tagolt, pontosan megragadja – még a konkrét kifejezések használata nélkül is – a hivatalos és nem hivatalos, felforgató és veszélytelen hírek közti markáns különbséget.

Az elemzésben a korabeli szókincs értelmezése mellett a kommunikációkutatás mai terminológiáját alkalmaztam. Mivel tökéletesen ráillenek a középkori kommunikáció valós jelenségeire, használom az *üzenet* kifejezést a valóság eseményeire reflektáló, közlésre szánt konstrukcióra, megkülönböztetem az üzenetet kiválasztó és megfogalmazó *információforrást* a tényleges *kibocsátótól*, amely eljuttatja az üzenetet a *befogadóhoz*, vizsgálom a hivatásos *kommunikátor* szerepek funkcióját a különféle hatalmi stratégiákban.² Beszélek *információs jelenségekről*, amelyek összefogják a híráramlás sokféle összetevőjét: magukat a híreket, ezek átadásának alkalmait, módszereit, társadalmi és kulturális gyakorlatait. Párizst valamiféle *információs közösségnek* tekintem, vagyis feltételezem, hogy a közel azonos élethelyzet, a tagok között létező kommunikáció és a körükben szokványos információs jelenségek hasonlósága következtében magas a közösen birtokolt információk aránya és az átadásuk során alkalmazott kulturális kód (ezzel együtt nem hagyom figyelmen kívül a városi társadalom komplexitását, az eltérő lehetőségek közt élő csoportok létét sem). Kutatásom végső célja pedig a város *információháztartásának, információs rendszerének* feltárása, amely az egyes információs

---

de l'information dans les correspondances marchandes toscanes vers 1400. In *Information et société en Occident à la fin du Moyen Age*. Paris, 2004, Sorbonne, 113–134; *Fama: the politics of talk and reputation in medieval Europe*. Ed. Thelma S. Fenster – Daniel Lord Smail. Ithaca, 2003, Cornell University Press.

² A meghatározásokra és modellekre lásd Béres István – Horányi Özséb: *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, 1999, Osiris; Lázár Judit: *A kommunikáció tudománya*. Budapest, 2001, Balassi; Angelusz Róbert: *Kommunikáló társadalom*. Budapest, 1983, Gondolat.

jelenségek mellett ezek kölcsönhatásait, kapcsolódási pontjait is egy egységes rendszerbe építi.

Az üzenetátadás módozatainak rendszerezésekor azonban a technikaközpontú modern kommunikációtudomány *információs eszközei, szerszámai* és technikai értelemben vett *csatornái* nem szolgáltatott megfelelő terminológiát az általam leírni kívánt jelenségek, gyakorlatok meghatározására.³ Nem találtam azonban megfelelőnek a *médiumok, média* kifejezést sem, amely gyakran előfordul a középkori és kora újkori híráramlásról szóló külföldi munkákban, ahol olyan nagyon is különböző jelenségeket jelöl, mint a prédikációk, a hírlevelek vagy a templomalapítások, a gúnydalok és a szóbeszédek vagy éppen a színház, az udvari bolond, a levél és a népi mesemondó.⁴ Érthetőbbnek, rugalmasabbnak, a modern jelentéstartalomtól kevésbé terheltnek vélttem tehát a tájékoztatás *műfajairól, alkalmairól, formáiról* írni, amikor a rémhírekről, a városi gyűlésről vagy a propagandalevélről szóltam.

Végül fontosnak tartom, hogy kitérjek három fogalomra, amelyek részét képezik mind a kommunikációtudomány, mind a történelemtudomány szókincsének, középkorra vonatkoztatott alkalmazásuk azonban bizonyos problémákat vet fel. Az első a *propaganda*, amely ugyan, amint azt láttuk, a középkori szóhasználatban nem jelenik meg, ám az általa leírt jelenség – a hallgatóság befolyásolásának reményében végzett információterjesztő tevékenység – nagyon is fontos szerepet kezd betölteni korszakunkban. Éppen ezért a telje-

³ Lásd Z. Karvalics László: *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest, 2004, Gondolat–Infonia.

⁴ A média kifejezést használja franciául, angolul és németül például Philippe Contamine (*Aperçus sur la propagande de guerre, de la fin du XIIe au début du XVe siècle: les Croisades, la guerre de Cent Ans*. In *Le forme della propaganda politica*, i. m. 5–27), Robert Darnton (*An early information society: news and the media in eighteenth-century Paris*. *American Historical Review*, 2000/February, 1–35) és Werner Faulstich (*Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800–1400*. Göttingen, 1996).

sen egyöntetű történészi gyakorlattal egyezően én is alkalmazom a kifejezést.

A *közvélemény* fogalma már bővebb kifejtést igényel. Jürgen Habermas elméletére reflektálva szokás felvetni a kérdést, létezett-e egyáltalán ilyesmi a polgári korszak, az újságok, a tömegessé váló kommunikáció előtti korban.⁵ Nyilvánvaló, hogy a demokratikus rendszerekben tetten érhető, racionális, felvilágosult, a hatalommal szemben érvényes és elismert kritikaként fellépő, a népszuverenitásra épülő közvélemény túl szűk meghatározás a 18. század előtti korszakok számára. Általánosan elterjedt történészi hozzáállás azonban, hogy bizonyos közvélemény igenis felfedezhető akár a középkorban is. Ennek meghatározása lehet az adott közösségben elterjedt, közügyekre vonatkozó vélekedés, ami valójában minden történeti korszakra alkalmazható.⁶ A középkor végére vonatkoztatva fontos megállapítanunk, hogy az adott közösség egyértelműen egy szűk városi közösséget jelent, amelyhez esetleg csatlakozhatnak a közeli városok, ám semmiképpen nem terjed ennél tovább: az országos közvélemény, mint ahogy a nemzeti érzület is éppen csak kialakulófélben lehet ekkoriban. Rá kell azonban mutatnunk arra is,

⁵ Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, 1993; történeti kritikáját és alkalmazását lásd Lukács Zs. Tibor: Propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban. *Aetas*, 1995/1–2, 171–178; Arlette Farge: *Dire et mal dire: L'opinion publique au XVIIIe siècle*. Paris, 1992, Seuil, 13–16; G. Etényi Nóra: *Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*. Budapest, 2003, 11–18; Mátay Mónika: Történészek Habermasról. *Szociológiai Figyelő*, 1999/1–2, 162–172; Roger Chartier: Nyilvánosság és közvélemény. *Világosság*, 1989/6, 420–427.

⁶ Claude Gauvard: Le roi de France et l'opinion publique à l'époque de Charles VI. In *Culture et idéologie dans la genèse de l'État moderne*. Paris–Rome, 1985, 353–366; Bernard Guenée: *L'opinion publique à la fin du Moyen Age: d'après la „Chronique de Charles VI” du religieux de Saint-Denis*. Paris, 2002, Perrin; Hélène Duccini: *Faire voir, faire croire: l'opinion publique sous Louis XIII*. Seyssel, 2003, Champ Vallon; Lukács Zs. Tibor: i. m.

hogy a középkor vége még a közösségi vélemény viszonylagos egységét jelentette: volt közös alap, normarendszer, hiszen a vallás és a népi kultúra részét képezte valamennyi társadalmi réteg gondolkodásának; a szóbeliség, a közösségi olvasás és a közös tájékozódási alkalmak nagy súlya a megszerzett információk (viszonylagos) hasonlóságára mutat; a társadalmat jellemző konszenzuskeresés és konformitás-igény pedig a kialakított vélemények összetartását eredményezte. Fontos hozzátennünk, hogy ezen közösségi vélemény megléte és érvényessége a korabeli szóhasználatban tudatosodott (például *Commune Renommée* allegorikus alakja),⁷ és valamilyen módon a hatalom is figyelembe vette.

Végül a *nyilvánosság* az általános meghatározás szerint olyan közeget, helyszínt jelent, ahol az információhoz mindenki hozzájuthat. Jürgen Habermas a polgári kor előtti nyilvánosságot reprezentatív nyilvánosságként határozta meg, ami azt jelentette, hogy a társadalom nagy része nem jogosult politikai véleményét vagy akaratát kinyilvánítani, szerepe mindössze abból állt, hogy kívülről szemlélje a politikailag befolyásos csoportok, a nemesség és a papság látványos megnyilatkozásait. A reprezentáció külsőleges formái, a jelvények, öltözék stb. azért rendkívül fontosak ebben a korban, mert a részvételből kirekesztett szemlélőknak csak ez jutott a nyilvánosság belső körében rejtező titok, az „*arcana imperii*”, a kormányzat rejtelmes mesterségének megismerése helyett. A reprezentatív nyilvánosság elemei, jellege is változásokon mentek keresztül a századok során, az udvari-lovagi nyilvánosság reprezentációjától a zártabb barokk ünnepélyekig és az abszolutista udvarok csillogó elzárkózásáig. A mi korszakunk, a késői középkor e szerint a nyílt, nagy tömegek előtt zajló udvari és lovagi ünnepségek reprezentatív nyilvánosságának a világa. A fenti elképzelés azon-

⁷ Henri Moranvillé: *Le songe véritable*. Pamphlet politique d'un Parisien du XVe siècle. *Mémoires de la SHPIF*, 17, 1890, 230–305.

ban még ezeknek a ceremóniáknak sem megfelelő leképezése, hiszen a királyi ünnepségekkel foglalkozó kutatások ma már általában a hatalom és a konkrét közösségek párbeszédéként mutatják be őket, ahol a közönség nem passzív befogadó, hanem tudatos alakítója a történeteknek.⁸ A nyilvánosság tehát meglehetősen ambivalens fogalom, amelyben a hétköznapi szóhasználat gyakran keveredik a tudományos meghatározással. Egy híráramlásról szóló könyv nehezen mellőzhetné azonban ennek a fogalomnak a használatát, és valóban több fejezetben kulcsszerepet is játszanak majd a párizsi nyilvánosság fórumai. Az én alkalmazásomban ez a szó alapvetően a nyilvánosságra hozatal, a nyilvános cselekvés képzetéhez kapcsolódik, így a hangsúly a közösségi tudásra helyeződik a titokkal és a zártkörűséggel szemben. A tájékoztatásnak azonban nyilván lehet szűkebb vagy tágabb befogadó közege, megcélzott közönsége is – a kérdések itt a méret, a formák, a résztvevők mellett a választás felelőssége, a nyilvánosság ellenőrzőjének kilétére vonatkoznak majd. A középkori szóhasználat egyébként, amint láthattuk, nagy hangsúlyt helyez a nyilvánosság, a nyilvánosságra hozatal (*publiquement, publicare* stb.) tényére, nem is szólva az úgynevezett nyilvános helyekről (*lieux publics*), amelyekkel a kikiáltás kapcsán találkozhatunk.

Források

Éppen a formák és műfajok gazdagsága, a közösség információs rendszerének komplexitása volt az oka, hogy rendkívül sokféle típusú forrást kellett átnézni. Szerencsére korszakunk Párizsának adottságai kedvezőnek mondhatók, bár né-

⁸ Joël Blanchard: Le spectacle du rite: les entrées royales. *Revue Historique*, 2003/3, 475–519; Lawrence M. Bryant: La cérémonie de l'entrée à Paris au Moyen Age. *Annales E. S. C.*, 1986/3, 513–542.

hány fontos dokumentumcsoport teljes egészében hiányzik. Nincsenek meg a 15. századi párizsi városi tanácsi jegyzőkönyvek, amelyek annyi vidéki város esetében jelentik információk gazdag tárházát. Észak-Franciaországban a 14–15. században nem találkozunk fennmaradt közjegyzői iratok sorozataival sem, pedig ezek a déli területeken, ahol a római jognak és az írásbeliségnek erősebbek az alapjai, fontos dokumentumai a városi életnek. Végül pedig nincs egyetlen fennmaradt levelezésgyűjtemény sem korszakunk Párizsában, amely hasonlítható lenne az angol családi levelezésekhez (Cely, Paston, Stonor stb. levelek) vagy az itáliai kereskedőlevelekhez (például Francesco Datini levelezése). Ezek a források sokat elárulhattak volna mind a helyi hatalom információs stratégiáiról, mind az informális kommunikáció gyakorlatáról. Ezeket a hiányokat azonban a más forrástípusok tekintetében tapasztalható gazdagság ellensúlyozta.

Mivel a francia forráskiadás igen széles kört ölel fel, számos már publikált szöveggel dolgozhattam, bizonyos esetekben azonban levéltári dokumentumokhoz kellett fordulnom.

A levéltári források közül különösen nagy haszonnal alkalmaztam a Châtelet, a párizsi királyi előljáró (*prévôt de Paris*) székhelyének forrásait: a Châtelet Színes Könyvei (*Livres de Couleur*, Archives Nationales Y1–Y6, illetve Bibliothèque de la Préfecture de Police), amelyek nevüket az eredeti, különféle színű borítókról kapták, rendkívül gazdag dokumentumát jelentik a királyi rendeletek kikiáltásának, ám eddig csupán helytörténeti és eseménytörténeti vonatkozású munkákban használták fel. Emellett átnéztem a párizsi municipalitás megmaradt töredékes forrásait is (A. N. K. 949 és 950), amelyek szintén a helyi rendeletek nyilvánosságra hozatalára szolgálnak adalékokat. Haszonnal tanulmányoztam Louis Douët d'Arcq – a korszak kiváló 19. század végi kutatója – történetírói hagyatékát, amelyben elsősorban nagyszámú átírt kegyelemlevelet találtam (A. N. AB XIX 204–206).

A kiadott dokumentumok közül a legnagyobb terjedelmű csoportot az elbeszélő források képezték. Nicolas de Baye és Clément de Fauquembergue parlamenti írnokok napló (*journal*) címmel kiadott feljegyzései úgy keletkeztek, hogy szerzőik minden munkanapon rövidebb-hosszabb, összefoglaló jellegű jegyzőkönyvet készítettek a parlament bíróságának nem igazságszolgáltatási célú tanácskozásairól, amelybe bekerültek a városban történő csemenyek és a nagyvilágból érkező hírek is. Ezek a feljegyzések 1400-tól 1435-ig egész korszakunkat átfogják. Mivel számos fontos esemény párizsi visszhangját tartalmazzák, a parlamenti naplókat mind Franciaország, mind Párizs város történetének kutatói rendszeresen használják.

A publikálóik által adott címükben ugyanígy naplónak neveztetnek, ám inkább afféle nem hivatalos városi krónikák azok a szövegek, amelyek a következő csoportot alkotják: egy 1412–1413-ból való névtelen naplótöredék; a Párizsi Polgár naplójaként (*Journal d'un bourgeois de Paris*) ismert, az 1405–1449 közötti időszakot átfogó krónika; valamint Jean de Maupoint perjel naplója (1437–1469). Ezek a szövegek nem sokkal az események után születtek, ám szerzőik rendszerezték az eseményeket, elbeszélést konstruáltak belőlük, sőt, későbbi adatok tükrében ki-kiegészítették munkáikat, így ezek a források nem tükrözik napra pontosan a hírek érkezésének és elterjedésének a jelenségeit, szemben a parlamenti naplókkal. Nagy előnyük azonban, hogy valamennyien igen érzékenyen figyeltek a városi közvélemény változásaira, a Párizsi Polgár különösen nagy teret szentel a rémhíreknek, pletykáknak, így naplója sokat elárul az informális híráramlásról. A bennük található adatok miatt a mindennapi élet, a korabeli mentalitás kutatói szokták hasznosítani ezeket a szövegeket.

Végül a korszak valódi krónikáit is felhasználtam, a kisebb történetírói munkák mellett elsősorban Jean Juvénal des Ursins Párizs-központú krónikáját (1380–1422), Enguerran de Monstrelet burgundi krónikás munkáját, amely Froissart krónikájának folytatásaként keletkezett (1400–1444), vala-

mint a korszak (1380–1422) (fél)hivatalos krónikásának számító saint-denis-i szerzetes, Michel Pintoin monumentális történetírói alkotását (*La Chronique du Religieux de Saint-Denis*), amelynek megírása korszakunkban csupán néhány hónappal vagy évvel követte az eseményeket.

Az elbeszélő forrásokéhoz mérhető szerepet kaptak kutatásban a bírósági iratok. Mivel a kiadatlan dokumentumok átnézése hatalmas és meglehetősen esetleges sikerrel kecsegtető feladat lett volna, a bőséges publikált forrásokra, valamint a Douët-d’Arcq hagyatékra támaszkodtam. A peranyag tekintetében a Châtelet királyi bíróságának 1389 és 1392 közötti anyagát (Henri Duplès-Agier kiadásában), valamint Jean Fusoris kémkedéssel gyanúsított párizsi kanonok hosszú perét használtam eredményesen. A francia királyi igazságszolgáltatásban a középkor végére megszokottá és rendkívül elterjedtté vált a királyi kegyelem intézménye, amelynek dokumentuma, a kegyelemlevél tartalmazza a bűneset részletes leírását. A számtalan kisebb forráskiadás mellett a Louis Douët-d’Arcq által összegyűjtött dokumentumok (1380–1422) és Auguste Longnon munkája az angol uralom időszakának (1420–1436) Párizsáról számos olyan esetleírást tartalmaznak, amelyek a híráramlás, a magánlevelezés, a kocsmai beszélgetések gyakorlatáról adnak részletgazdag és életszerű képet. A bírósági iratok speciális forráskritikai megközelítésmódot kívánnak, hiszen keletkezésük körülményei meghatározták a bennük foglalt tények bemutatását. A perek anyaga erősen sarkított hatalmi helyzetben született, amelyben a vallató kérdései, előítéletei, valamint a vádlott félelmei és túlélési stratégiái – még az egyébként gyakori kínvallatás nélkül is – erősebb hatást gyakorolnak a szöveg keletkezésére, mint a tények valósága.⁹ Hasonló óvatossá-

⁹ Az inkvizíciós perek sajátosságairól lásd például Carlo Ginzburg: Az inkvizítor mint antropológus. In *Történeti antropológia*. Szerk. Sebők Marcell. Budapest, 2000, 147–156.

ság szükséges a kegyelemlevelek esetében is: bár a királyi kegyelem csak akkor volt érvényes, ha a bűnös (visszamenőleg is) mindent bevallott, így feltételezhető az igazságra és a büntett legteljesebb bemutatására való törekvés, ez azonban mit sem változtat azon, hogy ezek az iratok, céljuknak megfelelően, „szépítik” a valóságot, és igyekeznek a felelősséget elhárítani a kegyelemkérő fejről. Natalie Zemon Davis például a kegyelemleveleket fikcióként, megszerkesztett, kitálat történetként fogja fel, és elemzése szerint ezek a kérvények a népi történetmesélés termékei, amelyek (a puszta igazság helyett) a mesélőjükre vonatkozó társadalmi és kulturális elvárásokat tükrözik.¹⁰ Véleményem szerint ez a forrástípus a valóságos helyzetek megismerésére is alkalmas lehet, akár a felsorolt tények, akár pedig a valószerűsége, hihetősége való törekvés miatt, ami elengedhetetlen kelléke volt a jól megírt kegyelemlevélnek: a bennük foglalt leírások így mindenképpen megeshettek volna, a torzítások pedig bizonyos szempontból jól kiszámíthatók, hiszen nyilvánvalóan úgy kívánták bemutatni a helyzetet, hogy a kérvényező minél ártatlanabbnak tűnjön.

A hivatalos információáramlás egyik fontos forrását a királyi rendeletek jelentették (*Ordonnances des rois de France de la troisième race*), amelyek az uralkodói üzenet mellett annak nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban is tartalmaztak utalásokat. A királyi és hercegi udvarok, városi önkormányzatok adminisztrációs dokumentumai, elsősorban a számlák a hivatalos levélküldés körülményeiről, személyzetéről árultak el sokat. Magukat a leveleket, elsősorban vidéki városok (Noyon, Senlis), valamint párizsi egyházi intézmények (az egyetem) fennmaradt – elküldött vagy megkapott – leveleit szintén jól tudtam hasznosítani.

¹⁰ Natalie Zemon Davis: *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France*. Stanford, 1987. A francia történészek tényyszerűbbnek fogadják el a kegyelemlevelekben tartalmazott leírásokat, felhasználásukra lásd például *La Faute, la répression et le pardon*. Paris, 1984.

A vidéki városok városi tanácsi jegyzőkönyvei fontos szempontokat adtak a helyi hatalom híráramlásban betöltött szerepével kapcsolatban még akkor is, ha Párizs esetében hiányzik ez a dokumentumtípus.

A nagyobb forráscsoportok mellett egy-egy speciális téma feltérásában sikerrel használtam még prédikációszövegeket, követjelentéseket, könyvtárleltárakat, politikai dalokat. A francia források mellett esetenként támaszkodtam publikált angol dokumentumokra is, amelyek a tágabb kontextus feltérképezésében voltak segítségemre. Ezeknek az esetében nem törekedtem a teljességre, elsősorban a francia források által felvetett problémák, az itt tapasztalt hiányosságok vagy bizonytalanságok befolyásolták a kiválasztásukat. A királyi tájékoztatás elemzésénél angol királyi hírleveleket vizsgáltam, a klerikusok kommunikációs stratégiáira az angol egyházi intézmények dokumentumai is rávilágítottak. A londoni bírósági anyagok és krónikák elsősorban az informális híráramlás formáira és kereteire szolgáltattak fontos adatokat. Az összevetést legitimálja a két ország összefonódott történelme, a hasonló politikai nehézségek és a mindkét helyszínen nagy port felverő események.

A híráramlás kutatása

A történettudományban az egyes információs jelenségek és elsősorban az ehhez kapcsolódó intézmények vizsgálata már régen elkezdődött. A postatörténet egyes fejezeteinek feldolgozása vagy a pápai levelezés személyi feltételeinek bemutatása fontos adatokkal szolgált a későbbi vizsgálatok számára is.¹¹ A történeti kutatások azonban nem hagyhatták

¹¹ R. Gandilhon: Louis XI fondateur du service des postes en France. *Revue Historique*, 183 (1938), 37–41; Yves Renouard: Comment les papes d'Avignon expédiaient leur courrier? *Revue Historique*, 180, 1937/3, 1–29.

figyelman kívül a társadalomtudományok új és új megközelítésmódjai által felvetett elméleti és módszertani kihívásokat. A szociológia, a pszichológia, a politológia, a filozófia által elért eredmények még akkor is nagy hatást gyakorolnak a történetési problémafelvetésre, ha ez utóbbi az elmélet helyett inkább a konkrét helyzetekre és jelenségekre összpontosít.

A kommunikációs jelenségek kutatása a 20. század második felétől lendült fel igazán: a fejlődést elsősorban annak az igénye motiválta, hogy érthetővé váljanak a korszak újításai (tömegkultúra, elektronikus média, internet, háborús propaganda stb.). A különféle kommunikációs modellek felállítása, a kommunikáció egyes színtereinek vizsgálata, a jelek és jelentés (szemiotika) vagy a megértés folyamatának elemzése (kognitív megközelítésmód), a kultúra kommunikációként való értelmezése gyakorlatilag az emberi élet valamennyi jelenségét a kommunikációkutatás körébe vonta. A vizsgálódások felölelik mind a mikroszintű struktúrákat (személyközi kommunikáció), mind a makroszintű társadalmi jelenségeket (tömegkommunikáció). A kutatásokban helyet kapott a történeti megközelítés is.¹²

Az informális híráramlás történeti kutatására nagy hatást gyakoroltak a személyek közti kommunikációt boncolgató pszichológiai kísérletek és szociológiai esettanulmányok. Allport és Postman úttörő rémhírtanulmánya után számos olyan munka született, amely történelmi, elsősorban 20. századi példákkal dolgozott, mint például a híressé vált orléans-i rémhír. Az információk beépülésével foglalkozik Leon Festinger tanulmánya is a kognitív disszonanciáról.¹³ Ezek a

¹² A kommunikációkutatás irányzatairól lásd *Társadalmi kommunikáció*, i. m.; Lázár Judit: i. m.; Z. Karvalics László: *Információtörténelem*. Budapest, 2004.

¹³ G. W. Allport – L. Postman: *The psychology of rumor*. New York, 1947, Henry Holt; Edgar Morin: *La rumeur d'Orléans*. Paris, 1959, Seuil; Jean-Noël Kapferer: *Rumeurs: le plus vieux média du monde*. Paris, 1987, Seuil; Leon Festinger: *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest, 2000, Osiris.

kutatások azért fontosak a történész számára, mert a rémhírek, a meggyőzés módszerei mellett a szóbeli információátadás általános szabályszerűségeit is feltárták. Legfontosabb megállapításaik közül az egyik az információhiányra vonatkozik, amely arra készíti az embert, hogy választ találjon a megoldatlan kérdésekre. Ha a társadalom, a közösség égető problémáira nincs hivatalos, megbízható magyarázat, az emberek jelekből, szóbeszédekből felépítenek maguknak egyet, amelyet igaznak is tartanak. A modern kor előtti idők hivatalos tájékoztatásának elégtelensége vagy a hivatalos válaszok hitelvesztése mind arra készítette a társadalmakat, hogy alternatív hírcsatornákat alakítsanak ki, és véletlen jelenségek alapján keressenek megoldást az őket érintő kérdésekre. Egy másik fontos megállapítása ezeknek a szociológiai-pszichológiai tanulmányoknak az információ továbbításának mechanizmusaira vonatkozik. Az eredetileg létezett hír vagy esemény az egymást követő továbbadások során deformálódik, átalakul. Ebben szerepet játszik a felejtés és a félreértés, amely a lényegtelennek tartott vagy oda nem illőnek gondolt részleteket elhagyja az információ újabb átadásakor. Az egyszerűsödés mellett viszont tanúi lehetünk egy konstrukciós folyamatnak is. Az emberek a bennük élő előzetes tudás, sztereotípiák alapján értelmes történetté formálják az esetleg összefüggéstelen jelenségláncolatot, és újabb elemeket is beemelnek, amelyek illeszkednek addigi vélekedéseikhez. A kommunikációs lánc végén létrejövő történet már sokkal inkább az adott társadalom vagy közösség sztereotípiáit, mentalitását, elvárásait tükrözi, semmint a valós eseményeket.

A történeti kommunikációkutatások számára ugyancsak fontos szempontot szolgáltatott a politikatudomány, amely elsősorban a közvélemény és a társadalmi nyilvánosság kutatása felé fordult, amint azt Habermas kapcsán már láttuk.

Hasonlóan termékeny vitákat váltottak ki azok a kutatások, amelyeknek az írásbeliség és szóbeliség kapcsolata, va-

lamint az írott szöveghez fűződő többféle felhasználási lehetőség a témája: ez a problémakör mind az irodalomtörténet, mind az antropológia és a történettudomány kutatási területébe beletartozik.¹⁴ A régóta tartó vizsgálódásokat már nem a merev szembenállás és egyirányú fejlődés, hanem az együttélés, kölcsönös egymásra hatás szempontjai vezérlik.

A középkor-történeti kutatások mindezeket a nézőpontokat gyümölcsözően tudták alkalmazni, bár a vizsgálódások problémafelvetése elsősorban a történettudomány érdeklődési körének a változásait követi. Az intézménytörténet, a híráramlás földrajzi és időbeli vetülete, a közvélemény és a propaganda, az emlékezet, az írásbeliség elterjedése már az 1960–70-es évek kutatóit is foglalkoztatta. Az 1980–90-es évek tematikai megújulását jelzik a hatalmi rítusok, a próféciák és a rémhírek felé forduló vizsgálódások.¹⁵

¹⁴ Walter Ong: *Orality and literacy. The technologizing of the word*. London, 1982; Joyce Coleman: *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge, 1996; Paul Saenger: *The Space between Words*. Stanford, 1999; Michael Clanchy: *From memory to written record. England 1066–1307*. Oxford–Cambridge, 1979, Blackwell; Roger Chartier: *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime*. Paris, 1987; *Les usages de l'imprimé*. Szerk. Roger Chartier. Paris, 1987. Az eddigi kutatások kimerítő bibliográfiáját tartalmazza: *New approaches to medieval communication*. Ed. Marco Mostert. Turnhout, 1999, Brepols, 193–318.

¹⁵ Itt tartom fontosnak megemlíteni, hogy az információtörténeti kutatások egyik kiemelkedő figyelemmel kezelt területe a kora újkor, nem pedig az azt megelőző évszázadok. Módszertanilag különösen sokat merítettem a következő munkákból: Georges Lefebvre: *La Grande Peur de 1789*. Paris, 1932, Armand Colin; Steven L. Kaplan: *The famine plot persuasion in eighteenth-century France*. The American Philosophical Society, 1982; Robert Darnton: *An early information society*, i. m.; Arlette Farge: *Dire et mal dire: L'opinion publique au XVIIIe siècle*. Paris, 1992, Seuil; Arlette Farge – Jacques Revel: *Les logiques de la foule. L'affaire des enlèvements d'enfants*. Paris, 1996.

Érdekes megfigyelni, hogy a hazai információtörténeti kutatások is elsősorban a kora újkor háborús évszázadait vizsgálják. R. Várkonyi Ágnes: Búcsú és emlékezet. In uő: *Europica varietas – hungarica varietas*. Budapest, 1994, Akadémiai, 158–182; Tóth István György: *Mivelhogymagad írást nem tudsz... Az írás térbővítése művelődésben a kora újkor Magyarországon*.

A középkori információáramlással kapcsolatos francia kutatás igen gazdag, sokszínű és merész az új kutatási irányok feltárásában. A királyi hatalom és a híráramlás kapcsolata egyik legjobban kiaknázott területe a kutatásoknak. Az alapos intézménytörténeti elemzések mellett¹⁶ a témát szokás a királyi igazságszolgáltatás felől megközelíteni, bemutatni az így gyakorolt ellenőrzés formáit, vagy éppen feltárni a közvélemény, a jó hírnév hatását a hatalomgyakorlás különböző szintjeire.¹⁷ Szintén fontos kutatási terület a királyi propaganda, a hatalom szószólóiként megjelenő írástudók szerepe a nemzeti öntudat vagy éppen a változóban levő királykép kidolgozásában. A késő középkori propagandáról szóló tanulmányok egytől egyig az eszközök rendkívüli változatosságára, valamint a propaganda tétjeinek felismerésére mutatnak rá.¹⁸ Ehhez kapcsolódik a rituális kommunikáció, az

---

Budapest, 1996; G. Etényi Nóra: *Hudszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*. Balassi, 2003; Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Eger, 1999; *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk. Z. Karvalics László, Kis Károly. Budapest, 2004, Gondolat–Infonia. A magyarországi középkorkutatók Hajnal Istvánt követve az írástörténet felé fordultak. Fügedi Erik: *Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás*. In uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981, 437–461.

¹⁶ Jean-Marie Cauchies: *Messageries et messagers en Hainaut au XVe siècle. Le Moyen Age*, 1976, 89–123 és 301–341; Alain Demurger: *Les déplacements professionnels des agents du roi*. In *Voyages et voyageurs*, 103–121.

¹⁷ Claude Gauvard: *Le roi de France et l'opinion publique à l'époque de Charles VI*. In *Culture et idéologie dans la genèse de l'État moderne. Actes de la table ronde organisée par le Centre National de la Recherche Scientifique et l'École Française de Rome. Rome 15–17 octobre 1984*. Paris–Rome, 1985, 353–366 (Collection de l'École Française de Rome 82.); uő: *Mémoire du crime, mémoire des peines. Justice et acculturation pénale en France à la fin du Moyen Age*. In *Saint-Denis et la royauté. Études offertes à Bernard Guenée*. Paris, 1999, Publications de la Sorbonne, 691–710.

¹⁸ Bernard Guenée: *Les campagnes de lettres qui ont suivi le meurtre de Jean sans Peur, duc de Bourgogne (septembre 1419 – février 1420)*. *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de la France*, 1993, 45–65;

uralkodói ceremóniák jelentésének és működésének vizsgálata is.¹⁹ A kikiáltó és a kikiáltás iránti új keletű figyelem az intézménytörténeti megközelítéssel szemben a kilencvenes évektől ugyancsak a kultúra, a rítusok, a politika szempontjait hasznosítja.²⁰ Mindez alapvetően az új, kultúracentrikus politikatörténet kérdésfelvetéséhez tartozik, amely az állam fejlődését az uralkodói reprezentáció, a rítusok és a propaganda szempontjából is vizsgálja.

A helyi szintű városi politika működési mechanizmusaira a társadalomtörténet, az antropológia és a politikatörténet által kínált megközelítési módokkal kísérelt meg rávilágítani

---

Contamine: *Aperçus sur la propagande de guerre, de la fin du XIIe au début du XVe siècle: les Croisades, la guerre de Cent Ans.* In *Le forme della propaganda politica*, i. m.; Colette Beaune: *La naissance de la nation France*. Paris, 1985; Jacques Krynen: *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France XIIIe–XVe siècle*. Paris, 1993; James A. Doig: Propaganda, public opinion and the siege of Calais in 1436. In *Crown, government and people in the fifteenth century*. Ed. Rowena E. Archer. New York, 1995, Alan Sutton Publishing–St. Martin's Press, 85–87; J. W. McKenna: Henry VI of England and the dual monarchy: aspects of royal political propaganda 1422–1432. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 28, 1965, 145–163; Georges Peyronnet: Gerson, Charles VII et Jeanne d'Arc: la propagande au service de la guerre. *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1989/2, 334–370.

¹⁹ Élodie Lecuppre-Desjardin: *La ville des cérémonies. Essai sur la communication politique dans les anciens Pays Bas bourguignons*. Turnhout, 2004, Brepols; Bernard Guenée: Liturgie et politique. Les processions spéciales à Paris sous Charles VI. In *Saint-Denis et la royauté*, i. m.; Noël Coulet: Les entrées solennelles en Provence au XIVe siècle. *Aperçus nouveaux sur les entrées royales françaises au bas Moyen Age. Ethnologie française*, 1977/, 63–82.

²⁰ Michel Hébert: Voce preconia: note sur les criées publiques en Provence à la fin du Moyen Age. In *Milieus naturels, espaces sociaux. Etudes offertes à Robert Delort*. Ed. Élisabeth Mornet–Franco Morenzone. Paris, 1997, 689–701; Nicolas Offenstadt: Annoncer la paix. Publication et sujétion pendant la guerre de Cent Ans. *Cahiers d'Histoire*, 66, 1997, 23–36; uő: La paix d'Arras, 1414–1415: un paroxysme rituel? In *Arras et la diplomatie européenne Xve–XVIe siècle*. Ed. Denis Clauzel – Charles Giry-Deloison. Arras, 1999, 65–80; Michèle Fogel: *Les cérémonies de l'information dans la France du XVIe au XVIIIe siècle*. Fayard, 1989.

a kilencvenes években újra fellendülő városi kutatás, amely különösen a német területeken mutatott fel kiemelkedő eredményeket. Az általános kutatások fontos adalékokkal szolgálnak a városi hatalom által irányított információáramlásra is: a városok közti helyi külpolitika és diplomácia fontos stratégiai eleme volt a hírek megszerzése és továbbítása; a városi vezetés hatalomgyakorlásában jelentős szerepet töltött be a nyilvánosság, a tudás, az információ ceremóniáinak helyi szintű ellenőrzése; a városi identitásnak része lett a helyi futárszolgálat által lefedett hátország képzelete, valamint az emlékezet, a ceremóniák és a helyi krónikák által megőrzött múlt is.²¹

Az egyházi híráramlásra vonatkozó tanulmányok sorában fontos problematika a fejlett pápai adminisztrációhoz kapcsolódó pápai levelezés kutatása.²² Jóllehet az egyes egyházi intézmények tájékozási lehetőségeinek feltárása egyelőre fehér folt maradt, az egyházi kommunikáció tágabb értelemben vett témájában számos átfogó munka született, amelyek hozzájárulnak a szűkebb kérdéskör értelmezéséhez is. Így

²¹ Pierre Monnet: Jalons pour une histoire de la diplomatie urbaine dans l'Allemagne de la fin du Moyen Age In *Aussenpolitik im Mittelalter*. Hrsg. Dieter Berg – Martin Kintzinger – Pierre Monnet. Bochum, 2002, 153–176 (rendkívül széles bibliográfiai apparátussal); uő: Diplomatie et relations avec l'extérieur dans quelques ville de l'Empire a la fin du Moyen Age. In *Krieg und Frieden im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*. Hrsg. Heinz Duchhardt – Partice Veit. Mainz, 2000, Philipp von Zabern, 73–101. Uő: De la rue a la route: messages et ambassades dans les villes allemandes de la fin du Moyen Age. In *Die Strasse im Mittelalter*. Hrsg. Gerhard Jaritz. Wien, 2001, 71–89; Michel Hébert: Communications et société politique: Les villes et l'État en Provence aux XIVe et XVe siècles. In *La circulation des nouvelles*. 231–242; Guy P. Marchal: De la mémoire communicative à la mémoire culturelle. Le passé dans les témoignages d'Arezzo et de Sienne (1177–1180). *Annales HSS*, 2001/3, 563–589.

²² Renouard: *Comment les papes d'Avignon*, i. m.; P. Gasnault: La transmission des lettres pontificales au XIII et au XIVe siècle. In *Histoire comparée de l'administration, IVe–XVIIIe siècles*. Tours, 1977, 79–87; Anne-Marie Hayez: Les courriers des papes d'Avignon sous Innocent VI et Urbain V (1352–1370). In *La circulation des nouvelles*, i. m. 49–62.

sok értékes kutatás foglalkozik a középkori prédikációval (*sermo*) és annak egész kulturális kontextusával; a próféciákkal és ezek rendkívül változatos felhasználási módjaival; a vallásos akkulturációval és a hit terjesztésének módszereivel vagy a vallásos célú mobilitás legelterjedtebb formájával, a zarándoklatokkal.²³ Mivel az egyházi liturgiát a királyi hatalom is felhasználta saját céljaira, több világi propagandával foglalkozó tanulmány vizsgálja az egyház itt betöltött funkcióját.²⁴

Az informális híráramlás hatalmas témaköre számos különböző problémacsoportot ölel fel. A francia kutatók nagy érdeklődéssel fordulnak az itáliai kereskedelmi levelezések gyakorlata, a fiókcégek által kiépített információs hálózat felé, amely korszakunkban vetekedett a diplomáciai kommunikáció rendszerével is.²⁵ A szóbeszéd és a rémhírek a politikai élet kiemelkedő fontosságú jelenségei, amelyek egyrészt közvetlen úton, lázadások, összeesküvések megindítóiként játszanak szerepet a közéletben, másrészt közvetett úton, a közvélemény alakítása révén gyakorolnak befolyást a politika formálódására. Vizsgálatuk irányulhat

²³ Hervé Martin: *Le métier de prédicateur en France septentrionale à la fin du moyen Age (1350–1520)*. Paris, 1988, Cerf; *Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIe au Xve siècle* (Collection de l'École Française de Rome 51.). Rome, 1981. Patrick J. Horner: Preachers at Paul's Cross: Religion, society, and politics in late medieval England. In *Medieval sermons and society: Cloister, city, university*. Louvain-la-Neuve, 1998, 261–282; *Prédication et propagande au Moyen Age. Islam, Byzance, Occident*. Paris, 1983; Ottavia Niccoli: *Prophecy and people in renaissance Italy*. Princeton, 1990, Princeton University Press, 30–60; Pierre Sigal: *Isten vándorai*. Gondolat, 1989; Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, 2003.

²⁴ Fogel: *Cérémonies de l'information*, i. m.; Guenée: *Liturgie et politique*, i. m.

²⁵ Bernard Doumerc: Par Dieu écrivez plus souvent! La lettre d'affaires à Venise à la fin du Moyen Age. In *La circulation des nouvelles*, i. m. 99–109; Jérôme Hayez: La gestion d'une relation épistolaire dans les milieux d'affaires toscans à la fin du Moyen Age. Ibid. 63–84.

a bennük hordozott sztereotípiákra és a társadalom általuk feltárt, mélyen rejlő félelmeire is.²⁶

A különféle kommunikációs jelenségek együttes vizsgálatát teszi lehetővé egyetlen esemény vagy komplex eseménysorozat kisugárzásának, elterjedésének nyomon követése, legyen szó egy politikai ceremónia visszhangjáról vagy egy helyi vallási esemény ismertté válásáról. Georges Dubynek a bouvines-i csata (1214) utóéletét nyomon követő híres munkája sok kutatót megihletett: az elemzések az egyes konkrét hadi események emlékezetét, a róluk szóló hírek elterjedését és korabeli értelmezéseiket tekintik át.²⁷

²⁶ Claude Gauvard: *Rumeurs et stéréotypes*, i. m.; uő: *Rumeur et gens de guerre dans le royaume de France au milieu du XVe siècle*. In *Hypothèses 2000. Travaux de l'École doctorale d'Histoire*. Université de Paris I. Panthéon-Sorbonne, 2001, Paris, Publications de la Sorbonne; *Violence citadine et réseaux de solidarité. L'exemple français aux XIVe et XVe siècles*. *Annales ESC*, 1993/5, 1113–1126; Colette Beaune: *Perceforêt et Merlin. Prophétie, littérature et rumeurs au début de la guerre de Cent Ans*. In *Fin du monde et signes des temps. Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIIIe–début XVe siècle)*. Centre de Fanjeaux, 1992, Éditions Privat, 237–255; uő: *La rumeur dans le journal du Bourgeois de Paris*. In *La circulation des nouvelles*, i. m. 191–204; Simon Walker: *Rumour, sedition and popular protest in the reign of Henry IV*. *Past and Present*, 2000/1, 31–65.

²⁷ Philippe Braunstein: *L'événement et la mémoire: regards privés, rapports officiels sur le couronnement romain de Frédéric III*. In *La circulation des nouvelles*, i. m. 219–230; Marie-Anne Polo de Beaulieu: *De la rumeur aux textes: échos de l'apparition du revenant d'Alès (après 1323)*. Ibid. 129–156; Franck Collard: *L'Empereur et le poison: de la rumeur au mythe. A propos du prétendu empoisonnement d'Henri VII en 1313*. *Médiévales*, 2001/2, 113–132; Marielle Lamy: *Les dominicains dans la tourmente: les suites de l'affaire de Jean de Monzon*. In *Religion et sociétés urbaines*, 177–200; Georges Duby: *Le dimanche de Bouvines*. Paris, 1973; Hubert Carrier: „Si vera est fama”. Le retentissement de la bataille d'Othée dans la culture historique au XVe siècle. *Revue Historique*, 2001/3, 639–670; Elisabeth Carpentier: *L'historiographie de la bataille de Poitiers au quatorzième siècle*. *Revue Historique*, 1980/1, 21–58; Nicole Pons: *Information et rumeurs: quelques points de vue sur les événements de la guerre civile en France 1407–1420*. *Revue Historique*, 1997/2, 409–433.

Végül a középkori kommunikáció rendszerének egészét is feltérképezi néhány átfogó igénytel született monográfia. Werner Faulstich a középkori médiumokat mutatja be a társadalmi rétegek jellegzetes helyszínei szerint felosztva: a kastély, a város, a falu, a kolostor, a templom, az egyetem mind saját információkövetítő eszközökkel rendelkeznek, az udvari bolondtól egészen a népi mesemondóig vagy az oklevélig. A rendszerező igénytel fellépő szerző azonban, véleményem szerint, a túlzott elvonatkoztatás hibájába esik: elméletének alátámasztására az általa vizsgált 600 év különféle súlyú példáit használja fel – anélkül azonban, hogy meggyőző és artikulált képet tudna adni a középkori médiumok működéséről. Sophia Menache munkája nem esik bele ebbe a hibába, nála a monarchia, az egyház és az eretnekmozgalmak kommunikációs rendszereinek, üzenetük leglényesebb elemeinek és az általuk használt eszközök sokféleségének általános bemutatását konkrét esetek (a templomosok elleni propaganda-hadjárat, a százéves háborúban használt nemzeti sztereotípiák, a keresztes hadjáratok elindítása) elemzése követi. Felfogásának hibájául a három kommunikációs rendszer éles elválasztását róhatjuk fel: ez a megközelítés veszni hagyja a hivatalos és az informális, az egyházi és a világi, a helyi és a központi információáramlás összefonódását, általunk tapasztalt egymásra épülését.²⁸

Módszertani szempontból az információkutatás számos új keletű társadalomtudományi kutatási irány eszközkészletét, problémafelvetését tudja hasznosítani. A levelezéseken, naplókön alapuló vizsgálatok az egyéni kezdeményezésekre, stratégiákra vethetnek fényt egy-egy mikroszintű vizsgálat keretében, a városi levelezések, hírgazdálkodás kutatása a politikatörténet új szempontú megfigyelési módszereihez áll közel, amely a konkrét esetekhez és személyekhez kötött,

²⁸ Faulstich: i. m.; Sophia Menache: *The Vox Dei. Communication in the Middle Ages*. New York–Oxford, 1990.

alulnézetből vizsgált mechanizmusokat elemzi. A híráramlás helyszíneinek, alkalmainak, ceremóniáinak vizsgálata a történeti antropológia és a néprajz módszereit alkalmazza, amikor a társadalmi térhasználattal, a rítusok értelmezésével, a mindennapi élet, viselkedés elemeivel foglalkozik.

Célok és szerkezet

Az eddigi kutatások tehát egyrészt a legkisebb részletek – egyes intézmények, forráscsoportok, események –, másrészt a legáltalánosabb szintézisek – a média a középkorban – felől közelítették meg az információs jelenségeket. Általánosan jellemző tendencia a kibocsátó intézmények előtérbe helyezése a befogadó társadalommal szemben. Ugyancsak nagy hiányossága az információtörténeti kutatásoknak az eltérő társadalmi rétegek lehetőségeinek feltárása. Témaválasztásom és feldolgozási módszerem mindezekre a kihívásokra igyekszik megfelelni. Egy konkrét közösség információháztartásának vizsgálata egyensúlyt teremthet a kisebb részletek kidolgozottsága és az összefüggések feltárásának feladata között. Nagy előnye, hogy a szűkebb idő- és térbeli keretek pontosabb, állandó kontextust szolgáltatnak a konkrét információs jelenségek, gyakorlatok beágyazásához amellet, hogy az egyes híráradási formák közös szempontú vizsgálatai kölcsönösen alakítják egymás viszonylagos súlyát, szerepét. Az adott közösség középpontba helyezése elősegíti a társadalmi problematika előtérbe kerülését: az egyes rétegek információs stratégiáinak vizsgálata mellett nagyobb szerep juthat a befogadás, vagy még pontosabban az információfelhasználás elemzésének. Ez azt jelenti, hogy amikor a hatalom, a különféle intézmények és a párizsi társadalom között áramló információkat vizsgáljuk, nem szorítkozhatunk csupán a propagandacélok, eszközök, ceremóniák és a tartalmukat képező ideológia feltérképezésére, sőt

nem elegendő még az sem, ha egyszerűen bemutatjuk, milyen formában jelent meg a felülről érkező tájékoztatás a párizsiak életében. Az aktív befogadás (mondhatjuk akár, Roger Chartier kifejezésével, elsajátításnak is, *appropriation*) felmérését az üzenet értelmezésének, az információk és az cze- ket hordozó tájékoztatási formák felhasználásának, valamint a hozzájuk fűződő kulturális gyakorlatok és a rájuk adott reakciók, visszajelzések elemzésével tehetjük teljessé.

Munkámban már ismert forrásokkal, jól ismert eseményekkel dolgozom – azonban ezeket az eddigiektől eltérő kérdések szerint elemeztem. Az információk áramlására összpontosító kutatás így eddig ismeretlen összefüggéseket tárhat fel, segítve a korszak történetének alaposabb megértését. Emellett azonban számos olyan jelenséggel vagy problémával is foglalkozom, amely mind ez idáig nem keltette fel a kutatók érdeklődését, így a párizsi nyilvánosság elsőrendű fórumait, a gyűléseket sem vizsgálta még senki, a kikiáltás helyi gyakorlatát sem tárták még fel az általánosabb jelenségekre koncentráló tanulmányok. Az egyházi intézmények kommunikációs lehetőségei, az informális híráramlás kötött műfajai, valamint a korszak két nagy rémhíresete szintén nem váltak még alapos kutatás tárgyává.

Kutatásaimat a téma komplexitása és az egyes jelenségek szoros összefonódása, a hírcsatornák egymásra épülése miatt úgy tudtam érthető és logikus struktúrába rendezni, hogy több nézőpontot is érvényesítettem. A párizsi társadalom információháztartását az üzenetek kibocsátói szerint osztottam fel: egyrésztől áttekintettem a városban szerepet játszó egyes hatalmi központok – a királyi kormányzat, a városi önkormányzat és az egyház helyi intézményei – személyzete, tagsága által nyilvánosságra hozott információkat. Felosztásomban nem az üzenetek elsődleges forrásait vettem figyelembe, hanem azok tényleges elterjesztőit: a királyi propaganda témái így szerepelnek mind a városi vezetés, mind az egyház kommunikációs tevékenységében. A három hatal-

mi pólus által képviselt hivatalos információáramlás után a hírek nem hivatalos terjedését vizsgáltam meg, vagyis a párizsi társadalom saját belső kommunikációs mechanizmusait az információk városba érkezésének feltételeitől és módozataitól egészen a közösségen belüli híráramlás számos műfajáig. A kibocsátók szerinti elemzés mellett azonban szükség volt másfajta nézőpontokra is, hogy a rendszer összetettségét, artikulált működését a történeti konstrukció határain belül meg tudjam ragadni. Így helyet kapott egy esettanulmány a hivatalos propagandáról az 1411-es év eseményei kapcsán: ekkor ugyanis király, egyház és város, valamint a viszálykodó hercegek egymással versengve próbálták saját igazukat minél szélesebb körben elfogadtatni, és ennek a propaganda-hadjáratnak a kapcsán láthatóvá tudtam tenni a befogadás, felhasználás különféle mechanizmusait is. A városi közösséget egységbe fogó elemzés mellett egyes csoportokat külön is tanulmányoztam – a kiválasztás kritériumait a forrásadottságok határozták meg. Így megvizsgáltam a város és az ország irányításában fontos, bár hullámmzó, befolyást gyakorló parlamenti bírák információhoz jutási kiváltságait a két parlamenti írnok gazdag feljegyzései alapján, feltártam, hogyan használták ki az egyetemes egyház hírcsomópontjait a párizsi egyházi intézmények tagjai, és tanulmányoztam egy egyházi értelmiségi, Jean Fusoris kommunikációs stratégiáit kémkedési perének elemzésével. Végül a kegyelemlevelek és bírósági perek segítségével megpróbáltam képet adni arról, hogyan és milyen mértékben jelenhetett meg a nagypolitika a társadalom peremén elhelyezkedők életében, mennyire kísérték figyelemmel a legalsóbb rétegek a fejük felett zajló eseményeket és folyamatokat.

A KORSZAK ÉS A HELYSZÍN

Zaklatott évtizedek

Korszakunk a százéves háború egyik legnehezebb szakaszát, majd a lassú francia kibontakozás kezdetét foglalja magában.¹ A fordulatot események a társadalmi folyamatok helyett a néhány kiemelkedő jelentőségű főszereplő befolyására teszik a hangsúlyt. A király, a rendkívül hosszú ideig (1380–1422) a trónon maradó VI. Szeretett Károly (*Charles le Bien Aimé*) ígéretesen induló országglása második évtizedében gyógyíthatatlan elmebetegségbe esett.² A kór egyre gyakrabban jelentkező és egyre hosszabb krízisei között a király néhány hónapra-hétre visszanyerte öntudatát, és megfeszített munkával akart rendet teremteni az országban. Betegségei, vagy ahogy a korszak krónikásai eufemisztikusan nevezték, távollétei (*absence*) idején ugyanis a királyi hercegek között

¹ Bertrand Schnerb: *Les Armagnacs et les Bourguignons. La maudite guerre*. Paris, 1988; Bernard Guenée: *Un meurtre, une société. L'assassinat du duc d'Orléans 23 novembre 1407*. Paris, 1992; R. C. Famiglietti: *Royal intrigue. Crisis at the court of Charles VI 1392–1420*. New York, 1986, AMS Press. A korszakról tágabb kontextusba helyezve lásd többek között Bernard Guenée: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les Etats*. Paris, 1971; Peter Lewis: *La France à la fin du Moyen Age*. Paris, 1977; Jean Favier: *La Guerre de Cent Ans*. Paris, 1980. Magyarul elérhető: Georges Duby (szerk.): *Franciaország története*. I. Budapest, 2005, Osiris, 426–471; Georges Duby – Robert Mandrou: *A francia civilizáció ezer éve*. Budapest, 1975, Gondolat, 155–202; Johan Huizinga: *A középkor alkonya*. Budapest, 1976.

² Françoise Autrand: *Charles VI. La folie du roi*. Paris, 1986, Fayard.

egyre elszántabb harc indult meg a királyság irányításáért, elsősorban is az uralkodói bevételek és kiadások ellenőrzéséért. Mivel az egymást követő és rendre idő előtt meghaló trónörökösök túl fiatalok voltak, a német származású és nem sok szeretettel övezett királyné, Bajor Izabella pedig hasztalanul próbálta kezében tartani a kormányzatot, a hatalomért a király legközelebbi és legbecsvágóbb rokonai, öccse és nagybátyja, majd ennek fia küzdöttek. A király legfiatalabb nagybátyja, Merész Fülöp burgundi herceg vérbeli politikusként tartotta kézben az ország irányítását mind Károly kiskorúsága, mind betegsége kezdeti időszakában.³ Testvére, a műkincsek iránti vonzalmáról híres Jean de Berry herceg csupán mellékszereplője lehetett a kormányzatnak.⁴

A helyzet éppen 1400 körül változott meg, amikor a 28. életévét betöltő Orléans-i Lajos herceg, VI. Károly három évvel fiatalabb öccse, művelt, vonzó személyiségű, ambiciózus másodszülöttként megpróbálta kihasználni a trón gyakorlati megüresedését, hogy saját birtokait, valamint az ország irányításában gyakorolt befolyását megnövelje. Nagybátyjával számos kérdésben szögesen ellentétes nézeteket vallott: harciasabb fellépésre buzdított az 1399-ben trónra lépő IV. Lancaster Henrik angol királlyal szemben, aki elődjét, II. Richárdot – VI. Károly vejét – megfosztotta trónjától, majd megölette. Az egyházszakadás kérdésében nem értett egyet az 1390-es években népszerűvé váló, a párizsi egyetem által kidolgozott állásfoglalással, amely a két szembenálló pápa mindegyikétől megvonta a bizalmat (*sustractio obedientiae*), hogy ezáltal kényszerítse őket a lemondásra és az egység helyreállítására, ehelyett inkább támogatta XIII. Benedek pápaságát. A gyakran Burgundiában és flamand tartományai-

³ A burgundi hercegekről lásd R. Vaughan: *Valois Burgundy*. London, 1975.

⁴ Françoise Lehoux: *Jean de France, duc de Berri (1340–1416)*. I–IV. Paris, 1966–1968; Françoise Autrand: *Jean de Berry. L'art et le pouvoir*. Paris, 2000, Fayard.

ban időző Merész Fülöp hiába élvezte a városok és a párizsi egyetem támogatását, amelyek egyetértettek adócsökkentő és reformokat kívánó politikájával, Párizsba visszatérve rádöbrent, hogy a király öccse személyében vetélytársra talált, ezért, váltakozó szerencsével, mindketten a királytól próbálták saját elsőbbségük elismerését kicsikarni.

Ám 1404-ben Merész Fülöp elhunyt, és fia, az Orléans-i Lajossal egyidős Félelemnélküli János lépett örökébe, aki melléknevét a francia lovagok hatalmas bukásával járó nikápolyi csatában szerezte. Mivel nem rendelkezett apjának sem tapasztalatával, sem tekintélyével, sem vonzó személyiséggel, fegyveres erejét próbálta latba vetni. 1405 augusztusában bejelentette, hogy Párizsba készül hűségesküt tenni anyjától örökölt birtokáért, Flandriáért. Kísérete azonban több ezer katonából állt, ezért a királyné és Orléans-i Lajos sietve elhagyta Párizst, és a közeli Melun városába mentek. A beteg királyt és a kilencéves trónörökös, Guyenne herceget, aki mellel Félelemnélküli János veje volt, Párizsban hagyták, ám a kis hercegnek egy nappal később útra kellett kelnie, hogy kövesse őket. A burgundi herceg Párizsba érve megtudta, hogy a trónörökös, a hatalom garanciája, már elhagyta a várost, ezért utána vágatott, keresztül a párizsi utcákon. Útközben talált rá a kisleányra és kíséretére: a herceget meggyőzte, hogy térjen vissza a fővárosba a burgundi fegyveresek kíséretében, addigi őrzőit pedig szélnek eresztette. A trónörökös elrablásának botrányát (*enlèvement du dauphin*) a két fél, Orléans-i Lajos és Félelemnélküli János, a nyilvánosság bevonásával próbálta megindokolni. Ez alkalommal még helyreállt a béke, ám az elkövetkező egy-két évben a király öccse úgy taktikázott, hogy a burgundi herceg minden befolyását elveszítette az ország ügyeiben. A kormányzatot Orléans-i Lajos emberei irányították, a királyi tanács az ő kezükben volt. A burgundi herceg 1407 közepén Párizsba érkezett, hogy érvényt szerezzen követeléseinek, eredménytelenül, novemberben pedig, egy viharos válság

után sokadszorra is kibékült unokatestvérével: együtt áldoztak, majd esküt tettek, hogy azontúl békességben élnek egymással. Ekkorra azonban már Félelemnélküli János megbízta egy emberét, Raoulet d'Anquetonville-t, hogy ölje meg útjában álló riválisát. A bérgyilkosok kivettek egy házat Orléans-i Lajos palotája és a királyné lakhelye között, és lesben álltak. Az alkalom 1407. november 23-án érkezett el, amikor Orléans-i Lajos csekély kísérettel, este 8 óra körül tért haza a gyermekágyban fekvő királynétól. A tucatnyi fegyveres a nyílt utcán tört rá, és lekasabolták a herceget apródjával együtt, aki testével próbálta védeni urát. A támadók ezután elvágattak, végigszáguldottak a városon, és az Artois palotában, Félelemnélküli János párizsi rezidenciáján rejtőztek el. A vizsgálat azonnal megindult, és a lovasok útvonalát követve eljutottak a burgundi herceg palotájának tözsomszéd-ságába.⁵ A herceg azonban nem várta meg, míg kiderítik bűnrészségét. A november 26-án tartott tanácsülésen bevallotta nagybátyjainak (Berry és Bourbon hercegeinek), hogy ő ölette meg unokatestvéré-t, majd elfogatásától félve megszökött Párizsból, és saját birtokaira menekült. A hallatlan gatszett nagy botrányt keltett az egész országban, a gyilkosság megtorlásért kiáltott, ám a párizsiak közül sokan nem sajnálták Orléans-i Lajos halálát: a herceg ugyanis rendkívül népszerűtlenné vált az irányítása alatt kivetett sok adóért, fényűző és pazarló életmódjáért, de olyan vélemények is megjelentek, amelyek őt vagy feleségét, Valentina Viscontit okolták a király betegségéért. A városban szigorú biztonsági intézkedéseket vezettek be, a rendkívüli állapotot pedig még súlyosbította a különösen hideg tél, amelyet gyors olvadás követett: 1408 januárjának végén a zajló Szaj-

⁵ P. Raymond.: *Enquête du prévôt de Paris sur l'assassinat de Louis, duc d'Orléans (1407)*. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, XXVI, 1856, 215–249.

na elsodorta a párizsi hidakat, jó néhány napra megszüntetve a két városfél közti kapcsolatot.

A meggyilkolt herceg családja és a királyi kormányzat hiába várta, hogy Félelemnélküli János bocsánatot kérjen tettéért: ha megalázkodva Párizsba jön, a király nyilván kegyelmet gyakorol, és az ügy megoldódott volna. A burgundi herceg azonban egészen más taktikát követett: bejelentette, hogy Párizsban, a király előtt igazolni szeretné magát, és bebizonyítani, hogy a korona érdekében járt el. 1408. március 8-án a király lakhelyéül szolgáló Saint-Pol palotában, népes hallgatóság előtt egy teológiai doktor, Jean Petit, a herceg támogatottja, többórás beszédében (*La Justification du duc de Bourgogne*) igazolta, hogy Félelemnélküli János helyesen járt el, amikor megölte unokatestvérét. A gyilkosságot mint zsarnokölést mutatta be: először bebizonyította, hogy általában a zsarnok eltávolítása helyes és megengedett dolog, majd azt állította, hogy Orléans-i Lajos zsarnok volt. Ez utóbbi részben számos – jórészt alaptalan – vádat sorakoztatott fel a herceg ellen: mérgezési kísérletek, fekete mágia, az ország vagyonának eltékozlása. Ez a vitatható érvelés és főként a burgundi herceg hatalmi pozíciója elnyerték számára a kívánt eredményt: egy királyi rendelet hivatalosan kijelentette, hogy a gyilkosság az uralkodó és az ország érdekében történt.

Orléans-i Lajos híveire is nehéz napok következtek, sokukat leváltották, a párizsi elöljáró (*prévôt*) ellen az egyetem pert kezdeményezett, és nyert: Guillaume de Tignonville elöljárónak le kellett mondania, és nyilvánosan bocsánatot kellett kérnie, amiért elítélt és felakasztgatott két visszaeső rablógyilkos egyetemi diákot, akik egyházi joghatóság alá tartoztak volna. A pápasággal kapcsolatos álláspont is a burgundi herceg kívánságai szerint alakult: május elején VI. Károly királyi rendelettel megtagadta az engedelmességet XIII. Benedek pápának, aki nem késett a válasszal, és május 14-én kiközösítő bullát küldött Párizsba. A küldöncök csellel adták

át a bullát VI. Károlynak: a mise elején hozzáléptek, és átnyújtottak neki egy semleges témájú levelet, amelyről csak később derült ki, hogy tartalmazza a kiközösítő iratot is. A francia kormányzat ellentámadással válaszolt, árulónak és csalónak kiáltották ki XIII. Benedeket, küldötteit pedig nyilvánosan megszégyenítették.

Ám a burgundi hercegnek saját birtokai ügyei miatt el kellett hagynia a fővárost: az ekkor megélenkülő orléans-i párt megszervezte Jean Petit *Justificatió*jának a cáfolatát, amelyet Cerisy apát adott elő 1408. szeptember 11-én a Louvrebán az összegyűlt méltóságok előtt. Ez ismét felkavarta az ügyet, újra megindultak a tárgyalások az ellentétek elsimítására. A király és udvara Tours városába költözött, hogy a Párizsban számos támogatót maga mögött tudó burgundi herceg ne gyakorolhasson rájuk nyomást, ám a végül megkötött béke mégis a herceg nézeteit tükrözte. 1409 márciusában Chartres városában béke született a két fél között: a király rokonai (kivéve Félelemnélküli János) nyilvánosan megkérték a királyt és az Orléans gyermekeket, hogy ne haragudjanak a burgundi hercegre a történetek miatt, majd mind esküt tettek, hogy minden rossz szándékot kiűznek a szívükből. A ceremónia lezajlott, ám mindenki tudta, hogy a nyugalom alaptalan, a chartres-i békét „megbundázott” békének (*paix fourrée*) nevezték a kortársak.

A hatalom teljes egészében a burgundi herceg kezébe került, aki minden vele szembeszegülőt eltávolított a király közeléből. A rendkívül befolyásos Jean de Montaigu udvarmestert az új párizsi eljáró, Pierre des Essarts, koholt vádak alapján végeztette ki 1409 októberében. Az orléans-i herceg hívei azonban nem nyugodtak bele a vereségbe: 1410 tavaszán Gien városában összegyűltek, és szövetséget kötöttek (*ligue de Gien*), amelynek élére Charles d'Orléans herceg apósa, Bernard d'Armagnac gróf állt, aki határozottabb fellépést követelt, és a fegyveres összecsapástól sem riadt vissza. 1411 nyarán nyilatkozatban (*manifeste de Jargeau*) tiltakoz-

tak az igazságszolgáltatás megcsúfolása, valamint a burgundi herceg által azóta elkövetett visszaélések ellen, miközben csapatokat gyűjtöttek, és támadást indítottak a párizsi régió ellen. A burgundi herceg is serege élére állt, ám a mindent eldöntő ütközet helyett a két fél inkább a falvak fosztogatásával, városok elfoglalásával törődött. Félelemnélküli Jánost ráadásul a hadjárat közepén cserbenhagyták a flamand városokból érkezett csapatai, akik kötelező szolgálatuk lejártá után egyszerűen hazamentek. A herceg ezért az angolokkal kötött szövetséget, és így biztosította katonai fölényét. Közben az armagnacok (akiket ekkoriban neveztek először ezen a néven) elfoglaltak néhány kulcsfontosságú várost Párizs közvetlen közelében. A királyi kormányzat lázadóknak nyilvánította, törvényen kívül helyezte és kiátkoztatta őket, majd a burgundi herceg seregei kiűzték őket Észak-Franciaországból. Sőt, a következő évben elindultak, hogy saját területükön győzzék le a legnagyobbbrészt délfancia birtokokkal rendelkező armagnac párti vezetőket. A fő célpont az addigi semlegességét feladó és az orléans-i párt mellé álló Jean de Berry herceg székhelye, Bourges városa lett. A királyi sereg, élén az uralkodóval, 1412 májusában indult el dél felé, és ostrom alá vette az idős herceg városát. Az armagnacok hiába kötöttek szövetséget az angolokkal, a segítség nem érkezett meg, ám a szokatlan hőség és a mindkét fél embereit megtizedelő vérhasjárvány miatt mindenki a tárgyalásos megoldás felé kezdett hajlani. A békét augusztusban kötötték meg Auxerre városában.

A megújuló angol támadások miatt új hadiadót kellett kivetni, ezért összehívták a rendi gyűlést, amely 1413 februárjában meg is kezdte működését, ám az adó egyszerű megszavazása helyett az ország reformja mellett léptek fel. A hangadók a párizsi polgárok és az egyetem képviselői közül kerültek ki, akik természetesen Félelemnélküli János támogatását élvezték, és az ő érdekeit figyelembe véve azt követelték a királytól, hogy az alkalmatlan hivatalnokokat

(mind armagnac párti) távolítsa el a közjó érdekében.⁶ A beteg király helyét egyre inkább átvevő, armagnac szimpátiákat dédelgető trónörökös, Lajos, Guyenne hercege azonban nem kívánt együttműködni a reformerekkel. A párizsi nép, élükön a nagy hatalmú mészároscéhhel és azok vezetőivel (Le Gois család, Sain-Yon család), valamint a tömeges fellépést irányító nyúzólegénnyel, a Caboche melléknevű Simon le Coutelier-vel, tovább akarta lendíteni a reformok ügyét, és azt gondolták, hogy a trónörökös, valamint a burgundi hercegtől elpártoló Pierre des Essarts és emberei vissza akarják hozni az armagnacokat Párizsba. A fegyveresen fellépő nép több ízben betört a királyi palotákba, és a megbízhatatlannak tartott udvaroncok, hivatalnokok bebörtönzését követelte, sikerrel. Pierre des Essarts-t árulás miatt kivégezték. Bár a fegyveres nyomás elősegítette, hogy 1413 májusában kihirdessék a nagy reformrendeletet (*ordonnance cabochienne*), a burgundi herceget és az egyetemet megriasztotta a párizsiak féktelen viselkedése. A mérsékeltek tárgyalásokat kezdeményeztek a Párizs felé tartó armagnac vezetőkkel, és július végén megszületett a pontoise-i béke. Hiába próbálták a mészárosok megakadályozni ennek királyi elfogadását, augusztus 5-én az egységesen fellépő hercegek és békére vágyó polgárok fegyveres erőt gyűjtöttek, kiszabadították a bebörtönzötteket, és a béke pártjára állították az egész várost. A Caboche-felkelés vezetői elhagyták Párizst. A burgundi herceg minden lelkesedés nélkül csatlakozott a békepártiakhoz, ám amikor látta, hogy az armagnacok a trónörökös támogatásával visszatérnek, saját embereit pedig sorra leváltják, feladta a küzdelmet, és a távozás mellett döntött. A városban az armagnac párt emberei vették át a hatalmat, és Félelemnélküli János ismételt visszatérési kísérletei ellenére

⁶ Bertrand Schnerb: Caboche et Capeluche: les insurrections parisiennes au début du XVe siècle. In *Les révolutions françaises*. Ed. François Bluche – Stéphane Rials. Paris, 1989, 113–130.

(1414, 1415, 1417), 1418-ig kezükben is tartották azt, mégpedig nagy szigorral: a városiaknak egyre kisebb mozgásteret engedtek, az összejövedeleket, még a családi ünnepségeket is ellenőrizték, a gyakori összeesküvéseket pedig keményen megtorolták.

Az armagnac uralom első feladata 1413–1414-ben a burgundiak visszaszorítása volt: semmissé nyilvánították a reformrendeletet, és 1414 tavaszán a királyi sereg clindult, hogy elfoglalja a burgundi párton álló városokat. A május végén bevett, sokáig küzdő Soissons városát kegyetlenül kifosztották a katonák, majd a burgundi hercegség legfontosabb városa, Arras ostromát kezdték meg július folyamán. A háború mindkét felet megviselte, nagy nehézségek és hosszú tárgyalások után békét kötöttek a város alatt, amelynek elfogadása majd csak a jövő év nyarán következett be.

Eközben azonban új veszély jelentkezett. 1413-ban V. Henrik lépett Anglia trónjára, aki felelevenítette a régi követeléseket: Franciaország koronáját követelte magának, vagy hatalmas területeket és egy francia királylány kezét.⁷ 1414 és 1415 folyamán több követséget is indított ez ügyben Párizsba, amelyek biztatónak ígérkeztek, azonban végül a gyakorlati részletekben nem tudott a két fél megegyezni, 1415 nyarán ezért Henrik a fegyveres fellépés mellett döntött. Hosszú ostrommal bevette Harfleur városát, majd járványtól legyengült seregével Calais felé indult, hogy ott teleljen át. A megosztottságba süllyedt francia hatalmasságok ekkorra szedték össze hadseregüket, és Normandián át üldözőbe vették a fogyatkozó angol sereget. Azincourt-nál, 1415. október 25-én Henrik katonái minden várakozás ellenére tönkrevették a többszörös túlerőben levő francia sereget, számos foglyot ejtettek, és sokakat megöltek a harcmezőn. A vereség híre nagy visszhangot keltett Franciaországban, a nemeseket áru-

⁷ Christopher T. Allmand: *Henry V.* New Haven, 1997, Yale University Press.

lással vádolták, és úgy vélték, Isten büntetése sújt le az egész népre.

A burgundi herceg megpróbálta kihasználni az armagnac kormányzat kudarcát, és csapataival megközelítette Párizst, hogy elérje a kapuk megnyitását. Ám a városban uralkodó pánikhangulat és a terjedő rémhírek ellenére senki sem engedte be őt, sőt néhány héten belül a városba érkezett Bernard d'Armagnac is, aki hadsereg-parancsnoki (*connétable*) címet kapott, és átvette Párizs irányítását. Közben elhunyt Guyenne hercege, és 1417-től Károly, Viennois *dauphin*-je lett a trónörökös, aki addig délen nevelkedett apósa, Anjou hercege udvarában.

A párizsi armagnac uralom 1418. május 29-én ért véget, amikor a városiak egy csoportja megnyitotta a kaput az ismét közelítő burgundi herceg kapitányai előtt. A párizsi előljáró Tanneguy du Chatel el tudott menekülni a városból a trónörökössel, a többiek azonban nem voltak ilyen gyorsak. A hatalomátvételt az armagnac vezetők és híveik bebörtönzése kísérte, akiket a városban terjedő rémhírek a párizsiak kiirtására szőtt korábbi összeesküvésekkel, valamint társaik visszajuttatásának szándékával vádoltak. Június 12-én, majd augusztus 20-án a csőcselék végigjárta a börtönöket és a várost, és mindenkit elpusztított, akiről azt gyanították, hogy armagnac. Még a Párizsba visszatérő burgundi herceg sem tudja megakadályozni a mészárlásokat, a megoldást a nyár végén kitörő pestisjárvány és a fegyveresek eltávolítása hozta: egy közeli kisváros ostromát bízták az izgága tömegre, ahonnan megfogyatkozva, elgyengülve tértek vissza, miután távollétükben vezetőiket (például Capeluche hóhért) már gyorsan elítélték és kivégezték.

Közben V. Henrik Normandia központját, Rouen városát vette ostrom alá. A fél évig kitartó városba nem érkezett felmentő sereg: a burgundi herceg a kivetett adókból sereget gyűjtött, ám hiába indult el a királlyal a harcok színhelye felé: nem mert eltávolodni Párizstól, félve egy armagnac

visszacsapástól. Rouen így több hónapos szenvedés és éhezés után 1419 januárjában megadta magát az angol királynak. A várossal együtt egész Normandia elesett. A burgundi herceg ekkor tárgyalásokba kezdett az armagnac táborban tartózkodó trónörökösrel. Többszöri találkozás után a békekilátások kedvezőnek tűntek, ám ez csupán a látszat volt. Így Montereau városában 1419. szeptember 10-én tartott béketárgyaláson Károly trónörökös (*dauphin*) kísérői, köztük Tanneguy du Chatel, lekaszabolták az uruk előtt térdelő Félelemnélküli Jánost, így állva bosszút Orléans-i Lajos haláláért. Az eset óriási megdöbbenést keltett, hiszen a trón, a királyi cím várományosa szennyezte be magát esküszegéssel, orgyilkossággal, ráadásul a *dauphin* jelen is volt a tettnél, és ő adta meg rá a jelt. A megegyezés előtt így ismét hosszú időre bezárult a kapu. Mindkét fél levelek százait küldte szét támogatóinak, külföldi uralkodóknak, hogy saját igazát hangsúlyozza. A burgundi herceg és a királyné békeszándéka az angol királyt választotta partnerül: az 1420 májusában megkötött troyes-i szerződés Károly *dauphint* kitagadta, megfosztotta az öröklés jogától, és a francia király utódává helyette V. Henrik angol királyt tette, aki Katalint, VI. Károly lányát kapta feleségül. Az esküvő után Henrik azonnal hadba szállt, és az egyesített angol–francia seregek elfoglaltak néhány armagnac kézen levő várat. A háború tehát, új leosztásban, folytatódott, azonban a frontvonalak megszilárdulni látszottak: a *dauphin* kézben tartotta a Loire-től délre fekvő tartományokat, északon és Párizsban pedig az angol–burgundi szövetség uralkodott. 1421 decemberében megszületett az angol királyi pár gyermeke, a későbbi VI. Henrik, azonban 142. második fele nagy változásokat hozott: augusztusban elhunyt V. Henrik, októberben pedig követte őt VI. Károly is. A politikai szín megürült, és egy hat hónapos csecsemő lett a két ország királya. A hatalmi vákuumot nagybátyja, Bedford hercege próbálta betölteni, aki rögtön VI. Károly temetése után régenssé nyilvánította magát. Az angol

uralom nem hozott túl nagy változást Párizsba, a kormányzati posztokat a burgundi herceg hívei töltötték be, angol katonák vagy hivatalnokak meglehetősen kevés tartózkodott a városban. A város lakóinak a troyes-i szerződésre kellett esküdniük. Bedford hercege Jó Fülöp burgundi herceg hűgát vette feleségül, ezzel is biztosítani próbálva az összefogást és személyének franciaországi elfogadtatását.

Az angolok uralmuk kezdeti időszakában győzelmeket arattak Károly trónörökös csapatai felett, ám döntő fölényre nem sikerült szert tenniük. A háború így továbbra is állandósult, ami nagy csalódást jelentett az északfrancia városokban, amelyek a troyes-i szerződést a béke zálogának tekintették. A három hatalmi központ (armagnacok, burgundiak, angolok) csapatai teljesen feldúlták a vidéket, és pusztításukban nem volt különbség ellenség vagy szövetséges között. 1428-ban az angolok megkíséreltek áttörni a trónörökös által uralt déli területekre, ezért ostrom alá vették Orléans városát a Loire mellett. Az ostrom elhúzódott, ám esetleges sikere rendkívül nagy veszélyt jelentett a *dauphin* számára. Ekkor lépett fel Jeanne d'Arc, egy lotharingiai parasztlány, aki Isten küldöttének vallotta magát, azt állította, hogy belelát a jövőbe, és arra kérte a trónörököst, engedje őt a harcha.⁸ Az általa szított lelkesedésnek hála, Orléans védői elűzték az ostromlókat, és 1429. május elején felmentették a várost, majd a trónörökös seregei néhány hét alatt hatalmukba vették az egész Loire-vidéket. Jeanne buzdítására Károly megindult Reims felé, hogy királlyá koronáztassa magát (*chevauchée du sacre*). Az útjába eső városok sorra nyitották meg előtte kapuikat, és július 17-én a reimsi katedrálisban a legenda szerint égből szállott olajjal Franciaország

⁸ Régine Pernoud – Marie-Véronique Clin: *Jeanne d'Arc*. Paris, 1986; magyarul róla Georges Duby – Andrée Duby: *Jeanne d'Arc perej*. Budapest, 1989, Európa; Régine Pernoud: *Jeanne d'Arc, ön- és tanúvallomások*. Budapest, 1991, Ecclesia.

királyává kenték fel. Ez után a szimbolikus megerősítés után azonban nem kívánt újabb, nagyobb hatósugarú háborúba kezdeni – Jeanne küldetése VII. Károly szemében bevégeztetett. A lány azonban újabb és újabb katonai akciókra sarkallta a királyt, 1429 szeptemberében Párizst vette ostrom alá, 1430 májusában Compiègne felmentésére sietett. Itt azonban foglyul ejtették a burgundi csapatok, akik nemsokára átadták őt az angoloknak. A Rouenban megtartott perben a párizsi egyetem és az angol ügynek elkötelezett főpapok azt akarták bebizonyítani, hogy az angol csapatokban akkora riadalmat keltő prófétanő valójában az ördög cselvetései által megcsalt eretnek és boszorkány – ez a tény nyilván sokat elvett volna VII. Károly koronázással megszerzett presztízséből. A király egyébként egyáltalán nem törődött segítőjének bukásával, Jeanne-t így 1431. május 31-én visszaeső eretneként megégették, elítélésének hírért pedig széles körben elterjesztették.

Az angol–burgundi párt azzal is igyekezett kiköszörülni a tekintélyén esett csorbát, hogy először a helyzet stabilizálására 1429 őszén a burgundi herceget tette meg Franciaország régensévé, ezzel is megerősítve pozícióikat a francia lakosság szemében. A következőkben pedig a 9-10 éves VI. Henriket először Londonban, majd 1431. december elején Párizsban is királlyá koronázták. VII. Károly immár kézzelfogható királyságát saját királyuk franciaországi tartózkodásával próbálták ellensúlyozni, a jelek szerint sikertelenül. Az eddig viszonylag biztos alapokon nyugvó angol kormányzat láthatóan inogni kezdett. Párizsban egymást követték az összeesküvések, az angol kormányzat egyre nehezebben tudta viselni a francia háborúskodás költségeit. 1435-ben Jó Fülöp burgundi herceg az Arras-ban tartott háromoldalú tárgyalásokon az angol tárgyalópartnerek mellőzésével kibékült VII. Károllyal. A következő év áprilisában Párizs megnyitotta kapuit a francia csapatok előtt, és elismerte VII. Károlyt. Az ország helyzete egyelőre korántsem volt megnyugtató, se

nem biztonságos, Normandia még az angolok kezén volt, kiűzésük még körülbelül húsz évet vett igénybe, a francia tartományokat megosztó ellenségeskedést azonban felszámolták: a polgárháború véget ért.

„Paris sans pair”

Páratlan Párizs – a középkor végétől így emlegették városunkat, afféle mottó lett ez ceremóniák alkalmával. De vajon milyen volt vizsgálódásaink konkrét helyszíne, a 15. századi Párizs?⁹ A messziről érkező utazó először valószínűleg a város fontosabb kapuihoz vezető utak mentén kialakult, néha terjedelmesebb, néha csupán egy házsorból álló külvárosokon (Saint-Marcel, Saint-Germain, Saint-Lazare, Saint-Antoine) haladt keresztül, szélmalomok sokaságát pillanthatta meg, vagy nagynevű apátságok zárt birtokait, vagy éppen, ha észak felől közeledett a város felé, a montfauconi vesztőhely megdöböntő méretű, fenyegető akasztófa-építményét. Maga Párizs tornyokkal erősített magas fal mögé zárkózott, amelynek tizenhárom kapuja közül azokban a veszedelmes időkben igen gyakran csupán kettőt-hármat hagytak befalazatlannul – utazónknak tehát feltehetően kerülnie kellett, mire bebocsátásra talált. A kapuk fölött a város címere ékeskedett

⁹ A korszak Párizsára lásd Jean Favier: *Paris au XVe siècle 1380–1500. La nouvelle histoire de Paris*. Paris, 1974, Hachette; valamint az egyes helyszínek beazonosításához Jacques Hillairet: *La connaissance du Vieux Paris*. Paris, 1956. A városi tér megéléséről, a városi tapasztalatokról, identitásról lásd Simone Roux: *Paris au Moyen Age*. Paris, 2003; uő: Bornes et limites dans Paris à la fin du Moyen Age. *Médiévales*, 28, 1995/1, 129–137; Joseph Morsel: Comment peut-on être Parisien? Contribution à l'histoire de la genèse de la communauté parisienne au XIIIe siècle. In *Religion et société urbaine au Moyen Age*. Paris, 2000, Sorbonne, 363–381; *Etre Parisien*. Paris, 2004. Párizs térképeire lásd H. Legrand: *Paris en 1380* (Histoire générale de Paris. Collection de documents. Plans de restitution). Paris, 1868, Imprimerie Impériale; Jean-Pierre Babelon: *Paris au XVIe siècle. La nouvelle histoire de Paris*. Paris, 1986, Hachette.

kőbe vésve, vörös és kék színnel kifestve: egy hullámokon ringatózó, kifeszített vitorlájú hajó, körülötte a bizakodó jelmonddal: „*Fluctuat, nec mergitur*”, bár hullámszik, mégsem süllyed el. Utazóink, ha bejutott a kapuőrök között, először talán ugyanolyan falusias helyen találta magát, mint a kapun kívül, hiszen a város északi-északkeleti részén hatalmas kertek, valamint a Saint-Martin-des-Champs apátság és a Temple birtokai terültek el. Majd ahogy beljebb haladt a város középpontja felé, az utcák egyre zsúfoltabbak, a házak egyre magasabbak lettek, és emberünk ráébredhetett, hogy valóban a keresztény világ egyik legnagyobb városába érkezett.

A szűk, kanyargós utcácskák labirintusában egyedül a Párizst átszelő legnagyobb utcák (ezek is csupán 5–8 méter szélesek) és a kisszámú tér, forgalmasabb útkereszteződések tártak ki előtte. A Szajnával párhuzamosan a jobb parton futott jelentősebb útvonal, a Saint-Honoré utca, ez azonban éppen a központban megszűnt, és kis sikátorok halmazává bomlott szét, majd a Grève tér után a Tixeranderie és a széles Saint-Antoine utcában folytatódott. Ezt a tengelyt metszette keresztbe a jobb part két legfontosabb útvonala, a Saint-Denis utca (amelyet méltán neveztek *Grande Rue Saint-Denis*-nek, nagy Saint-Denis utcának is) és a Saint-Martin utca, amelyek az északi városfal két hasonló nevű kapujától egészen a Szajna hídjaiig vezettek. A bal part legjelentősebb utcája a Saint-Jacques utca volt. A Saint-Jacques és a nagy Saint-Denis utca útvonalának elsőrendűségét mutatja az a tény, hogy ennek a két utcának a végpontjában elhelyezkedő kapuk maradtak leggyakrabban befalazatlanul. A legnagyobb nyílt terület a városban a folyóparti Grève tér volt, ezzel nem versenyezhetett sem a bal parti Maubert tér, sem a nagy forgalmú, de mégis szűkös útkereszteződések (Croix du Tirouer, Baudoyer, porte Paris, Saint-Séverin kereszteződés). Szabad területet képezett még a szűk, emeletektől beárnyékolta utcák között a katedrális előtt elterülő templom-

tér (*parvis Notre-Dame*), az Aprószentek temetőjének falakkal körülkerített sírkertje és a Halles piac háromszögletű tere, ez utóbbin nyilvános kivégzések is zajlottak. Utazónk előbb-utóbb nyilván átkelt a Szajna egyik vagy másik hídján, hiszen ezek – elsősorban a Grand Pont (más néven Pénzváltók hídjá), de a Notre-Dame híd, a Saint-Michel híd és a Petit Pont is – korszakunk Párizsának legforgalmasabb helyeit jelentették, ahol a közmondásossá vált nyüzsgés, embertömeg gyakran megrémisztette az idegeneket.

Utazónk egy-két nap alatt ráébredhetett, hogy a város három igen különböző jellegű részre tagolódott. A Szajna bal partján található egyetemi negyed kollégiumaival, apátságai-val, könyvárusaival, könyvmásoló műhelyeivel, fiatal és zajos népeiségével külön világot képezett. A Cité szigete, a város vallási és kormányzati központja ennél jóval méltóságteljesebb hangulatot sugárzott, köszönhetően a Notre-Dame katedrális impozáns tömegének, a Palais – a királyi pénzügyek és igazságszolgáltatás épülete – környékén dolguk után siető parlamenti bírák, ügyvédek, jegyzők komoly seregének vagy a Krisztus töviskoszorújának és keresztjének darabjait őrző Sainte-Chapelle ragyogásának. A sziget fenséges alaphangulatát picit színesebbé tette az a tény, hogy éppen itt, a Notre-Dame tövében virágzott a város leghíresebb bordélynegyede, a Glatigny is. A jobb part volt Párizs gyomra és kincseskamrája, a kereskedő polgárság világa: itt terült el a Halles piac, amelyben külön utcája volt minden áruajtának, a Grève tér a városházával, a hatalmas mészáros céh Nagy Vágóhídjá (*Grande-Boucherie*). A jobb part pénzcsörgéstől és alkudozástól hangos középső részét a királyi család és az arisztokrácia palotáinak gyűrűje övezte: nyugaton a Louvre komor, négy-szögletes tornya ekkoriban már szinte kizárólag börtönként szolgált, hiszen a király, VI. Károly a keleten elterülő, nagy kiterjedésű, számos kertet, udvart és épületet magába foglaló Saint-Pol palotában tartózkodott, itt állt a Tournelles palota, Orléans-i Lajos rezidenciája, valamint az Artois palo-

ta, amelyet Félelemnélküli János város fölé magasodó tornya tett fenyegetővé. A legkeletebbre nyíló Saint-Antoine kapu erődítménye volt a Bastille Saint-Antoine.

Végül ha utazónk eltévedt a városban, nem lehetett könnyű dolga: a párizsiak az utcanevek mellett az egyes házakon függő cégérek, falaik előtt álló szobrok, jelenlegi és régi tulajdonosok neve alapján azonosították az egyes épületeket, így a tájékozódáshoz meglehetősen alapos helyismeretre volt szükség.¹⁰ A legfontosabb térelemek azonban, amelyeket krónikák és kegyelemlevelek vagy éppen a Párizsi Polgár naplója leggyakrabban említenek párizsi események helyszíneként, illetve viszonyítási pontként, már ismerősek lehetnek számára is: ezek elsősorban a Notre-Dame katedrális, a Halles, a Grève tér, a Saint-Denis utca, valamint a Saint-Antoine, Saint-Martin és Saint-Denis kapuk voltak.

A párizsiak

A népességgel kapcsolatos legfontosabb megállapítás a nagysága: VI. Károly uralkodásának kezdetétől 1400-ig Párizsnak körülbelül 200 ezer lakosa lehetett, és ezzel Nyugat-Európa legnagyobb városa volt. Az ezt követő évtizedek viszontagságai azonban, az egymást követő pestis- és himlőjárványok (ez utóbbinak például csak 1418-ban 50 ezer áldozata lehetett), valamint az 1410-es években egymást érő (1411, 1413, 1414, 1418) tömeges száműzetések és elmenekülések azt eredményezték, hogy az 1420–30-as évekre a város lakossága a felére csökkent. A járványok inkább a város szegényebb rétegeit érintették, a száműzetések viszont elsősorban a hatalmasokat, de legalábbis a módosakat sújtották. Ehhez a né-

¹⁰ *Die Strasse. Zur Funktion und Perzeption öffentlichen Raums im späten Mittelalter.* Wien, 2001, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

pesség-összeomláshoz hozzájárult még az a tény is, hogy a királyi udvar, Bedford hercegének minden igyekezete ellenére, gyakorlatilag megszűnt VI. Károly halálával: az arisztokrácia tehát a húszas évekre teljesen elhagyta Párizst.

A városi társadalom rétegződése magán viselte az itt összpontosuló fontos funkciók bélyegét. Az ország politikai központjaként Párizs adott otthont a királyi és hercegi udvaroknak, amelyekhez számos nemesember és a még népesebb szolgazemélyzet tartozott: az 1400-as évek elején a számuk minden bizonnyal két-három ezer főre rúghatott. A királyi adminisztráció intézményei túléltek az udvarok távozását: a továbbra is működő parlament bírósága, a királyi birtok és az udvar pénzügyeit ellenőrző számvevőszék (*Chambre des Comptes*) és a kormányzat iratait előállító kancellária (*Chancellerie*) egy széles jogvégzett réteg, ügyvédek, hivatalnokok, taláros nemesek jelenlétével járt együtt. Az előkelő társaság igényeinek kielégítésére a luxuscikkeket előállító vagy szállító kereskedők, ötvösök, kesztyű- és kalapkészítők hada vállalkozott, a felvevőpiac mérete és a város kedvező helyzete pedig egy gazdag nagykereskedő réteg kialakulását segítette elő.

A középkori Párizs városképét a templomtornyok uralták, a falakon belül számos plébániatemplom, rendház, kápolna épült. Az intézmények városképbeli láthatósága együtt járt a társadalmi jelenléttel, amely közmondásossá is vált: Guillebert de Metz 15. század elején keletkezett városleírása szerint a Grand Pont hídján hömpölygő tömegben mindig lehetett találni fehér lovat vagy fehér barátot – vagyis a párizsiak lépten-nyomon kerülhettek kapcsolatba egyházi személyekkel.¹¹ Az intenzív jelenlét egyik eleme a párizsi klerikus népesség aránylag magas száma, a másik pedig tevékenységük nyilvános jellege volt. A 15. század legelején még kb. 200 ezer főnyi lakosságú Párizsban körülbelül 8-10 ezer fő tar-

¹¹ Guillebert de Metz: *Description de Paris*, i. m. 160.

tozhatott az egyházi rendbe: ez a magas szám elsősorban az egyetemi diákoknak és oktatóknak köszönhető, akik 4-5 ezren lehettek. A párizsiak mindennapi életéhez legközelebb a 35 plébániatemplom papjai álltak. A plébániai kereteken belül zajló közös liturgikus gyakorlatok, mise, helyi körmenetek, zarándoklatok mellett a plébános szolgáltatta ki a szentségeket is, amivel nagymértékű betekintést nyert a hívek életébe, és ellenőrizni, irányítani tudta azt. A 13. századtól kötelezővé tett évi egyszeri gyónást és áldozást a hívőnek saját papja előtt kellett megtennie, aki így a közösség titkainak ismerője lett, és afféle rendfenntartói szerepet is magára vállalt.¹² A plébánosok mellett más papok is működtek a párizsi templomokban, egy-egy magánkápolna vagy vallásos konfraternitás oltárának gondozójaként, káplánként vagy az alsóbb papi rendek viselőjeként (diakónusok, szubdiakónusok).¹³ A plébániatemplomok mellett a rendházak adtak ott-hont a párizsi klerikusoknak. A különféle szerzetesrendek rendházai fontos szerepet töltöttek be a párizsiak vallásos életében. A régi, periferikus helyzetben felépült bencés apátságok (Saint-Germain-des-Prés, Saint-Martin-des-Champs, Sainte-Geneviève) kedvelt körmeneti célpontnak számítottak a bennük őrzött értékes ereklyék miatt. A 13. században betelepült koldulórendek, a jakobinusok, ferencesek, karmeliták és Ágoston-rendiek elsősorban a prédikáció és az egyetemi oktatás terén tűntek ki.¹⁴

A városi társadalom középrétegeit itt is, mint mindenütt, a kisebb kereskedők, kézművesmesterek, a műhelyekben dolgozó mesterlegények és inasok tették ki. Szinte minden ház alját műhely és bolt foglalta el, amelyek nyitott ajtajukkal hívogatták a vásárlókat, és engedtek bepillantást az odabent folyó munkába – a céhszabályoknak megfelelően. A luxus-

¹² Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. III, 391–394.

¹³ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 93.

¹⁴ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 20.

cikkeket előállító iparágak híressége ellenére a kézművesek tömegét itt is az élelmiszereket, ruházati cikkeket és a hétköznapi élet használati tárgyait előállító mesterek alkották. Párizs azonban magához vonzott ezeknél jóval gyanúsabb csoportokat is. A nagy mezei munkák idején a falvakban, máskor a városban megélhetést kereső napszámosok átmenetet képeztek a megállapodott iparosok és a marginálisok között, és ez gyakran a tevékenységek kettősségében is megmutatkozott: a munka nélkül maradt mesterlegény zseb-metszéssel is megpróbálkozott, a cselédlány pedig gyakran alkalmi prostitúcióval egészítette ki szűkös jövedelmét. A nagyváros egyébként is hatalmas vonzerőt gyakorolt a csavargó semmirekellők, igricek, koldusok, bűnözők, szélnek eresztett katonák seregeire, akik a város utcáin ögyelegve, a templomok előtt, a hidakon és a vásárokon lestek alkalmas áldozatokra. Veszély esetén néhány napra-hétre a párizsi falak védelmébe húzódtak az otthonaikat elvesztett falusiak vagy a városuk elestén kesergő menekültek is.

Intézmények Párizsban

A német birodalmi vagy a flandriai városok, sőt még a kisebb francia városok is önállóságához képest is Párizsban a hatalom nagy része a király kezében maradt, és nem létezett a máshol kiváltságlevélben garantált városi önkormányzat. Párizs irányítója a Châtelet erődjében működő királyi előljáró (*prévôt*) volt, akinek hatásköre megegyezett a tartományokat igazgató királyi tisztviselők, a *baillik* jogkörével: igazságot szolgáltatott, beszedte az adót, afféle rendőrfőnökként poroszloi (*sergeants*) segítségével felügyelt a város rendjére. A párizsi előljáró általában a király embere volt, nemesi származású, aki kemény kézzel tarttatta be a hozzá érkező királyi utasításokat. Korszakunkban a művelt, ám meglehetősen egyházellenes beállítottságú Guillaume de Tignonville (1401–

1408), az armagnac párti Tanguy du Chatel (1413–1418), majd az angolokkal együttműködő Simon Morhier (1422–1436) töltötte be hosszabb ideig a tisztséget.

A városi hatalom befolyását aláaknázza a központi kormányzat nagy tekintélyű testületeinek a jelenléte is: ezek közül a parlament súlyát kell kiemelnünk, amely a királyi kúria utódaként a legfelsőbb bíróság szerepét töltötte be a késő középkori francia királyságban.¹⁵ A fellebbezések, a különféle joghatóságok közti kompetenciaviták, a főbenjáró bűnök (felségsértés stb.), valamint a király személyével és érdekeivel közvetlen kapcsolatban álló ügyek jelentették a testület elsődleges feladatkörét. A tisztán bírói tevékenység mellett a parlament tagjai adminisztratív és politikai feladatokat is kaptak (illetve szereztek) a kormányzattól.¹⁶ A bírákat (*conseiller*, vagyis tanácsos) gyakran bízták meg diplomáciai küldetésekkel, politikai konfliktusokban döntőbírónak, békeltetőnek kérték fel őket. A parlament feladata volt, hogy Párizs ellátását, köztisztaságát szabályozza, veszély esetén védelmét megszervezze, a párizsi egyetem felett pedig a joghatóság mellett felügyeletet is gyakorolt.¹⁷ A válsághelyzetekben a király parancsára a bíróság felfüggesztette az igazságszolgáltatási tevékenységet, és kizárólag „tanácskozott”, vagyis a királyság aktuális gondjainak megoldásán dolgozott.¹⁸ A rárótt politikai és adminisztratív jellegű feladatok mellett a parlament saját kezdeményezésre is tágítani próbálta jogkörét, általában úgy, hogy már meglevő kompetenciáit átértelmezte, továbbfejlesztette. A parlament dolga volt

¹⁵ A parlamentről általában Félix Aubert: *Histoire du Parlement de Paris de l'origine à François Ier (1250–1515)*. I–II. Paris, 1894; Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. II, 332–509.

¹⁶ Aubert: *Histoire du Parlement*, i. m. 347–365; Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. II, 431–447.

¹⁷ Aubert: *Histoire du Parlement*, i. m. 302; Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. II, 432–433.

¹⁸ Így történt ez 1411 november–decemberében, például Baye II, 301.

a király jogainak védelme, és ezt akár magával a királlyal szemben is érvényre juttatta: a testület tiltakozhatott, ha az uralkodó (nyilván a nagy hatalmú hercegek nyomására) túl bőkezűnek mutatkozott a birtokadományozások terén, vagy éppen lemondott fontos jogairól valakinek a javára.¹⁹ Az eredeti jogkör átértelmezése, kibővítése legjobban a törvények, szerződések kihirdetése kapcsán mutatkozik meg. A parlamenti kihirdetés (*publication*) és az ezzel együtt járó bejegyzés (*enregistrement*) eredetileg csupán a rendeletek, törvények nagyobb ismertségét szolgálta. A parlamenti tanácsosok azonban úgy értelmezték hozzájárulásukat, mint kötelező aktust, amely nélkül a törvény nem léphet érvénybe. A kihirdetés és bejegyzés megtagadásából azután politikai fegyvert kovácsoltak: a hozzájuk érkezett törvényeket véleményezték, egyes iratok bejegyzését egyszerűen elutasították, másokét húzták-vonták több hónapon keresztül, így próbálták megakadályozni a számukra kedvezőtlen döntések életbelépését.²⁰ A parlament mellett a számvevőszéknek és az egyéb királyi intézményeknek jóval szerényebb befolyásuk és tekintélyük volt a város életében.

Annak ellenére, hogy elvileg Párizs semmiféle önkormányzattal nem rendelkezett, és a fenti tényezők ismeretében ennek lehetséges játéktere is meglehetősen korlátozott volt, a város érdekeinek képviselőjét mégis magára vállalta egy testület, amely így gyakorlatban, a király hallgatólágos támogatásával, kisajátította a helyi hatalomgyakorlás bizonyos elemeit. Ez a testület a Vízi kereskedők hanzája (*Hanse des marchands de l'eau*) volt, amely 1171-től széles körű privilégiumokat élvezett a szajnai hajózásban és áruszállításban. Az eredetileg kereskedelmi társulás a középkor végére a párizsi előkelők és a leggazdagabb céhek (posztósok, fű-

¹⁹ Aubert: *Histoire du Parlement*, i. m. 354–356.

²⁰ Aubert: *Histoire du Parlement*, i. m. 358–365; Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. II, 441.

szeresek, pénzváltók, aranyművesek, vegyeskereskedők és szűcsök) tagjainak reprezentatív, de anyagi és politikai előnyökkel is járó testületévé vált, akik polgárjoguk mellett hanzatagságukat is büszkén viselték. Ezek a városi előkelők választották négyévente a kereskedők elöljáróját (*prévôt des marchands*), valamint kétévente az ő munkáját segítő négy tanácstagot (*échevins*). A kereskedők elöljárója ellenőrizte a Hanza kereskedelmi privilégiumainak betartását, ebből kifolyólag bíraskodott a gazdasági természetű ügyekben, őrizte a kikötők, piacterek rendjét. Mint a város legjelentősebb testületének vezetője, fellépett a város közös érdekeinek védelmében is. Ezt a képviseleti szerepet a központi hatalom is elfogadta, hiszen a kereskedők elöljárója számára is hasznossá vált, mint közvetítő és tárgyalópartner, elsősorban az adózás körüli alkufolyamatban. A kereskedők elöljárójának jogköre lassan kiteljesedett, számos tisztviselő, gazdasági ellenőr, poroszló munkáját irányította, rá hárult a város tisztaságának és közbiztonságának fenntartása is. Mivel az éjjeli őrség és a városi milícia területi alapon szerveződött, így az ő kezében összpontosult a város kisebb-nagyobb területi egységeinek (negyedek, ötvenedek, tizedek) vezetése is, ő irányította a negyedfelelősöket, ötvenedeseiket és tizedeseiket (*quartennier, cinquantennier, dizainier*). A kereskedők elöljárójának székhelye, a Grève téren található Oszlopos ház (*Maison aux piliers*) gyakorlatilag városházként működött, és néha annak is nevezték (*Hostel de Ville*). Mivel a kereskedők elöljárójának befolyása alapvetően nem írott szabályokon nyugodott, így nagyban függött az általános politikai helyzettől és a tisztséget betöltő személy becsvágyától, határozottságától is. Így játszhatott komoly szerepet a nagypolitikában Étienne Marcel 1356–1358-ban vagy Jean Jouvenel des Ursins a 14. század utolsó évtizedében. Ezt a helyi határolgyakorlási lehetőséget azonban 1383-ban egy városi felkelés megtorlásaként a király megszüntette, mivel az összes párizsi céhet, így a Hanzát is, megfosztotta önállóságától, bíraskodási

jogától és vagyonától. Az érdekegyeztető szerv hiánya azonban hamar érezhetővé vált, így 1389-től szigorúbb királyi ellenőrzés alatt, 1412-től pedig korábbi formájában újra működött a városi önkormányzat szerepét betöltő Hanza, élén a kereskedők elöljárójával. Korszakunkban a kereskedők elöljárói a város jeles céheinek megbecsült, vagyonos tagjai közül kerültek ki, ám gyorsan váltották egymást, így személyük nem sok nyomot hagyott a város életén.

Az egyházi intézmények is rányomták bélyegüket a párizsi hatalmi viszonyokra. A legmagasabb rangú egyházi személy Párizsban a püspök volt, aki nagy területeket birtokolt a városfalakon belül, így bírói hatalmát is sokan megtapasztalhatták. A püspöki hatalom székhelye, a For-l'Évêque egyben egyházi bíróságként és börtönként is működött, a párizsi püspökök azonban jobbra nem itt laktak, hanem a Szajna bal partján elterülő városrész egyik előkelő, főúri palotájában. Korszakunkban a püspöki címet Pierre d'Orgemont, egy királyi hivatalnoki család tagja viselte (1384–1409), majd Gérard de Montaigu, a sensi érsek és a királyi főudvarmester testvére (1409–1420). Ezután néhány rövid időre Párizsba helyezett, majd hamarosan más egyházi tisztségekbe továbblépő főpap követte egymást, míg ki nem nevezték Jacques du Chatelier-t, aki 1426 és 1438 között viselte a püspöki címet. A párizsi püspökség alapvetően politikai szerep volt, egyrészt a püspök, mint más főpapok is ebben a korban, tevékenyen részt vett a pápai (elsősorban a 14. században) vagy a királyi diplomáciában és közigazgatásban, követségeket vezetett, irányította a kancelláriát, részt vett a királyi tanácsban.²¹ Másrészt viszont területi hatalommal is bírt, kormányzóként vagy egyszerűen püspöki rangjára támaszkodva képviselte a királyi hatalmat az uralkodó távollétében. A párizsi püspök tehát mind helyi, mind országos szintű politikai

²¹ Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. III, 373.

hatalmat képviselt, és mint ilyen játszott komoly szerepet a város életében.²²

A püspöki székesegyház, a Notre-Dame egy testületnek is otthont adott, a 40-50 fős káptalannak elvileg jelentős volt a befolyása, hiszen jog szerint a kanonokok választották a püspököt. A kanonokok közé számos tudós egyházi férfit neveztek ki, körülbelül a felének volt egyetemi címe, és ugyanekkora hányad vállalt hivatalt mint parlamenti tanácsos, a számvevőszék tagja, orvos vagy királyi tanácsos. A háborús és polgárháborús időszak lecsökkentette a káptalan anyagi erőforrásait, és személyi összetételét is megtépázta: a birtokok pusztultak, a hadi terhek, a királynak nyújtott kényszerű kölcsönök egymást követték, a hatalomból kiszorított párt támogatói elhagyták Párizst. A káptalan még így is a város egyik nagy hírű testületének számított, ám tagjai egyéni szerepvállalásukon kívül csoportként nemigen léptek fel. Gondoskodtak a székesegyház – politikai jelentőséggel is bíró – liturgikus rendjének, ünnepeinek fenntartásáról, és igyekeztek előteremteni az ehhez és saját jólétükhöz szükséges anyagiakat.²³

A vallásos intézmények közül az egyetem gyakorolta a legnagyobb hatást Párizs szellemi és politikai életére. Az egyházszakadás csakúgy, mint a királyság és a pápaság küzdelmei a 14. század elejétől nagy lehetőségeket kínáltak a testület számára, véleményére és támogatására a legfelsőbb fórumokon is számítottak.²⁴ Az egyetemes egyház életébe a 15. század elejének zsinatain szóltak bele a párizsi magiszterek, a királyságon belül, mint a „francia király legidősebb leá-

²² Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. III, 376–384.

²³ J.-Emmanuel Gravier: *Messeigneurs du chapitre de l'Église de Paris à l'époque de la guerre de Cent Ans. In Huitième centenaire de Notre-Dame de Paris (Congrès des 30 mai – 3 juin 1964)*, Paris, 1967, Librairie Philosophique J. Vrin, 185–222.

²⁴ Sophia Menache: *La naissance d'une nouvelle source d'autorité: l'université de Paris. Revue Historique*, 1982/4, 305–327.

nya” valamiféle tanácsadói, közbenjárói szerepkört vállalt magára az intézmény. Ugyanígy részt vett a főváros irányításában is, az 1410-es évektől a parlament, a királyi tanács és a városi vezetés oldalán számos közbiztonságot vagy reformtervezetet megvitató gyűlésen hallatta a hangját. Az intézmény értékes privilégiumokra tett szert, amelyek komoly gazdasági hasznot hajtottak az egyetem tagjainak (adómentesség stb.), illetve kiemelték őket a világi bíróságok joghatósága alól, ez utóbbi tényt igen gyakran kihasználták az Alma Mater védelmére néha teljesen méltatlan diákok. Az egyetem folytonos harcra kényszerült a jogait állandóan csorbítani próbáló hatalmakkal, például a párizsi előjáró joghatóságával szemben. A 15. század első felének szellemi és politikai csillogása azonban hamarosan megkopott: a század második felére az újonnan alapított vidéki egyetemek aláásták szellemi egyeduralmát, kiváltságait visszavonták, ügyeinek intézésébe egyre inkább beleszólást nyert a párizsi előjáró, a püspök és a parlament, a királyi hatalom megerősödése pedig politikai szerepét csökkentette.²⁵

²⁵ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 216–229.

A KIRÁLY ÉS A NYILVÁNOSSÁG: A KÖZPONTI HATALOM TÁJÉKOZTATÁSI FORMÁI

A párizsi társadalom információ-háztartásában kiemelkedően fontos szerepet játszottak a királyi kormányzat testületei, személyzete által kibocsátott üzenetek. Mielőtt azonban megvizsgálánk magukat az üzeneteket és hozzáférhetőségük különböző formáit, figyelmet kell fordítanunk a hírek forrására – a királyi kormányzatra –, valamint a rendelkezésre álló eszközökre – a királyi híráramlás intézményeire – is; nem utolsósorban pedig rá kell világítanunk, vajon miért érte meg a központi hatalomnak pénzt és energiát áldoznia alattvalói tájékoztatására. A hatalom szempontjainak feltérképezése után kerülhet sor a különböző kommunikációs formák, műfajok áttekintésére, kezdve a királyi levelek betűivel, folytatva a különböző nyilvános gyűléseken alkalmazott szóbeliséggel, és lezárva a gesztusok és ceremóniák által képviselt nem verbális kommunikációval.

A hatalom és a tudás

Információáramlás a hatalmi diskurzusban

A középkor két utolsó százada minden jel szerint olyan korszak volt, amelyben az ország különféle testületeinek, közösségeinek véleménye egyre inkább felértékelődött a ki-

rályságot irányítók szemében. A közvéleményt jól tükröző krónikák, naplók, magánlevelek soraiban gyakran felfedezhető információéhség – „Az Istenért, írjon gyakrabban!”¹ – ellensúlyaként megjelentek a központi kormányzat növekvő kommunikációs érzékenysége, a tájékozottság és a tájékoztatás fontosságának felismerésére utaló jelek is. 1419 februárjában VI. Károly némileg méltatlankodó hangú levelében a párizsi vezetés szemére vetette, hogy „nem tájékoztatták (*communiquer*) arról, mi történt Párizsban, amióta Provins-ban tartózkodik, pedig ő minden ügyéről tájékoztatta királtságának nagyobb és kisebb városait és Párizs városát is. Ezért az kívánja és akarja, hogy ettől kezdve tájékoztassák mindenről, amit tesznek, és ami történik ezen a vidéken.”² A kölcsönös információátadás igénye jellemezte tehát, a hatalmi diskurzus szintjén, a király és városainak kapcsolatát. A királyi misszilis levelek mellett a pátens formában megjelenő királyi rendeletek is tartalmazzak a kommunikációval, a tudással kapcsolatos elemeket, például a bevezetőben,³ ahol a királyi fellépést gyakran azzal indokolják, hogy az alattvalók panasszal (*clameur*) fordultak az uralkodóhoz. A rendeletek végén található kihirdetési záradék már önmagában is a tájékoztatás témája körül forog, ehhez adódik még a végső formula: „úgy, hogy senki se hivatkozhasson joggal tudatlanságára” (*que nul ne puisse pretendre juste cause d'ignorance*) – vagyis a királyi üzenetnek elvileg mindenki-

¹ Bernard Doumerc tanulmányának címe: „*Par Dieu écrivez plus souvent!*”, i. m.

² *Le journal de Clément de Fauquembergue greffier du Parlement de Paris 1417–1435*. I–III. Ed. Alexandre Tuetey et Henri Lacaille. Paris, 1903–1915, Renouard (a továbbiakban Fauquembergue), I, 257.

³ Ugyancsak a rendeletek preambulumaik elemzi Boris Bove, amikor az itt található, Párizst dicsőítő témákat veszi számba: ezek a királyi politika szempontjából azért voltak fontosak, mert megkönnyítették a párbeszédet király és alattvalói között. Boris Bove: *Aux origines du complexe de supériorité des Parisiens: les louanges de Paris au Moyen Age*. In *Être Parisien (Paris et Ile-de-France. Mémoires. tome 55)*. Paris, 2004, 423–444.

hez el kellene jutnia. Ez a kitétel természetesen a hatalmi diskurzusban betöltött szerepe mellett lényeges jogi problémákra is utal, a törvény nem ismeretében elkövetett bűnök és a tudatlanság mint enyhítő körülmény kérdésére.⁴ A tudás problémája központi szerepbe került, amikor az ingadozó hatalmi erőviszonyok miatt gyakran vontak vissza királyi rendeleteket, és hoztak helyettük újakat, amelyek néha az addig történt események gyökeresen új értelmezését tartalmazták a megváltozott helyzet függvényében. A királyi oklevelek bevezetői ezekben az esetekben mindig rosszul informáltságra hivatkoznak, amely azonban megszűnt, és így a helyes döntés ismét lehetővé vált: „számos dolgot elítélendő, hazug és lázító módon tudattak velünk [...], de azóta már teljes bizonyosságot szereztünk, és most is biztosak vagyunk benne és tudjuk [...] kívánjuk, hogy a dolgok igazságát mindenki tudja meg”.⁵ Hasonlóképpen a tudás, az igazság körül forognak azok a királyi levelek is, amelyek az éppen lázadónak tartott párt propagandáját igyekeznek semlegesíteni: az ellenfél által elhintett hazugságok megtevesztik, becsapják a népet (*deceuz et frauldez*), amely így nem tudja az igazságot (*ignorance de la vérité*). A tökéletesen jól tájékozott királynak az a feladata, hogy a valós tények közhírré tételével legyőzze az átkozott hazugságokat (*obvier a tels dampnables mensonges*), és a kételynek még az árnyékát is elűzze (*oster tout doute*).⁶ Az elemzett szövegekben megjelenő tudásmotívum jól megragadható képet rajzol a hatalom által bemutatni kívánt információs rendszerről. Ez egy kétirányú ismeretátadáson alapuló modell, amelynek kulcsfontosságú eleme a király és a társadalom párbeszéde: az alattvalók panaszaik (*clameurs, plaintes*) révén tudatják az uralkodóval a

⁴ Katia Weidenfeld: Le principe „Nul n'est censé ignorer la loi” devant la justice royale (XVIe–XVe siècles). In *Information et société*, i. m. 165–183.

⁵ *Ordonnances des rois de France de la troisième race*. I–XXII. Paris, 1723–1849 (a továbbiakban ORF), X, 167–169.

⁶ Livre Vert Vieil Premier fol. 25.

környezetükben felbukkanó visszasságokat, aki ezeket kellőképpen megismerve (*plainement ascertenez et informez*) rendelkezik a teendőkről, majd ezt kielégítő módon tudomásukra is hozza „úgy, hogy senki se hivatkozhasson joggal tudatlanságára”.⁷ A párbeszédes forma és a társadalom aktív szerepeltetése a hatalom megnyilvánulásaiban arra utal, hogy a közvéleménynek nem csupán gyakorlati jelentősége volt e válságos korszakban, de súlyát a kormányzat is elismerte az ország működéséről alkotott reprezentációjában.

A királyi tájékozódás intézményei

A fent elemzett rendeleteket általában a döntéshozatal legfelsőbb fórumán, a királyi tanácsban hozták. Ennek tagjai között ott találjuk a királyi családhoz tartozó vérbeli hercegeket (*princes de sang*), az uralkodó nagyhűbéreseit, hercegségek, grófságok urait, akiknek természetes joguk és kötelességük volt tanáccsal segíteni urukat, és részt vállalni a döntések végrehajtásában. Valódi politikai tétje volt annak, hogy az egyes hercegi pártok milyen súllyal tudtak valóban részt venni a tanács munkájában. A hercegek mellett ugyanis jogvégzett tanácsosok (legisták) is részét képezték a királyi tanácsnak, akik esküt tettek feladatuk hű ellátására, és fizetséget kaptak szolgálataikért. Az ügyeket királyi előadók készítették elő, a döntések szövegét pedig az üléseken mindig jelen levő kancellár, illetve az őt kísérő egy-két titkár fogalmazta meg. Ez a szerv jelentette tehát a központi hatalmat, amely, mint láttuk, egyre nagyobb súlyt fektetett az információk beszerzésére és továbbítására.

Ugyan a királyi postahálózat Franciaországban csupán az 1470–80-as években, XI. Lajos háborúi alatt épült ki,⁸ az

⁷ Ez a párbeszéd Claude Gauvard szerint a király és a közvélemény között zajlik: *Le roi de France et l'opinion publique*, i. m.

⁸ R. Gandilhon: *Louis XI fondateur*, i. m.

uralkodók az azt megelőző századokban is jelentős pénzösszegeket fordítottak a tájékozódásra, a hírszerzésre, a központi szervek és helyi tisztségviselői közötti kapcsolattartásra. Az információk minél akadálytalanabb áramlásának természetesen az adminisztráció, a befolyó királyi jövedelmek és a katonai stratégiák útját kellett egyengetnie.

A hírek megszerzésének legalsóbb szintjét a kémkedés jelentette, amely ebben a háborús korszakban különös jelentőségre emelkedett. Egyes uralkodók például jól szervezett kémhálózatuk miatt váltak híressé. Az angliai VII. IIenrik és IV. Edward titkos ügynökeiknek köszönhető jólétesültségéről legendákat meséltek.⁹ Párizsban a kémek számának gyakorlati növekedésével egy időben (amelyre érzékenyen reagáltak a városlakók),¹⁰ a titkos hírszerzés a politikai stratégiák között is megjelent. 1413 októberében a párizsi parlament javaslatot tett a királyi tanácsnak, miként lehetne megőrizni az ország belső békéjét és biztonságát. A javaslat szerint e cél érdekében – a kormányzat legfelsőbb köreitől (hercegek, tanácsosok) lefelé haladva – a helyi királyi tisztségviselők példásan büntessék meg az összeesküvőket és a felforgatókat; a párizsi városnegyedek felelősei és a városi milícia vezetői törekedjenek megelőzni a gyülekezéseket, lázadásokat, és a legelső gyanús jelnél értesítsék a párizsi elöljárót; végül 30-40 poroszló csak azzal töltse napjait, hogy „az egész városban, a kocsmákban és más helyszíneken járkálva hallgatásnak, kérdezősködjenek, kutassanak és hallgatózzanak” az elégedetlenkedők és lázítók után.¹¹ A parlamenti tervezet-

⁹ C. A. J. Armstrong: Some example of the distribution and speed of the news in England at the time of the Wars of the Roses. In *Studies in medieval history presented to Frederick Maurice Powicke*. Ed. R. W. Hunt – W. A. Pantin – R. W. Southern. Oxford, 1969, Clarendon Press, 441.

¹⁰ *Le journal d'un bourgeois de Paris 1405–1449*. Ed. Alexandre Tuetey. Paris, 1881, 79 és 259 (a továbbiakban JB); Claude Gauvard: *Violence citadine*, i. m.

¹¹ *Journal de Nicolas de Baye, greffier du Parlement de Paris 1400–1417*. I–II. Ed. Alexandre Tuetey. Paris, 1885–1888, Renouard, II, 151–154 (a továbbiakban Baye).

ben tehát a kémkedés, jöllehet maga a konkrét tevékenység az alantasabb foglalkozásúak feladata, átszővi az egész királyi kormányzatot a legnagyobbaktól a legkisebb tisztségviselőkig.

Így az uralkodók számos különféle funkcióban tevékenykedő emberüktől számíthattak titkos információk szerzésére és szállítására. A küldöncök (*messenger, messenger, nuntius*), lovas és gyalogos futárok például a hivatalos hírek, üzenetek mellett gyakran továbbítottak titkos úton szerzett információkat is, sőt útjuk során maguk is hozzájuthattak ilyenekhez – ez része volt feladatkörüknek. A heroldok, a háborús üzenetek hivatásos közvetítői szintén kedvező helyzetben voltak a titkos hírszerzésben, bár ezt etikai kódexük tiltotta. A diplomáciai követek tevékenységében a hivatalos tárgyalások mellett nagy szerepet kapott az intrikálás és az ellenfél titkainak a kifürkészése is.¹²

A kémkedést afféle „mellékfoglalkozásként” űzők serege mellett megtaláljuk a felderítés és a titkos információszerzés specializált mestereit is. A *coureur* és *explorator* kifejezéseket a katonai felderítőkre használták, krónikák csataleírásaiban gyakran találkozunk velük. A beépített kémekről (*espie, mouche*) nehezebb adatokhoz jutni, hiszen jelentéseik a legritkább esetben maradtak fenn, egy 1369-es kémjelentés szerzője például felszólítja címzettjét, a Fekete Herceget, hogy elolvasás után azonnal égesse el a levelét.¹³ A kémek munkáját így főként a királyi számlákból ismerjük – bár a hivatásos kémkedés adminisztrációját és elszámolásait rendkívül szűkszavúan vagy éppen valamilyen fedőtevékenység

¹² J. R. Alban – T. C. Allmand: *Spies and Spying in the Fourteenth Century*. In *War, Literature and Politics in the Later Middle Ages*. Ed. T. C. Allmand. Liverpool, 1976, 73–101.

¹³ Mivel a levél fennmaradt, a kém kérése nyilvánvalóan nem teljesült. British Museum Cott., Calig. D. III. Idézi Kervyn de Lettenhove: *Ouvres de Froissart. Chroniques*. XVIII. Pièces justificatives 1319–1399. Bruxelles, 1874, 503–505.

címe alatt jegyezték fel –, valamint a lelepleződésük után keletkezett forrásokból: perekből vagy kegyelemlevelekből.¹⁴ A titkos hírszerzők különféle szinteken dolgoztak, volt, aki a katonák közé elvegyülve szerezte az információit, a kémkedés gyanúja azonban felmerült a francia királyi tanács üléseivel kapcsolatban is.¹⁵ A százéves háború során az angol kémkedés központja Calais, koordinátora az ottani főkapitány volt:¹⁶ egy 1386-os per kapcsán kiderül, hogy Franciaország valamennyi részéről ide tértek vissza jelentést tenni a fantáziadús álöltözetekben, kóbor lovag, remete, posztókereskedő, madárárus, ötvös vagy inas képében tevékenykedő kémek.¹⁷

Az állandó postahálózat kiépítése előtt a minden egyes levélküldést külön megbízottal megoldó futárszolgálat (*messengerie, household messengers*) látta el a fontosabb hatalmi központok kommunikációs igényeit. Ez a rengeteg embert foglalkoztató, hatalmas összegeket felemésztő szervezet meglehetősen nagy hatékonysággal működött mind a királyi, mind a hercegi udvarokban, valamint – nyilván kisebb méretekben – a jelentősebb városokban is. A montereau-i gyilkosságot követő burgundi propaganda-hadjárat során, 1419–1420 telén összesen 37 (lovas és gyalogos) küldönc szállította a klerikusok hada által másolt több száz leve-

¹⁴ Alban-Allmand: *Spies*, i. m. 79–81.

¹⁵ *Chronique du Religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422*. I–VI. Paris, 1839–1852, Publiée par L. Bellaguet, III, 163 (a továbbiakban RSD). Az 1404-es béketárgyalások során az angol fél közölte, hogy beépített kémük révén ismerik a tanács katonai terveit. A gyanú Courcy urára esett, aki 6-7 évvel azelőtt hivatalos küldetésben járt Angliában, és azóta is járadékot húzott az angol királytól. Az ügy kivizsgálása után azonban felmentették a vádak alól.

¹⁶ Alban-Allmand: *Spies*, i. m. 84–88.

¹⁷ Henri Duplès-Agier: *Registre criminel du Châtelet de Paris du 6 septembre 1389 au 18 mai 1392*. I–II. Paris, 1861–1864, I, 379–393. Hennequin de Bos, kémkedéssel vádolt nemesi származású fattyú vallomása, aki mind saját kémtevékenységéről, mind az általa ismert többi hírszerző feladatairól beszámolt bírának.

let.¹⁸ Bajor Izabella királynő leveleit 1401 első felében 11 küldönc vitte el a címzettekhez.¹⁹ Ez a magas szám azonban valószínűleg megtévesztő: az összesen 33 út kétharmadát három gyakran foglalkoztatott futár teljesítette, míg a többiek csupán egy-egy alkalommal álltak a királyné rendelkezésére, ezek nyilván másfajta feladatkörük mellett kaptak egy-egy megbízatást levelek továbbítására. A királyi udvarnak viszont természetesen sok futarra volt szüksége: 1389-ben VI. Károly 16 lovas küldöncöt tartott.²⁰ Egyiküket, a Bretonnak is nevezett Pierre Fournet-t 1390-ben perbe fogták hivatali mulasztás miatt: azzal vádolták, hogy hagyta magát megvesztegetni, és nem adott át egy a címzett számára kényszerítő tartalmú levelet. A fennmaradt vallomások elemzésével több olyan részletet, a levélküldés olyan mechanizmusait is feltárhathatjuk a futárszolgálat működésével kapcsolatban, amelyek más források alapján nem derülnek ki: a lovasok felváltva tartózkodtak párizsi otthonukban a családjukkal, valamint a király közvetlen közelében, együtt utazva a vándorló udvarral. Megbízataikat általában a királyi udvarmestertől kapták, a továbbítandó leveleket két példányban adták át nekik (*une paire de lettres*), amelyeket a lovuk nyergére erősített táskába (*bouge*) helyeztek el. Az üzeneteket ügyenként és nem címettenként csoportosították, így a perben szereplő két küldönc közül az egyik Berry hercegének vitt levelet, a

¹⁸ Bernard Guenée: *Les campagnes de lettres*, i. m. A burgundi küldöncök iratai megtalálhatóak Michel Mollat: *Les comptes généraux de l'État bourguignon entre 1416 et 1420*. I–III. Paris, 1966; a lovas *chevaucheur* és a gyalogosan közlekedő *messenger de pied* eltérő módon kapcsolódtak az udvarhoz, de ugyanazokat a feladatokat végezték. Takemi Kanao: Les messagers du duc de Bourgogne au début du XVe siècle. *Journal of Medieval History*, 1995/3, 195–226.

¹⁹ Louis Douët-d'Arcq: *Comptes de l'Hôtel des rois de France aux XIVe et XVe siècles*. Paris, 1865, Renouard, 143–148.

²⁰ Grande ordonnance de l'hôtel du roi 1389. február. (Vernon. BN ancien fonds français, 8357, 53, fol. 286 v.) Idézi Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 556.

másik pedig ugyanennek a hercegnek és kancellárjának, a poitiers-i püspöknek továbbított két bizalmas királyi üzenetet. Mivel különösen sürgős megbízatásról volt szó, a második lovasnak fel is olvasták a levelek rövid összefoglalását, hogy ezzel is sietségre ösztönözzék – a hírvivő lelkesedését nyilván még inkább növelte, hogy majdnem kétszer akkora összeget kapott az útért, mint társa. Mivel mind az uralkodó, mind a hercegek és a főpapok sokat utaztak egyik birtokuktól, rezidenciájuktól a másikig,²¹ a küldöncök esetenként több napon keresztül keresték, követték a címzettet, mire végre utolérték; nem véletlen, hogy az útközben szembetalálkozó futárok (akik nagyon gyakran látásból vagy akár név szerint is ismerték egymást, bár más-más urat szolgáltak) első kérdése a címzettek éppen aktuális tartózkodási helyére vonatkozott.²²

Valamennyi forrásból az derül ki, hogy a teendőknél csupán egy részét végezték a futári címet viselő lovas és gyalogos küldöncök (*chevaucheurs, messagier de pied*). Az ellenségnek szánt leveleket általában a heroldok, a csaták, lovagi tornák és címerek szakértői²³ továbbították, így például 1419 elején Károly *dauphin* Rommarin nevű heroldjával küldte üzeneteit Párizsba. Mind a diplomáciai levelek egy része, mind a hadüzenetek, mind az egymással szemben álló seregek közti üzenetváltás a heroldok közvetítésével jutott el az érintettekhez.²⁴ A kevésbé fontos ügyekben – vagy szükség esetén – poroszlókat, inasokat, városi polgárokat indítottak útnak az üzenettel. Erre a gyakorlatra utal az a tény, hogy az angol királyi küldöncök közül néhányat még akkor

²¹ Margaret Wade Labarge: *Medieval travellers. The rich and the restless*. London, 1982, Hamish Hamilton. Itinerant kings, Travelling households, Peripatetic ecclesiastics című fejezetek.

²² Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 516–556.

²³ Maurice Keen: *Chivalry*. New Haven, 1984, Yale University Press, Heraldry című fejezet.

²⁴ Fauquembergue I, 267–269, 277, 287.

is *coquinus*nak, kuktának nevezték, amikor a levélhordás már rég felváltotta az eredeti konyhai tevékenységet náluk.²⁵

A 15. századi Hainaut burgundi tartomány területén működő futárszolgálat vizsgálata rámutatott, hogy a professzionizáció hiánya egyáltalán nem jelentette a levélküldés lassúságát vagy bizonytalanságát. A küldöncök napi 40-50 kilométeres átlagsebességgel közlekedve, logikusan kialakított, több címzettet érintő útvonalakat igénybe véve megbízhatóan gondoskodtak a régió hivatalos információáramlásáról. A részletes számlákból feltérképezhető üzenettípusok – a többi hasonló forrással egybecsengően – arra mutatnak rá, hogy a királyi és hercegi futárszolgálat alapvetően a katonai szervezés és a központi adminisztráció belső ügyeit intézte. Az 1434–1435-ös év levélküldéseinek majdnem fele a fegyveresek mozgósítását, majdnem egynegyede az igazságszolgáltatás működését, egy másik nagyobb hányada a pénzügyeket érintette. A monarchikus állam központi szervei és helyi képviselői közötti technikai kérdésekre vonatkozó kapcsolattartás mellett, a rendkívüli eseteket kivéve, eltörpült a kifelé, a társadalom felé irányuló kommunikáció, amely leggyakrabban rendeletek továbbítását jelentette, és csak ritkán volt a célja az alattvalók tájékoztatása a királyságot érintő fontos eseményekről.²⁶

A leveleket szállító, mindig úton levő futárok azonban csupán egyik elemét képezték a központi hatalom kommunikációs rendszerének. Hasonlóan fontos szerepet játszottak a helyi királyi hivatalnokok, elsősorban a *baillik* és *prévôt*-k, valamint Dél-Franciaországban a *sénéchalok*.²⁷

²⁵ Donald E. Queller: *The office of ambassador in the Middle Ages*. Princeton, 1967, Princeton University Press, 4–5.

²⁶ Jean-Marie Cauchies: *Messageries et messagers en Hainaut au XVe siècle. Le Moyen Age*, 1976, 89–123, 301–341.

²⁷ A 13. századtól a bailli és a sénéchal a király képviselője és sokrétű hatalmának (igazságszolgáltatás, háború, adószedés stb.) helyi gyakorlója a neki rendelt körzetben (*bailliage* és *sénéchaussée*). A kora újkorban szere-

A központból induló futárok leggyakrabban hozzájuk igyekeztek, a királyi rendeletek kihirdetési záradékainak szintén ők voltak a megszólítottjai, a városi vezetők és a vidéki nemesek hozzájuk fordultak tájékoztatásért.²⁸ Alapvetően közvetítő szerepet tölthettek be a távoli uralkodó és a helyi lakosság között: a felülről érkező parancsokat továbbították az érintettekhez, a vidékükön tudomásukra jutott információkat pedig eljuttatták a központi kormányzatig.²⁹ Így az adminisztratív, katonai és igazságszolgáltatási feladatkört ellátó helyi királyi hivatalnokokból szilárd láncolatú háló épült ki, amely biztosította az uralkodónak a kommunikáció lehetőségét országa minden területével kormányzása hétköznapijaiban.

A királyi tájékozódás rendszerében a legelőkelőbb helyen a külföldi uralkodókkal, hatalmi központokkal fenntartott kapcsolattartás állt.³⁰ Korszakunkban a diplomáciai ügyeket *ad hoc* követek, küldöttségek intézték, akiknek általában pontosan meghatározott jogkörük volt a követutasításaikban (*instructions*), amely terjedhetett az egyszerű üzenetátadástól a tárgyaláson keresztül egészen a „*plena potestas*” gyakorlásáig, amikor megbízójuk képviseletében meg is köthették a szerződéseket. A követek megbízólevelük (*lettre de créance*) átadása után gyakran hosszú ideig tartózkodtak az

---

püket átveszik a kormányzók (*gouverneurs*), bár a cím és a területi felosztás érvényben marad. Ferdinand Lot – Robert Fawtier: *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*. I–III. Paris, 1958–1962, Presses Universitaires de France. Tome II. Institutions royales.

²⁸ Lásd például Félix Bourquelot: *Correspondance entre le corps municipal de Paris et de Noyon en 1413*. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, VII, 1845–1846, 52–69.

²⁹ Cauchies: *Messageries*, i. m. 92–94.

³⁰ A követség intézményéről lásd Queller: *The office of ambassador*, i. m.; Menache: *The Vox Dei*, i. m. 152–157. Az 1414–1415-ös angol–francia követjárásról belső beszámolót tartalmaz Léon Mirot: *Le proces de maitre Jean Fusoris, chanoine de Notre-Dame de Paris (1415–1416)*. *Épisode des négociations franco-anglaises. Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, 1900, 125–279.

idegen uralkodó környezetében, mellékes küldetéseknek is eleget tehettek, és kapcsolatba kerültek az udvar fontos szereplőivel. A küldöttségek viszonylag szoros felügyeletük és szűk mozgáskörük miatt ritkán válthattak szót más uralkodók követeivel. Nem mindig volt lehetőség levélváltásra a megbízóval sem, aki így gyakran csupán a követség hazatérése után értesült tevékenységükről: a küldöttek egyrészt szóbeli tájékoztatást adtak, másrészt útjuk eredményeiről jelentést írtak. Jó Fülöp burgundi herceg követei 1433-as angliai útjuk eseményeit három részre osztották: beszámoltak küldetésük valódi céljáról, a VI. Henrik királynak szóló üzenet átadásáról, majd leírták a 18 éve angol fogságban tartott Charles d'Orléans herceggel megszervezett találkozásukat, végül lejegyezték azokat az információmorzsákat, pletykákat, amelyeket útjuk során szereztek.³¹

Franciaország széles nemzetközi kapcsolatrendszerben helyezkedett el, amely Skandináviától Spanyolországig, Skóciától Lengyelországig az egész keresztény Európát felölelte. Sőt, időről időre követek érkeztek Bizáncból, a Török Birodalomból vagy (1403-ban) Timur Lenktől is, aki egy keleti püspök közvetítésével a tatár kereskedőket ajánlotta a király oltalmába.³² A francia királyság kormányszata által figyelemmel kísért, számára ismert világ így meglehetősen tágnak bizonyul. A külföldről szállított hírek azonban, úgy tűnik, nem vagy csak elenyésző mértékben kerültek be a közvéleménybe, így hiányoznak a legtöbb naplóból és krónikából; kivételt csupán az országot közvetlenül érintő információk jelen-

³¹ Hue de Lannoy levele Jó Fülöphöz 1433. július 18. Joseph Stevenson: *Letters and papers illustrative of the wars of the English in France during the reign of Henry the Sixth, king of England*. I–II. London, 1861–1864, II, 218–249. (Rolls Series 22.)

³² Jean Juvénal des Ursins: *Histoire de Charles VI, roi de France*. In *Nouvelle collection de mémoires pour servir à l'histoire de France*. Ed. Michaud–Poujoulat. Série I, tome II. Paris, 1836, 339–569 (a továbbiakban Juvénal), 412 (a nikápolyi csatát követően); RSD III, 135.

tettek (például a pápaság vagy az ellenséges Anglia ügyei), amelyek mind a hivatalos tájékoztatásban, mind az informális híráramlásban fontos helyet kaptak.

A diplomáciai ügyek legfontosabb részét szóbeli kommunikáció révén bonyolították, így a fennmaradt levelezések³³ leggyakrabban csupán a tárgyalat ügyek általános említésére szorítkoznak, és a lényegi kérdések tekintetében a levelet átadó követ szóbeli közléseire utalnak. A minden egyes megbízatásnál újra szerveződő *ad hoc* követségeket a 15. század végén váltotta fel, itáliai példa alapján, az állandó követek intézménye.

A francia rendi gyűlés (*États Généraux*), de elsősorban az Angliában időről időre összehívott parlament nem állandó, ám szintén rendkívül hatékony információszerzési és információküldési eszközévé válhatott az uralkodónak. Az ülések során a főurak, főpapok és a megyék és városok képviselői eljuttatták a király elé a közösségeikben elterjedt véleményeket az ország ügyeivel kapcsolatban, majd hazatérve tájékoztatták az otthon maradottakat a parlamenti határozatokról, valamint az általánosabb politikai célokról és stratégiákról, amelyekbe betekintést nyerhettek.³⁴

Az angol uralkodókkal ellentétben a francia királyok nem aknázták ki teljes mértékben a gyűlésekben rejlő kommunikációs és propagandalehetőségeket. Számukra a rendi gyűlés a kivételes válsághelyzetek megoldására tartogatott, in-

³³ Például a VI. Károly kori Franciaország és Aragónia közti diplomáciai levelezés könnyen vizsgálható, hiszen nagyrészt kiadták: Jeanne Vieillard – Robert Avezou: *Lettres originales de Charles VI conservées aux archives de la couronne d'Aragon a Barcelone. Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1936, 317–376; Jeanne Vieillard – Léon Mirot: *Inventaire des lettres des rois d'Aragon à Charles VI et à la couronne de France, conservées aux archives de la couronne d'Aragon à Barcelone. Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1942, 99–150.

³⁴ Doig: *Propaganda*, i. m. 85–87; J. R. Maddicott: *The county community and the making of public opinion in fourteenth-century England. Transactions of the Royal Historical Society*, 1978, 27–43.

kább veszélyes, mint hatékony, kétélű fegyver lehetett.³⁵ Korszakunkban, 1413 elején, valamint 1424 októberében hívták össze a három rend képviselőit. Nem meglepő, hogy az angliai modellt alkalmazó Bedford régens az utóbbi gyűlés negyedik napján a résztvevőket a Palais nagytermében fogadta, hogy kancellárja által szólhasson hozzájuk. A beszéd alapvetően a troyes-i szerződés rendszerét dicsérte, felsorolta az elért eredményeket, a régens erőfeszítéseit, hogy katonai akciók és békekötések révén VI. Henrik uralma alatt egyesíthesse az országot. Majd külön megszólította a városok küldötteit, és arra kérte őket, hogy közösségeikbe visszatérve számoljanak be a hallottakról, és vegyék rá a polgárokat a régens terveinek (mind anyagi, mind egyéb) támogatására. A beszéd végén Bedford tájékoztatta a hallgatóságot, hogy nemsokára látogatást tesz Angliában az uralkodónál, távollétében a burgundi herceg viseli az ország gondját, és visszatértekor még több fegyverest hoz majd magával. Lezárásként mindenkit bátorított, hogy ötleteikkel, javaslataikkal forduljanak a tanácshoz vagy hozzá magához.³⁶ Látható, hogy a régens kihasználta az alkalmat mind hosszú távú terveinek népszerűsítésére, mind az éppen aktuális helyzet bemutatására, egyrészt buzdítva a hallgatóságot, másrészt felszólítva őket az együttműködésre mind helyi közösségeikben, mind a központban.

A királyi információs rendszerben tehát nagyszámú személyzet és sokféle intézmény nagy hatékonysággal működött. Fontos azonban hangsúlyozni ezen szervek két fontos jellemzőjét: egyrészt *ad hoc* jellegét, konkrét esetekhez kötődő működésbe lépését, másrészt pedig a professzionalizáció hiányosságait, a kívülállók, más funkciót betöltők be-

³⁵ A francia királyok és a gyűlések kapcsolatáról Peter S. Lewis: *Pourquoi aurait-on voulu réunir les États Généraux en France à la fin du Moyen Age*. In *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Age*. Ed. Joël Blanchard. Paris, 1995, Picard, 119–130.

³⁶ Fauquembergue II, 143–146.

vonását. Mindkét tényező végnapjait élte korszakunkban, hiszen a királyi postahálózat és az állandó követek intézménye a 15. század végén hódított teret magának Franciaországban, vizsgált jelenségeink tehát egy érett, minőségi ugrás előtt álló rendszer jól bejáratott elemei voltak.

A tájékoztatás tétjei

Az elsősorban a királyi kormányzat belső működését biztosító információáramlás intézményeit és személyzetét a központi hatalom – láthattuk – a társadalom felé irányuló kommunikáció céljaira is felhasználta. A tájékoztatás természetesen nem öncélú volt, az uralkodó saját, jól felfogott érdekében döntött úgy, hogy bizonyos információkat megoszt alattvalóival. A királyi rendeletek, bírósági végzések, a pénzforgalom változásai, a vazallusok katonai mozgósítása és a békekötések mind olyan tudnivalókat jelentettek, amelyek ismerete szükséges volt az ország működéséhez – ezért volt fontos, hogy, legalábbis elméletben, mindenkihez eljussanak. Az uralkodói döntések nyilvánosságra hozatala egyszerűen a hatalom gyakorlását jelentette, azzal együtt természetesen, hogy a hatalomgyakorlás minden egyes momentuma arra is szolgált, hogy a királyi jogkör határait megrajzolja, sőt alkalomadtán ki is terjessze.³⁷

A királyság működésének biztosítása mellett a kormányzat a közvélemény befolyásolásából is hasznot remélhetett. Korszakunk a politikai propaganda sokféle műfájának (trak-

³⁷ Például Gauvard: *Le roi de France et l'opinion publique*, i. m.; uő: *Mémoire du crime*, i. m.

³⁸ Jacques Krynen: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Age (1380–1440). Étude de la littérature politique du temps*. Paris, 1981, Picard; Nicole Pons: *Propagande et sentiment national pendant le règne de Charles VI: l'exemple de Jean de Montreuil*. *Francia*, 1980, 127–145; Colette Beaune: *La naissance de la nation France*, i. m. 340–344.

tátusok, történetírás, versek, pamflet) virágzását hozta, és nagyban hozzájárult a francia nemzeti érzés kibontakozásához is.³⁸ A hatalom üzenetei számos esetben csupán az önmagáról kialakított és elterjeszteni vágyott képet tárták a nyilvánosság elé: magasztalták a királyságot és a király személyét, hangsúlyozták a speciálisan reá sugárzó isteni gondviselés működését, aláhúzták azokat a hosszú távú politikai programokat (központi kormányzat megerősítése, az ország felszabadítása, az egyház ügyeinek kézben tartása stb.), amelyek az uralkodó napi döntéseit befolyásolták.³⁹ Különös hangsúlyt kapnak ezek az üzenetek, amikor legitimációs hiánnyal küzdő, törekeny hatalmi helyzetben vergődő kormányzat alkalmazza őket, például a gyermek VI. Henrik nevében kormányzó régensek, akiknek mind a franciákkal, mind az angolokkal el kellett fogadtatniuk az 1422-ben létrejött kettős királyságot.⁴⁰

Végül a királyság a tájékoztatás révén támogatást kérhetett éppen aktuális, konkrét terveihez is, elsősorban a pénz- és katonai igényes háborúkhöz, a kompromisszummal járó békekötésekhez, lázadó nemesi csoportok törvényen kívül helyezéséhez, reformok keresztülviteléhez.⁴¹

A tájékoztatás tehát hatalom, és mint ilyen, természetesen a hatalom – legyen az világi vagy egyházi⁴² – stratégiái közé tartozik. Az érem másik oldala, a tájékozódás azonban ugyancsak hatalmi stratégia, ezért nem beszélhetünk csupán a királyság üzenetének egyszerű recepciójáról, befogadásáról. A kormányzati befolyásolási kísérletek célpontja, a társa-

³⁹ A királyság önmagáról szóló üzeneteinek összefoglalására Menache: *The Vox Dei*, i. m. 127–149.

⁴⁰ McKenna: *Henry VI*, i. m.; lásd még többek között Lawrence M. Bryant: *La cérémonie de l'entrée à Paris au Moyen Age. Annales ESC*, 41, 1986/3, 513–542; az angliai helyzetről lásd Paul Strohm: *England's empty throne. Usurpation and the language of legitimation 1399–1422*. New Haven–London, 1998, Yale University Press.

⁴¹ Doig: *Propaganda*, i. m.; Contamine: *Aperçus sur la propagande*, i. m.

⁴² Lásd például *Faire croire*, i. m.

dalom nem passzív szereplője a kommunikációnak, hanem elvárásaival (amely a rendeletekben a *clameur* formájában jelenik meg), valamint visszajelzéseivel (amelyet az elégedetlenkedő, lázadó *murmure* fejez ki) nyomást gyakorol a kormányzatra, aktív részt vállal a közös vélemény formálásában.⁴³ Bár az uralkodó igényt tarthatott a döntéshozatal monopóliumára, a tanácsadás és az egyetértés jogát az alattvalók szűkebb vagy szélesebb körői minduntalan az eszébe juttatták.⁴⁴

A következőkben először a rendeletek kikiáltását mint a *par excellence* királyi tájékoztatási formát vizsgáljuk meg. Majd a központi hatalom és a hatalmat megragadni vágyó hercegi pártok írott üzeneteiről és ezek párizsi elterjesztéséről szólunk, elemezve a nyilvánosság különböző fórumait. Végül a hivatalos ceremóniák és a nyilvánosságnak szánt gesztusok hatékonyságát és szerepét térképezzük fel.

A kikiáltás: hatalom a kereszteződéseken

„Kihirdették Párizsban a király nevében...”, „Kikiáltották egész Párizsban...” – ezekkel a formulákkal gyakran találkozhatunk a 14–15. századi francia krónikák, párizsi naplók lapjain. A rendeletek, békeszerződések kihirdetése az egyik legáltalánosabb, leghétköznapiabb eleme volt az uralkodó és alattvalói között kialakított hivatalos híráramlásnak. Ismétlődő feltűnése az országos vagy helyi eseményeket rögzítő krónikák lapjain felveti a kérdést, vajon milyen formában, mekkora gyakorisággal, milyen hatást keltve jelent meg ez a hírközlési mód a megcélzott társadalmi rétegek körében.

⁴³ Lásd erről Gauvard: *Le roi de France et l'opinion publique*, i. m. 354–356.

⁴⁴ Guenée: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles*, i. m. 244–263.

A kikiáltó (*crieur public*) működése ezért az utóbbi évtizedekben több francia történész érdeklődését felkeltette. Michèle Fogel nagydoktori munkája az információáramlás ceremóniáit járja körül a kora újkor Párizsában.⁴⁵ A hatalom fontos eszközeként kezelt ritualizált hírártadás az alkalomtól függően többé-kevésbé ünnepélyes kihirdetés mellett magában foglalta a királyi győzelmek vagy dinasztikus események alkalmából elrendelt körmenettel egybekötött misét, közös könyörgéseket és a Te Deum éneklését. Fogel értelmezése szerint ezek a ceremóniák a monarchia hatalmát építették fel minden alkalommal újra meg újra, hiszen a távol levő király akaratát és tetteit közvetítették rendkívüli intenzitással az alattvalók életébe. A kikiáltásnak szentelt fejeztek legnagyobb részét a 17. század közepén működött Charles Canto kikiáltó anyagán, azaz a kihirdetések jegyzőkönyvein és a felolvasott szövegeken alapulnak. Az iratokból feltárul a kihirdetések térbeli elhelyezkedése, tematikája és évenkénti ciklikus változása.

A középkor utolsó századaiból sajnos kevés ilyen részletességű és ennyire átfogó dokumentum maradt fenn. Michel Hébert a Dél-Európában igen korán elterjedt közjegyzői intézmény forrásait aknázza ki tanulmányában, amely délfraancia kisvárosok kikiáltóinak tevékenységét vizsgálja.⁴⁶ Ezek a városi tisztviselők az általuk elvégzett kihirdetéseket közjegyző útján igazolták és jegyzőkönyveztették. Hébert a kikiáltót mint egy társadalmi szerep betöltőjét, az információt továbbító hangot tekinti. Lényeges megállapítása, hogy a kikiáltás lefolyását alapvetően a bevett szokások határozták meg, a folyamat elemeit ezért nagyon ritkán jegyezték fel, megelégedtek a *more solito, ut consuetum est* kitételekkel, hogy jelezzék, minden a megszokott módon zajlott. Így a konkrét rituálé egyes fázisait nem könnyű megismerni.

⁴⁵ Fogel: *Les cérémonies*, i. m.

⁴⁶ Hébert: *Voce preconia*, i. m.

A hétköznapi kikiáltások szürke egyformasága mellett a békekötések kihirdetése élénk színfolt, amelyben a kikiáltó melletti kíséret, a trombitaszó és a harangzúgás mind az esemény örömteli fontosságát hivatottak kiemelni. Nicolas Offenstadt a százéves háború békekötéseinek publikussá tételét, kihirdetését vizsgálja, alapvetően krónikák és városi oklevélanyag alapján.⁴⁷

Minden adat arra mutat, hogy a béke kihirdetése szerves része volt magának a békefolyamatnak mint annak lezárása és garanciája. A publikálás több szinten zajlott, a politikai elit, a résztvevők és a királyi intézmények a szerződés minden elemét tartalmazó változatot ismerhették meg, míg a társadalom többi része egy erősen lerövidített, csupán a békekötés tényére és a béke megszegőire váró büntetések ismertetésére korlátozódó szöveget hallhattak a kikiáltó révén. A rituálé egyes elemei szolgálhattak propagandisztikus célokat, a monarchia pozitív képének építését, de lehetett rontáselűző erejük is, mint a kihirdetést követő harangzúgásnak.

Az elért eredmények ellenére látható, hogy Charles Canto elődeinek tevékenysége korántsem olyan mélységben ismeretes, mint az övé. Egy-egy részletesebb leírással ugyan találkozhatunk például a burgundi hercegi udvar számadáskönyveiben, krónikákban, közjegyzői iratokban és városi adminisztrációs dokumentumokban, mégis meglehetősen ritka az olyan hosszabb időtartamot felölelő forrás, amely egy-egy konkrét közösség, város esetében a kikiáltás mindennapjairól, kézzelfogható valóságáról képet ad. Hiszen még a francia királyság legelső városa esetében is kizárólag általánosságokkal találkozunk a vonatkozó szakirodalomban, például a kihirdetés helyszíneivel kapcsolatban.⁴⁸

⁴⁷ Offenstadt: *Annoncer la paix*, i. m.; uő: *La paix d'Arras*, i. m.

⁴⁸ A középkori kihirdetési helyszínekről szólva mind Fogel, mind Offenstadt Jean Favier munkájára hivatkozik (*Paris au XVe siècle*, i. m. 51), amely általánosságban foglalkozik a párizsi térrel és ennek tagozódásával, a főbb utcákkal, hidakkal, keresztezésekkel.

A párizsi kikiáltás konkrét lezajlásának szempontjából a legértékesebb forrásnak a Châtelet Színes Könyvei bizonyultak, ugyanis a királyi rendeletek (*ordonnances royales, lettres patentes*), parlamenti ítéletek, városi igazgatással összefüggő, a párizsi előljáró által kiadott helyi rendeletek (*ordonnances de police*) mellett nagyszámú kikiáltott szöveget is tartalmaznak, amelyeket legtöbbször követ a kikiáltó tanúsítványa arról, hogy hol és mikor tett eleget a rá rótt hirdetési kötelezettségnek. A 15 színes könyv közül kicsit tárgabban értelmezett korszakunkra (1390–1440) vonatkozóan a Régi Piros Könyv (1390–1408), az Első Régi Zöld Könyv (1415–1420), a Régi Fekete Könyv (1421–1428) és a Régi Zöld Könyv (1436–1440) tartalmaztak rendeleteket (majdnem 150-et).⁴⁹ Sajnos, a sorozat nem folyamatos, a Könyvek nem említik az adott időszakban elhangzott összes kihirdetést, a bejegyzések sem szigorú időrendben követik egymást,⁵⁰ vizsgálatukból tehát nem lehet általános vagy statisztikai jellegű megállapításokat tenni.

A rendeletek tematikája meglehetősen sokszínű: találkozhatunk a párizsi előljáró vagy a király által jóváhagyott céhstatútumokkal, a kereskedelmet, piactartást szabályozó intézkedésekkel, vámszabályokkal; igen sok szöveg foglalkozik a városi köztisztasággal, személtlerakással, a munkaképes

⁴⁹ Livre Vieil Rouge (Archives Nationales Y2); Livre Vert Vieil Premier (Bibliothèque de la Préfecture de Police); Livre Noir Vieil (Bibl. de la Préfecture de Police); Livre Vert Vieil (Archives Nationales Y4). Az Archives Nationales-ban találhatók az eredeti Színes Könyvek, ám ezeknek több másolata is létezik, például a Bibliothèque Nationale kézirtattárában vagy a Bibliothèque de la Préfecture de Police-ban: ez utóbbiban több olyan könyv 17. századi másolata is fennmaradt, amelynek az eredetije már elveszett – én ezeket használtam. A Színes Könyvek nagyon jól használható leltára: Alexandre Tuctey: *Inventaire analytique des livres de couleur et bannières du Châtelet de Paris*. Paris, 1899, Imprimerie Nationale.

⁵⁰ Ezért például néhány későbbi vagy korábbi korszakra vonatkozó Könyvben is találtam egy-két hasznosítható rendeletet, például az Öreg Zöld Könyvben (Livre Vert Ancien) és a Harmadik Piros Könyvben (Livre Rouge Troisième).

koldusok és leprások eltávolításával, a prostituáltak tevékenységének szabályozásával, de több olyan rendeletet is olvashatunk, amelyek fontos, veszedelmes hetekhez, hónapokhoz kapcsolódva (1405, 1407–1408, 1415, 1416, 1418, 1436) kimondottan a politikai, katonai eseményekre reflektálnak, fő céljuk pedig a város közbiztonságának a megőrzése, a fogadók ellenőrzése, az őrség megszervezése, a fegyverek, páncélok, városi láncok összegyűjtése a gyanúsak feljelentése révén. Az egyik legsűrűbb időszakot 1416. április vége–május eleje jelentette, amikor egy armagnac-ellenes összeesküvés leleplezése után két hét alatt hét alkalommal került sor a kikiáltó fellépésére.

Látható, hogy a Színes Könyvek, a bennük feljegyzett szövegek keletkezési körülményei miatt nagyon sok szempontból képesek rávilágítani a hivatalos információ közvetítésének körülményeire, ezért meglepő, hogy eddig még nem használták fel a híráramlás kutatásában.

„Tudtára adjuk mindenkinek...”

A Színes Könyvekben feljegyzett és a kikiáltó bejegyzése szerint is kihirdetett szövegek megformálása igen változatos. Sok esetben a párizsi előljáróhoz intézett királyi pápens szövege szerepel, máskor az előljáró kikiáltást elrendelő parancsa, megint máskor maga a városi helyszíneken felolvasott szöveg, melyet megelőz a rövid rendelkezés: *„Soit crié de par le Roy nostresire et de par le prévost de Paris ès lieux accoustumez à faire cris”* („Kíáltsák ki a király és a párizsi előljáró nevében a megszokott helyeken”). Néhány esetben egymás után megtalálható a királyi rendelet szövege és a keresztesedésekben felolvasott változata is. A szövegek lehetnek nagyon rövidek is, három-négy mondat terjedelműek, máskor azonban részletekbe menő rendeleteket olvastak fel, amelyek például az istenkáromlás egyre súlyosbodó

büntetési módjait, a kocsmákban történő borkimérés és vendégfogadás szabályait vagy a „könnyű életű nők” számára tilalmas ruhadarabokat taglalták.⁵¹

A rendeletek természetüknél fogva a királyi vagy a helyi hatalom akaratát közvetítették a párizsiakhoz, alapvető céljuk a parancsolás vagy a tiltás volt. Így egyáltalán nem meglepőek az olyan szövegkezdő formulák, mint „Megtiltjuk mindenkinek”, „Megparancsoljuk”, „Elrendeljük” vagy „Elrendeltetik”, „Megtiltatik a király nevében” (*Nous deffendons a tous, Nous commandons, Nous ordonnons, Il est ordonné, L'en fait deffense de par le Roy*). Annál szembetűnőbb azonban, hogy a rendeletek többségének megfogalmazásában az első, kiemelt helyre nem valamiféle hatalmi viszonyokat kifejező, engedelmességre felszólító kifejezés kerül, hanem a tudásra, ismeretre utaló formula. A leggyakrabban előforduló kezdés a „Tudatjuk mindenkivel” és a „Tudni való, hogy...” (*On fait assavoir a tous, illetve C'est assavoir*), de sűrűn találkozunk egy olyan hosszabb, egy-két, néha több mondatból álló bevezető résszel, amely valamiképpen indokolja a rendelet kiadását. Ez a narrációszerű bevezetés gyakran utal arra a tényre, hogy a király vagy az előjáró tudomást szerzett valamiféle visszásságról, és ennek elrendezése céljából rendelkezik: „Mivel tudomásunkra jutott több rangbéli és egyéb ember keresete és panasza”; „Mivel számos panasz érkezett az előjáróhoz és a királyi ügyészhez”.⁵² Más esetekben politikai események szolgálnak magyarázatul: „Mivel őfelsége a király menlevelével nagyszámú nagyúr és más nemes érkezik Angliából, kilencszáz vagy ezer lovas, akik őfelsége a királyhoz jönnek Párizsba különféle Istennek tetsző, valamint őfelsége és a királyság becsületét érintő ügyek miatt”, vagy éppen a sokkal ijesztőbb tény, hogy „mivel a mi

⁵¹ Y2 fol. 108 és fol. 135v, Livre Noir Vieil fol. 246.

⁵² Y2 fol. 118, a fegyverviseléssel kapcsolatban; Livre Noir Vieil fol. 136, a bordélyokról.

Urunk a király tudomására jutott, hogy angliai ellenfele és vele más ellenségei igen nagy sereget gyűjtenek, hogy elpusztítsák és elfoglalják királyságát”.⁵³ Utalhatnak a kezdő mondatok arra is, hogy a kihirdetendő rendelet már közismert, vagy annak kellene lennie: „Bár már több ízben és számos alkalommal kikiáltották és közhírré tették a király nevében az útkereszteződéseken és a szokásos kiemelt helyszíneken...”⁵⁴ A szabály vagy az igazság ismerete a kihirdetett szövegekben tehát kiemelkedő politikai érték, és már önmagában is a helyes viselkedésre vezet, vagy kellene hogy vezessen.

A király és a közvélemény korábban már tetten ért párbeszéde adta tehát a keretét a kihirdetéseknek. Ebben a dialógusban az irányító szerep nyilván a hatalomé volt, ő döntött az alattvalóknak sugárzott információkról, a döntések háttérében megbúvó mozgatórugók feltárásáról. És ez a hatalom nem bizonyult közlékenynek, a magyarázatként megjelenő elemekkel szűkmarkúan bánt. Nagyon sok a sztereotip formula, amelyek a ritualizált párbeszédet fenntartották, de a valóság megismeréséhez vajmi kevésbé járultak hozzá. Az angol követek érkezéséről szóló, már idézett rendelet szolgál az egyik legrészletesebb magyarázattal, de itt sem derül ki pontosan, hogy mi is a találkozó célja. Az *arcana imperii*, a hatalom titkának megőrzésére szolgálnak az olyan gyakran olvasható kitételek is, mint „bizonyos okokból, amelyek irányítanak minket” (*pour certaines causes qui nous meuvent*).

„Felolvastattam a lényegét és a tartalmát”

Mások olvasták el vagy hallgatták végig a rendeletszöveget, és megint más közönség hallotta a kihirdetéseket. A két „műfaj” szövegeinek összehasonlításával képet kaphatunk

⁵³ Y2 fol. 111, és Livre Vert Vieil Premier fol. 106v.

⁵⁴ Y2 fol. 105v és fol. 221, Livre Noir Vieil fol. 174.

az alattvalóig eljutó, ténylegesen ható királyi üzenetek tartalmáról. A békekihirdetések esetében Nicolas Offenstadt megállapítja, mennyire különböző formában értesült az elit és a társadalom többi része a megegyezés tényéről. A Régi Piros Könyv is tartalmaz egy ilyen „népi” változatot: „Tudatjuk mindenkivel őfelsége a király és Franciaország főparancsnoka (*connétable*) nevében, hogy jó béke és megegyezés kötöttetett őfelsége a király és őfelsége Normandia hercege, valamint a hozzá csatlakozott egyéb, királyi vérből való urak között, úgy saját részükről, mint a két fél szolgálai, jóakarói és szövetségesei részéről.”⁵⁵ A kikiáltó ezután felolvasta a béke megtartásához szükséges teendőket: tilos az ellenségeskedés tettekben és szavakban, valamint mindenki visszatérhet birtokaihoz és javaihoz, amelyeket hármán módon elveszített a harcok idején. És ha valaki többet akart volna megtudni az eseményekről, a szövegből kiderült, hová kell fordulnia: „amint ezek a dolgok és mások is teljesebben megtalálhatók és kinyilvánítottak az erről szóló okiratban, amelyet ma hirdettek ki a parlament bíróságán”, vagyis a többletinformációkat is tartalmazó eredeti királyi rendelet szövegében.

Az egyszerű rendeletek esetében talán nem ennyire látványos a változás, és nem fejeződik ki ennyire tisztán a két változat közötti különbség, ráadásul nagyon kevés királyi rendeletnek ismerjük a kihirdetett formáját is. Szerencsénkre van egy eseménysor, amelynek kapcsán a Régi Piros Könyv két ízben tartalmazza a királyi rendeletet és az abból átfogalmazott kikiáltott szöveget is.

Orléans-i Lajos 1407. november 23-ai meggyilkolása után mindenki egy újabb támadástól rettegett, ám az eset arra is ráébresztette a kormányzatot, hogy bárki észrevétlenül tartózkodhat Párizsban: ez arra indította a királyi tanácsot, hogy lépéseket tegyen. „Bizonyos okokból, amelyek minket

⁵⁵ Y2 fol. 139v, 1365. október 30.

irányítottak és irányítanak”, a király november 29-én utasította a párizsi előljárót, hogy sürgősen hirdesse ki: a fogadósoknak minden idegent be kell jelenteniük a Châtelet megbízottjánál még aznap este; hogy ha valaki bérbe adja a házat egy idegennek, szintén jelentést kell tennie róla; valamint hogy a kapukat szigorúbban kell ellenőrizni, és fegyveresek nem léphetnek be a városba.⁵⁶

December 2-án valóban körbejárt az esküdt kikiáltó, Regnault de Sucy, és kihirdette, hogy a király elrendeli minden fogadósnek, hogy még aznap este be kell jelenteniük minden vendég nevét, ragadványnevét, lakhelyét és társadalmi állását, mégpedig írásban a párizsi előljáró, helyettese vagy megbízottai előtt. Ugyanígy, aki házat kiadja valakinek, két napon belül be kell jelentenie nevét, ragadványnevét, állapotát és lakhelyét szintén írásban. Látható, hogy a gyakorlati megvalósítás felé tolódott a hangsúly, a határidők finomodtak, a bejelentendő adatokat felsorolták, és meghatározták a bejelentés módját is. Eltűnt viszont a „bizonyos okok” említése, amely még az eredeti rendeletben is csak nagyon távolról utalt a közrendet felkavaró gyilkosságra, valamint a kapuk ellenőrzésének kérdése és a fegyveresek kitiltása, ez nyilván magának az előljárónak volt a feladata.

Az orléans-i herceg meggyilkolását követő rendkívül hideg és hosszú tél februárjában, amikor egész Párizs a zajló jég által elsodort Szajna hidakkal foglalkozott, Félelemnélküli János elindult fegyvereseivel a város felé, hogy a király előtt bizonyítsa: a királyság érdekében gyilkoltatta meg fivérét mint zsarnokot. Bajor Izabella királyné a burgundi katonai erő ellensúlyozása érdekében Bretagne herceget kérte meg, hozzon csapatokat Párizs környékére. A feszültté váló helyzet és a katonai jelenlét ismét szükségessé tette néhány közbiztonsággal foglalkozó rendelet kihirdetését. 1408. feb-

⁵⁶ Y2 fol. 235v.

ruár 17-én a királyi kikiáltó a szokásos helyszíneken kikiáltotta a párizsi előljáró részletekbe menő és konkrét büntetési tételeket tartalmazó rendeletét a fegyverviselésről, az idegenek bejelentéséről, az utcák éjszakai kivilágításáról, a tűzvézsz elleni óvintézkedésekről, valamint arról, hogy a fegyveresek ne fosztogassák a lakosságot.⁵⁷ Ugyanczen a napon a királyi tanács levelet intézett az előljáróhoz, amelyben értesítették, hogy több fegyveres csapat érkezett és érkezik a Párizs környéki falvakba, akik saját állításuk szerint „szép fivérünk, a burgundi herceg” és „nagyon kedves és szeretett fiunk, a bretagne-i herceg” emberei; ez nagy rémületet kelt a lakosságban, és gyors segítség híján még nagyobb gondokat is okozhat. Ezért utasítják az előljárót, hirdesse ki, hogy a fegyvereseknek fővesztés alatt tilos fizetés nélkül megszállni valakinél vagy ennivalót rekvirálni.⁵⁸ Másnap, 18-án szombaton meg is történik a kihirdetés: „Tudatjuk a király nevében, hogy a Párizsba jelenleg érkező és a jövőben várható fegyveresek a város őrzése és biztonsága érdekében jönnek, és hogy jó biztonságban tartsák a polgárokat és másokat.” Ezek után hangzott el az az idegeneknek szóló tiltás, hogy nem szabad a párizsiakat semmiképpen sem zaklatni vagy nekik kárt okozni, fővesztés terhe alatt.⁵⁹ Az előljárónak szóló levél helyett tehát, amely egyrészt pontos tényeket közölt, másrészt a nyugalom megőrzésére vonatkozó taktikai szempontokat is tartalmazott, a párizsiakhoz egy megnyugtató, ám gyakorlatilag mindenféle konkrét információt nélkülöző szöveg jutott el.

⁵⁷ Y2 fol. 251.

⁵⁸ Y2 fol. 251v.

⁵⁹ Y2 fol. 252. Hasonló átalakulás figyelhető meg az 1416 húsvétján leplezett összeesküvés után kiadott, tényeket is tartalmazó királyi rendelet, és az egy héttel később kihirdetett, az esküvői és vallási összezejöveleket minden indoklás nélkül betiltó szöveg között. Livre Vert Vieil Premier fol. 73.

„*Felmutatás és felolvasás*”

A rendeletszövegek átalakulásainak vizsgálata után lássuk, mi történt a királyi akarat ezen megnyilvánulásaival, milyen körülmények, külsőségek között kerültek nyilvánosságra. Mivel a rendelet érvénybe lépése annak kihirdetésétől kezdődött, nagyon fontos volt ennek megfelelő helyeken és formában történő megvalósítása. A legtöbb rendelet végén található egy a kihirdetést megparancsoló záradék, amely általában a párizsi előljáróhoz és a kerületek élén álló királyi hivatalnokokhoz szólt, elrendelve, hogy a rendeletben foglaltakat bíróságaikon tarttassák be, valamint hirdessék ki. A rendeletek végén található utólagos bejegyzések, igazolások tanúsítják, mennyiben valósult meg a királyi akarat a kihirdetéseket illetően. A kihirdetés, nyilvánossá tétel első fóruma a párizsi parlament volt, ehhez társult gyakran a Châtelet bírósága és a számvevőszék. Itt egy ülés keretében felolvasták az eredeti szöveget, majd bejegyezték az erre szolgáló könyvekbe: „*Registrata, lecta ac in Curia* [parlament] *publicata; Publiées en Jugement au Chastellet de Paris.*” Egy második, köztes lépcsőfok a kihirdetésben, amikor a rendelet szövegét néha felolvasták a parlament „ablakánál” (*ad fenestram*: az a hely, ahol a peres feleknek kiosztották a végzéseket a perek végén) vagy a Châtelet alsó szintjén, a közjegyzők termében is. A harmadik fokozatot és a legszélesebb nyilvánosságot a kereszteződéseknél történő kihirdetés jelentette, erről a párizsi előljáró, vagyis a Châtelet gondoskodott, és amint láttuk, az itt elhangzó szöveg nem egyezett meg a szűkebb körű, zártabb kihirdetések tartalmával.

A kikiáltás elsősorban egy személyes jelenléttel járt együtt: a szokásos helyeken megjelent a jól ismert kikiáltó változó nagyságú és összetételű kísérettel. „Őfelsége, a király esküdt kikiáltója Párizs városában” – ez a királyi kikiáltó hivatalos címe –, ezt a tisztséget egyszerre egy ember visel-

te,⁶⁰ személye így könnyen elkülönült a kikiáltók céhének tagjaitól, akik a városi közösség szolgálatában reklámtevékenységet végeztek. A kikiáltó kísérete lehetett impozáns, mint például a békék kihirdetésekor: „Kikiáltva és kihirdetve trombitaszó mellett a szokásos kihirdető helyeken és tereken általam, Gervaise Le Fevre esküdt kikiáltó által Párizsban, MIIICLXV október 30., vagyis utolsó előtti napján, négy herold és őfelsége a király címerhordozója, valamint más nagyurak jelenlétében.”⁶¹ Egy 1395-ös köztisztasági rendelet kihirdetésén Jacques Prévost kikiáltót több poroszló kísérte.⁶² Egy kisvárosi kihirdetést a burgundi hercegi számlák őriztek meg: „Guillaume Berthet klerikusnak, a Trombitának mondott Lancelot-nak és Jehan de La Cote, Mascon város poroszló és kikiáltójának 20 sou tournois. Guillaume-nak, mivel a mondott város 9 helyszínén felolvasta a mondott leveleket... Lancelot-nak, mivel trombitaszóval ünnepélyesen kísérte az említett levelek kihirdetését a kikiáltás helyén... Jehan de La Cote városi kikiáltónak.”⁶³

A kikiáltás, mint a nevéből is kitűnik, alapvetően egy hangokra épülő rituálé. Legkönnyebben, közvetlenül értelmezhető összetevője maga az emberi hang, amely a hatalom üzenetét közvetíti az egybegyűlt hallgatóságnak. Ez a hang sem egynemű azonban, ez derül ki a Színes Könyvekbe igen ritkán, különleges körülmények hatására bekerülő részletesebb kihirdetési jegyzőkönyvekből. Ezek alapján az alábbi menetrend bontakozik ki: egy a kikiáltásban részt vevő személy először is felolvassott egy rendeletszöveget, valószínű-

⁶⁰ A Színes Könyvek alapján beazonosítható párizsi királyi kikiáltók a következők: Gervaise Le Fevre (1365), Jehan Lemaire (1384–1391), Giraudin Le Coq (1392–1393), Jacques Prévost (1394–1400), Regnaut de Suty (1406–1408), Robin Aubert (1415–1417), Gaultier du Tremblay (valószínűleg 1424), a „Gömböc” gúnynevű Jehan Cardon, dit Toutron (1428), Laurent Goris vagy Garis (1435–1436).

⁶¹ Y2 fol. 139v.

⁶² Y2 fol. 105v.

⁶³ Mollat: *Les comptes généraux*, i. m. II, 885–886.

leg ezt tartalmazzák a Châtelet dokumentumai, majd vagy ő, vagy valaki más a parancsot és a tiltást meg is ismételte kiáltó formában. Az előbbi burgundi számlából hasonló munkamegosztás tűnik ki: a klerikus felolvasta a szöveget, a kikiáltó pedig feltehetően elismételte a rendeletben foglaltak lényegét. 1398-ban, Saint-Mor des Fossés városkában a bohózatok előadását királyi engedélyhez kötő rendeletet rögtön a kihirdetést követően megszegték, és a kihirdetéssel megbízott párizsi lovas poroszló (*sergent a cheval*)⁶⁴ erről be is számol feletteseinek. Jelentése szerint előző nap megkapta a könyvben is bejegyzett rendeletszöveget, elment Saint-Morba, majd „*miután felolvasta a fentemlített rendeletet, a kikiáltások és kihirdetések szokásos helyszínén a város poroszlójával nagy hangon kikiálttatta*” a tiltást, amely meglehetősen hasonló variánsa a felolvasott szövegnek.⁶⁵ 1406-ban a parlament végrehajtója (*huissier*), Alcaume Cachemarée hirdette ki a Châtelet-ban a poroszlók közti per végzését, felolvasta az összes kapcsolódó oklevelet, majd megtiltotta, hogy szembeszálljanak határozataival. A bejegyzés után maga mellé vette az esküdt kikiáltót, együtt mentek a megszokott helyszínekre, ahol a kikiáltó felolvasta a bírósági végzés lényegét és tartalmát (*conclusion et teneur*), majd a szöveg szerint ezek után Cachemarée még egyszer kihirdette a tiltásokat (*inhibitions et deffenses*).⁶⁶ A rendelet vagy annak rövidített változatának (ha ezt jelenti a *conclusion* kifejezés) felolvasása, majd a benne foglaltak lényegének, vagyis a tennivalóknak és tiltásoknak a megismétlése mindkét szinten követte egymást, ez az eljárás is a kihirdetés gyakorlati (és

⁶⁴ *Sergent à cheval* – a városon kívüli ügyek intézésével megbízott rendfenntartók, hatósági emberek, szemben a vesszős poroszlókkal, *sergents à verge*, akik a Párizson belüli helyszíneken jártak el. Fgymással rivalizáló, külön szervezeteket alkottak, külön védőszenttel és konfraternitással.

⁶⁵ Y2 fol. 167v

⁶⁶ Y2 fol. 230v.

nem informatív) oldalát hangsúlyozza csakúgy, mint a kihirdetett szövegváltozatok.

A felolvasó és kiáltó emberi hanghoz ünnepélyesebb esetekben csatlakozott a trombitaszó, amelyet a krónikások gyakran mint a kihirdetés állandó, sztereotip kíséőjét jegyzik fel (*voce preconia resonantibus lituis, fut crié a son de trompe*).⁶⁷ A trombitálás a városi élet más jeles eseményeihez is kapcsolódott, mint például a kivégzésekhez, bevonulásokhoz, így a városi közösségek gyakran állandó trombitást (*trompette, menestrier de trompe*) alkalmaztak, akik feltűnnek a számlákban.⁶⁸ A leginkább örömteli események, békekötések, győzelmek, pápaválasztások hírének elterjesztéséhez a harangozás is hozzájárult. A harangzúgás nem korlátozódott a szóbeli kihirdetés idejére, és nem is kapcsolódott hozzá olyan szorosan, mint a trombitálás. Offenstadt szerint a harangozás valamiféle átmeneti rítushoz tartozott, a háborúból békébe való átlépést jelezte, és bajelhárító ereje volt, az ellenségeskedések visszatérését előzte meg.⁶⁹ Lehetséges, hogy tulajdonítottak mágikus erőt is a harangoknak, de éppen ilyen vagy még erősebb lehetett az öröm kifejezésének és az egész közösség kivétel nélküli értesítésének szándéka a harangozást elrendelő helyi vezetésben. A Párizs összes templomában egész nap zúgó harangok egygyé forrasztották, egy hangszekrénnnyé tették az egész várost – senki sem vonhatta ki magát a hatalom által közvetített örömből.

A kikiáltás auditív oldala mellett, amelyet minden kutató hangsúlyoz, rendkívül jelentős szerepet játszott a vizualitás, a látvány is. Az oklevél mint tárgy képviselte a benne foglalt hatal-

⁶⁷ RSD passim.

⁶⁸ Párizsban a párizsi elöljáróság (*prévôté*) számlái és rendes kiadásai (*Comptes et ordinaires de la prévôté de Paris*) között találkozhatunk egy trombitással a boszorkánysággal és felségssértéssel vádolt Jean Cimar kivégzésén 1399-ben. Henri Sauval: *Histoire et recherches des antiquités de la ville de Paris*. I–III. Paris, 1724 (Genève, Minkoff Reprint – Paris, Éditions du Palais Royal, 1974), III, 258.

⁶⁹ Offenstadt: *La paix d'Arras*, i. m. 69–72.

mi akaratot, a pecsétek színei és még a pecséteket tartó szalagok is utaltak a rendelet fontosságára és a kiadó személyére.⁷⁰ Látványa hitelesítette a felolvasott szöveget, akár kihirdetés közben, akár plakát formájában később – ez utóbbi főleg a kora újkorban terjedt el, Charles Canto Párizs minden helyszínén, minden kikiáltása után a kihirdetett szöveget kiragasztja a falra.⁷¹ Aleaume Cachemarée minden egyes általa felolvasott vagy felolvasztatott okiratot hangsúlyozottan fel is mutat (*je fis et fis faire ostension et lecture*) mind a Châtelet bíróságán, mind a párizsi utcasarkokon. A kihirdetés vizuális vetülete olyan helyzetet teremt, ahol a szöveg, az írott betű egyszerű tárgyként jelenik meg, amelynek ebben a kevésbé literátus társadalomban az el- vagy felolvasáson túl is számos felhasználása lehet.⁷²

„A kereszteződéseken és a megszokott helyeken”

A kihirdetés rituáléjába szervesen beletartozik az is, hogy hol zajlik le.⁷³ A hivatalos információátadásban az alapvető kérdés a „szokásos”, „nyilvános” helyeknek (*lieux accoutumés, publics*) beazonosítása és értelmezése. Michèle Fogel összegyűjti az összes 17–18. században említett kihirdetési

⁷⁰ Egy tíz évvel korábbi királyi rendelet fontosságát hangsúlyozták a parlamentben, amikor kiemelték, hogy nyílt levél formájában, selyemszalagon függő zöld viasszal lepecsételve adták ki (*lettres royales patentes seellés de cire vert en las de soye*). Fauquembergue I, 121.

⁷¹ Fogel: *Les cérémonies*, i. m. 99 passim.

⁷² Az írott szó különféle felhasználásairól lásd Chartier: *Lectures et lecteurs*, i. m.; Natalie Zemon Davis: A könyvnyomtatás és a nép. In uő: *Kultúra és társadalom a kora újkori Franciaországban*. Budapest, 2001, 169–198; Emmanuel Le Roy Ladurie: *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*. Paris, 1997, 336–345; *Les usages de l'imprimé*, i. m.

⁷³ A középkori városi térhasználatról lásd többek között *Medieval practices of space*. Eds. Barbara A. Hanawalt – Michal Kobialka. Minneapolis–London, 2000, University of Minnesota Press; *Die Strasse*, i. m.; *Riti e rituali nelle società medievali*. Eds. Jacques Chiffolleau – Lauro Martines – Agostino Paravicini Bagliani. Spoleto, 1994.

helyszínt, majd kategorizálja őket (egyházi intézmények, királyi hatalom támaszpontjai, gazdasági csomópontok), elemzi Charles Canto néhány konkrét útvonalát, amelyekből a helyszínek sorrendje is kitűnik.⁷⁴ Arra a következtetésre jut, hogy a helyszínek egyenetlen eloszlása a városi térben, valamint a különböző tényezők miatt kihirdetési ponttá vált helyek fokozatos egymásra épülése azt mutatja, hogy a királyi hatalom még nem tudta ellenőrzése alá vonni a városi teret, és ésszerűsíteni a hatalom és a társadalom kapcsolatát biztosító kihirdetést. A nagyrészt minden logika nélkül felépülő útvonalak és a ragaszkodás a régi helyszínekhez szerint az archaikus térfelfogást tükrözik, amelyben a kiterjedés csupán úr a jelentőséggel bíró pontok között.

Hol voltak az egyes párizsi kihirdetési helyszínek a középkor végén? Több konkrét adat vagy szabályozás hiányában nem tudjuk, hogy létezett-e egy szokványos útvonal, és a „szokásos helyek” kifejezés egy állandó körre vonatkozik-e, vagy pedig a kikiáltók, illetve a Châtelet személyzete választották ki alkalmanként. A rendeletekhez csatlakozó tanúsítványok és kihirdetési jegyzőkönyvek, már amelyek említenek konkrét helyszíneket, rendkívül változatos képet mutatnak. Úgy tűnik, a helyszínek csoportját az éppen aktuális rendelet témája is nagyban meghatározta. 1408-ban az egyetem plakátok útján próbálta rávenni a párizsiakat, hogy jöjjenek el meghallgatni egy politikai prédikációt; ezt az akciót két rendeletben is megtiltották. A kihirdetés jól láthatóan az egyházi intézményeket célozta meg (négy templomnál is hirdettek), valamint a város legforgalmasabb helyszíneit, az információszerzés alapvető csomópontjait (Palais, Châtelet, Halles piac, Maubert tér, Saint-Severin, porte Baudoyer és Croix du Tirouer kereszteződések).⁷⁵ A kereskedelemmel

⁷⁴ Fogel: *Les cérémonies*, i. m. 28–50.

⁷⁵ Az első rendeletet április 1-jén, a másodikat 7-én hirdették ki. ORF IX. 293–294.

foglalkozó intézkedéseket a Halles piacon, más vásárhelyeken és környékükön teszik nyilvánossá.⁷⁶

Egy mindenkit érintő témával, a város közbiztonságával foglalkozó, már említett 1407. november végi rendelet lehetővé teszi számunkra, hogy legalábbis egy konkrét esetre vonatkozóan rekonstruáljuk az általános kihirdetési helyszínek sorozatát. A felsorolás azt valószínűsíti, hogy a kikiáltó útvonalának egymást követő állomásait az eredeti sorrendben jegyezték be. Regnault de Sucy a jobb part szívéből, a porte Paris kereszteződésétől indult, hirdetett a Palais előtt, az egyik Szajna-híd (Petit Pont) végén, átérve a bal partra, kelet felé haladt három kereszteződésen is megállva (Harpe utca egyik sarkán, a Saint-Séverin kereszteződésnél, a Maubert téren), majd visszatérve a jobb partra, nagy ívben visszafordult nyugat felé, megállva a Grève téren és két fontos kereszteződésnél (a Baudoyer-nál és a Temple kereszteződésnél). Ezután hirdetett az egymással párhuzamosan futó két legjelentősebb utca (Saint-Martin és a Saint-Denis utcák) középső szakaszánál, a Halles piacon és végül még egy kereszteződésnél (Croix du Tirouer), amelyet az ott álló keresztől neveztek el.⁷⁷ A 13 helyszínből hattal találkoztunk az egyetemi prédikációk elleni rendeleteknél. A helyszíneknek csak kis hányada kötődik intézményekhez, sokkal nagyobb az aránya a központi fekvésű, népes keresztezéseknek. A jobb parton a kikiáltó megáll három központtól távolabbi helyszínen is, valószínűleg valahol a hosszú utcák derekánál, a Fülöp Ágost-féle régi fal közelében, de a legtöbb kihirdetés a város szívében, a kora középkori Párizs határain belül hangzik el. Ehhez kapcsolódik, hogy a kapuk viszont teljesen hiányoznak az útvonalból. Pedig a négy legfontosabb utca végpontjain található fő kapuk (Saint-Honoré, Saint-Denis, Saint-Antoine és Saint-Jacques kapuk) minden bi-

⁷⁶ Y2 fol. 87v. 1388. február 20. és fol. 209v. 1403. december 19.

⁷⁷ Y2 fol. 235v.

zonnyal hatalmas forgalmat bonyolítottak le. Egy 1400-as vámrendeletben a szokásos helyszíneken kívülként említi a kikiáltó tanúsítványa a négy fő kaput,⁷⁸ ez megerősíti, hogy tényleg nem tartoztak a megszokott kihirdető helyek csoportjába.

Egyes rendeleteket több napon keresztül hirdettek ki. Egy köztisztasági rendeletet az első alkalommal a „nevezetes utcákban és máshol” kiáltottak ki, a második nap a szokásos helyszínekhez csatlakoztak a külvárosi utcák is, harmadik nap pedig csak a szokásos helyeken hangzott el ugyanaz a szöveg.⁷⁹ Az 1397-es júniusi Lendit vásárra vonatkozó textil-eladási kedvezményt szintén három alkalommal hirdették ki, június 20-án és 23-án a Saint-Denis és Párizs között félúton elhelyezkedő vásár területén és a párizsi szokásos helyeken, 25-én pedig a Halles piac posztóárusai előtt.⁸⁰ 1413 őszén minden szombaton kihirdették a békét a Halles piacon.⁸¹ Az ismételt kihirdetéseknek, úgy tűnik, nem a hirdetési helyszínek számának növelése volt az elsődleges célja. A kétszáz évvel későbbi állapot jól példázza az ezzel ellentétes felfogást. Michèle Fogel a 17. századból néhány háromnapos kihirdetési sorozatot vizsgál meg, ahol az egyes napokon a kikiáltó szinte teljesen különböző városrészeket, helyszíneket jár be, átfedések szinte egyáltalán nem fordulnak elő.⁸²

A kihirdetéseknek, amellet, hogy egy társadalmi és kulturális jelentéssel telített térben zajlanak, időbeli vetületük volt. A források töredékessége miatt nem vállalkozhatunk a hosszabb időmetszeteken belül kirajzolódó ritmus, esetleges ciklikus mozgás megragadására, nem tudjuk például,

⁷⁸ Y2 fol. 181. Ugyanígy a szokásos helyeken kívül említik a kapukat egy közbiztonsági rendeletben, amelyben az idegenek városba érkezését is szabályozzák. Y2 fol. 199. 1408. szeptember 1.

⁷⁹ Y2 fol. 111. 1395. szeptember 29. és 30., október 2.

⁸⁰ Y2 fol. 140.

⁸¹ JB 46.

⁸² Fogel: *Les cérémonies*, i. m. 40–50.

vajon a tényleges helyzetet tükrözi-e, hogy a kihirdetések gyakorisága egyes időszakokban elérhette a heti-kétheti rendszerességet (1395 nyara, 1405 ősze, 1416 tavasza), más-kor viszont csak évi három-öt, esetleg tíz bejegyzésről tudunk, több hónapos kihagyásokkal. Ez az anyag is elegendő azonban arra, hogy egyes tendenciák kiemelkedjenek, például a kihirdetés napjának kiválasztásában. A legtöbb kikiáltás, a feljegyzettek majdnem fele, szombaton történik. Hétfő és szerda (egyhatod-egyhatod) messziről követik a szombat népszerűségét, kedd, csütörtök és péntek pedig még ritkábban válnak kihirdetési napokká. Úgy tűnik, vasárnap nem hirdettek, legalábbis a kereszteződéseknel, bírósági kihirdetések, céhszabályzatok ünnepélyes kihirdetési napok ugyanis ezek erre a napra. A szombati nap népszerűségét valószínűleg a vásárnak köszönheti – a Halles piacon például ezen a napon árusított a legtöbb kereskedő és kézműves.

*„Párizs városának polgárai és egyéb lakosai
igen nagy számban”*

A Châtelet dokumentumai között őrzött kikiáltási anyagokból sajnos a hallgatóság szinte teljes mértékben hiányzik.⁸³ Egy valamivel későbbi szabályozás az egyetlen, ahol reflektálnak a közönségre. 1458-ban vita keletkezett a pénzverést ellenőrző királyi hivatalnokok és a párizsi előljáró között, hogy kinek a nevében kell kihirdetni a pénzverésre vonatkozó rendeleteket. Végül kompromisszumos megoldás született, de számunkra nem is ez a fontos. A továbbiakban alkal-

⁸³ A fejezetcím egy 1436. április 14-én kihirdetett királyi amnesztialevél hátulján olvasható igazolásból származik. A közkegyelmet először a Notre-Dame katedrálisban, majd a városházán hirdették ki, számos nagyúr, nemes és sok párizsi lakos jelenlétében, majd ezután következtek a kereszteződések. Archives Nationales. K 949 no. 24; az amnesztialevelet a Színes Könyvek is megőrizték: Livre Vert Vicil, A. N. Y4 fol. 1 bis v.

mazandó szöveg pontos meghatározása közben ugyanis lejegyezték a kikiáltás szokásos szavait és menetét is: „a trombita megfúvása után a kikiáltó ezt mondja: Halljátok (*Or oyez*) a mi Urunk, a király és a párizsi előljáró nevében! Majd miután a nép összegyülekezett, a kikiáltó ezt mondja: Tudatjuk mindenkivel...”⁸⁴ A kikiáltó tehát a szöveggönyv szerint is hagyott időt a hallgatóság összeverődésére. A helyszínek kiválasztása azonban már önmagában is garanciát jelentett arra, hogy sokan tartózkodtak hallótávolságon belül. Ennek voltak hátrányai is, az emberek azonnal és határozottan reagálhattak a hallottakra. 1382-ben hadiadót vetettek ki, a rendeletet a Châtelet-ban fel is olvasták, be is jegyezték, de érvénybe csak a kihirdetés után lépett volna. Senki sem mert azonban vállalni a kikiáltást, félve a feldühödött tömegtől. Két hónapos várakozás után végül akadt egy vállalkozó, aki lóháton kiment a Halles piacra, kihirdetett egy állhírt, amely mindenkinek felkeltette az érdeklődését, majd megsarkantyúzva lovát, bejelentette az adókivetést, és elvágatott.⁸⁵

Vajon mekkora érdeklődés kísérhette a királyi kikiáltó tevékenységét, ha mondjuk éppen egy köztisztasági rendeletet vagy egy céhstatútumot hirdetett ki? És hogyan hallgatták a párizsiak a közbiztonságra vonatkozó intézkedéseket vagy a vadászati tilalmakat? Kíváncsian vártak vajon a királyi üzenetre vagy fásultan fogadták az életüket irányító rendelkezéseket? A legrendszeresebb, legkiterjedtebbnek mondható hivatalos információs csatorna, a királyi kikiáltó tevékenysége láthatólag nem idomult a lakosság érdeklődéséhez. A békék kivételével a nagypolitika eseményeiről alig számolt be, egy-egy elejtett félmondat vonatkozott csupán a támadó angolokra vagy a leleplezett összeesküvésre – ezek pedig eltörpültek a köztisztaságra stb. vonatkozó rendeletek mellett.

⁸⁴ Livre Vert Neuf, A. N. Y6¹ fol. 106v.

⁸⁵ RSD I, 134–136.

Mire használta vajon a közönség, a rendeletekben felsejlő hatalmi párbeszéd másik szereplője, az alapvetően parancsokat és tiltásokat közvetítő kikiáltásokat? Hiszen a párizsiak is használták valamire a hivatalos kikiáltásokat, csak éppen nem feltétlenül hírek szerzésére. Nyilvánvaló, hogy a szabályok, kötelezettségek ismerete haszonnal járt, mivel betartásukkal elkerülhették az összeütközést a hatalommal. Egyéni stratégiáikat alakíthatták az éppen hatalmon levő párt és az ellenségnek, lázadónak kikiáltott párt közötti választásukkal. A Párizsi Polgár szerint a nagyhatalmi harcokat sokan saját sérelmeik megtorlására használták fel.⁸⁶ Bár a kihirdetett rendeletek legfontosabb célja nem a lakosság tájékoztatása volt a különféle cseményekről vagy politikai tervekről, az elhullajtott információmorzsákat vagy az ismétlődő biztonsági intézkedéseket a hallgatók továbbgondolhatták, értelmezhatték, és amint majd látjuk, értelmezték is az informális beszélgetések során. A hatalmi szót végül sokan fordíthatták saját javukra, saját jogaik fenntartására: Aleaume Cachemaree végrehajtótól a kihirdetés után egy egész sor másolatot, kihirdetési bizonylatot kértek a hallgatóság tagjai mind a kedvezményezettek, mind a hátrányosan érintettek közül.

A Châtelet Színes Könyvei nagyon sok, máshol nem vagy csak nagyon szűkszavúan megjelenő mozzanatát, vetületét mutatja be a kihirdetés formáinak, külsőségeinek. A részletesebben kirajzolódó formák mögött, azokon keresztül meg lehet ragadni a jelenség lényegét is.

A kikiáltók működését mindig az információáramlás, ezen belül is a hivatalos híradás keretei között szokás vizsgálni, hiszen a király tudat valamit alattvalóival. Az eredeti királyi rendeleteket és a párizsi kereszteződésekben kihirdetett szövegeket is ehhez jól illeszkedő diskurzus, érvelési rend-

⁸⁶ JB 12. A kikiáltás után sokan „összegyűltek, és sok rosszat tettek annak ürügyén, hogy az armagnacokat gyilkolják”.

szer határozta meg, amely az uralkodó és a társadalom párbeszéde, valamint a tudás témája körül csoportosult. Az új információ, amelyet a kihirdetett szövegek tartalmaztak, szinte kizárólag a gyakorlati tennivalókra vonatkozott tiltások és parancsok formájában. A rendeletek bevezető részei nagyrészt az addigi ismeretek hivatalos értelmezését közvetítették (ki az ellenség, mi a jó megegyezés stb.), a párizsi utcákon elhangzó kikiáltások pedig leginkább a lakosságtól elvárt konkrét cselekvésre vonatkoztak, és még a királyi rendeletekhez képest is nagyon ritkán szolgáltak háttér-információkkal (tárgyalunk az angolokkal, az armagnacok az igazi ellenségek). A tudás motívumának hangsúlyozása szemben állt a hatalom titkának féltékeny őrzésével: a kikiáltás ezért megközelíti a habermasi reprezentatív nyilvánosság modelljét, hiszen a rituális kihirdetés során a tényleges információátadás helyett a közönségnek be kell érnie ceremóniák szemlélésével.⁸⁷ Ezt a képet azért árnyalja a közönség fentebb bemutatott aktív értelmező és felhasználó szerepe.

A kikiáltás hatalmi aktusa ezzel összhangban egy meglehetősen rövid időre összesűrített, de igen összetett rituálé szerint zajlott le. A többszintű, más-más közönségnek szóló, eltérő tartalmú kihirdetések minden szinten több különböző funkciójú elemből épültek fel. A trombitaszó a hatalmi megnyilvánulás ünnepélyes voltát emelte ki, a szöveg felolvasása biztosította az üzenet pontos átadását, a tiltások és parancsok ismételt elhangzása kiemelte a legfontosabb tudnivalókat, az oklevelek felmutatása hitelesítette az addig elhangzottakat, az esetleges kísérő harangozás pedig azt eredményezte, hogy kivétel nélkül mindenki értesüljön arról, hogy valami rendkívüli jelentőségű dologról van szó.

A párizsi helyszínek vizsgálata még egy lépéssel továbbvezet az ismeretátadástól a hatalmi aktus felé vezető

⁸⁷ Habermas: *A társadalmi nyilvánosság*, i. m. 58–60.

úton. Jóllehet a sok párizsi helyszín szolgált bizonyos válogatási lehetőséggel a kihirdetésre váró rendelet tartalmának megfelelően, de nem eredményezte a város egész területének lefedését, hiszen általában elhanyagolták a külső kerületeket. A központtól távol eső utcák és a kapuk felé nyitás csak a fentebb említett néhány alkalommal jelenik meg a Színes Könyvekben és a királyi rendeletek hirdetési záradékai-ban. Mi lehetett ennek az oka, hiszen így egész kerületek maradtak ki a hirdetésből annak ellenére, hogy a kikiáltó egyes esetekben amúgy is több napig járta a várost, lett volna ideje a külső városrészek meglátogatására. Máshol is megfigyelhető, hogy a városi élet szereplői a térnek csak egy szeletét veszik birtokba. A 15. századi avignoni körmenetek csak nagyon ritkán, és akkor is hangsúlyozva a kilépés tényét, vonultak a 12. századi városfalakon túlra. Marc Venard ezt az- zal magyarázza, hogy a vallásos rituálék, szokások csak nagyon lassan alkalmazkodtak a megváltozott, terjeszkedő város új körülményeihez.⁸⁸ A kikiáltók és a városi vezetés is ilyen maradiak lettek volna, hogy nem ébredtek rá a növekvő város megváltozott szükségleteire? Vagy ahogy Michèle Fogel gondolja, a monarchiának nem volt elég hatalma az egész tér lefedéséhez? A szokásos helyszínek hagyománya sem ad elégséges magyarázatot a kihirdetés hatékonyságának csökkenésére. A városközpont bevett helyeihez való ragaszkodás a kikiáltás funkcióját tünteti fel más színben. Valós célja nem az volt, hogy a városban mindenki ténylegesen meghallja a hatalom üzenetét. A kihirdetés kellő formák közötti, kellő helyszíneken, a „nyilvános helyszíneken” történő kihirdetése a rendelkezés érvénybe lépését és számonkérhetőségét kellett hogy eredményezze, ez volt a legfontosabb cél. A kihirdetés hatalmi aktus, amely a hagyomány által megszabott nyilvános térben és szokásos rítusok

⁸⁸ Marc Venard: *Itinéraires de processions dans la ville d'Avignon. Ethnologie française*, 7, 1977/1, 55–62.

szerint mind a központi vagy helyi hatalom szándékait, mind a társadalom, a hallgatóság egyéni vagy közösségi stratégiáit megjelenítette és mozgásba lendítette.

A királyi levelek: háború és béke

A rendeletek kikiáltása tehát nem a városi lakosság politikai természetű információkkal való ellátásában játszott nagy szerepet, az utcákon, kereszteződéseken díszes ruhában, trombitakísérettel, nagy hangon deklamáló kikiáltó közönsége nem sokat tudott meg a közügyekről, a királyság ügyes-bajos dolgairól. Ha azonban nem ez volt a módja, akkor milyen egyéb úton jutott el a királyi tájékoztatás vagy akár a propaganda az alattvalókhoz?

Az alkalmazott sokféle hírcsatorna közül a királyi leveleket tartják a kormányzat leggyakrabban igénybe vett módszerének, Bernard Guenée az uralkodói tájékoztatás „normális, közvetlen, pontos és mindennapi fegyverének” nevezi őket.⁸⁹ Vizsgálatunkban ezért különös súlyt helyezünk a gyakoriságra. Emellett fontos látni, hogy a király vagy megbízottai nevét viselő levelek rendkívül széles műfaji skálán helyezkednek el: annak ellenére, hogy a legtöbb úgy fogalmazódott meg, mint a lezajlott vagy éppen kialakuló eseményekről szóló hivatalos állásfoglalás jogos letéteményese, egészen más körülmények között keletkeztek a királyi nyílt vagy zárt levelek (*lettres patentes* vagy *closes*), a hercegek propagandalevelei vagy a hadvezérek által írt hírlevelek. Végül pedig tudatában kell lennünk, hogy a levelek szétküldése a fontosabb városokba nem magától értetődően jelentette nyilvánosságra kerülésüket, pedig a királyi

⁸⁹ Bernard Guenée: Les tendances actuelles de l'histoire politique du Moyen Age français. In *Tendances, perspectives et méthodes de l'histoire médiévale*. Paris, 1977, 60.

propagandáról szóló munkák általában megállnak ennél a pontnál.⁹⁰ A hatalom írott üzeneteinek elemzése ezért csupán a kiinduló lépcsőfokát jelenti a különféle – egyházi és világi – fórumokon keresztül megvalósuló elterjesztés vizsgálatának.

Hírek a háborúról

A hivatalos levelek egy része a hadi eseményekről számolt be egyszerű szavakkal rövid idővel azok megtörténte után. Ezt a tájékoztatási formát az angol királyok alkalmazták a legnagyobb gyakorisággal és a legkövetkezetesebben: a 14. századtól, vagyis a százéves háború kezdetétől a hírlevél (*newsletter*) vált a katonai eseményeket érintő hivatalos diskurzus kifejeződésének szokványos helyszínévé.⁹¹ V. Henrik normandiai hadjáratainak eredményeiről kéthetente-havonta értesítette London városát, miközben a vele együtt harcoló Clarence herceg tőle függetlenül szintén küldött leveleket a városnak, amelynek vezetői így valóban jól tájékozottnak mondhatták magukat.⁹² Az angol sereget kísérő írnokok, klerikusok által a csaták, ostromok, hadjáratok közben és után írt, az egyházi intézményeknek, városi közösségeknek szétküldött hírlevelek (együtt a londoni parlament üléseiről tá-

⁹⁰ Guenée: *Les campagnes de lettres*, i. m.; Contamine: *Aperçus sur la propagande*, i. m.; Philippe Contamine: *Mécanismes du pouvoir, information, sociétés politiques*. In uő: *Des pouvoirs en France 1300–1500*. Paris, 1992, Presses de l'École Normale Supérieure, 11–25.

⁹¹ Kenneth A. Fowler: *News from the front: letters and despatches of the fourteenth century*. In *Guerre et société en France, en Angleterre et en Bourgogne, XIVe–XVe siècles*. Ed. Philippe Contamine – Charles Giry-Deloison – Maurice H. Keen. Lille, 1991, 63–92; Philip Beale: *England's mail. Two millenia of letter writing*. Tempus, 2005.

⁹² Jules Delpit: *Collection générale des documents français qui se trouvent en Angleterre*. Tome I. Paris, 1847, Librairie de J. B. Dumoulin, 219–230.

jékoztató, nyilvánosságnak szánt leírásokkal) jelentették a középkor utolsó századaiban a legtöbb hivatalos vagy félhivatalos, kolostori vagy városi krónika fő alapanyagát.⁹³ A kormányzat így elérte, hogy hivatalnokai fogalmazzák meg a fontos korabeli eseményekről szóló primer dokumentumokat, amelyeken alapult azután minden politikai irat, traktátus és propaganda.⁹⁴

A két ország politikáját elemző kutatók megegyeznek abban, hogy Franciaország uralkodói nem alkalmazták az angol gyakorlathoz hasonló mértékben a hivatalos hírlevelek műfaját. Ebben talán játszott némi szerepet az a tény is, hogy korszakunkban VI. Károlynak és hadvezéreinek nem is akadt alkalma ilyen gyakorisággal nagyobb vagy akár kisebb győzelmeikről értesítenie a városokat. Az 1412-es „bourges-i utazás”, a lázadó Berry herceg ellen vezetett királyi hadjárat azért nagyon tanulságos, mert hasonló helyzetet teremt, mint az angol oldalon elemzett példák: a király elhagyja fővárosát, és több héten keresztül sikeresen halad előre. És lám, egy névtelen krónikaíró, aki alapvetően a két és fél hónapos hadjárat párizsi visszhangjáról, megéléséről (a napon-ta tartott könyörgő körmenetekről)⁹⁵ tájékoztat, nagy megelégedéssel jegyezte fel, hogy „alig volt olyan nap, hogy jó királyunk és Guyenne uram [a trónörökös] ne írtak volna a jó városnak”.⁹⁶ Hasonló körülmények között a francia uralkodó tehát az angol gyakorlatnak megfelelően viselkedett.⁹⁷ A hadi eseményekről szóló hírlevél azonban mindezzel együtt sem vált még kötelező részévé a katonai

⁹³ Armstrong: *Some examples*, i. m. 432–433.

⁹⁴ Jean-Philippe Genet: *Historiographie et documentation dans la tradition anglaise*. In *Le forme della propaganda politica*, i. m. 227–250.

⁹⁵ Jacques Chiffolleau: *Les processions parisiennes de 1412*. Analyse d'un rituel flamboyant. *Revue Historique*, 114, 1990/3, 37–76.

⁹⁶ *Journal parisien des années 1412 et 1413*. Ed. Alexandre Tuetey. *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, XLIII, 1916, 169.

akcióknak, bár az igény létezett: Michel Pintoin, a királyság félhivatalos krónikása panaszolta 1415-ben, hogy az V. Henrik kis seregét üldöző francia hadvezérek nem tájékoztatták a kolostort hadi tetteikről, hanem megelégedtek a szóbeli híráramlás csatornáival, a hősi énekekkel és a heroldok kiáltásával.⁹⁸

Sajnos a Párizsba érkező, a hadi eseményekről gyors tájékoztatást adó hírlevelek nem maradtak fenn, pedig a vidéki városok levéltárai megőrizték a hozzájuk érkezett királyi üzeneteket.⁹⁹ Nyomokat azonban hagytak egyrészt a parlamenti jegyzőkönyvekben (amelyek így szinte a városi tanácsi jegyzőkönyveket helyettesítik), másrészt pedig a korszak narratív forrásaiban, mivel az angolokhoz hasonlóan – igaz, szerényebb mértékben – a francia krónikások is felhasználták a hadi események leírásánál a rendelkezésükre álló tudósításokat: ezeknek a forrásoknak az elemzése világíthat tehát rá a katonai témájú levélküldés gyakorlatára. Esetenként forrásaink beszámolnak a levél érkezésének a tényéről – elsősorban a parlamenti írnokok naplói –, főként amikor a hozzá kapcsolódó események ezt különösen jelentőségtelivé teszik. 1441-ben a Párizsi Polgár csak azért említi meg, hogy egyik nap délután két órakor egy herold érkezett vágatató lovon, aki levelet hozott a párizsi vezetésnek a királytól és a királyi hadak főparancsnokától Creil ostromának befejeztéről, mert éppen aznap kellett volna útnak indulnia a kényszertoborzással összeszedett párizsi kézműveseknek,

⁹⁷ A, és elsősorban a támadó hadműveletek fontosságát emeli ki Fowler is a 14. századi királyi levélküldés kapcsán. A védekező helyzetben levő Franciaországban (a szerző elsősorban délfancia esetekkel dolgozik) viszont a helyi hatóságok, *baillik*, *sénéchalok*, városi kapitányok értesítik egymást a közeledő bajról – ez a műfaj pedig, talán nem véletlenül, éppen Angliában hiányzik. Fowler: *News from the front*, i. m. 76, 81.

⁹⁸ RSD V. 551. *contenti sunt clamoribus preconum triumphorum et plausus theatrales*.

⁹⁹ Lásd például Carpentier: *L'historiographie*, i. m.; Contamine: *Mécanismes du pouvoir*, i. m. 20–21.

akiket így, nagy örömeikre, elengedtek.¹⁰⁰ A krónika- és naplóiírók azonban, újabb nehézség, nem mindig tartották fontosnak, hogy pontosan meghatározzák, milyen módon értesültek a hírekről. Még a parlamenti írnokok is – akik pedig munkájuk során akkurátusan ügyelnek a zárt és nyílt királyi levelek, feljegyzések és másolatok közti különbségre – megelégszenek a nem közvetlenül testületüknek szánt információk említésekor a minden további pontosítást mellőző „hír érkezett” (*vindrent nouvelles*) kifejezéssel.¹⁰¹ A szóhasználat is lehet azonban árulkodó. A „biztos hír” (*certaines nouvelles, nouvelles certaines*) szókapcsolatot, úgy tűnik, több forrásunk is alkalmazza a hivatalos, királyi levél formájában érkező tájékoztatás leírására, esetenként a „levélben és üzenetként érkező biztos hírek” (*certaines nouvelles par lettres et messages*) formájában.¹⁰² Ez a kifejezés tehát, az explicit feljegyzés mellett, szintén jelezheti a hivatalos katonai értesítés megtörténtét.

Ennél azonban sokkal gyakrabban fordult elő, hogy a levelek tartalmát a szerző-kompilátor minden különösebb pontosítás és kiemelés nélkül egyszerűen beolvasztotta a szövegbe. Az 1412-es királyi levélözönből egy bekerült mind a névtelen krónikás, mind a Párizsi Polgár naplójába, az, amelyik az ostromlottak sikertelen kitörési kísérletét beszéli el. A hírlevél felhasználására utal a két krónikási elbeszélés

¹⁰⁰ JB 360. 1441. május 24.

¹⁰¹ Fauquembergue II, 140.

¹⁰² Fauquembergue II, 104, 338. Hasonló a szóhasználat a 15. század végi Angliában is, ahol a „*certain knowledge*” szintén a hírleveleken alapuló tudást jelenti, szemben a szóbeszédekkel és pletykákkal. Armstrong: *Some examples*, i. m. 432. A francia *certaine* szóval ellentétes értelmű itt a *publique*, nyilvános jelző, amelyet inkább a nem hivatalos, ám széles körben elterjedt hírekre alkalmaztak: az angol kormányzat hivatalos tájékoztatása által gondosan elhallgatott tényekről, így Jeanne d'Arc tetteiről vagy VII. Károly megkoronázásáról tehát „nyilvánosan beszéltek Párizsban” (*fu rapporté et dit a Paris publiquement*, vagy *fu dit publiquement a Paris pour nouvelles*). Fauquembergue II, 315, 306.

hasznos szerkezete, a pontos létszámok említése, azonban a részletek, időtartamok eltérései arra engednek következtetni, hogy a szerzők nem írásban, hanem talán a szóbeli kihirdetés során találkoztak a levél szövegével.¹⁰³ Az 1420-as évek elejének V. Henrik, majd Bedford régens nevéhez köthető angol sikerei különösen alkalmasak a levélküldések gyakorlatának vizsgálatára. A szerencsés forrásadottságok lehetővé teszik egyrészt, hogy a levelek érkezésének tényéről és körülményeiről tudomást szerezzünk Clément de Fauquembergue parlamenti naplóiból, amelyek azonban nem mindig tartalmaznak részletes leírásokat. Másrészt viszont jól észrevehető, hogy a Párizsi Polgár naplójában található többi narratív szekvencia közül markánsan kiemelkednek a Baugé,¹⁰⁴ Saint-Riquier,¹⁰⁵ Meaux,¹⁰⁶ Meulan,¹⁰⁷ Cravent,¹⁰⁸ Ivry és Verneuil¹⁰⁹ fegyvertényeit elbeszélő leírások – éppen azok, amelyeknek esetében Fauquembergue levél érkezését említi. Ez arra enged következtetni, jóllehet maga a Párizsi Polgár nem utal a királyi üzenetekre, hogy ezekben az esetekben a tudomására jutott hírlevelekből készen kapott kezek történetekkel dolgozhatott. A napló leírásai alapján tehát nemcsak a levélküldés tényéről, hanem magukról a közvetített hírekről is képet kapunk. A szövegek elemzése rámutat, hogy a levelek a döntő momentumok említése, valamint a két oldal veszteségeinek következetes bemutatása mellett az események részleteiről is beszámoltak. Különösen gazdag képet kaphattak a párizsiak az egymást néhány nap különbséggel követő ivryi ostromról és a verneuil-i csatáról: itt azonban az intrikák, hadi cselek, katonai stratégiák

¹⁰³ JB 24–25; *Journal parisien des années 1412 et 1413*, i. m. 167–168.

¹⁰⁴ 1421. márc. 22. Fauquembergue II, 14; JB 151–152.

¹⁰⁵ 1421. aug. 30. Fauquembergue II, 24; JB 157–158.

¹⁰⁶ 1422. márc. 9. Fauquembergue II, 39–40; JB 166.

¹⁰⁷ 1423. márc. 1. Fauquembergue II, 89–91; JB 184–185.

¹⁰⁸ 1423. aug. 3. Fauquembergue II, 104–105; JB. 187.

¹⁰⁹ 1424. aug. közepe Fauquembergue II, 139–142; JB 194–199.

részletes bemutatása nem csupán a csata után küldött leveleknek volt köszönhető. Clément de Fauquembergue a hír feljegyzését követően hozzáteszi: „így mondták ezt azok, akik erről leveleket és híreket hoztak Párizsba, és akik a csatánál is jelen voltak”. A Párizsi Polgár hosszú, élményszerű beszámolója során többször említi a heroldokat, amint a csata közben és után munkájukat végzik. A két forrás alapján összeálló kép arra a lehetőségre utal, hogy ebben az esetben éppen a katonai szakértőnek és a hivatalos kommunikáció specialistáinak számító heroldok hozták a városba a két egymást követő győzelem fontos hírét, és elbeszélésükben a saját foglalkozásuk jelentőségét is gondosan kiemelték.

Bár nem rendelkezünk Párizsba küldött hírlevelekkel, a parlamenti naplók és városi krónikák vizsgálata mégis arra mutat rá, hogy a kedvezően induló hadjáratok közben, a győztes csaták után Franciaországban is munkához láttak az írnokok, útnak indultak a küldöncök, és gyorsan elterjedt a hír. A sikeres katonai akciók azonban korszakunkban meglehetősen ritkák maradtak. A 1420-as évek lázas katonai tevékenységének idejét figyelembe véve könnyen kiszámolható, hogy a beazonosítható hírlevelek körülbelül félévente követik egymást. Egy későbbi, hosszabb távú vizsgálat szerint Poitiers városa 1450 és 1493 között 11 alkalommal kapott értesítést királyától különféle hadi és ehhez kapcsolódó diplomáciai sikerei kapcsán.¹¹⁰ A sorozat impozáns, ám a kép sokkal sötétebbnek mutatkozik, ha kiszámoljuk, hogy így módon a király átlagosan négyszer évente egyszer tájékoztatta hű alattvalóit.

De vajon hány levélről nem számolnak be krónikásaink? Melyik kép áll közelebb az igazsághoz: az 1412-es levéláradat vagy az 1420-as, csak a legnagyobb fegyvertényekről hírt adó gyakorlat? Az 1412-es jelenség kontextusa véleményem szerint az eset egyediségét támasztja alá: a bourges-i hadjárat

¹¹⁰ Contamine: *Mécanismes du pouvoir*, i. m. 20–21.

a polgárháború legelső nagy, a király személyes jelenléte által szentesített vállalkozás volt, amely Párizstól messze délre vitte az uralkodót – nyilván az ebből származó aggodalmat próbálta enyhíteni a várossal ekkor fenntartott szoros kapcsolat.

Üzenetek a politikáról

IHa a 15. század eleji francia kormányzat nem is büszkélkedhetett annyi győztes csatával és sikeres ostrommal, mint angol ellenfele, más tényezők viszont mégis serkentették a társadalom felé irányuló kommunikációját. A polgárháború hatalmi harcaiban mindegyik fél támogatókat próbált szerezni magának, ráadásul mind a királyság valódi védelmezőjének, a királyi hatalom igazi támogatójának szerepében tüntették fel magukat, így gyakran nyilatkoztak az uralkodó nevében. A politikai témájú levelek esetében tehát nem csupán a közvetlenül a központi hatalomtól (király, királyi tanács) kiinduló üzeneteket fogjuk vizsgálni, hiszen hírkibocsátóként gyakran egyházi és városi közösségek, hercegi csoportok szóltak a nevében, a hatalmat pedig hol az egyik, hol a másik párt ragadta a kezébe, így ugyanazok az emberek egyik nap mint a királyság tényleges irányítói, másnap pedig már mint üldözött, törvényen kívül helyezett csoport tagjai léptek fel. A változásokat nem is lehetett mindig könnyű követni. Így nagy meglepetés érte azokat a Soissons város közelében lakókat, akik 1414 tavaszán hittek Enguerran de Bournonville soissons-i kapitánynak, amikor a király és a trónörökös nevében megparancsolta mindenkinek, hogy költözzenek a város falai közé. Néhány héten belül ugyanis megjelent Soissons előtt a királyi sereg, élén magával az uralkodóval és a néhány hónapja őt irányító armagnac párti vezetőkkel, ám Bournonville nem engedte be őket. A lakosok számára így világossá válhatott, hogy a király nevében fellé-

pő városkapitánnyal együtt ők is az éppen aktuális központi hatalommal szemben álló oldalon helyezkednek el.¹¹¹

A király vagy a viszálykodó hercegek nevében írott levelek elsősorban a hatalmi válságok hónapjaiban, heteiben születtek, és a hadseregek, katonai stratégiák mellett a szemben álló felek több-kevesebb tehetséggel használt fegyvereinek tekinthetjük őket. A politikai levelek gyakran csak egy gyors riposztra, egy konkrét, jól körülhatárolt ügyet érintő felszólalásra szorítkoznak, mint például 1402-ben, amikor az ország pénzügyeit kezébe ragadó orléans-i herceg úgy hirdette ki a legújabb adókievetést, mint amelyhez hozzájárultak Burgundia és Berry hercegei is. A saint-denis-i szerzetes leírása szerint Jean de Berry megelégedett azzal, hogy nyilvánosan visszautasítsa ezeket a hazug állításokat, Merész Fülöp viszont levélben tiltakozott, hosszan taglalta az ország nyomorúságát, amelyen szánakozva semmiféle adókievetésbe nem egyezett volna bele, majd rátért az orléans-i herceg emberei által elkövetett csalásokra és sikkasztásokra. A levelet a párizsi elöljárónak címezte, és felkérte, hogy hozzák nyilvánosságra.¹¹²

Három évvel később, a trónörökös elrablásának botrányában mindkét szemben álló herceg, Orléans-i Lajos és az új burgundi herceg, Félelemnélküli János is a levélíráshoz folyamodott. Az augusztus 19-én Párizsba visszahozott *dauphin* és a királyi tanács előtt a burgundi herceg megbízottja, Jean de Nicle kifejtette, milyen hibákat követett el az orléans-i herceg vezetett kormányzat. Másnapra megérkezett ez utóbbi levele a párizsi parlamenthez, amelyben tiltakozott a trónörökös elrablása, az így elkövetett felségsértés ellen.¹¹³ Orléans-i Lajos azonban nem elégedett meg az egyszerű tiltakozással: a király nevében csapatokat hívott össze,

¹¹¹ Archives Nationales J. 168 no. 35. Kegyelemlevél 1414-ből (Archives Nationales AB XIX. 204. Liasses thématiques, Abbayes).

¹¹² RSD III, 27–29.

a városoknak pedig megparancsolta, hogy a hercegek közül senkit ne engedjenek be falaik közé. Nem tudjuk, a levelek tartalmaztak-e magyarázatot is, vagy pedig megmaradtak az egyszerű királyi rendelet információs szintjén.¹¹⁴ Egy héttel később, augusztus 26-án a burgundi herceg elküldte a városoknak, a párizsi parlamentnek és az egyetemnek Jean de Niele beszédének írott változatát.¹¹⁵ Az orléans-i herceg válasza szeptember 5-én érkezett meg Berry hercegéhez, a parlamentbe, az egyetemhez és a számvevőszékhez nyílt levél formájában, amely a *dauphin* elrablásának ismertetése után pontról pontra visszautasítja a herceg ellen felhozott vádakat, és azokat megpróbálja a burgundi herceg ellen fordítani.¹¹⁶ A választlevelek sorozatának utolsó darabja szeptember 12-én érkezett a parlamentbe: ebben a burgundi herceg felelt meg unokatestvérének vádjaira.¹¹⁷ A különféle közösségeknek (városi közösségek, párizsi testületek, egyházi intézmények) szánt írások célja egyrészt a hercegek egyre határozottabb fellépésének legitimálása, a fegyveresek nagymértékű összevonásának megmagyarázása volt, vagyis az éppen aktuális események hátterét tárták fel, másrészt ezekkel a levelekkel egymás kormányzatban betöltött szerepét is megpróbálták minél sötétebb színekkel lefesteni, egészen VI. Károly uralkodásának kezdetéig visszanyúlva.¹¹⁸

1413–1414 fordulóján hasonló propaganda-hadjárat tanúi lehettek a királyság városai. Az 1413. augusztus eleji hatalomátvételt követően a városi közösségeket gyorsan értesítették a megváltozott helyzetről és az addigi események új

¹¹³ Juvénal 432; Baye I, 139.

¹¹⁴ RSD III, 307.

¹¹⁵ RSD III, 311., Baye I, 139.

¹¹⁶ Baye I, 140., RSD III, 315. A levelet kiadta Louis Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites relatives au règne de Charles VI.* I–II. Paris, 1863–1864, I, 273–283.

¹¹⁷ Baye I, 140–141.

¹¹⁸ Még akkor is, ha 25 évvel azelőtt mindketten 10 év alatti gyermekek voltak.

hivatalos megítéléséről.¹¹⁹ Novemberre azonban a burgundi herceg állandóan növekvő serege már veszedelmesen erősnek látszott, így a hónap közepén királyi rendelethez tiltották meg, hogy a városok kaput nyissanak előtte, ezzel egy időben pedig a párizsi városi vezetés leveleket küldött szét Félelemnélküli Jánosnak a Caboche-felkelésben és a visszaélésekben betöltött áldatlan szerepéről.¹²⁰ A herceg ekkor váratlan lehetőséget kapott a visszatérésre: a trónörökös segítségül hívta mint apósát, hogy mentse ki az armagnacok fogságából.¹²¹ A december folyamán több ízben is Párizsból titokban kijuttatott leveleket a burgundi herceg lemásoltatta, és saját kommentárjaival együtt január közepén szétküldette a városoknak, hogy a nyilvánosság előtt is igazolja fegyveres fellépését, majd megindult Párizs felé. Akár léteztek a *dauphin* segélykérő levelei, akár nem (ahogy ezt az armagnac párti krónikások állítják), január második felében beindították a párizsi propagandagépezetet, hogy ellensúlyozzák és megcáfolják Félelemnélküli János üzeneteit. Január 20-a körül mind a párizsi városi vezetés, mind az egyetem, mind maga a (feltehetően visszakozásra kényszerített) *dauphin* levélben tájékoztatta a városokat arról, hogy a burgundi herceg leveleiben valótlanyságot állít.¹²² A november-től februárig terjedő néhány hónap áttekintése alapján úgy tűnik, hogy az 1413–1414 fordulóján beállott helyzetben a tájékoztatás és ellentájékoztatás vált a polgárháborús felek közti harc egyik legfontosabb eszközévé. A több hullámban, több intézmény és személy nevében szétküldött levelek fő-

¹¹⁹ Bourquelot: *Correspondance*, i. m.

¹²⁰ Juvénal 490–492.

¹²¹ Enguerrand de Monstrelet: *La chronique d'Enguerran de Monstrelet en 2 livres avec pièces justificatives 1400–1444*. Ed. Louis Douët-d'Arcq. I–VI. Paris, 1857–1862, Renouard, II, 421 (a továbbiakban Monstrelet).

¹²² Juvénal 491–494; *Auctarium chartularii Universitatis Parisiensis. I–II. Liber procuratorum nationis anglicanae*. Ed. Heinrich Denifle – Émile Chatelain. Paris, 1894–1897, Delalain, II, 164; Monstrelet II, 425–427.

szerepet játszottak, még akkor is, ha a fegyverek, a katonai erődemonstrációk, a Párizs falai előtt felsorakozott burgundi sereg nagyobb súllyal estek a latba. Ám mindegyik oldal tudta: a jelentősebb városok, elsősorban a Párizs birtoklásáért folytatott küzdelem csak a meggyőzésen keresztül lehetséges – az ostrommal bevehetetlen falakon csupán az éj leple alatt kinyitott kapuk segítségével lehet átjutni.

Hasonló levélhadjárat zajlott a Félelemnélküli János meggyilkolását követő négy-öt hónapban.¹²³ Mind a gyilkosság vádja alól szabadulni kívánó *dauphin*, mind pedig a bosszúra szomjazó burgundi ház fáradhatatlanul terjesztette az eseményekről kialakított saját változatát és az ellenfél állításainak cáfolatát. Mivel a király csak 1420 februárjában hozta nyilvánosságra saját döntését az események következményeiről, a két szemben álló fél által kifejtett propagandának hatalmas tétje volt, hiszen mindkét alternatíva – a később megvalósult angol-burgundi szövetség vagy az angolok elleni nemzeti összefogás a gyilkosság ellenére is – valószínűnek látszott, csupán az ország lakosainak véleményét kellett kedvezően alakítani.¹²⁴ A két fél vezetői több száz levelet küldtek szét királyi hivatalnokoknak, katonai vezetőknek és városoknak, külföldi hatalmaknak és a pápának.

A királyi levelek szövegéhez eredeti írott formájukban meglehetősen ritkán juthattak hozzá a városlakók. A sűrűn látogatott városi helyszíneken falra, templomkapukra erősített plakátok, amelyek a kora újkorban a központi hatalom egyik legfontosabb tájékoztatási módjai közé tartoztak, a 15. század elején még alapvetően az informális, sőt lázító kommunikáció fegyvertárába tartoztak.¹²⁵ Nem meglepő tehát, hogy 1414 februárjában a Párizs alá érkezett burgundi herceg először a hivatalos formák szerint, a városba küldött

¹²³ Guenée: *Les campagnes de lettres*, i. m.

¹²⁴ Guenée: *Les campagnes de lettres*, i. m. 46.

¹²⁵ Ezért ezzel részletesen az egyházi és az informális kommunikációval foglalkozó fejezetekben foglalkozom majd.

vagy a kapuk előtt álló heroldok és küldöttek útján próbálta kifejezteni jövetelének célját, majd ezek kudarca után folytatódtak a hívei által Párizs központi helyszínein (egyebek között a Notre-Dame és a Palais kapujára) kiragasztott plakátokhoz.¹²⁶

A nyilvános helyeken történő kiragasztás helyett a hivatalos iratok másolatai a magántermészetű dokumentumok között kaphattak helyet. A hírleveleket, valamint a békeszerződések szövegét az érdeklődők szabadon lemásolhatták maguknak a kancellárián vagy a Városházán. A naplóíró párizsi prior, Jean Maupoint büszkén említi írásában, hogy több szerződésnek rendelkezik a másolatával, amelyhez, nélkülözve minden hivatalos krónikaírói címet, kizárólag magán-személyként juthatott hozzá.¹²⁷ Az angol polgárok a nagy gyakorisággal Londonba érkező katonai, politikai vagy akár kereskedelmi természetű hírleveleket gyakran illesztették bele a saját használatra összeállított gyűjteményes kéziratokba, számadáskönyvekbe (*commonplace book, collectanea*).¹²⁸ Az egy ügyhöz kapcsolódó különféle szövegeket (rendeleteket, szerződéseket, királyi leveleket) Franciaországban is összegyűjtötték, és egymás mellé másolták; ez történt például az Orléans-i Lajos herceg és IV. Henrik angol király között 1402-ben váltott levelekkel, amelyben kölcsönösen párbajra hívták ki egymást – az egymásnak felelgető szövegek nyilvánosságra kerültek, elterjedtek, és nagy népszerűsége tettek szert a művelt közönség körében.¹²⁹

Vizsgálataink rámutattak, hogy mind a katonai, mind a politikai tartalmú levelek konkrét időszakokhoz kötődő, tá-

¹²⁶ Monstrelet II, 434.

¹²⁷ Gustave Fagniez: *Journal parisien de Jean Maupoint prieur de Sainte-Catherine de la Couture (1437–1469). Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, 4, 1977, 32.

¹²⁸ Genet: *Historiographie et documentation*, i. m. 242.

¹²⁹ Bernard Guenée: Documents insérés et documents abrégés dans la chronique du Religieux de Saint-Denis. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 152, 1994, 385.

volról sem folyamatos tájékoztatási formákat jelentenek. A legnagyobb hadjáratok, katonai szempontból aktív periódusok (1412, 1420–24) során a főváros felé irányuló hírközlés egészen rendszeressé válhatott, mint ahogy egyes propaganda-hadjáratok (1405, 1411, 1413–14, 1419–20) is szinte elárasztották üzeneteikkel a lakosságot. Az egész korszakot megvizsgálva azonban sokkal pontosabb képek kapunk, ha a királyi leveleknek a városiak életében betöltött szerepét úgy képzeljük el, mint vissza-visszatérő, igen nagyra becsült, ám meglehetősen ritka és mindig váratlan vendégét. A Párizsba érkezett levelek lehető legszélesebb körű átvizsgálása nem támasztja alá azt a nézetet, amely a missziliseket a kormányzat „mindennapi fegyverénck” tartja. Véleményünk szerint a leveleknek nem is az volt a céljuk, hogy napról napra vagy akár hétről hétre, hónapról hónapra aktuális hírekkel lássák el az alattvalókat mint valamiféle középkori újságok. Ez a lakosok szempontjából talán kedvező lett volna, azonban a hivatalos üzenetek egyértelműen a hatalom szempontjait tükrözik: mind az idő, mind a téma, mind a gyakoriság kiválasztása az uralkodó vagy a hercegi csoportok érdekeit szolgálta.

Gyűlések: a nyilvánosság fórumai

A királytól vagy a szemben álló hercegektől érkező hivatalos levelek írott formájukban csak a konkrétan megnevezett címzettekig, vagyis a kormányzat képviselőiig, az egyházi testületek vezetőiig és a városi előljárókig jutottak el, akik, amint láttuk, megelégedtek annyival, hogy írásbeli elterjedésüket az egyéni érdeklődésre bízták. Ezzel szemben a szóbeli tájékoztatást rendkívül tudatosan és gyakran, ügyek szélesebb körében alkalmazták. A rendletek kikiáltásának konkrét helyekhez kötődő, ám alapvetően mindenki számára elérhető, sőt mindenkit kötelezően érintő ceremóniája

mellett a különböző szervezetségű és létszámú összejövetelek – a szűk körű tanácskozástól egészen a valamennyi városlakót megmozgató tömeggyűlésekig – jelentették a központi hatalom által szervezett szóbeli tájékoztatás legfőbb fórumát. Ezeknek a gyűléseknek a vizsgálata, résztvevőik, funkcióik, egymásra épülésük feltárása rávilágíthat a párizsi nyilvánosság vagy nyilvánosságok működésére, szerkezetére.

„Összegyűltek a parlament nagytermében”

A gyűlések egy nagy csoportja a legfontosabb párizsi testületekre épült. A legszűkebb magot a döntéseket hozó, az információt ellenőrző királyi tanács képezte, amelyhez legelső körben az összejöveteleknek gyakran otthont adó párizsi parlament csatlakozott. A gyűlések legszélesebb skálájával ezért a parlamenti írnokok naplóiban találkozhatunk, ezek jelentik vizsgálódásaink elsődleges alapját. A bírói testületnél valamivel ritkábban tűnnek fel a résztvevők között a városi vezetés tagjai. Ha az ügy nagyobb nyilvánosságot kívánt, meghívták az egyetem képviselőit is, valamint a párizsi polgárok kisebb-nagyobb részét. A különösen formális, ám széles körű összejöveteleken testületként vett részt a számvevőszék, a Notre-Dame székeskáptalanja és a bíróságok személyzete is.¹³⁰ A résztvevők köréről általában a kancellár vagy a tanács döntött.

Mivel a mindenkori ügyek függvényében ezeknek a gyűléseknek a közönsége meglehetősen változatos volt, létszámuk, valamint a döntéshozatalban betöltött funkciójuk szerint három nagyobb kategóriát tartunk érdemesnek elkülöníteni. Az elsőt a szűkebb körű összejövetelek jelentik, amelyeken a királyi tanács, a parlament tagjai, valamint esetleg az egyetem vezetősége mellett legfeljebb a kereskedők

¹³⁰ Ilyen teljes körű gyűlésen olvasták fel a troyes-i békeszerződés előzetes változatát 1420. április 29-én. Fauquembergue I, 358–362.

előjárója, a tanácsstagok, negyedfelelősök (vagyis a tisztséget viselők) és néhány jelentősebb polgár vett részt. 1415. december 11-én a királyi tanács tagjai, a párizsi előjáró és Párizs kapitánya csupán a parlamenti tanácsosokat hívták, hogy megtárgyalják, hogyan lépjenek fel az egyre közeledő burgundi herceggel, valamint a lázongó párizsiakkal szemben. A résztvevők olyan friss hírekről szerezhettek tudomást, mint Félelemnélküli János december 10-ei bevonulása Lagny városába vagy egy előző éjszaka leleplezett összecsküvés.¹³¹ 1419 decemberében azért hívták meg a város notabilitásait a parlamentbe, hogy az egyetem képviselőivel együtt meghallgassák a burgundi herceg és az angol király között zajló béketárgyalások előzetes eredményeit, és véleményezték azokat, majd egyetértésüket írásban is jelezzék vissza V. Henriknek.¹³² A gyűléseken mindkét esetben tényleges döntések születtek: az információkat azért hozták a résztvevők tudomására, hogy a körülmények ismeretében határozassanak.

A legszűkebb és a valamivel szélesebb körű gyűlések funkcionális elkülönítésére jó lehetőséget kínálnak azok az alkalmak, amikor egyazon ügyben egymás után két ízben tartottak hivatalos összejövetelt. 1418. december 10-én a kancellár a királyi tanács és a parlament tagjai mellé csupán néhány nevezetes polgárt és klerikust hívott meg. Itt ismertette velük a király 3 nappal azelőtt hozott rendeletét, mely szerint az ostromlott Rouen felmentésére bármilyen eszközökkel anyagi forrásokat kell szerezni. A résztvevők válaszaiknak meghallgatása után újabb gyűlést hívtak össze december 12-re, amelyen a fentiekén kívül a város egyházi testületei és nagyszámú polgár is jelen volt. Először két Rouenből érkezett fegyveres küldönc számolt be a városban uralkodó nyomorúságról, az élelmiszerhiányról, majd a kancellár felol-

¹³¹ Baye II, 228–229.

¹³² Fauquembergue I, 331–333.

vastatta a két nappal azelőtt is ismertetett királyi levelet, valamint a roueni kapitány és lakosok által írt segélykérő üzenetet. A több forrásból származó információk átadását követően felszólította a résztvevőket, hogy ki-ki saját testülete nevében ajánljon fel egy méltányos összeget a város megsegítésére.¹³³ A gyakorlati információk és stratégiai döntések tehát a szűkebb körű, első gyűlést jellemzik, míg a tényleges új hírek átadása (amely itt nyilvánvalóan a befolyásolás eszközeként működött) a második összejöveten történt.

1419. február végén hasonló forgatókönyv szerint zajlott le a Károly *dauphin* által írt (feltehetően a béketárgyalások előkészítéséről szóló) levelek nyilvánosságra hozatala. 21-én a kancellár a parlamenti tanácsosok, a város katonai és polgári vezetői, valamint néhány kereskedő jelenlétében olvastatta fel Károly levelét, majd kijelölték azt a négy tanácsost, akik megfogalmazták a válaszlevelet. Másnapra a gyűlés kibővült az egyetem képviselőivel, valamint számos párizsi polgárral és egyéb lakossal (*manans et habitans* – vagyis olyanokkal, akik nem tartoztak a kisszámú, polgárjoggal rendelkező notabilitás közé). A résztvevők először a *dauphin* levelét hallgatták meg, majd a kancellár szóbeli válaszát. Ezek után a párizsiak „megfogalmazták és megírták a válaszlevelet [...] úgy, ahogy azt az előző napon megbeszélték a parlamentben tartott tanácskozáson”, majd a kész leveleket felolvasták, és közösen elfogadták. A kancellár azonban emellett más információkat is tartogatott: a nyilvánosság elé tárt több iratot, amelyek a közös ellenségre, az angolokra vonatkoztak. Az egyiket egy vidéki városka poroszlója hozta el Párizsba, ez egy fegyverszüneti szerződés volt a *dauphin* és az angol király között, amelyet azelőtt tíz nappal kötöttek meg Rouen városában.¹³⁴ Az összejövétel résztvevői ráébredhettek

¹³³ Fauquembergue I, 209–211, 212–214.

¹³⁴ Fauquembergue I, 267–270.

(illetve ráébresztették őket), hogy a trónörökös két vasat tartott a tűzben, és gyűlölete a királyi kormányzatot irányító burgundi herceg iránt nagyobb, mint a közös ellenség, az angolok iránt. A tényleges döntések itt is a szűkebb gyűlésen születtek, hiszen itt határozták el a *dauphin*nek adott válasz mibenlétét. A második gyűlésen elhangzottak valóban újdonságot jelentettek a résztvevőknek, a felolvasott iratok bemutatták az érem másik, titkos oldalát, a politikai döntések kulisszáit, még akkor is, ha a dokumentumokat bizonyára az előre elhatározott válasz függvényében válogatta össze a kancellár.

A gyűlések harmadik kategóriájához tartozó összejövetelek általában igen nagy létszámúak voltak, ám még mindig zárt helyeken zajlottak, összehívásuk pedig a döntéshozatali folyamatoknak nem a közepén, hanem a legvégén helyezkedett el: az itt történő tájékoztatás a lezárt ügyek nyilvánosságra hozatala volt. 1408-ban a Louvre nagytermében összegyűlt hercegek, prelátusok, párizsi vezetők, valamint 100 párizsi polgár előtt hirdették ki a hatalom átruházását a királynéra VI. Károly betegségének idején.¹³⁵ Az 1413. szeptember 5-én a parlamentben tartott *lit de justice*¹³⁶ alkalmával a világi és egyházi hatalmasságok, királyi tanácsosok, nemesek és „számos polgár” mellett „tengernyi nép” is tanúja lehetett a néhány hónapja hozott reformrendelet visszavonásának.¹³⁷ 1418 áprilisában szintén hatalmas közönség, 6-700 fő előtt olvasták fel a parlamentben az armagnac és burgundi küldöttek által kidolgozott előzetes békefeltételeket.¹³⁸ Hasonlóan nagy számban („olyannyira, hogy a parlament nagyter-

¹³⁵ Baye I, 240–241.

¹³⁶ A *lit de justice* olyan ünnepélyes ülés a parlamentben, amelyen a király személyesen is részt vesz, mégpedig egy baldachinnal ellátott, díszes trónuson (ez maga az „igazság ágya”) elhelyezkedve, amelyet mindig a teremnek ugyanazon a helyén állítanak fel. Lásd Elizabeth A. R. Brown – R. C. Famiglietti: *The Lit de Justice: semantics, ceremonial, and the Parliament of Paris 1300–1600*. Sigmaringen, 1994.

¹³⁷ Baye II, 140–143.

¹³⁸ Fauquembergue I, 117–119.

me teljesen megtelt”) hallgatták meg a troyes-i békeszerződés elkészült szövegét 1420 áprilisában, majd egy hónappal később a békekötés tényéről, V. Henrik és Franciaországi Katalin házasságáról szóló beszámolót is.¹³⁹ A troyes-i szerződés felelevenítésével kezdődött, majd V. Henrik és VI. Károly halálának, valamint VI. Henrik születésének bemutatásával folytatódott Bedford herceg régensségének kihirdetése 1422 novemberében azon a gyűlésen, amelyen a város valamennyi testülete és számos párizsi „polgár és lakos” is részt vett.¹⁴⁰ Fontos látnunk, hogy ezekre gyűlésekre elvileg nem volt szükség a határozatok életbelépéséhez, ellentétben például a parlamenti bejegyzéssel vagy a kikiáltással. Ám a tájékoztatásnak itt is volt valamiféle gyakorlati haszna a hatalom szemében: a döntések, békeszerződések nyilvánosságra hozatalát gyakran követte eskü vagy a résztvevők egyhangú egyetértő kiáltása, ami az új információk tudomásulvételén túl azok megtartására irányult.

A hivatalos tájékoztatásnak ezt a jól szervezett, széles kört érintő és hagyományosnak mondható formáját, amely, mint láttuk, eleve is magában hordozta a politikai elköteleződés kinyilvánításának motívumát, tisztán politikai célokra is fel lehetett használni. 1429-ben VII. Károly reimsi megkoronázása és a Jeanne d’Arc által vezetett katonai akciók válsághelyzetet teremtettek Párizsban. Július 14-én, amikor a *dauphin* előtt sorra nyitották meg kapuikat az északfrancia városok, gyűlést hívtak össze a Palais nagytermébe, ahol a régens és a burgundi herceg minden jelenlevőt felesketett a veszélyben látszó troyes-i szerződés betartására.¹⁴¹ Magáról a ceremóniáról a Párizsi Polgár naplója számol be, amely érzékletesen mutatja be az információk értő adagolásának és

¹³⁹ Fauquembergue I, 358–362, 365–369.

¹⁴⁰ Fauquembergue II, 72–75.

¹⁴¹ Fauquembergue II, 319. A bejegyzés csupán visszautal erre a ceremóniára abból az alkalomból, hogy egy hónappal később valamennyi párizsi egyházi személy letette ugyanezt az esküt a parlamentben.

a tényleges céloknak a szoros összefonódását.¹⁴² A gyűlés legfontosabb részének azt tartja, hogy felolvasták az 1419 nyarán Félelemnélküli János és a *dauphin* között megkötött békeszerződést, majd ismertették, hogyan erősítették meg a szerződéskötést kölcsönös esküvel, közös szentáldozással, pecsétjeikkel és kézjegyükkel. Mindezek ellenére Félelemnélküli Jánost áruló módon meggyilkolták, „amint azt mindenki tudja” – teszi hozzá a naplóíró. A tájékoztatás azonban mégsem volt felesleges: a levél felolvasását követően felháborodott zúgás támadt a teremben, „és még akik az armagnacok szövetségesei voltak, azok is igen meggyűlöltek őket”. A zúgás után – kívárván a kellő hatást – a hercegek csendet teremtettek, a burgundi herceg személyesen panaszt emelt a megszegett békéért és apja haláláért, majd felszólították a jelenlevőket, hogy ott helyben esküdjenek felemelt kézzel hűséget a két hercegnek. Ebből az „információs ceremóniából” éppen az új információ átadása hiányzott, „helytelen” alkalmazása viszont tisztán rámutat a forma (a tájékoztatás céljából összehívott gyűlés) erejére és bevett voltára.

A Louvre vagy a Palais dísztermeiben tartott gyűlések legnagyobb létszámukban sem haladhatták meg a néhány száz főt (6-700 1418 áprilisában). Ez a szám jelentősnek tűnik, ha úgy tekintjük, hogy a résztvevők valamiféle – bár csekély és formális – szerepet kaptak a döntéshozatalban, esküjükre, megerősítésükre számítottak az ország hatalmasai. Nem tudjuk viszont, mennyire voltak nyitottak ezek a nagy létszámú összejövetelek, amelyeken a kiválasztott kevesek mellett az „egyéb városlakók”, a „nép” is megjelenhetett. A szűk körű gyűlések szerkezete teljesen pontosan meghatározható, hiszen a parlamenti írnokok nagy gonddal lejegyezték, melyik testület képviselőjében jelent meg a csekély számú résztvevő. A szélesebb körű összejövetelek esetében szintén megfigyelhető a testületek szerepe: a nagy létszámot részben az

¹⁴² JB 240–241.

egyes csoportokhoz tartozók képviselőjének megnövekedése okozza (nemcsak az egyetem vezetői, hanem valamennyi magisztere, doktora jelen van például), vagy további testületek (például káptalan) meghívása. A kérdés elsősorban a párizsi „lakosok” (*manants et habitants*) kilétére vonatkozik. Az előkelőbbek nyilván meghívásra érkeztek, de hogy a többiek milyen kritérium alapján jutottak be a gyűlésekre, egyik forrásunk sem pontosítja. Feltételezhetjük, hogy nem egyszerűen beözönlöttek a Palais nagytermébe a kíváncsiskodók, valamiféle rendet betarthattak, amely annyira megszokottá vált, hogy a hiánya felháborodást és megdöbbenést keltett. A Párizsi Polgár sokak elégedetlenségének adott hangot, amikor feljegyezte, hogy 1431-ben VI. Henrik párizsi koronázása után lakomát adtak, ám a szervezők nem ügyeltek a vendégsereglet tisztas elrendezésére (*il n'y avait nulle ordonnance*): a nép betódult a terembe a név szerint meghívottak, az egyetem, a parlament, a városi tanácsstagok előtt, akik alig fértek be, majd a végre elfoglalt asztalaiknál együtt kellett étkezniük a városi csőcselékkel.¹⁴³ Lehetséges, hogy az egyszerű „lakosok” a város felosztásai (negyedek, ötvenedek, tizedek) szerint választottak résztvevőket, vagy legalábbis ezek szerint csoportosultak, de ugyanígy előfordulhat az is, hogy maguk is a kisebb egységek vezetői közül kerültek ki: negyedfelelősből 16, tizedesből 128 volt, már ez sem kis létszám. Fontos észben tartanunk a városi társadalom hierarchizáltságát: a céhek szigorú rangsorba szerveződtek, a körmeneteken minden testületnek és csoportnak megvolt a maga helye, a céhen belül mindenki ismerte a vezetőket (*jurés*) és a hangadókat.¹⁴⁴ Valószínűtlen, hogy éppen a hatalom közléseivel szemben ne vették volna figyelembe az élet minden színterén meghatározó szerepet játszó

¹⁴³ JB 277–278.

¹⁴⁴ A városi elitekről lásd *Les élites urbaines au Moyen Age*. Paris, 1997, Ecole Française de Rome–Publications de la Sorbonne.

rangsorokat. A párizsi nyilvánosság eddig ismertetett fórumai tehát kiválasztott kevesek számára tettek közvetlenül elérhetővé fontos, közérdekű információkat.

A város és a vesztőhely

A szigorúan strukturált, zárt helyszíneken rendezett összejövetelek mellett találkozhatunk nyílt téren tartott gyűlésekkel is, amelyeken a részvételt semmi sem korlátozta. A burgundi herceg érkezésének hírére 1414 elején a kormányzatot kézben tartó armagnac párti hercegek csatasorba rendezték a városba összehívott valamennyi fegyveresüket. A Notre-Dame-től indulva átvonultak a Grève térre, majd a Városháza előtt trombitaszóval összehívták a párizsiakat, akik hatalmas tömegekben érkeztek. Ekkor a *dauphin* kancellárja rövid beszédet mondott, amelyben ura nevében előadta, hogy a burgundi herceget nem hívta Párizsba, így mindenkit felszólított, hogy álljon ellent a herceg gonosz szándékának. Majd megkérdezte a *dauphint*, hogy egyetért-e vele. A trónörökös kinyilvánította egyetértését. Ezután a sereg átvonult a Croix du Tirouer elé, amely a Halles piac bejáratánál állt, és az egész párbeszéd megismétlődött.¹⁴⁵ A helyszínek kiválasztása természetesen nem véletlenszerű: az egyik a városi önkormányzat székhelye volt, a másik számos lázadás kiindulópontja. A kormányzat által átadni kívánt üzenetnek része volt a szóbeli elhatárolódás Félelemnélküli Jánostól, de ugyanígy a fegyveres erődemonstráció is a város leginkább népinek, polgárinak tartott szívében. Az armagnacok azzal, hogy fegyveres jelenlétükkel hatalmukba kerítették a párizsi helyi hatalom szimbolikus központjait, azt fejezték ki a – jelentős részben burgundi szimpatizáns – városlakóknak, hogy

¹⁴⁵ Monstrelet II, 430–431.

nem érdemes próbálkozniuk Félelemnélküli János támogatásával, a bejuttatása érdekében szőtt összeesküvésekkel.¹⁴⁶

Hasonló tömeges, szabadtéri tájékoztatásnak lehet felfogni a királyi kormányzat által befolyásolt politikai pereket követő nyilvános kivégzéseket is, amelyek során kihirdették az elítélt által elkövetett bűnöket.¹⁴⁷ Mivel ez a megszégyenítés szerves részét képezte a büntetésnek, magának a halálraítéltnak is végig kellett hallgatnia. Ezért tartotta fontosnak feljegyezni a Párizsi Polgár, hogy az 1413. július elsején kivégzett Pierre des Essarts külön megkérte a jelen levő nagyurakat, hogy csak lefejezése után hirdessék ki bűneit, amit azok kegyesen meg is engedtek.¹⁴⁸ Még nagyobb feltűnést keltett, ha a vétkek szóbeli kihirdetése elmaradt. Az 1408-as pápai kiátkozó bulla átadóit első büntetésként a Palais udvarában pelengéreztek ki, és bár a ruházatukra festett feliratok utaltak az általuk elkövetett bűnre (hamisító, áruló, áruló küldönc), a nézők általános megrökönyödésére „sem világi, sem egyházi kikiáltó nem volt jelen, aki kihirdette volna, kinek a rendeletére és milyen okból szenvedik el ezt a nagy szégyent”.¹⁴⁹

Az ítélet-végrehajtás során az elítélt megszégyenítésére – bűncinek kikiáltása vagy kiprédikálása mellett – gyalázkodó vagy tárgyilagosabb hangvételű feliratok alkalmazásához is folyamodtak. Jeanne d'Arc kivégzésén mitrát viselt, amelyre az „eretnek, visszaeső, istentagadó, bálványimádó” szavakat írták, a máglya mellé pedig táblát állítottak a „Jeanne, aki

¹⁴⁶ Ugyanezt a célt szolgálta az is, hogy minden városi testületnek, még a legnagyobbbrészt fegyverviseléshez nem szokott klerikusokból álló parlamentnek is megparancsolták, hogy teljes hadi felszerelésben tartsanak felvonulásokat a párizsi utcákon. Baye II, 164–168. 1414. február 6., 9. és 11-én.

¹⁴⁷ Az igazságszolgáltatás és a királyi hatalom kapcsolatát vizsgálja Claude Gauvard számos írása. Lásd többek között: „*De grace especial*”. *Crime, État et Société en France à la fin du Moyen Age*. I–II. Paris, 1991.

¹⁴⁸ JB 32–34.

¹⁴⁹ RSD IV, 59.

magát a Szűznek nevezte, hazug, csaló, népámító, jósnő, babonás, istenkáromló, elbizakodott, Jézus Krisztus hitének elferdítője, kérkedő, bálványimádó, kegyetlen, ledér, ördög-idéző, istentagadó, szakadár és cretnek” felirattal.¹⁵⁰ Egy párizsi számlában említést tesznek arról, hogy az elítélt fejére színes jelenetekkel kifestett süveget tettek, a táblán közszemlére tett bűnlajstromot pedig kifejezetten nagy betűkkel írták, vagyis ténylegesen arra szánták, hogy messziről is olvasható legyen, sőt az írás mellett a képi ábrázolás is megjelent.¹⁵¹ Némileg hasonló, ám sokkal tartósabb szerepet szántak a feliratoknak azok, akik 1408 szeptemberében Félelemnélküli János példás megbüntetését kérték a királytól. A nyilvános bocsánatkérés és bűnbánat cselekedetei mellett azt várták el a hercegtől, hogy összes párizsi palotáját romboltassa le, helyükre állíttasson kőkereszteket, amelyekén kőtábla hirdetné az általa elkövetett bűnt, Orléans-i Lajos meggyilkoltatását. A gyilkosság helyszínén, valamint Rómában és Jeruzsálemben rendházat és kápolnát kellett volna alapítania, amelyeknek kapuja fölé szintén kőbe vésett feliratokat helyeztek volna el.¹⁵²

Az ítélet-végrehajtás formáiból merített Tanneguy du Chatel, volt párizsi előljáró is, amikor 1438 májusában a város négy legfontosabb kapujára 3-3 festett képet helyeztetett fel: mindegyiken egy-egy angol lovagot ábrázoltak, amint talpig páncélban-sarkantyúsan fejjel lefelé lógnak az akasztófáról, mellettük egy láncos ördöggel és a szemüket kivájó két hollóval. Mindegyik kép mellé jól láthatóan odafestették a lovagok nevét és rangját is, valamint a megszegényítő feliratok módjára a bűnüket is: „lovagi szavának és pecsétjének hamis, hazug megtagadója”.¹⁵³ Bár ezek a képek nem a királyi igazságszolgáltatás ítéletének adtak hangot – a Párizsi Polgár

¹⁵⁰ Fauquembergue III, 13–14.

¹⁵¹ Sauval: *Histoire et recherches*, i. m. III, 258, 1399-ből.

¹⁵² RSD IV. 133; magát a beszédet idézi Monstrelet I, 336–347.

¹⁵³ JB 340.

„igen csúnya történeteknek” nevezi őket –, az általuk alkalmazott nyelvezet és utalások mégis ennek a repertoárjából merítenek, így erősítve a megszegyenítést.¹⁵⁴

Az elsősorban a Châtelet és a parlament bíróságán lefolytatott politikai perek érthető módon követték a központi hatalmat érő kihívásokat, hiszen bizonyos szempontból az ezekre adott válaszként is felfoghatók, így nem elszigetelt esetekként, hanem a társadalmi-politikai kontextusba illeszkedő, információt hordozó sorozatok elemeiként működtek. Jean de Montaigu udvarmester 1409-es és Pierre des Essarts párizsi előjáró 1413-as kivégzése azzal keltett megdöbbenést, hogy a tegnapi hatalmasságok feje hullott a porba. A figyelem itt egyrészt a szerencse, a kiismerhetetlen Fortuna forgandóságára,¹⁵⁵ másrészt viszont a hercegek bosszújának pusztító erejére irányult.¹⁵⁶ Emellett Montaigu esete más láncolatokba is illeszkedik: az egyik az 1390-es években kezdődött, és vele fejeződött be, kivégzésénél ugyanis azt hirdették ki, hogy vétkes a király betegségében.¹⁵⁷ A másik, amely viszont korántsem vele ér véget, az alulról felkapaszkodó, ám újra mélybe bukó királyi kegyencek (*favoris, mignons, jolis, mahomets, marmousets*) hosszú sora, amelynek korszakunkban ő volt a tipikus megtestesítője.¹⁵⁸ Pierre des Essarts pedig egy új tendencia kezdetét jelzi: az

¹⁵⁴ A hivatalos nyelvezet és a magántermészetű gyalázkodás kapcsolatára lásd Peter Burke: *Insults and blasphemy in early modern Italy*. In uő: *The historical anthropology of early modern Italy. Essays in perception and communication*. Cambridge, 1987.

¹⁵⁵ Guenée: *Un meurtre, une société*, i. m. 74–75. A Párizsi Polgár szerint Pierre des Essarts-t „Fortuna vezette ilyen szégyenletes végre”. JB 33.

¹⁵⁶ Jean de Montaigut Pierre des Essarts ítélte el a burgundi herceg parancsára. JB 6; Juvénal 451. Jean des Mares, az 1382-ben kivégzett királyi tanácsadó Berry és Burgundia hercegeinek haragja miatt bukott el. Juvénal 357.

¹⁵⁷ Juvénal 414, 425.

¹⁵⁸ Mireille Vincent-Cassy: *Flatter, louer ou comment communiquer a Paris à la fin du Moyen Age*. In *La ville et la cour. Des bonnes et des mauvaises manières*. Ed. Daniela Romagnoli. Paris, 1995, Fayard, 117–159.

1410-es években vele együtt Colin de Brie (Pierre des Essarts állítólagos bűntársa), Nicole d'Orgemont (1416-ban), majd 1418-ban sokan mások azért kerültek vérpadra, mert összeküvést szőttek a párizsiak ellen.¹⁵⁹ Az 1420-as évektől a legnagyobb port felkavaró kivégzések a banditizmussal, rablás-sal-fosztogatással vádolt armagnac lovagok, közkatonák pereit követték.

A nyilvános kivégzésekhez kapcsolódó kihirdetések ebből következően nem csupán a konkrét esetekről tájékoztatták a hallgatóságot. Az egymást követő, nagy visszhangot keltő, politikai háttérű ítélet-végrehajtások képet adtak a társadalmat éppen akkor leginkább fenyegető veszélyekről és a hatalom ellenük folytatott elszánt küzdelemről: egy-egy katarikus eseménybe (hiszen a büntetés megtisztította a társadalmat) sűrítve így hosszabb távú jelenségekre, tendenciákra hívták fel a figyelmet. Emellett az igazságszolgáltatási eljárások során elhangzó kikiáltások általános jellemzője volt a bűnös vétkességének eltúlzása, ráadásul a kínvallatással kicsikart vallomások nem csupán a már elkövetett gaztetekre vonatkoztak, hanem a tervbe vettekre is. A hatalom üzenete így hangsúlyosabbá tette a büntetés áldásos hatását, és ezáltal pozitívan alakította a kormányzatról kialakított képet is; ezzel egy időben viszont növelte a társadalom aggodalmait a rá leselkedő (és épphogy elhárított) veszélyek eltúlzásával.

A rituális kommunikáció

Az írott betű és az elhangzott szó – vagyis amelyek eddig lekötték érdeklődésünket – sohasem jelennek meg elszigetelten, hiszen mindig konkrét tárgyak, speciális rítusok hordozzák, veszik körül őket, amelyek gyakran csupán néma

¹⁵⁹ JB 32, 70–71, 99–101.

hátterét képezik a verbális kommunikációnak. Bizonyos esetekben azonban a mozdulatok, a térhasználat, a ceremóniák, a színek vagy a tárgyak veszik át a szót, és a hangulatfestő háttér szerepének betöltése helyett konkrét üzenetek közvetítőivé válnak. Ezekkel az üzenetekkel kapcsolatban azonban még markánsabban vetődik fel a recepció, egyáltalán a tényleges megértés problémája: vajon a királyi udvari költők, ceremóniamesterek, a városi magisztrátus által felépített allegorikus képek, a titkos nyelven beszélő hercegi emblémák azt a jelentést hordozták a nézőközönség számára is, amit kitalálók szántak nekik?¹⁶⁰ A naplók és krónikák szerencsére általában a befogadók nézőpontját képviselik, így egyes esetekben fény derül a közönség szemében fontosnak tartott elemek mibenlétére, a nézők reakcióira (ami utal arra, hogy milyen jelentést tulajdonítottak a látottaknak), de találkozhatunk akár a megfigyelt jelenségek konkrét értelmezésével is.

A ceremóniák nyelve

Párizsban a királyi bevonulások és a temetési menetek, a politikai ügyekben elítéltek kivégzései és (újra)temetésük vagy akár az ünnepélyes kihirdetések és a hasonlóképpen nagy nyilvánosság előtt zajló visszavonások, elítélések mind olyan komplex cselekvéssorokat jelentettek, amelyek a maguk teljességében váltak értelmezhetővé még akkor is, ha a ceremóniákba illeszkedve egyes elszigetelt gesztusok különálló jelentést is hordoztak.

¹⁶⁰ Lásd Paul Veyne: Lisibilité des images, propagande et appareil monarchique dans l'Empire romain. *Revue Historique*, 2002/1, 3–30; Joël Blanchard: Le spectacle du rite: les entrées royales. *Revue Historique*, 2003/3, 475–519.

A város számára a legnagyobb ünnepi eseményt a király bevonulása (*entrée royale*) jelentette, amely a csillogó felszínen túl valójában egy hatalmi dialógus, a király és alattvalói – a városi testületek és az egyház – gondosan kiszámított párbeszéde.¹⁶¹ A két hatalmi tényező találkozásának menetét mindig befolyásolták az éppen aktuális erőviszonyok, a ceremóniát ezért minden elemében ezekhez alakították a szervezők és a részt vevő felek. Korszakunkban a legjelentősebb VI. Henrik 1431-es és VII. Károly 1437-es bevonulása – mindkét alkalommal a megkoronázott király első látogatásáról van szó –, valamint 1420-ban VI. Károly és V. Henrik, 1424-ben pedig Bedford hercegének, Franciaország régensének fogadása.¹⁶²

A bevonulás során különféle szimbolikus cselekedetek követték egymást: a Saint-Denis kapu felvonóhídja felhúzva, a Notre-Dame főkapuja bezárva várta a királyt, hiszen az uralkodó csak akkor léphetett be a városba, illetve a katedrálisba, ha megesküdött a városi és egyházi kiváltságok megtartására. A pihenőhelyeken, a városi tér különböző pontjain felállított állványokon misztériumjáték, élőképek szórakoztatták a Párizs szíve felé haladó királyt: az üdvtörténet epizódjai mellett a királyság legfőbb bírójaként trónoló uralkodót vagy éppen – mint 1431-ben – francia és angol tanácsadóira odaadóan hallgató gyermek királyt jelenítették meg.¹⁶³ Ezek az elemek valójában az uralkodónak szóló didaktikus célú üzenetek az ideális királyról, amelyeket a város fogalmazott meg, hol a békességre, hol az igazságosságra, hol a közjóra helyezve a hangsúlyt.¹⁶⁴ Eközben mind a város egésze és az egyes városi testületek, mind a király és kísérete

¹⁶¹ A bevonulásról lásd Bernard Guenée – Françoise Lchoux: *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515*. Paris, 1968, Éditions du CNRS; Bryant: *La cérémonie*, i. m.

¹⁶² A Párizsi Polgár valamennyiről részletesen megemlékezik.

¹⁶³ JB 274–276.

¹⁶⁴ Bryant: *La cérémonie*, i. m. 524.

is igyekezett saját magáról céljainak megfelelő, aprólékosan megtervezett és szabályozott képet sugározni. A városi díszruhák összehangolt színeit vagy éppen egységességét előzetesen megbeszélték, hiszen a király színeinek viselésével például sugallhatták a város lojalitását. A ruhák árnyalatai azonban másról is beszélhettek: mind a párizsiak által felvett felemás, osztott (*mi-parti*), két színből varrt ruhák, mind az ezeken (1364-ben, 1380-ban és 1437-ben) alkalmazott zöld-fehér színek a megalázkodást, az alárendelődést sugalmazták.¹⁶⁵ Az 1420-ban és 1424-ben VI. Károly, V. Henrik és Bedford régens fogadására rendezett bevonulásokon a párizsiak vörös ruhát viseltek: ez az angolok színe, amely azonban (Mérindol szerint) valamiféle erőfitogtatást, önmagasztalást is kifejezhetett. Az ünnep során megjelenített hierarchia kemény csatározások eredményeként kristályosodott ki: a menethen elfoglalt hely előkelősége mellett ismét megjelent a színek rangsora is, például az egyes párizsi testületek által viselt különböző árnyalatú kék színekben.¹⁶⁶ Végül az alattvalói lojalitást kifejező kiáltások (*Noël!* csak a királynak járt) és testtartás alázatosan felelt a másik oldal által kínált spektákulumra: a királyi fenségjelek felvonultatására, az öltözetek pompájára és a kíséret impozáns nagyságára. A bevonulás egyik új keletű eleme, az úrnapi körmenetből átvett, a király feje felett hordozott baldachin beleépült és fontos szerepet kapott a ceremóniában részt vevő mindkét

¹⁶⁵ Párizs ugyanis 1358-ban, az Étienne Marcel-féle felkelés után elvesztette addigi, nemes piros-kék színeit, és helyette az alávetettség és alázat zöld-fehér színeit kapta. Lásd erről a városok által használt heraldikai jelekről, emblémákról, színekről szóló tanulmányt, Christian de Mérindol: *Mouvements sociaux et troubles politiques a la fin du Moyen Age. Essai sur la symbolique des villes*. In *Violence et contestation au Moyen Age (Actes du 114e congrès national des sociétés savantes, Paris, 1989)*. Paris, 1990, C. T. H. S., 267–302.

¹⁶⁶ A városi vezetés azúrkék, a kincstárnokok iholyakék (*violet*), a parlament viszont csak zöldekkék (*pers*) színű fejfedőt viselt. Ibid. 298; Guenée-Lehoux: *Les entrées royales*, i. m. 60–65.

fél reprezentációjában: a szakrális tisztelettel övezett királyi fenség előtti hódolat mellett a városi közösségek presztízset is emelte, hiszen hosszú viták árán alakult ki, mely céhek nyerik el azt a megtiszteltetést, hogy felváltva vihetik a baldachint a bevonulás során.¹⁶⁷

Az egymásnak felelgető külsőségek a két fél közötti összhangot fejezték ki vagy hagyták jóvá; ez az összhang azonban nem mindig létezett. 1437-ben VII. Károly 19 évi távollét után tért vissza az őt sokáig megtagadó Párizsba. Bár az angol uralom megdöntése és a király csapatainak beengedése alkalmával (1436. április 13.) hadvezérei közkegyelmet hirdettek ki, a másfél évvel később ünnepélyesen bevonuló uralkodó kifejezte a várossal szemben táplált bizalmatlanságát: „talpig páncélba öltözve” lovagolt be a kapun a hasonló fegyverzetet viselő 10 éves trónörökös kíséretében.¹⁶⁸ A katonai bevonulást a fegyverrel meghódított városoknál alkalmazták, így a párizsiak joggal aggodalmaskodhattak, ha a kollektív emlékezetben fennmaradt az ötven évvel azelőtti páncélruhás *entrée* és ennek katasztrofális következményei: 1383-ban Párizs lázadása miatt VI. Károly visszautasította a bevonulás megszokott formáit, páncélban, seregei élén, a ki-döntött kapukon át lovagolt be a városba, majd eltörölte az ott érvényben levő valamennyi privilégiumot, és megszüntette a városi önkormányzatot.¹⁶⁹

A ruhák és élőképek mellett a bevonulásoknak maga az útvonala is jelentést hordozott, mivel a király első bevonulá-

¹⁶⁷ Noël Coulet: Les entrées solennelles en Provence au XIVe siècle. Aperçus nouveaux sur les entrées royales françaises au bas Moyen Age. *Ethnologie française*, 1977/1, 63–82; Sz. Jónás Ilona: A baldachin eredete és szerepe a középkori Európában. In *Unger Máttyás emlékkönyv*. Budapest, 1991, 39–45.

¹⁶⁸ JB 373.

¹⁶⁹ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 137–141. A ceremóniák külsőségei, látványa, például a király öltözete meglepően sokáig fennmaradt az emberek emlékezetében: 1422-ben néhány öregember még vissza tudta idézni az 58 évvel azelőtti királyi bevonuláson az ifjú V. Károly által viselt ruhát. JB 181.

sa mindig a Saint-Denis kaputól a hasonló nevű utcán és a Grand Pont hídján át a Notre-Dame katedrálisba vezetett. A Párizsba érkező illusztris vendégek (Zsigmond császár 1416-ban) és maga a király is a kisebb jelentőségű bevonulások alkalmával valószínűleg az érkezésük szempontjából legkedvezőbb elhelyezkedésű kapun át léptek be a városba. Ha azonban a király vagy a régens hangsúlyozni kívánta uralkodói, kormányzói mivoltát, kizárólag a Saint-Denis kapun át érkezhettek. Nyilvánvaló, hogy az 1431-es és 1437-es bevonulások így zajlottak, ugyanígy történt azonban 1420-ban és 1424-ben is. 1420-ban, néhány hónappal a troyes-i szerződés megkötése után VI. Károly és újdonsült veje, V. Henrik együtt vonultak be Párizsba. Az útvonalválasztás szándékoságát mutatja az a tény, hogy a francia és az angol királyi család (VI. Károly és felesége, V. Henrik és felesége) együtt érkeztek délkeleti irányból. December elsején a két király az észak felé nyíló Saint-Denis kapun keresztül vonult be, míg a másnap megérkező két királyné a keletre fekvő, tehát közelebbi és kényelmesebb Saint-Antoine kapun át lépett be.¹⁷⁰ V. Henrik a troyes-i szerződés alapján a francia király örököse lett; azzal, hogy a királyi útvonalon vonult be Párizsba VI. Károly oldalán, ezt aényt tette kézzelfoghatóvá és mintegy lezárttá. A ceremóniában lezajló hatalmi párbeszéd folyamán az angol király az útvonal kiválasztásával is kinyilvánította örökösödési jogát – Párizs pedig, az útvonal elfogadásával, a királyi tisztelet megadásával elismerte azt.

A királyi útvonal jelentőségét mutatta az is, hogy nem lehetett megszakítani, letérni róla az éppen aktuális úti cél könnyebb elérése végett. 1431-ben VI. Henrik nem a bevonulás napján látogatta meg a Notre-Dame katedrális, az útvonal végpontját, hanem csak napokkal később. A bevonulás estéjén a Saint-Antoine kapu közelében található Tournelles palotában szállt meg. Annak ellenére, hogy nem akart

¹⁷⁰ JB 144–145.

a katedrálisba belépni, a díszmenet végig követte a királyi útvonalat, a szokott utcákon átvonult a Cité szigetére, elérkezett a Notre-Dame tőszomszédságába, és csupán itt, jelentős kerülő megtétele után fordult meg, tért vissza a jobb partra, és haladt tovább kelet felé a Tournelles palota irányába.¹⁷¹

A királyi temetések a középkor végére még nem érték el azt a hatalmas szimbolikus jelentőséget, amely később jellemzi őket, ám elmondhatjuk, hogy ebben a korszakban tűnnek fel azok az elemek (a „meghalt a király, éljen a király” felkiáltás előzményei, az új király távolmaradása a temetési szertartásoktól, a viaszbábu, *effigie* alkalmazása, a parlamenti tanácsosok hangsúlyozottan vörös színű, tehát nem gyászruhája), amelyek a 16. század közepére kikristályosodva és összeállva a királyi méltóság folyamatosságát és az öröklés teljes automatizmusát közvetítik majd.¹⁷² Ebben a fejlődésben fontos lépcsőfokot jelentett korszakunk egyetlen királyi temetése 1422-ben. Ekkor jelent meg ugyanis első ízben Franciaországban az uralkodót ábrázoló, királyi pompába öltöztetett viaszbábu, amelyet a bebalzsamozott testet rejtő koporsó fölött elhelyezve vittek a temetési menetben. A szokást minden valószínűség szerint az angoloktól vették át a ceremónia szervezői – hiszen csupán néhány hónappal korábban rendezték meg Párizsban V. Henrik búcsúztatását, a példa tehát igen közeli volt.

VI. Károly gyászszertartása a királyi rezidenciától a Notre-Dame katedrálisig, majd onnan a saint-denis-i apátságig vonuló menetből, halotti miséből és magából a temetésből

¹⁷¹ JB 274–277.

¹⁷² Ralph E. Giesey: *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*. Genève, 1960, Droz. Ennek önkritikája: *Les funérailles royales revisitées*. In uo: *Cérémonial et puissance souveraine. France, XVe–XVIIe siècles*. Paris, 1987, Armand Colin, 21–32 (Cahier des Annales 41.), amelyben a kiszámított szimbolika helyett nagy hangsúlyt helyez a véletlenek összejátszására és az esetlegességre; Guenée: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles*, i. m. 87.

állt. A végtisztesség szertartásai november 9-én kezdődtek, és 11-én, Szent Márton napján végződtek. Az időpont kiválasztása jelentést hordozott: 1380. november 11-én vonult be első ízben királyként Párizsba VI. Károly. Ezt a Párizsi Polgár jegyzi fel, aki hozzáteszi, hogy a temetés ugyanabban az órában volt, mint 42 éve a bevonulás, sőt azt is kiemeli, hogy mind V. Károlyt, mind fiát, VI. Károlyt a bevonulásakor viselt öltözkéiben temették el. A két ceremónia így összekapcsolódott: a gyászszertartás során a királyi bevonulás játszódott le újra, csak éppen ellentétes irányban.¹⁷³

A halált körülvevő rítusok más esetekben is szolgálhattak a párizsiak tájékoztatására. A város négy fontos kapujára kitűzött vagy az akasztófán lógva hagyott tetemek a királyi igazságszolgáltatás, a bűn méltó megtorlásának mementói voltak, együtt a kivégzés során alkalmazott írásos és szóbeli kihirdetésekkel.¹⁷⁴ Véleményünk szerint hasonló jelentőségre emelkedett a kivégzettek eltemetése, illetve újratemetése is, amelyre azonban az eddigi kutatások – a kivégzésekkel ellentétben – alig fordítottak figyelmet.¹⁷⁵ Az első, meglehetősen sokkoló ceremónia 1408 májusában zajlott, amikor Guillaume Tignonville leváltott párizsi elöljáró arra kényszerült, hogy nyilvánosan bocsánatot kérjen az egyetemtől azért, mert két tagját gyilkosságért felakasztatta. A több mint fél éve az akasztófán lógó holttesteket vissza kellett szolgáltatnia a rektornak, sőt még csókkal is kellett illetnie a tetemeket.¹⁷⁶

¹⁷³ JB 178–181.

¹⁷⁴ Az igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás szerepéről lásd Claude Gauvard: *Mémoire du crime, mémoire des peines. Justice et acculturation pénale en France à la fin du Moyen Age*. In *Saint-Denis et la royauté*, i. m. 691–710.

¹⁷⁵ Claude Gauvard: *Pendre et dépendre à la fin du Moyen Age: les exigences d'un rituel judiciaire*. In *Riti e rituali nelle società medievali*, i. m. 191–211. A tanulmány a rituálé jogi összefüggéseit vizsgálja, alapvetően hétköznapi, politikai vonatkozásoktól mentes esetek alapján.

¹⁷⁶ *Chartularium Universitatis Parisiensis*. I–IV. Ed. Heinrich Denifle – Émile Chatelain. Paris, 1891–1899, IV, 153–156.

A morbid ceremóniát állítólag 40 ezren nézték végig az akasztófától egészen a Notre-Dame előtti jelenetekig – számukra egészen világossá válhatott a párizsi egyetem félelmetes befolyása, amely még a nagy hatalmú előljárót, a király emberét is le tudta győzni.¹⁷⁷ Ugyanígy a hatalomról szolt azoknak az újratemetéseknek az üzenete is, amelyek szinte kötelezően követték a királyi kormányzat új kezekbe kerülését 1413-ban, 1418-ban és 1436–37-ben. 1413-ban az augusztus eleji fordulatot követően a hatalomba visszatérő armagnac vezetők még diszkréten jártak el: a Caboche-felkelés alatt kétes jogi alapokon kivégzett Pierre des Essarts és Jacques de la Rivière testét augusztus közepének bizonytalan napjaiban éjjel, titokban temették el. Alig egy hónappal később, már sikerükben bízva az árulásért 1411-ben felnégyelt Colinet de Puisieux földi maradványait is levették a kapukról, és megszentelt földbe temették.¹⁷⁸ 1418-ban a burgundi hatalomátvétel utáni hetekben az összeesküvők kivégzése mellett méltó nyugalomra helyezték az armagnac kormányzat korábbi áldozatait tisztességes gyászszertartás mellett.¹⁷⁹ Az ezekben a hónapokban kivégzetteknek és lemészároltaknak sokat kellett várniuk a rehabilitálásra, ám az 1436-os hatalomváltás utáni hetekben azonnal rájuk – legalábbis a közülük leghíresebbekre – került a sor: Armagnac grófjának és társainak a csontjait kiszedték a szemétdombból, ahova elásták őket, majd egy párizsi templomban temették el újra őket. Az 1437-es királyi bevonulás másnapján pedig ünnepélyes gyászmisét mondtak a grófért, és még látványosabb külsőségek között átszállították egy másik párizsi templomba, majd saját grófságába.¹⁸⁰ Látható, hogy az újratemetéseknek valódi informatív értékük volt. Az előző kor-

¹⁷⁷ Baye I, 231.

¹⁷⁸ JB 44.

¹⁷⁹ JB 101.

¹⁸⁰ JB 323; 336–337.

mányzat kivégzettjei nyilvános helyeken közszemlére téve vagy éppen szégyenletesen elrejtve meggyalázták a hatalom új birtokosait, hiszen saját embereikről, rokonaikról, vezetőikről volt szó. Eltávolításuk ezért szükségyszerű volt, ám az ezt övező kisebb-nagyobb ceremóniák nyilvánvalóvá tették a közvélemény számára a hatalomváltás tényét, mégpedig gyakran annak kezdeti szakaszában, más szimbolikus és gyakorlati célú cselekedetekkel (pártok jelvényeinek lecserélése, leváltások és kinevezések, kivégzések, biztonsági intézkedések) együtt alkalmazva.

Az írott királyi üzenetek – rendeletek – nyilvánosságra hozatalában vagy éppen visszavonásának kihirdetésében az írás és a szóbeliség mellett a rituális cselekedetek is nagy szerepet játszottak. Láttuk, hogy a kikiáltó által kihirdetett rendeletet tartalmazó pergamenlapot hangsúlyosan fel is mutatták a nézőközönségnek. Még hangsúlyosabb helyet kap az oklevél teste azokban az esetekben, amikor elítélték a benne foglalt gondolatokat, vagy érvénytelenítették, visszavonták azokat. A parlamentben összegyűlt több száz néző előtt Nicolas de Baye parlamenti írnok ünnepélyesen széttépte az 1413. szeptember 5-én visszavont Caboche-féle reformrendelet eredeti példányát, sőt több régebbi, rendkívül veszélyesnek ítélt armagnac-ellenes rendeletet – amelyeknek nem tudták megszerezni az eredetijét – jelképesen téptek el (*furent par signe dessirées*).¹⁸¹ Jean Petit *Justificatió*ját 1414 februárjában (néhány nappal a burgundi herceg sikertelennek bizonyult behatolási kísérletei után) a Notre-Dame előtti téren (*parvis Notre-Dame*) elégették,¹⁸² míg a VI. Károlyt kiátkozó 1408-as pápai bullát, amelyet mind egyházi, mind világi fórumok elítéltek, a Palais belső udvarán tartott gyűlésen a királyi titkárok „magasra emelték, kihajtogatták, késsel bemetszették, majd az egyetem rektorának átadták, aki szét-

¹⁸¹ Baye II, 142–143.

¹⁸² Baye II, 170–171.

tépte”.¹⁸³ Nyilvánvaló, hogy a cél a döntések, ítéletek még szuggesztívebb erejű megérttetése, elfogadtatása volt; ennek érdekében az oklevél anyagi valósága részt vett a benne foglalt gondolatok, döntések sorsában: felmagasztalták, elégették, szétérték, vagy csak egyszerűen megmutatták az egész közösségnek.

Békecsók és legyalult bot

Az összetett ceremóniákba szervesen illeszkedett szó, írás és rítus, így alakult ki az átadásra szánt üzenet. A központi hatalom és a párizsiak közti kommunikációban emellett számos olyan elszigetelt gesztus is helyet kapott, amelyek esetenként ugyan hosszabb szertartások alatt jelentek meg, ám nem képezték annak központi, állandó részét, vagy éppen a mindennapi élet jelenségei közé sorolódtak.

A burgundi-orléans-i viszály első jelei, tehát körülbelül 1400 óta a párizsiak árgus szemmel figyelték a hercegek viselkedését, hogy a hangzatos ígéretek helyett a cselekedtekből ítéljék meg, milyen viszony uralkodik a koronához legközelebb álló urak közt. Az olyannyira remélt kölcsönös szeretetnek léteztek bevett jelei (a közös időtöltésből, udvariassági formákból fakadóan), amelyeket az érintettek tudatosan is alkalmaztak, ha jelezni akarták kibékülésüket.¹⁸⁴ 1402 januárjában a párizsiak hatalmas örömmel kísérték végig a két herceg közti enyhülés rituális jeleit: Orléans-i Lajos és Merész Fülöp Berry hercegéhez mentek vacsorázni, az érkezéskor megölelték egymást, beszéltek néhány szót, és baráti esküt tettek. Hazatéréskor együtt lovagoltak végig a városközponton, majd búcsúzásként a Châtelet előtt (nem véletlenül az egyik legforgalmasabb helyszínen) kezét fog-

¹⁸³ Baye I, 231–232; RSD IV, 13–15.

¹⁸⁴ Guenée: *Un meurtre, une société*, i. m. 111.

tak.¹⁸⁵ Fontos jel lehetett a békecsók, a tény, hogy közös étkezésnél egy tálból vették az ételt, jelentőségteljes volt a közös misehallgatás és áldozás is.¹⁸⁶ Mivel ezeket a gesztusokat nagyrészt a nyilvánosságnak szánták, nagy szerepet kapott például a közös lovon való lovaglás, amely annál is hatékonyabb volt, mivel érthető módon a nyílt utcán játszódott. 1412-ben, az auxerre-i békét követően a burgundi herceg és meggyilkolt ellenfelének fiai gyakran ültek egymás mögött a lovon, „és mindenki, aki látta őket, arra gondolt, hogy háborúság köztük soha többé nem lesz már”.¹⁸⁷

Az egymás iránti barátság és szeretet spontán jelcinek tűnő hercegi gesztusok nem csupán hirdették, hanem meg is erősítették – hihetőbbé, hitelesebbé tették – a hivatalos ceremóniák között létrejövő kibékülések tényét, így rendkívül nagy érdeklődést váltottak ki. Sokan olvasták, figyelték, értelmezték ezeket a gesztusokat még akkor is, ha ezek valójában ugyanúgy részét képezték a békekötés bevett ceremóniáinak, és semmivel sem jelentettek biztosabb garanciát annak tartósságára, mint az eskü vagy a szerződés.

A barátság rítusai mellett a hatalom gesztusai játszottak fontos szerepet a központi kormányzat társadalom felé irányuló üzeneteiben. A királyi fenség felmagasztalása, az erő és hatékonyság tükrözése, az isteni különleges kegyelem birtoklása jelentette az uralkodói megnyilatkozások egyik legalapvetőbb tematikáját akár szavakba öntve, akár ceremóniákba építve, akár a legegyszerűbb jelzésekbe rejtve.¹⁸⁸

Hogy vizsgálatunkat ne forgácsoljuk szét a sokféle jelenítés és megnyilvánulási forma között, egy személy tevékenységét választottuk vezérfonalul, mégpedig Bedford hercegé-

¹⁸⁵ RSD III, 17–19.

¹⁸⁶ Orléans-i Lajos és Félelemnélküli János 1407-ben. Guenée: *Un meurtre, une société*, i. m. 111.

¹⁸⁷ Extrait d'une chronique anonyme pour le règne de Charles VI 1400–1422. In Monstrelet VI, 215.

¹⁸⁸ Menache: *The Vox Dei* i. m

ét, aki meglehetősen ingatag lábakon álló francia kormányzását minden eszközzel igyekezett megerősíteni, ezért, jó politikai módjára, a katonai erőfeszítések mellett a beszédes gesztusokat is fegyvertárába sorolta. Annál is érdekesebb figyelmet szentelni neki, mivel, úgy tűnik, több ízben sikerült ráatalálnia a megfelelő alkalomra és nyelvezetre, hiszen a párizsi források rendre beszámolnak próbálkozásairól, ráadásul az is kiderül: megértették a régens üzenetét. Bedford hercegére a párizsiak 1422. november 10-én, VI. Károly temetése során figyeltek fel, amikor egyedül ő képviselte a királyi hercegeket a gyászmenetben, útban Saint-Denis felé. Visszafelé még nagyobb feltűnést keltett, amikor úgy vonult be a városba, hogy maga előtt vitette az elhunyt király kardját, jelezve ezzel régensi mivoltát – a nézők „erősen morgolódtak” ezen, tehát pontosan megértették a kard jelentését.¹⁸⁹ Néhány nappal később, a régensség kihirdetésére összehívott parlamenti gyűlésen a Bedford által elfoglalt hely hordozott jelentést. A kérdés igen kényes volt, ugyanis 6-7 évvel korábban, 1416 márciusában, Luxemburgi Zsigmond párizsi látogatásakor nagy zavart, sőt botrányt keltett, hogy a magyar király – talán a parlamenti bírák túlzott udvariassága, talán saját rangjának hangsúlyozása miatt¹⁹⁰ – a királynak fenntartott helyre, az első elnök fölé ült le.¹⁹¹ Bedford nem esett bele ebbe a hibába: Clément de Fauquembergue aggályos pontossággal írja le, hogy a régens azt a helyet foglalta el, ahol az első elnök szokott ülni (vagyis éppen a királynak fenntartott hely alatt), ám vele egy szinten senki más nem ült, ugyanis a felső széksor, ahol az ő széke is állt, üresen maradt: mindenki más az alsó széksorban és a maga-

¹⁸⁹ JB 180.

¹⁹⁰ Ez utóbbi változatot valószínűsíti a császár fellépése is: a parlamenti ülésen lovaggá ütött valakit, mondván, hogy neki mint császárnak joga van erre – felrúgva a francia királyok régóta elismert előjogát (*Rex est imperator in regnum suum*).

¹⁹¹ Baye II, 244–245; Juvénal 529.

sított széksorok mellett foglalt helyet.¹⁹² Másfél évvel később ismét a király teljes jogú helyetteseként lépett fel: 1424. április 21-én, nagypénteken „felmutatta a népnek az Igazi Keresztet [Krisztus keresztfájának darabját, amelyet Szent Lajos hozatott Párizsba], éppen úgy, ahogy a francia királyok szokták tenni”.¹⁹³ Ugyanezen év szeptember 8-án, a Verneuill és Ivry melletti győzelmeit követően a királyi bevonulás rendje szerint fogadták Párizsban; a Párizsi Polgár rosszállóan sorolja fel, hogy útja során a nép *Noël!* felkiáltásokkal üdvözölte, körmenetben vonultak ki eléje, a harangok zúgtak, a Notre-Dame előtt himnuszokat énekeltek előtte: „úgy fogadták, mintha Isten lett volna”.¹⁹⁴ Névtelen naplóírónk egyedül a baldachint nem említi, így gyaníthatjuk, hogy ezt a királyi felségjelet nem alkalmazták: a Párizsi Polgár minden bizonnyal nem hagyta volna szó nélkül, hiszen mindig ellen-szenvvel figyelte a hasonló eltúlzott tiszteletadásokat. A bevonulás és az azt követő „spontán” népünnepély részleteit a királyi tanács szabályozta – Bedford tehát pontosan tudta, milyen ceremóniák között fogadják majd, és valószínűleg nyilvánította saját elképzeléseit is.¹⁹⁵ A régens üzenete a párizsiakhoz abból állt, hogy ő lett legfőbb uruk, a király közvetlen helyettese, aki majdnem (de csak majdnem) olyan, mint a király. A magáról kialakított kép egészen uralkodói volt, ám a gesztusok üzenetének részét képezték olyan, a társadalom szemében nagy jelentőségű részletek is (a baldachin hiánya, a királyi szék üresen hagyása), amelyek fenntartották a

¹⁹² Fauquembergue II, 73. Hasonló, bár nem ennyire kizárólagos elrendezést valósítottak meg 1412-ben, amikor a 15 éves trónörökös első ízben látogatta meg a parlamentet: a klerikus bírák felső padsorában ült, feje felett kisméretű baldachinnal, míg vele szemben a laikus bírák felső sorában a trónörököst kísérő királyi hercegek és püspökök helyezkedtek el. Vagyis a trónörököst „mint királyi helytartót” különleges helyre ültették, ám sok más nagyúrral azonos magasságba. Bayc II, 41, 1412. jan. 7.

¹⁹³ Fauquembergue II, 128.

¹⁹⁴ JB 200.

¹⁹⁵ Fauquembergue II, 142–143.

különbséget, és ezzel – valószínűleg – megnyugtatták a közvéleményt.

A jól értelmezhető gesztusok áldásos hatásával szemben a rosszul megválasztott jelképek zavart keltettek: Franciaországi Katalin angol királyné 1422-es Párizsba érkezésekor 2 hermelinköntöst vittek előtte, „amiről a nép nem is tudta, mit gondoljon, hacsak azt nem, hogy ez annak jeleként történt, hogy ő Franciaország és Anglia királynéja”.¹⁹⁶ 1422 májusában ez az üzenet kissé elsietett volt, hiszen még élt VI. Károly és felesége, Bajor Izabella, vagyis Katalin a troyes-i szerződés értelmében a francia királynéi címnek még csupán várományosa lehetett, nem pedig birtokosa: a hermelinköntösök jelentését tárgyaló párizsi nép gondolataiban az értetlenség nyugtalansággal is párosulhatott az ifjú királyné nagyravágyása és ambíciója láttán.

A hatalom gesztusai, amint láttuk, nagyon is konkrétak, és ha jól alkalmazták, pontos a jelentésük. Ugyanilyen szerep jutott a középkor végén rendkívül közkedvelt emblémáknak (*devise*) és jelmondatoknak (*mot*, *motto*) is, amelyek a családon belül öröklődő, dinasztikus címerekkel ellentétben tulajdonosuk szabad választásának eredményei voltak, és igen gyakran konkrét alkalmakhoz, lelkiállapotokhoz, célokhoz kötődtek. Valentina Visconti férje halála utáni olthatatlan gyászát azzal is kinyilvánította, hogy 1407 után a könyveket és locsolókannát választotta jelvényéül. 1405-ben a hercegek viszálya a propagandalevelek mellett a jelvények szintjén is megjelent. Orléans-i Lajos a fenyegető görcsös botot (*baton noueux*) választotta, amire nem sokkal később Félelemnélküli János a gyalu (*rabot*) emblémájával felelt – hiszen az lesimítja, levagdossa a göcsörtös furkósbot érdességét. Ugyancz a párharc tűnt fel a jelmondatokban is: az orléans-i *Je l'envie* (hívok) replikája a burgundi herceg *Ich*

¹⁹⁶ JB 174.

buighe, Je le tiens (tartom) jelszava volt.¹⁹⁷ A jelvények harca pontosan kifejezte a két herceg közötti egyre nehezebben kézben tartható ellentétet, amely jóval az orléans-i herceg meggyilkolása előtt megjelenítette az erőszakos elintézés lehetőségét. Mivel a jelvények és a jelmondatok megjelentek ruhára, lószerszámra, drapériákra hímezve, ötvöstárgyként megformálva, ajándékba adva, feltételezhetjük, hogy a társadalom – főként a párizsi társadalom – széles rétegeihez eljuthattak.

A hercegi jelvények egyéni szándéknyilatkozataival szemben a pártjelvények (*enseigne*), a burgundi András-kereszt, a francia egyenes fehér kereszt, az armagnac–orléans-i mellen keresztbe futó fehér szalag (*bande*), az angol vörös kereszt egy csoport belső lojalitását, összetartását szimbolizálta, de fenyegetett is. 1413 augusztusában a hatalomra jutott armagnac párt vezetői ezüstlapokkal díszített lila fejfedőt kezdtek hordani „az igaz út” (*le droit chemin*) felirattal. Néhány napon belül több ezren viselték már – a burgundi szimpatizánsok pedig menekülni kezdtek Párizsból, látva a velük ellenséges kormányzat nagy támogatottságát.¹⁹⁸

A középkor végén a tájékoztatás tétjeivel egyre nagyobb mértékben számoló központi hatalom sokféle eszközt, kommunikációs csatornát alkalmazott a társadalommal kiépített kapcsolat fenntartására. A levelek, a gyűlések, a ceremóniák, a gesztusok mind jól kidolgozott és tudatosan alakított, tökéletesített fegyverré váltak a kormányzat kezében. Úgy tűnik azonban, hogy a központi hatalom által közvetlenül írá-

¹⁹⁷ Colette Beaune: Costume et pouvoir en France à la fin du Moyen Age: les devises royales, vers 1400. *Revue des Sciences Humaines*, IV, 1981, 125–146; Kovács Éva: *L'âge d'or de l'orfèvrerie parisienne au temps des princes de Valois*. Dijon–Budapest, 2004, Faton–Balassi, 196–203; az emblémák használatáról és hordozóiról lásd még Brigitte Bedos-Rezak: Idéologie royale, ambitions princières et rivalités politiques d'après le témoignage des sceaux (France, 1380–1461). In *La „France anglaise”, i. m. 483–511; Mérindol: Mouvements sociaux, i. m. 276–283.*

¹⁹⁸ JB 44.

nyitott hivatalos tájékoztatási formák – a parlamentben, a nagytanács és a kancellár felügyelete alatt álló összejövetelek, a kormányzat képviselői által összehívott tömeges gyűlések, a kikiáltások akár a kereszteszódéseken, akár a kivégzések alkalmával – nem tartalmazták a királyi kormányzat és a hatalomért küzdő hercegek üzeneteinek teljes tematikai skáláját. A forrásainkban említett gyűléseken felolvastak békeszerzódéseket, a hatalom gyakorlásával vagy a pénzügyi helyzettel kapcsolatos királyi döntéseket, ám nem esett szó például a katonai eseményekről – ezeket a témákat, úgy tűnik, a királyi hatalom más kommunikátorokon keresztül kívánta alattvalóinak tudomására hozni. Két irányba fordulhatott: egyrészt a városok helyi kormányzatának közvetítéséhez, amely saját intézményeivel, fórumaival nagy segítséget nyújthatott a központ és a városi társadalom kapcsolatának fenntartásához; másrészt pedig a „szó mestereihez”, a klerikusokhoz és a középkor végi egyház széles skálájú liturgikus alkalmaihoz. Ez utóbbiak felölelték az emberi élet minden fontos momentumát, emellett a társadalom valamennyi tagjához szóltak, nemre, rangra, korra való tekintet nélkül. Bár ezek az intézmények a központi hatalom üzeneteit közvetítették, sajátos ceremóniáik, kommunikációs stratégiáik és nem utolsósorban saját üzeneteik miatt önálló, egyéni kontextusukba ágyazott elemzést igényelnek.

A VÁROSI HATALOM STRATÉGIÁI ÉS LEHETŐSÉGEI

Az elveszett város?

A népes szolgaszemélyzetet, futárokat, követeket, a királyi hivatalnokok képében helyi közvetítőket foglalkoztató központi hatalom stratégiái és eszközei nyilvánvalóan nagyban különböztek a helyi hatóságok teljesen eltérő célok és lehetőségek szerint működő kommunikációjától. Az országos szintű politikát űző központi kormányzat számára egy új hadjárat valószínűleg háborús propagandát jelentett, levelet a győzelemről, körmenetek és könyörgések elrendelését a siker érdekében, az oriflamme felvételének ceremóniáját.¹ A városi hatóságok ezzel szemben energiáik nagy részét arra szánták, hogy az új háború miatt kivetett új adót követségek, városok közti együttműködés és kenőpénz segítségével a lehető legkisebbre csökkentsék, és minél távolabb tartsák városuktól a királyi sereget.²

A helyi szintnek megfelelő problémafelvetéshez speciális forráscsoportokra van szükség. A városi információs rendszer elsőrendű forrásai az adminisztratív jellegű iratok. A 14. századtól kezdődően számos városi számlakönyv maradt fenn, amelyek pontosan dokumentálják, mennyit költöttek a különféle küldöncökre, követségekre, lovakra. Az czekekkel foglalkozó számlakönyvekből kiderül, hány levelet küldött

¹ Lásd Contamine: *Aperçus sur la propagande*, i. m.

² Hébert: *Communications et société politique*, i. m. 231–242.

el a városi hatóság, és kik voltak a címzettek. A kifizetések összege mellett a városi tisztviselők listái tanúskodnak a küldöncök anyagi helyzetéről, társadalmi megbecsültségéről. A városi tanácsok megbeszéléseit dokumentáló jegyzőkönyvek az anyagiak helyett inkább a politikai stratégiákra, a döntések hátterére világítanak rá. A városi levéltárakban fennmaradt vagy krónikákba átmásolt városi levelezések az átadott, a közösség számára fontos hírek mellett tanúskodnak a kapcsolattartásban használt retorikáról, a címzett alkalmanként rávezetett, átvételt igazoló sorai pedig a küldönc személyéről, a híratadás gyorsaságáról tudósítanak. A főként Dél-Európában gyakori közjegyzői iratok magánszemélyek szerződesei mellett a városi hivatalos ügyek dokumentációját, tisztviselők, küldöncök megállapodásait, kihirdetések jegyzőkönyveit is tartalmazhatják. Végül a helyi krónikák, évkönyvek a nagypolitika eseményeinek visszhangját, a városi társadalom informáltságának mértékét tükrözik.

Ez a gazdag forrásanyag tehát szerencsés körülmények között meglehetősen pontos képet nyújthat egy város információs stratégiáiról, a dokumentumok azonban a legtöbb helyen töredékesen maradtak fenn, és csupán a legritkább esetben vonatkozik többféle forrás ugyanazon közösségre. Sajnálatos módon a párizsi városi vezetés esetében kifejezett forráshiányról kell beszélnünk. A városi tanácsi jegyzőkönyvek csak a 15. század legvégétől őrződtek meg,³ a város ügyeivel kapcsolatos néhány számlakönyv pedig szinte egyáltalán nem foglalkozik a küldöncökkel.⁴ A városi tisztviselők listája ugyan létezik 1411-től, de egyetlen hírküldéssel kapcsolatos

³ *Registres des délibérations du Bureau de la Ville de Paris, 1499–1632.* Paris, 1883–1984, Imprimerie Nationale, I–XX.

⁴ Alexandre Vidier – Léon Le Grand – Paul Dupicux: *Comptes du domaine de la ville de Paris.* Paris, 1948, Imprimerie Nationale. Korszakunkkal az első kötet foglalkozik (1424–1457); Sauval: *Histoire et recherches*, I. m. A harmadik kötetben található a „Comptes et ordinaires de la ville de Paris”, vagyis számlák és rendes kiadások 1399-től.

hivatal, küldöncöt, kikiáltót sem találunk benne, ugyanígy hiányoznak ezek a foglalkozások a párizsi adójegyzékekből.⁵ A párizsi céheket szabályozó 1415-ös nagy rendeletben egyedül a kikiáltók céhe kapcsolódik az információáramláshoz.⁶ A párizsi városi vezetés helyi információs stratégiáiról csupán a krónikák bejegyzései és az itt említett levelezések, valamint néhány fennmaradt levélváltás szolgál töredékes adatokkal.

A továbbiakban tehát távolabbról indulunk el, és mielőtt a kevés meglevő forrás alapján bemutatnám a párizsi helyi hatalom információs stratégiáit, szerepét a közösség tájékoztatásában, szerencsésebb forrásadottságú francia és német városok példáján megpróbálom feltárni, milyen volt ebben a korszakban más helyszíneken a helyi önkormányzatok hírpolitikája. Ezzel a szigorú tények értelmezése helyett bevalóttan a „lehetséges” határait járjuk körbe, és nem is szándékozom közvetlen párhuzamot vonni Párizs és a teljesen más helyzetben levő többi város között. A „valószerű” és a „lehetséges” azonban már polgárjogot nyert történeti fogalmak, segítségükkel feltárhatjuk a helyi híráramlás korabeli kereteit; kontextusukba helyezhetjük, értelmezhetjük a Párizsban tapasztalt egyes jelenségeket; megláthatjuk azok tényleges súlyát, jelentőségét. Ha pedig összevetjük a párizsi körülményeket a másutt tapasztaltakkal, magyarázatot találhatunk a megfigyelt eltérésekre, hangsúlyeltolódásokra.⁷

⁵ Archives Nationales KK 1009. Kiadta és elemzi Yvonne-Hélène. Le Maresquier-Kesteloot: *Les officiers municipaux de la ville de Paris au XVe siècle. Étude et édition du registre KK 1009 des Archives Nationales*. Commission des Travaux Historiques de la Ville de Paris, 1997; Jean Favier: *Les contribuables parisiens à la fin de la guerre de Cent Ans. Les rôles d'impôt de 1421, 1423 et 1438*. Genève-Paris, 1970, Droz.

⁶ Működésüket az 1415-ös rendeletben szabályozták: ORF X. 278–281.

⁷ Ezzel a módszerrel élt Natalie Zemon Davis *Martin Guerre* visszatérése című könyvében, amelyben a szerző úttörő és műfajteremtő munkát végez a „lehetséges” és a „valószerű” beemelésével a történetírói gyakorlatba. Lásd ennek módszertanáról Szekeres András írását a *BUKSZ* 2000/2. számában (161–164).

A városi híráramlás kontextusa

Levélbordók és levelezőpartnerek

A fennmaradt források alapján meglehetősen biztonsággal megragadhatjuk a városok külső kapcsolatait, és ezeknek is elsősorban a számszerű adatait. A német városok például, a legnagyobbaktól a legkisebbekig, a középkor végén rendkívül intenzív kapcsolatot tartottak fenn egymással és a hatalmi központokkal. Az itteni küldöncökkel kapcsolatos számlakönyvekből (*Botenbücher*) az derül ki, hogy egyrészt nagyon magas az elküldött levelek száma, még a legkisebb városok is évi 3-400 üzenetet indítottak útnak, de ez természetesen csak az átlag: Nürnberg az 1447. évben 798 levelet küldött el futárjaival. Másrészt meglepően népes az üzenetek továbbításával megbízott személyzet, amely az állandóan fizetett városi küldönc-tisztviselőket és az alkalmanként díjazott futárokat foglalta magában. A konstanzi számlák egyedül 1443-ban 74 lovas és 89 gyalogos küldönc nevét említik.⁸ A német városok, úgy tűnik, hasonló súlyt fektettek a híráramlásra, mint a nagy hercegi udvarok, amelyek a francia belső háborúk időszakában igencsak tevékenyen próbálták tájékoztatni (és természetesen befolyásolni) az ingadozó városi alattvalókat. A nagyságrendek összehasonlítása miatt felidézzük, hogy Félelemnélküli János meggyilkolása után a dijoni udvar 37 lovas és gyalogos küldöncöt mozgósított.⁹ A francia kisvárosokban valószínűleg nem volt ekkora személyzet, Toulouse a 15. században egyetlen városi küldöncöt alkalmazott, a reimsi városi hatóság szintén, 1429 júniusától például Gerardin Le Rouyer-t, „a város

⁸ Pierre Monnet: *De la rue à la route*, i. m. 77–78.

⁹ Guénée: *Les campagnes de lettres*, i. m. A burgundi küldöncök iratai megtalálhatók Mollat: *Les comptes généraux*, i. m.

küldönceként a szokásos díjazással”.¹⁰ Levélhordással azonban nem csak hivatásosok foglalkoztak, hiszen az alkalmi küldöncök szerepe nem csupán a királyi és hercegi levelezésben volt rendkívül nagy: így valószínűleg számos városi üzenetet továbbítottak kereskedők, szekeresek, inasok vagy utazó polgárok.

A lenyűgöző számadatok mellett beszédes a levélküldések földrajzi vetülete is. A német számlákból kiemelkedik egyrészt a birodalmon belüli híráramlás fő tengelye, amely a Rajna és a Majna mentén Köln, Mainz és Frankfurt városaiban haladt át, némileg meghosszabbítva egyrészt Bázelt és Strassburg, másrészt Augsburg és Nürnberg irányába. A hírek fő útvonala mellett az egyes városok körül kialakított körök, kapcsolathálózatok rajzolódnak még ki, esetenként konkrétan meghatározva, mint egy 1422-es szövetségtervezetben. A létrehozni kívánt ligához csatlakozó városokat öt körbe osztották (Frankfurt, Strassburg, Konstanz, Augsburg és Nürnberg központokkal), amelyeken belül a városok minden veszélyről értesítették volna egymást.¹¹ Ilyen szoros védszövetséget alkottak a felső-magyarországi szabad királyi városok is (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben) már a 15. századtól. A Pentapolis néven emlegetett szövetség fenntartásához szükség volt egy információs rendszerre is, amely egy Kassa központ köré szerveződő hírhálózatként működött.¹²

¹⁰ Xavier Nadrigny: La place des messageries dans la municipalité toulousaine durant la première moitié du XVe siècle. In *Information et société*, i. m. 261–280; Sylvette Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims (1422–1436)*. Reims, 1990–1991, 128.

¹¹ Monnet: *De la rue à la route*, i. m.

¹² Németh István: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, i. m. 117–127; a Pozsony és Sopron közti híráramlásra lásd Szende Katalin: *Ottthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004, MTA Történettudományi Intézete, 47–49, 53.

Egy részletesebb vizsgálat nyilvánvalóvá teszi, hogy az egyes városok kapcsolatrendszere természetesen nem egyszerűen szomszédos települések levelezését jelenti, hanem egymásra épülő több koncentrikus kör eltérő funkciók szerinti összehangolt működését. Az északfrancia városokra vonatkozó több kiadott dokumentum átvizsgálása után¹³ kiválasztottam a királykoronázások helyszínéül szolgáló Reims tanácsi jegyzőkönyveit, és ezek alapján megkísértem mind a körök, mind a különböző funkciók azonosítását egy meglehetősen mozgalmas korszak, az 1420-as évek feljegyzéseinek vizsgálata által.¹⁴ A heti rendszerességgel összcülő városi tanács fő gondja az erődökből kirajzó, sarcot követelő szabadcsapatok és a portyázó ellenséges katonák pusztításainak elhárítása volt. Néhány alkalommal említik, hogy levelet kaptak, hol városoktól, hol a központi kormányzati szervektől vagy nagyuraktól, sokkal gyakoribb azonban, hogy az információszerezésben aktív szerepet töltöttek be: üzenetet küldtek valakinek, értesítve őt a helyi eseményekről, egyézersmind híreket és támogatást kértek.

Elsődleges feladatunk az volt, hogy azonosítsuk, kikkel állt a reimsi városi tanács szoros kapcsolatban? Leveleztek természetesen a közeli városokkal, elsősorban a 40-50 kilométernyire fekvő Châlons-nal és Laonnal (13, illetve 10 levélváltás 1422 és 1430 között), de egyes kiélezett helyzetekben segítségért fordultak valamivel messzebb fekvő településekhez is, Troyes, Soissons, Noyon, Épernay és Saint-

¹³ Alphonse Roserot: *Le plus ancien registre des délibérations du conseil de ville de Troyes, 1429–1433*. Troyes, 1886; Sylvette Guilbert: *Registre de délibérations du conseil de ville de Châlons-en-Champagne (1417–1421)*. Châlons-en-Champagne, 2001; Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m.

¹⁴ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. Az egyes alkalmaknál feljegyzik a résztvevők nevét, majd az ülésen hozott döntéseket sorolják fel, az esetleges vitákról, felszólalásokról és a döntéshozatal mechanizmusairól nem kapunk hát képet, csak az elhatározott tennivalókról.

Quentin városaihoz vagy akár Párizshoz (2-4 levél). Találunk azonban a városoknál is fontosabb levelezőpartnereket. Ezek egyrészt a nemesi származású helyi tisztviselők közül kerültek ki, mint „monseigneur de Chastillon”, Reims kapitánya, aki azonban igen ritkán tartózkodott a városban (38 levél), és mint két közeli királyi igazgatási körzet, Vermandois és Rethelois kormányzói (*bailli*, illetve *gouverneur*; 6-7 levél). Másrészt idetartoznak néhányan az ország hatalmasai közül, mint a burgundi herceg (17 levél), mint Bedford hercege, aki Franciaország régensi tisztét töltötte be (13 levél), mint Salisbury grófja, a királyi seregek parancsnoka (19 levél), mint Franciaország kancellárja (11 levél) vagy mint maga a királyi tanács (24 levél).

Forrásunk segítségével a kommunikáció fenntartásának különböző stratégiáit is megfigyelhetjük. A városok közti kapcsolat a kölcsönös segítségen alapult, a felek egyenlő szinten helyezkedtek el, a szívélyes viszonyt a fontos hírek továbbküldése, egymás követeinek megajándékozása tartotta fenn, valamint egymás ügyeinek, kéréseinek támogatása a felsőbb hatóságoknál. A nagyurak viszont egyoldalú segítségükért cserébe időnként ajándékokat (pénzt, bort, textíliákat) kaptak, és a város fényes bevonulási ünnepségek (*entrée*) szervezésével is kimutathatta háláját irántuk. A támogatás elnyerésének egy olyan egyszerű gesztus is lehetett az eszköze, mint az üdvözlőlevél, amelyben a város az illető nemesember kegyeibe ajánlja magát (*se recommander*).¹⁵ Lehetséges, hogy egyikük, például monseigneur de Chastillon volt Reims félhivatalos „levelezőpartnere” (*correspondant*) a királyi udvarban, akit azzal bíztak meg, hogy a város érdekeit

¹⁵ A. Derville: Pots-de-vin, cadeaux, racket, patronage. Essai sur les mécanismes de décision dans l'État bourguignon. *Revue du Nord*, 1974, 341–364. Például 1426 nyarán Reims kenycrékkel, zabbal és borral megrakott három szekeret küldött Burgundia marsalljának, és kérte, hogy ajánlja be őket Orange hercegének. Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 53.

védelmébe, ha nem is rendszeres fizetés, de gyakori ajándékok fejében.¹⁶

Az így kialakított kapcsolatrendszert a legkülönbözőbb veszélyek, stratégiai tervek esetén mozgósítani tudta a városi tanács. A Reims körül felépített koncentrikus körök közül a legbelsőt maguk a városi lakosok és a szomszédos falvak képezték, akikkel szóbeli üzenetek útján érintkeztek. Ha ellenséges támadás fenyegetett, a városi tanács kémeket küldött ki (*espions, escouttes*), hogy figyeljék a csapatok mozgását, a környező falvakban pedig súlyos büntetés terhe alatt megparancsolták, hogy a templomtornyokban őrség álljon, és azonnal üzenjenek Reimsbe, ha katonákat látnak a körzetükben.¹⁷

A következő kört a közeli városok jelentették, akiktől híreket, politikai útmutatást kért a reimsi tanács, és megpróbálták stratégiáikat összeegyeztetni a nagyobb siker érdekében. Így tettek, mielőtt részt vettek volna a Provins városában tartott tanácskozáson, amelyet Salisbury grófja hívott össze 1426 novemberében: „Item, úgy határoztunk, hogy íratunk az ügyről Laonba és Châlons-ba, vajon ők is kaptak-e hasonló meghívást, és hogyan döntöttek róla.”¹⁸ Ugyanezeket a városokat közvetítői szerepre, együttes nyomásgyakorlásra is fel lehetett kérni. 1428 októberében a reimsi tanács panaszos leveleket küldött a királyi tanácsnak és a burgundi hercegnek a szomszédos katonai támaszpontok pusztításai miatt, de ezzel egy időben megkérte a châlons-i, laoni, soissons-i, noyoni és saint-quentini városi vezetést, hogy ők is írjanak ugyanebben az ügyben ugyanezeknek a nagyuraknak.¹⁹ A közeli városok esetében merül fel az az igény, hogy állandó kapcso-

¹⁶ Contamine: *Mécanismes du pouvoir*, i. m. 16.

¹⁷ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 52, 58, 98.

¹⁸ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 73.

¹⁹ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 118.

latban álljanak, és számítani lehessen egymás kölcsönös támogatására és tájékoztatására. Lehetséges, hogy az ezekkel a politikai szereplőkkel ápoltság szívélyesebb, kevésbé formális viszony azt eredményezte, hogy nem minden üzenetváltás került be a városi tanácsi jegyzőkönyvekbe, és a fenntartott kapcsolat sokkal szorosabb volt, mint azt a felfejtett évi 1-2 levél mutatja.

A királyi igazgatásban tisztséget vállaló nemesek a városokhoz hasonló szerepet játszottak Reims terveiben, csak éppen sokkal gyakrabban fordultak hozzájuk (vagy a nekik szóló üzeneteket, mivel gyakran anyagi vonzatuk – ajándékok stb. – is volt, rendszeresebben jegyezték fel). Levelekben értesítették őket a fennálló helyzetről, a megoldandó problémákról, amelyhez természetesen segítséget is kértek. Ez a segítség főként közvetítő szerepet jelentett a központi kormányzati szervekhez. A felkérés általában több nemesi támogatót mozgósított egyszerre, és gyakran járt együtt a központba küldött kérelmező levelek másolatának elküldésével. Az egyik legtöbb közvetítőt igénylő akciót akkor kezdeményezte a reimsi városi tanács, amikor 1425 végén kiderült, hogy a régens át kíván haladni a városon. Összesen öt embert kértek fel, elsősorban természetesen Chastillont, egy másik arisztokratát, és még három nemeset, akik vagy Reims környéki birtokosok voltak, vagy pedig a régens kíséretébe tartoztak. A városi vezetés elsősorban Bedford pontos szándékait szerette volna megismerni, valamint arra kérte a közvetítőket, segítsék őket abban, hogy a régens kis létszámú kísérettel jöjjön – nyilván költségkímélési szempontok miatt, hiszen nem mindegy, hány udvaroncot kell jól tartani, és mennyi ajándékot kell szétosztani a ceremóniák alatt.²⁰ A szomszédos városok elsősorban tájékoztató szerepével szemben a közeli nemesektől láthatóan inkább aktív cselekvést várt el a reimsi vezetőség, bár természetesen híre-

²⁰ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 38.

ket is kértek tőlük. A reimsihez hasonló kapcsolatot ápolhattott Vermandois kormányzójával a noyoni városi tanács is, hiszen eljuttatták neki jóváhagyásra a Párizssal folytatott levelezésüket, és kérték, hogy bármilyen új információ esetén értesítse őket.²¹

A reimsi kapcsolatrendszer következő lépcsőjén a párizsi városi vezetés állt, amelytől a nagypolitika híreit próbálták megtudni meglehetősen ritkán, hiszen a vizsgált évek alatt négy üzenetváltásról tudunk csak. Nem ismerjük a levelek tartalmát, de megírásuk időpontja talán következtetni enged egy részük híreire. 1422 novemberében kaptak a reimsiek levelet a párizsi városi tanácstól, vagyis éppen akkor, mikor lezajlott VI. Károly király temetési ünnepségsorozata, és az új király, a csecsemő VI. Henrik, Anglia és Franciaország közös uralkodója nevében Bedford hercege átvette a hatalmat Párizsban mint régens. Az új kormányzat politikai helyzete korántsem volt biztos, így feltételezhető, hogy támogatólevelek szétküldését kérte a párizsi helyi vezetéstől, amelyekben tájékoztatják a vidéki városokat a hatalomátvételtől meg történtéről és legitimitásáról.²² Máskor a reimsiek kezdeményezték a kapcsolatot a központi várossal: 1427 májusában futárt küldenek Párizsba, hogy megtudják a legfrissebb híreket. Áprilisban érkezett ugyanis vissza másfél éves angliai távollétéből Bedford régens, aki a két ország közti ellentéteket igyekezett elsimítani Londonban. Diplomáciai tevékenységéről a párizsiak tudomást szereztek, hiszen a Párizsi Polgár beszámol róluk, feltételezhető tehát, hogy a kisebb városok közvéleménye is kíváncsi volt a régens eredményeire és további terveire, amelyek érthető mó-

²¹ Bourquelot: *Correspondance*, i. m. 52–69; a városi számlák (*comptes consulaires*) alapján szoros kapcsolatban álltak a helyi királyi vezetőkkel a Fowler által megvizsgált délfrancia kisvárosok is. Fowler: *News from the front*, i. m. 68–75.

²² Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 1.

don közléről érintették őket.²³ A párizsi várasi vezetés időszakos tájékoztatásain kívül a reimsiek más, kevésbé formális kapcsolatban is álltak a fővárossal, hiszen peres ügyeket egy kiküldött prokurátor intézte a párizsi parlamentben, aki időről időre tájékoztatta megbízóit a perek állásáról és feltehetően az egyéb hírekről is.²⁴

A kapcsolatrendszer csúcán a központi döntéshozók álltak, a régens, a kancellár, a hadvezér, a királyi tanács, valamint a nagy hatalmú burgundi herceg, aki a régenséhez hasonló katonai és politikai erőt képviselt az ország északi felében. A tanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint a reimsi vezetés folyamatosan panaszaival zaklatta őket, hol egyszerűen saját rossz helyzetét, a katonák pusztításait ecsetelve, hol konkrét lépéseket kérve – jól elhelyezett közvetítőktől támogatva.

A város igyekezett kapcsolatot fenntartani az ellenséges katonai támaszpontokkal is, hiszen ha már a központból nem tudták megakadályozni a fosztogatásokat, többet el lehetett érni a helyszínen a katonák lefizetésével. Az ilyen titkos akciók megszervezését azonban jól kiválasztott közvetítőkre kellett bízni, akiket akár a távolból is Reimsbe csábítottak, hogy a két szemben álló fél közti tárgyalásokat nagy visszhang nélkül lebonyolítsa.²⁵

A reimsi városi tanács levelezése természetesen alkalmazkodott a pillanatnyi erőviszonyokhoz: amikor Salisbury hercege a város közelében irányította hadműveleteit, heti rendszerességgel kapott levelet Reimsből, máskor azonban nem

²³ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 90; JB 213–214.

²⁴ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 61. Nicolas Quatresolx több évig képviselte a város érdekeit Párizsban, 1426-ban írt leveleinek megtárgyalására külön városi gyűlést hívtak össze.

²⁵ 1427 őszén Jean de Gras-t hívták el a városba, hogy segítse elő a megegyeztést Reims városa és a Montaigu-ben állomásozó katonák között. Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 98.

fordultak hozzá. A politikai helyzet forgandósága lehetővé teszi, hogy megfigyeljük a reimsi kapcsolatrendszer teljes átalakulását is, amely pár hét alatt valósult meg. A város 1429-ig burgundi párti volt, ekkor azonban a Jeanne d'Arc fellépésének köszönhetően új erőre kapott armagnac párt hadi sikereit követően VII. Károly megkoronázását tűzte ki célul – éppen Reimsben. A város még július 12-én is hűségéről biztosította a régenszt, és pénzbeli támogatást kért, de csapatoikat nem, miközben több levelet váltott az átállásról tárgyaló troyes-iakkal; majd 16-án megnyitotta kapuit VII. Károly előtt csakúgy, mint a szomszédos városok, levelezőpartnerei, Troyes, Châlons, Laon és Soissons. A tanácsülések jegyzőkönyvezése megszakadt július 12-e és augusztus 2-a között, ekkor azonban újra összeült a város vezetése (majdnem teljesen ugyanaz a tanács összetétele, mint a hatalomváltás előtt), és rögtön üzeneteket küldött szét. Mivel szinte teljesen egy időben fordítottak köpönyeget, fennmaradt a kapcsolat az immáron VII. Károly-párti közeli városokkal, Laont, Châlons-t és Troyes-t azonnal hírek küldésére és közös fellépésre buzdította a tanács. Teljesen megváltozott viszont a kapcsolatrendszer többi része: új központja már a király, VII. Károly, akihez nem a régi közvetítőkön keresztül kellett fordulni, helyüket mások vették át, mint a reimsi érsek, Renaud de Chartres és Clermont grófja, valamint néhány kisebb nemes, akik augusztus és szeptember folyamán jelentek meg a város levelezési listáján. Ennyi idő kellett tehát az új kapcsolatok felkutatásához, addig is a régi rendszerből áthozott városi hálózatra támaszkodott a reimsi vezetés.

Titok és tájékoztatás

A külső kapcsolatrendszer mellett a városi vezetésnek azonban saját polgáraival szemben is fel kellett vállalnia bizonyos információs stratégiát. El kellett döntenie, mi az, amit tudat-

ni akar velük, és ezt milyen formában kívánja megvalósítani, de arról is határoznia kellett, melyek azok a hírek, amelyeket titokban akar kezelni, amelyeket a városfalakon belül vagy éppen azon kívül szeretne tartani.

A párizsi utcákról már ismerős kikiáltó a kisebb városok életének is állandó szereplője volt, akinek szerény személyes jelentősége mellett tisztsége és tevékenysége a helyi hatalmi harcok kikristályosodási pontját képezte.²⁶ A városi hatóságoknak tehát volt egy tájékoztatási eszköz a kezükben, amely egyrészt a központi hatalom által küldött üzeneteket közvetítette a lakosokhoz (királyi rendeleteket, békeszerződések hírért); másrészt viszont a helyi hatalom döntéseit, parancsait tudatta a városlakókkal (biztonsági intézkedéseket, a városi közterületek gondozását érintő rendeleteket). Reimsben az általunk vizsgált mozgalmas időszakban főként a város biztonságát érintő döntéseket hozták nyilvánosságra a kikiáltó segítségével, elsősorban a falak és a kapuk karbantartásáról vagy az idegenek eltávolításáról. A kikiáltott szöveget egy ízben még ki is plakátolták a városkapukon.²⁷ A toulouse-i kikiáltások tematikája elsősorban a királyi rendeleteket foglalja magában, amelyek mellett eltörpül a kikiáltás útján nyilvánosságra hozott hírek mennyisége: 1414 és 1440 között 4 regionális, valamint 8 országos eseményeket érintő hírt kiáltottak ki, amelyek közül ötöt 1417–1418-ban küldtek az egymással szemben álló és támogatást kereső armagnacok és burgundiak.²⁸

A városba érkezett hírek elterjesztése és a lakosok hozzájárulását igénylő döntések meghozatala általában városi gyű-

²⁶ Offenstadt: *Annoncer la paix*, i. m.; uő: Les crieurs publics a la fin du Moyen Age. Enjeux d'un recherche. In *Information et société*, i. m. 203–218; Hébert: *Voce preconia*, i. m.

²⁷ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 124–125.

²⁸ Xavier Nadrigny: *L'information politique à Toulouse dans la première moitié du XVe siècle (1414–1440)*. Thèse de doctorat. Université Paris, 2002, Panthéon-Sorbonne.

léseken történt. Egy kegyelemlevél tanúsága szerint Ymbert de Roussillon lyoni patkolókovács egy királyi adó ügyében összehívott városi gyűlésen verekedett össze régi haragosaival.²⁹ Senlis városában általában a királytól és a polgárháborúban egymással szemben álló hercegektől és hadvezéreiktől érkezett levelek felolvasására és a választlevelek jóváhagyására hívták össze az embereket. A gyűléseket a városházán tartották, a résztvevőket „harangszóval és a kereszteződéseken tett kikiáltással” hívták össze.³⁰ Reimsben is a központból érkezett levelek meghallgatására és általában ezek pénzügyi vonatkozásainak megvitatására gyűltek össze a lakosok.

A forrásokban esetlegesen feltüntetett létszámok szerint a két utóbbi városban kétféle gyűlést tartottak. Reimsben az elsőt a helyi előkelők (*notables*) vettek részt, itt a létszám 50-60 főt tett ki, míg a második típusba a „nagy számú” résztvevőt, 4-600 főt megmozgató összejövetelek tartoztak. Senlisban a szűkebb gyűléseken 20-30, míg a szélesebb körűeken 3-400 lakos, a „város nagyobb és egészségesebb része”, a latinul *senior et sanior pars*ként ismert réteg vett részt.³¹ A kétféle gyűlés egy ügyben is követhette egymást: 1405-ben Orléans-i Lajos herceg levelét először 20, majd a következő napon „igen nagy számú” ember előtt olvasták fel, majd a feltehetően az első gyűlésen megfogalmazott választlevelet a második összejövetelen felolvasták és jóváhagyták.³² (Amint láttuk, hasonló szerkezet figyelhető meg a párizsi parlamenti gyűlések esetében.) A szűkebb körű gyűlések valószínűleg arra is alkalmasak voltak, hogy megvitassák az

²⁹ Archives Nationales J. 121. no. 257. kegyelemlevél 1382-ből. (Archives Nationales AB XIX. 205. Liasses thématiques, Homicide involontaire.)

³⁰ J. Flammermont: Histoire de Senlis pendant la seconde partie de la guerre de Cent Ans (1405–1441). *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, V. 1878. Pièces justificatives, 263–298. A forráskiadás a városi tanácsi jegyzőkönyvekből közöl részleteket, összesen 18 gyűlés jegyzőkönyvi bejegyzéseit (Archives de Senlis, BB, II, fo 7–173).

ügy felvezetésének legbiztonságosabb módját. Reimsben egy ízben a városi tanács külön kiemelte, hogy az új központi adóköveteléseket a népnek „kíméletesen” (*doucement*) kell elmondani. Troyes-ban pedig a körzet katonai parancsnokának halálhírét a városi tanács nem is merte közölni, hanem ehhez egy hozzáértő szónok, a helyi püspök segítségét kérte.³³

Háborús, bizonytalan időszakokban nagy szerephez jutott a város titkainak védelme. Reimsben korlátozták az idegenek szabad mozgását, csak bizonyos kapukon léphettek be a városba, éjszakánként nem mehettek ki az utcára, és a fogadósoknak minden új jövevényről jelentést kellett tenniük. Ezek a megszorítások vonatkoztak a zarándokokra is, akik nyilván nagy számban keresték fel a király felkenésének színhelyét és a város többi kegyhelyeit.³⁴ Az ellenséges támaszpontokkal való megegyezést is titokban intézték, és titokban értesítették róla a szomszédos városokat, egy hasonló ügyben pedig kifejtik: „nem szükséges, hogy a királyi tanács tudomást szerezzen az ügyről, hiszen abból csak kellemetlenség származna”.³⁵ Az információkat azonban nemcsak a kívüllég, hanem a lakosság elől is titkolni kellett, 1430 tavaszán a reimsiek nem beszélhettek az ellenség küldönceivel, sőt nem is közelíthettek hozzájuk, amit addig feltehetően megengedtek.³⁶

A titkolózás mellett a városba érkező hírek és a magánjellegű kommunikáció ellenőrzése, akár cenzúrázása is a városi hatalom céljai közé tartozott, így akarták megakadályozni

³¹ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 44–45., Flammermont: *Histoire de Senlis*, i. m. 274.

³² Flammermont: *Histoire de Senlis*, i. m. 263–264 (1405. szept. 9.).

³³ Roserot: *Le plus ancien registre*, i. m. 281–282.

³⁴ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 62, 69, 124–125.

³⁵ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 55, 72.

³⁶ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 163.

az ellenséggel való összejátszást vagy az összeesküvéseket, rendbontásokat. Velencét a kora újkorban mint a kémek városát ismerték, és, az irodalmi túlzásokat félretéve, a mindentudó hatalom mítoszának kiépítése éppen a középkor végén kezdődött el. A városi vezetés aggódó figyelmet fordított minden alulról jövő elégedetlen mormogásra, pletykákra, és a közjó (közegészségügy, bűnüldözés, közerkölcsök) érdekében valóságos informátorhálózatot épített ki, ahol az állandó ügynökök mellett alkalmi besúgók is tevékenykedtek.³⁷ Bár feltehetően kevésbé intézményesített keretek között, a középkor végi mozgalmas időszakokban más városok is igénybe vehették a fizetett besúgók szolgálatait. 1430-ban Reims városában valóságos cenzúrát léptettek életbe, amikor minden kimenő és érkező levelet meg kellett mutatni a város kapitányának.³⁸

A francia és német városok vizsgálata rávilágított az egyes információs jelenségek mögött húzódó átfogó jellemzőkre. A városi információpolitika egyik alapvető jellemzője, hogy a biztonság kulcsszava köré szerveződött. Ez marad az alaptörékvés akkor is, ha a városok külkapcsolataiban helyet kap az autonómia kifejezése és a város presztízsének növelése, például a felsőbb politikai fórumokon, fejedelmi udvarokban való jelenlét vagy a küldöncök ruhájának harsány szimbolikája által.³⁹ És a biztonság a legfontosabb tényező akkor is, ha a városon belüli hírkezelés fontos szerepet szán a lakosság tájékoztatásának és a helyi hatalom önreprezentációjának a kikiáltás rítusai vagy az összehívott gyűléseken kifejeződő rangsor révén.

A másik fontos jellemző a városi hatalom szinte kizárólagos szerepe a közösség hivatalos információinak kezelésé-

³⁷ Crouzet-Pavan: *Les mots de Venise*, i. m.

³⁸ Guilbert: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims*, i. m. 175.

³⁹ Pierre Monnet: *Jalons pour une diplomatie urbaine*, i. m.

ben. Láttuk, hogy mind a külkapcsolatok, hírek beszerzése, mind a beérkezett információk őrzése, elosztása, nyilvánosságra hozatala a városi vezetés feladata volt. A központi hatalom a vidéki városok tájékoztatásában, propagandacéljainak megvalósításában elsősorban a közösségek önkormányzatához folyamodott. A helyi vezetés egyetlen alternatíváját a helyi egyházi intézmények jelentették a központ szemében; ha egy városi vezetés, burgundi, illetve armagnac szimpátiái miatt nem szándékozott nyilvánosságra hozni az ellenkező párt, akár a király nevével szentesített üzeneteit, akkor az az üzenet nem jutott a városi közönség tudomására. A sajnos meglehetősen ritka visszajelzések, a helyi fogadtatás leírásai arra utalnak, hogy például a burgundi herceg és a *dauphin* 1419–1420 fordulóján vívott propaganda-hadjárata kizárólag a meglevő frontvonalakat volt képes megerősíteni: az elmentéses vélemények a városi vezetés credményes cenzúrája miatt nem befolyásolhatták a közvéleményt.⁴⁰

A városi információ Párizsban

Vajon hasonló erőviszonyokat tapasztalhatunk Párizsban is, ahol a Châtelet és a Palais, vagyis a királyi bírói hatalom székhelyei, a Louvre és a Bastille, vagyis a királyi erődítmények, a Saint-Pol és a Tournelles paloták, vagyis a királyi rezidenciák meglehetősen árnyékba borították a Grève téren álló városházat? A meglevő elszórt adataink alapján megkíséreljük felmérni a helyi hatalom szerepét, a rendelkezésére álló személyzetet, valamint az általa alkalmazott tájékoztatási formákat Párizsban is, hogy végül megállapíthassuk, milyen eredményeket és következtetéseket lehet levonni a tapasztalt hasonlóságokból és különbségekből.

⁴⁰ Guenée: *Les campagnes de lettres*, i. m. 54–55, 62–63.

A tájékoztatás szereplői

Krónikákból és vidéki városok forrásaiból tudjuk, hogy a párizsi vezetés, különösen a politikai válsághelyzetekben, meglehetősen élénk levelezést folytatott. Kik szállították vajon ezeket a leveleket? Rendkívül kevés utalással rendelkezünk a városi küldöncökről, a párizsi számlák között egyetlen emberrel találkozunk, akit mint a város gyalogos küldöncét (*messagié de pié de la ville*) említene, ez Pierre Walgrappe, aki 1424 és 1428 között szerepel a Párizs város birtokaira vonatkozó számlákban: hol küldetésért kap fizetséget, hol pedig kegyelemből adnak neki pár *sou* alamizsnát. Egyetlen küldetéséről tudunk meg részleteket, 1424-ben Verneuill alá, a várost ostromló Bedford hercegének, Franciaország régensének kellett eljuttatnia a város leveleit, majd a választ megvárva ismét hazatérni.⁴¹ Meglepő ez a hiány, különösen, ha összevetjük a már idézett városi vagy hercegi számlakönyvekkel, ahol több tucat állandó küldönc nevét említik, nem is szólva az alkalmi hírvivőkről. Párizs esetében is találkozunk néhány olyan személlyel, akik levelet visznek vidéki városokba vagy hercegekhez – őket a források egyszerűen párizsi lakosokként említik, tehát feltehetően nem hivatásos küldöncök voltak.⁴² A párizsi levélhordók száma azonban még így is feltűnően kevés. Előfordulhat természetesen, hogy egyszerűen eltűntek azok a számlák, amelyekben a város diplomáciai költségeit (*messagerie*) jegyezték fel, a címzettek számlái pedig csak ritkán tartalmazzak kifizetéseket a párizsiak küldöncei számára, hiszen általában a kiküldő hatóság fizette meg a saját embereit. Lehetséges azonban az is, hogy Párizsnak – nagyságához és jelentőségéhez képest – va-

⁴¹ Vidier–Le Grand–Dupieux: *Comptes du domaine*, i. m. 51, 106, 175.

⁴² Bourquelot: *Correspondance*, i. m. 63: „Jean Dubos, demeurant a Paris”; Mollat: *Les comptes généraux*, i. m. 536. „Jacquemin de Molinot, demeurant a Paris”.

lóban kevés futára volt, és ez a tény fontos utalás lehet a városi vezetés és a kommunikáció kapcsolatára.

Áttérve a városon belüli kommunikációt szolgáló személyzetre, ismét a többi városban megszokottól eltérő helyzetet találunk. Amint láttuk, kisebb városokban a város egyetlen kikiáltója látta el az összes valamennyire is hivatalos jellegű kihirdetést: a rendeletek mellett idézéseket, ítéleteket, elárverezéseket, eladó árukat is kikiáltott.⁴³ Párizsban ezt a sokrétű feladatot nem egyetlen személyre bízta: létezett egyrészt a király esküdt kikiáltója (*crieur juré du roi*), aki, amint azt láttuk, a király és Párizs királyi előljárója nevében járt el, és az ő rendeleteiket hirdette ki, másrészt viszont virágzott a kikiáltók céhe is, amelybe a „borok és testek kikiáltói” (*crieurs de vins et de corps*) tartoztak. Ezek a derék mesteremberek kezükben boroskancsóval és kupával járták az utcákat, és az őket felbérelő kocsmáros borát reklámozták. Feladataik közé tartozott még a halottak és az elveszett személyek neveinek kihirdetése (ezért szerepel elnevezésükben a test), de házasságokat, születéseket, vallásos konfraternitások gyűléseit is velük hirdették csakúgy, mint kiadó házakat vagy elkóborolt állatokat. Feladatkörüket az 1415 februárjában kiadott és minden céh szabályzatát tartalmazó városi rendeletről ismerhetjük meg.⁴⁴ Képeken kupával és kancsóval ábrázolták őket, és a 15. század végére a halottkikiáltás mellett a temetések megszervezése, temetési kellékek kölcsönzése vált egyik legjobban jövedelmező tevékenységükké.⁴⁵ A Párizs város tulajdonában levő házak meghirdetését (*criées*) megint másokra, mégpedig a Châtelet poroszlóira bízta illő fizetség ellenében.⁴⁶ Egy-egy házat a számlák szerint négy alkalommal hirdettek, az azonban nem

⁴³ Hébert: *Voce preconia*, i. m. 699–700.

⁴⁴ ORF IX. 278–280.

⁴⁵ Le Maresquier-Kesteloot: *Les officiers municipaux*, i. m. 64–65.

⁴⁶ Vidier–Le Grand–Dupieux: *Comptes du domaine*, i. m. I. 54.

derül ki, hogy hol és milyen formában. A hivatalos, céhbe tömörült, a király vagy a város szolgálatában eljáró kikiáltók mellett sokan mások is hallatták a hangjukat Párizs utcáin, egy prédikátor szerint „mindenki egyszerre ordít, akkora a hangzavar, hogy semmit nem lehet érteni”.⁴⁷ A portékáikat éneklő hangon kínáló mozgó árusok afféle párizsi specialitásnak számítottak már a középkor végén is, és az ezt bemutató műfaj (*Les cris de Paris*) tovább élt a kora újkor századaiban is versek, zeneművek, képek formájában.⁴⁸

Hírek a Grève térről

Rendeletek, borok és testek, elárverezett házak, szózott hering és friss spenót – igazi kakofón hangzavar Párizs utcáin, amelyben fontos és kevésbé fontos tudnivalók, hivatalos és kereskedelmi információk keveredtek egymással. Mégis, meg kell állapítanunk, hogy a közéleti, katonai és politikai hírek nagy részének elterjesztéséről nem a fent bemutatott szereplők gondoskodtak.

⁴⁷ Hervé Martin: Un prédicateur franciscain du XVe siècle: Pierre-aux-Boeufs et les réalités de son temps. *Revue d'Histoire de l'Église de France*, 1984/1, 107–126, 111.

⁴⁸ A költőket már a 13. században is megihlették az utcai kiáltások, mint Guillaume de la Villeneuve-öt vagy Rutebeuföt (lásd Alfred Franklin: *Les rues et les cris de Paris au XIIIe siècle*. Paris, 1984, Les Editions de Paris) a 16. századból pedig már számos ilyen mű fennmaradt. Ezek megtalálhatók Alfred Franklin: *La vie privée d'autrefois. Arts et métiers, modes, mœurs, usages des Parisiens du XIIe au XVIIIe siècle, d'après les documents originaux ou inédits*. I. kötet: *L'annonce et la réclame. Les cris de Paris*. Paris, 1887, 133. passim. Clément Janequin 16. századi zeneszerző is felhasználta utcai kiáltásokat „Voyez ouyr les cris de Paris” kezdetű, 1505 és 1530 körül keletkezett művében. Idézi Nicole Crossley-Holland: *Living and dining in Medieval Paris. The household of a fourteenth century knight*. Cardiff, 1996, 220–226. A kiáltásokról még lásd Haro! Noël! Oyez! *Pratiques du cri au Moyen Age*. Ed. Didier Lett – Nicolas Offenstadt. Publications de la Sorbonne, 2003. A valóságos kiáltásokról a Párizsi Polgár naplója tesz említést, például heringet és sört reklámoztak így. JB 207, 228.

Mind a katonai eseményekről tudósító hírleveleknek, mind a politikai természetű üzeneteknek – a parlament és a kancellár mellett – a kereskedők elöljárója is gyakran volt címzettje mint a városi közösség képviselője.⁴⁹ A politikai természetű, tanácskozást igénylő ügyeket, bárki is volt a levelek tényleges címzettje (1419. február 21-én csak a kereskedők elöljáróját szólítja meg a *dauphin* által küldött levél),⁵⁰ a parlamentben összehívott gyűlésen hozták nyilvánosságra és tárgyalták meg, amint azt láttuk. A hadi (és egyéb egyedi) események azonban nem képezték egyetlen parlamenti gyűlés témáját sem egész korszakunkon keresztül. Az 1412 nyarán a bourges-i hadjáratról írt levelek, a már említett, 1441-ben Creil ostromának befejeztéről tudósító levél, vagy akár Franciaországi Katalin üzenete, amelyben fiának születéséről értesíti a várost 1421 telén, mind a kereskedők elöljárójához érkeztek, ahogy vele tudatták azt is 1430-ban, hogy VI. Henriket megkoronázták Londonban, és nemsokára Franciaországba fog érkezni.⁵¹ Feltételezhetjük, hogy ezekben az esetekben ez a tisztviselő gondoskodott a hírek elosztásáról. Az egyházi intézmények forrásai erre utalnak: a Notre-Dame káptalanjának 1421-ben személyesen vitte el a levelet a kereskedők elöljárója. A több tízezer fős városi lakosságot azonban nem lehetett otthonában felkeresni.

Mind ez idáig a kutatások nem foglalkoztak a párizsi városi hatóságok által ellenőrzött tájékoztatási módozatokkal, valószínűleg a források hiánya miatt. Ugyanezen okból kifelé a mi vizsgálódásaink is csupán feltételezéseket tesznek lehetővé. Egy konfliktushelyzet leírása Juvénal des Ursins krónikájában rámutat a városnegyedek mint a párizsi társa-

⁴⁹ Fauquembergue I, 256.

⁵⁰ Fauquembergue I, 269.

⁵¹ *Journal parisien des années 1412 et 1413*, i. m.; JB 360; G. Grasaille: Histoire politique du chapitre de Notre-Dame de Paris pendant la domination anglaise. *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, 1882, 141, 180.

dalom alapegységeinek szerepére a hírek továbbításában.⁵² 1413 augusztusának elején a békepártiak és a Caboche-felkelés vezetői küzdöttek a városi nép támogatásáért. Ez utóbbiak a békekötés megakadályozása érdekében nyilvánosságra kívántak hozni egy levelet, amely az ellenpárt bűneit sorolta fel. Megpróbálták felolvasni egy a Városházán összegyűlt körülbelül ezerfős gyűlésen, ám valaki tiltakozott, mondván: „jobb lenne, ha negyedenként vitatnék meg az ügyet; másnapra az itt jelen levő negyedfelclősök hívják össze a városnegyedek lakóit, és majd ott fel lehet olvasni [a cédulát], azon a helyen, ahol a negyedek gyűléseit tartani szokták”.⁵³ Ez a kétlépcsős tájékoztatási rendszer felételezi, hogy először egy szűk körű összejövetelen a 16 negyedfelclős és egyes városi testületek képviselői előtt olvasták fel az üzenetet, majd a valóban széles körű közzététel a helyi gyűléseken történt meg, ahol vagy a levél előzetesen elkészített másolatait olvasták fel, vagy pedig a kiküldött képviselők szóban összefoglalták a hallottakat. A negyedek összejövetelét valószínűleg egyházi épületekben, templomokban, kolostorokban tartották, a Juvénal által tovább mesélt események alapján ilyen gyülekezőhely volt például a Cité szigetén a Saint-Éloi kolostor.⁵⁴ Csakúgy, mint a már vizsgált parlamenti gyűlések esetében, az üzenetek tudomásulvétele mellett a válaszadás vagy a döntéshozatal is szerves részét képezte a ceremóniának. A párizsi városnegyedek gyűléseinek működését a városi források hiánya miatt csak az 1413-as Juvénal krónikájában feljegyzett eset alapján tudtuk rekonstruálni – feltételezhetjük azonban, hogy bevett gyakorlatról volt szó, mivel Juvénal leírásában szokásos összejöve-

⁵² A párizsi negyedekről lásd Robert Descimon – Jean Nagle: Les quartiers de Paris du Moyen Age au XVIIIe siècle. Évolution d'un espace plurifonctionnel. *Annales ESC*, 1979/5, 956–983.

⁵³ Juvénal 486–487.

⁵⁴ Juvénal 487–488.

teleket és szokásos helyszíneket említ. A negyedenkénti gyűlések, amelyekre nyilván a párizsi lakosság nagy száma miatt volt szükség, valószínűleg a kisebb városok valamivel jobban dokumentált közös gyűléseinek helyi változatai voltak. Párizsban még a 15. század legnehezebb időszakában tapasztalt nagymérvű kivándorlás és népességcsökkenés ellenére is 80-100 ezer fő élt, szemben a senlisi vagy reimsi 5-10 ezres népességgel. Ahogy tehát a városban élők és a helyi hatóságok által közösen alkalmazott egy-két kikiáltó helyett Párizsban egyetlen királyi kikiáltó, valamint egy apróhirdetésekkal és reklámmal foglalkozó egész kikiáltó céh működött, ugyanígy a közös gyűlések helyett 10-20 külön helyi összejövetelt tartottak.

Lehetséges azonban, hogy a kisebb helyi gyűléseket a döntéshozatal gyakorlati megoldhatósága miatt alkalmazták, és más esetekben, amikor csupán tájékoztatásról volt szó, megelégedtek az egyszintű kihirdetéssel, amelynek keretében a Városházán (vagy talán előtte) felolvasták az éppen megkapott levelet. Lehetséges, hogy ezt a Grève térre összehívott gyűlési formát vették alapul 1414-ben a Guyenne hercegét körülvevő armagnacok, amikor összehívták a népet – ez a gyűlés összehívásának szokásos módjára is utalna. 1430-ban a káptalan két képviselőjét a Városházára hívták, itt meghallgatták a londoni koronázásról szóló levelet, majd hazatérve tájékoztatták kanonoktársaikat is.⁵⁵ Ez a viszonylag gyors nyilvánosságra hozatali forma tehetett lehetővé a Párizsi Polgár által lejegyzett időrendet: az 1441 májusában az ostromlott Creil megadásáról szóló leveleket szállító herold délután két órakor vágatott végig a városon, majd a hír hallatára az éppen indulni készülő segélycsapatok szétoszlottak, a templomokban hosszan harangoztak, és csak ezután érkezett el a vacsoraiddő, amelyet

⁵⁵ Grassoreille, 180.

követően felgyulladtak az örömtüzek – néhány óra alatt tehát a párizsiak tudomást szereztek a jó hírről.⁵⁶

A városi hírek terjesztésében a kereskedők előljárója és a 16 negyedfelelős mellett az alájuk beosztott 128 tizedfelelős is vállalhatott szerepet, amelynek jellegéről egy kegyelemlevél említése alapján kaphatunk képet: Jacquet de Bauville-t tizedfelelőse a kocsmába hívta, majd ott közölte vele, hogy magasabb adót kell fizetnie, mint számította.⁵⁷ A kocsmában lezajló kötetlen beszélgetés mint kvázi hivatalos tájékoztatási forma arra utal, hogy az egy-két utcányi területet ellenőrző tizedfelelősökön keresztül már egészen közvetlenül juthattak el a városi információk a párizsiakhoz, míg a negyedfelelősök és a kereskedők előljárója a formálisabb, szervezettebb tájékoztatási módok szereplői voltak.

A kapott hírek elosztása azt is jelentette, hogy a központi hatalom felkérésére a párizsi városi vezetés intenzív propagandatevékenységet végzett a vidéki városok felé, amint azt láttuk Reims esetében. A noyoni városi vezetés több levelet kapott Párizsból az 1413-as reformmozgalom idejéből, ebből kettőt a kereskedők előljárója és a tanácstagok küldtek. Az elsőben a reformtábor sikerét, a rossz tanácsadók eltávolítását és az eredményeket szentesítő királyi rendelet meghozatalát tudatták május elején; a másodikban, három hónappal később, ugyanezen események már teljesen eltérő megvilágításban szerepeltek, lázadás, jogtalan bebörtönzések, a törvényhozás megfélemlítésének vádjaival, hiszen augusztus elején megtörtént a visszarendeződés. A városi vezetés ekkor még nem alakult át, az új megvilágítás tehát nem a kereskedők előljárójának és a tanácstagoknak a véleményét tükrözte; a párizsi előljáró és általában a

⁵⁶ JB 360.

⁵⁷ Archives Nationales JJ 135, no. 291. kegyelemlevél 1388-ból. (Archives Nationales AB XIX. 205. Liasses thématiques, Juifs.)

központi hatalom kézben tartói azonban már az új kurzus emberei voltak, így rávették a várost, hogy pálfordulását és az események új, hivatalos változatát tudassa a vidéki településekkel is.⁵⁸ Ilyen levelet számos más vidéki városba küldött a párizsi kereskedők elöljárója, majd a propagandahullám megismétlődött 1413 novemberében, sőt 1414 januárjában is.⁵⁹ A város királyi propagandában betöltött szerepére jelentéktelennek tűnő, ám beszédes utalást találunk a Noyonba 1413 augusztusában érkező levelek átvételét igazoló papírdarabon. A levelek egyikét a párizsi egyetem küldte, a másikat pedig a „kereskedők elöljárója, a párizsi tanácsstagok, polgárok és egyéb lakosok”. Ám mindkét levelet ugyanaz a Denisot Chastelain, a királyi istálló lovasfutára szállította – ez a tény ékesszólóan utal arra, hogy a két feladó csak az új királyi vélemény szócsöve, és az üzenet forrása valójában a központi hatalom.⁶⁰

Párizs tehát a helyi hatalom szerepének tekintetében alapvetően különbözött a királyság többi városától. Belső biztonságának védelmét a királyi hatalom képviselője, a párizsi elöljáró irányította és határozta meg. Központi helyzete nagyobb erőfeszítések nélkül elősegítette tájékozottságát: a kormányzat legtöbb szereplője, a királyi tanács, a kancellár, a parlament, maga a király vagy a régens ott volt egy kéznyújtásnyira a városházától. Mivel a döntéshozók helyben voltak, a közvetítőkkel sem feltétlenül érintkeztek levélben. Egyedül talán a hadjáratot vezető királlyal vagy hadvezérrel és a birtokain tartózkodó burgundi herceggel kellett a városnak leveleznie, de itt is gyakran a másik fél volt a kezdeményező: láttuk, hogy 1412-es hadjárata során VI. Károly mindennap küldetett beszámolót a városnak – miért is lett volna szükség nagyszámú küldönc alkalmazására? A városba érkező közér-

⁵⁸ Bourquelot: *Correspondance*, i. m.

⁵⁹ Juvénal 491–494.

⁶⁰ Bourquelot: *Correspondance*, i. m. 69.

dekú hírek elosztásáról ugyan a kereskedők elöljárója gondoskodott városházi felolvasás vagy a negyedgyűlések révén, de a nyilvánosságra hozatal céljából összehívott gyűlések egy másik, jelentős része a központi hatalom kezdeményezésén alapult, és annak testületei játszották benne a vezető szerepet.

Valószínű tehát, hogy Párizs azért látszik más városoktól annyira eltérőnek, mert valóban eltért tőlük, és nem csupán a források véletlenszerű fennmaradása vagy eltűnése felelős az „elveszett város” képezért.

A SZÓ MESTEREI: KLERIKUSOK A HÍREK ÁRAMLÁSÁBAN

A középkori egyház korának egyik legjelentősebb információs nagyhatalma volt, az írott kultúra letéteményese, az isteni Ige terjesztője, közvetítő az ég és a föld között, minden ember titkos bűneinek letéteményese – minket azonban most jóval prózaibb szerepe érdekel, hiszen tagjainak tanítása láthatólag nem korlátozódott a teológia területére, hanem különféle megnyilvánulási formák segítségével márkánsan jelen volt a politikai nézetek és az általános világkép kialakításában is. A Párizsban jelen levő két világi hatalmi pólus, a királyság és a városi önkormányzat után most a város egyházi intézményeinek is megpróbáljuk feltárni az egész közösség hírrendszerében betöltött szerepét. Közben azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az egyetem, a káptalan, a plébániai papság az eddig vizsgálat alá vett hírforrások mellett kapcsolatban állt a nyugati egyház fontos központi intézményeivel is, amelyek éppen korszakunkban mentek át mélyreható változásokon. Bármennyire is a politikai üzenetek, a katonai hírek elterjesztéséhez kapcsolódó gyakorlatok kötik majd le érdeklődésünket a továbbiakban, fontos áttekintenünk ennek a hatalmas háttérhálózatnak a központjait.

Kúria és zsinatok: az egyházi híráramlás csomópontjai

A plébániáktól a püspökségeken és érsekségeken keresztül az egyetemes egyházig ívelő szerkezet már önmagában is megteremtette a központ felé futó és az onnan kiinduló hírek bejáratott útvonalait. De vajon tényleg minden út Rómába – illetve Avignonba – vezetett? A pápai adminisztráció a 13–14. században látványos fejlődésen ment keresztül, a kúria szervei nagyszámú ügyet fogtak össze, tengernyi kérelmet, ítéletet, utasítást kaptak és továbbítottak.¹ Nyilvánvalóan rendelkezniük kellett az egyház távoli területeivel való kapcsolattartás eszközeivel, személyi, hivatali háttérével. A saját korában is csodált gépezet azonban meglepően ingatag alapokon állt. A rendszer vizsgálata rámutat, hogy milyen nagy szcrepe volt a véletlennek és az esetlegességnek a korszak legjobban szervezett bürokráciájában.

A pápai kommunikáció legfelsőbb szintű szereplői a legátusok voltak: ezeket a bíborosokat, püspököket azért küldték az egyes nemzeti egyházakhoz vagy egyházmegyékbe, hogy segítsenek a helyi konfliktusok elsimításában, képviseljék a pápaság érdekeit. Elsődleges feladatuk mellett azonban tájékoztatták a központot a helyszínen tapasztaltakról, békéltető tevékenységük mellett pedig gondjuk volt, hogy elterjesszék a pápai udvar aktuális törekvéseinek megfelelő ideológiát.²

A 14–15. század történései Franciaországot is a pápai legátusok célterületévé tették – egyesek az egyházszakadás kezelésének megtárgyalására érkeztek, mások a királyság belső megosztottságát próbálták feloldani. Szereplésük korlátozódhatott szűk körű politikai tárgyalásokra, de nyerhetett

¹ Bernard Guillemain: *La Cour pontificale d'Avignon*. Paris, 1962, Bocard.

² Menache: *The Vox Dei*, i. m 51–55.

nagyobb nyilvánosságot is, amikor miséken, körmeneteken vettek részt, vagy prédikációjukban a laikusokat is megszólították. Példaként Nicolas Albergati bíboros esetét emelhetjük ki, akit 1421-ben neveztek ki pápai legátussá, és a következő évben tárgyalt is a királyság vezetőivel az egyház ügyeiről, majd Párizsban is megfordult, de jelenléte nem keltett nagyobb feltűnést: sem az egyetemi klerikus Párizsi Polgár, sem a parlamenti jegyző, Clément de Fauquembergue nem említi meg ottlétét. 1431–1432-ben betöltött küldetése annál nagyobb port kavart: a bázeli zsinat és Franciaország között ingázva készítette elő a VII. Károly és VI. Henrik közti megegyezést célzó arras-i békekonferenciát. Jelenlétét propagandacélokra is felhasználták: részvétele az előkészítésben biztosította a tárgyalások sikerét, és megnyugtatta a lakosságot.³

A pápai küldöttek pontos rangsorba rendeződtek: a „*legatus a latere*” bíborosi rangú megbízottat jelölt, az egyszerű legátus püspököt vagy érseket. A *nunciosok* még alacsonyabb rangú, akár egyházi, akár világi személyek közül kerültek ki, akik gyakran hosszabb időt is eltöltöttek küldetésük színhelyén. A kevésbé fontos küldetéseket a pápai udvar futárai (*cursores papae*) intézték.⁴ Ezek megbecsült tisztviselői voltak az udvarnak, akik a központi egyházi hivatalok levelezéseit szállították, de az ő feladatuk volt a bírósági idézések kézbesítése és az udvar szükségleteit fedező kisebb vásárlások lebonyolítása, soraikban helyet kaptak kapuőrök és más tisztségek viselői is. Az avignoni pápák levelezésének vizsgálatakor azonban Yves Renouard rámutatott, hogy a levelek továbbítását a pápai futárok mellett számos más személy is végezte. A legsürgősebb, legnehezebben megközelít-

³ JB 274, 280–281, 293–294.

⁴ Kubinyi András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). In uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 107–122.

hető végcél felé küldött leveleket hivatásos küldöncök szállították, akik eleinte kereskedőcégek alkalmazásában álltak (innen a nevük: *cursores mercatorum*), majd később saját vállalkozást indítottak el fogadósok vezetésével. Az egyes futárok itt specializálódtak úti cél vagy sürgősség szerint a biztosabb, gyorsabb szállítás érdekében, viszont szolgáltatásukért magas árat kértek. Úgy tűnik, a pápai udvar nem szívesen vállalta a magas költségeket, ezért leveleinek mintegy felét alkalmi küldöncökkel továbbította. A legkézenfekvőbb megoldás az volt, hogy a levelezőpartner futárára bízta a választlevelet, hiszen őt a másik fél fizette, és mindenképpen vissza kellett utaznia megbízóihoz. Ha ez a lehetőség nem állt fenn, akkor a kúria megvárta, amíg valaki a keresett úti cél felé indult, és rábízta az addigra már jócskán felgyülemlett küldeményeket. A kereszténység ritkábban látogatott, távolabbi vidékeire küldött levelek így gyakran hosszú heteket várakoztak a pápai kancellárián, ahogy arról a kancelláriai regisztrumok tanúskodnak. A kommunikáció legfontosabb értékei, a biztonság, a gyorsaság és a gazdaságosság közül a kúria csak leglényegesebb üzenetei esetében választotta az előbbi kettőt garantáló hivatásos futárokat; általában viszont a teljességgel kiszámíthatatlan és esetleges alkalmi utazók szolgálatait vette igénybe.⁵

Alkalmi utazók – igaz – meglehetősen gyakran fordultak meg a pápa környezetében. A pápai igazságszolgáltatási szervek tevékenységében számos ügyintéző, prokurátor vett részt, akiket az egyes helyi egyházi és világi közösségek, egyetemek, rendházak, egész rendek, káptalanok, püspökségek, városok, uralkodók delegáltak a pápa környezetébe, hogy állandóan ott tartózkodva folyamatosan kézben tartsák a hosszúira nyúló pereket, és képviseljék megbízóik érdekeit, nem utolsósorban pedig tájékoztassák őket a központban

⁵ Renouard: *Comment les papes d'Avignon*, i. m.; Hayez: *Les courriers des papes*, i. m.; Gasnault: *La transmission des lettres pontificales*, i. m.

tudomásukra jutott hírekről. Mellettük rengeteg ember érkezett ügyes-bajos dolgával, kérelmével vagy akár zarándokként a pápa közelébe, akiket ugyan feladatuk nem kötött huzamos ideig az egyházfő környezetéhez, mégis elég sokáig tartott, amíg elintézték, amit kívántak. Ezek az utazók jövet-menet mindkét irányban szállították a híreket. A prokurátorok nem csupán saját utazásaik által biztosították a kapcsolattartást, hanem rendszeres időközönként beszámolási kötelezettséggel is tartoztak megbízóiknak, utasításokat kértek tőlük, jelentést tettek a rájuk bízott jogi ügyek alakulásáról, és mellékesen néhány érdekesebb pletykát is csatoltak a hivatalos közlendők mellé. A kúrián megforduló püspökök, prokurátorok, utazók egyrészt híreket kaptak vagy hoztak az egész keresztény világból, majd az udvar mikrovilágában hallottakat közvetítették saját közösségüknek, még akkor is, ha éppen nem kaptak hivatalos megbízást pápai levél szállítására.⁶

A pápai udvar mellett a 15. század első felének nagy egyetemes zsinatai képezték a nemzetközi egyházi kommunikáció legfontosabb csomópontjait.⁷ A pisai (1409), római (1412), konstanzi (1414–1418), sienai (1423) és bázeli (1431–1449) zsinatokra több száz, esetenként több ezer résztvevő érkezett. Az egyes intézmények, egyetemek, egyházmegyék, rendek fontosságuk függvényében változó nagyságú küldöttcsoportot delegáltak a zsinatra, de megjelentek itt a világi fejedelmek követei is. A zsinat összetétele és létszáma állandóan hullámzott, mivel a tárgyalásokon folyamatosan részt

⁶ Egy 14. századi délfrancia hazajáró lélek hírét például a domokos rend priorja küldte el a rend avignoni prokurátorának, aki továbbította azt a pápának és a bíborosoknak. Innen aztán az egyes püspökök terjesztették tovább saját nemzeti egyházaiknak. Marie-Anne Polo de Beaulieu: *De la rumeur aux textes: échos de l'apparition du revenant d'Alès*. In *La circulation des nouvelles*, i. m. 129–156.

⁷ E. Delaruelle – E. R. Labande – P. Ourliac: *L'Église au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire (1378–1449)*. Tournai, 1962, Bloud and Gay.

vevő küldöttek mellett magas volt az aránya az ideiglenesen ott tartózkodó, a zsinati munkában csekély szerepet vállaló klerikusoknak, akik konkrét megbízatással vagy csak egy ajánlólevéllel érkeztek, és elsősorban magántermészetű ügyeket próbáltak előmozdítani, saját kapcsolataikat építeni a sok hatalmasság között.

Az ilyen alkalmi résztvevők, utazgató prelátusok kommunikációs szerepét jól mutatja John Whethamstede, a Saint Albans-i kolostor apátjának esete is. 1423–1424-ben egy évet töltött távol Angliától, mert megbízást kapott, hogy egyházmegyéjét képviselje a zsinaton. Szerzeteseit rendszeresen tájékoztatta, ám a hosszú út viszontagságai, valamint személyes elintéznivalói miatt meglehetősen kis figyelmet szentelt a zsinati ügyeknek, megelégedett a nagyobb port felkavart eseteket taglaló szóbeszédekkel. Ékesszóló levelei így meglehetősen kevés információt tartalmaznak, a címzettek valószínűleg jóval többet tudhattak meg a levélvivők szóbeli tájékoztatásából. Kíséretének létszáma folyamatosan változott, hiszen leveleit általában saját embereivel küldte haza, csak elvétele folyamodott a számára levelet hozó futár vagy véletlenül felbukkanó alkalmi küldönc szolgálataihoz. Egyszerre több üzenetet küldött, amelyek tartalma akár teljesen eltérhetett egymástól: feletteseinek és közvetlen helyetteseinek részletesen beszámolt az útján tapasztaltakról, szerzeteseit viszont szinte csak jó tanácsokkal látta el. A több címzettnek írt leveleket valószínűleg több példányban, több útvonalon próbálta meg eljuttatni Angliába, így kíséretének egyszerre négy-öt tagjától volt kénytelen megválni. A biztonsági intézkedésekkel az utazás veszélyeit kívánta ellensúlyozni, ez azonban nem mindig sikerült.⁸

A zsinat résztvevői közül természetesen nem mindenki rendelkezett olyan nagy számú mozgósítható személyzettel,

⁸ J. Amundesham: *Annales monasterii S. Albani*. Ed. H. T. Riley. (Rolls Series 28./5./1.) London, 1870–1871, 4, 118–183.

mint a főpapok vagy a neves egyetemek több tucat főre rúgó küldöttségei. Petrus de Pulka a bécsi egyetemet képviselte a konstanzi zsinaton, és bár nem egyedül érkezett (utal más diákokra és magiszterekre is), hazaküldött üzeneteit mindig alkalmi utazókkal szállíttatta: budai és konstanzi polgárokkal, diákokkal, melki, klosterneuburgi, müncheni futárokkal. A levelek sorsa így meglehetősen bizonytalan volt, amit azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy írásainak elején felsorolta az előző négy-öt üzenet időpontját, rövid tartalmát és szállítóját. Az így biztosított híráramlás tempójáról egyetlen adatot tudunk meg: Petrus 1415. április 26-án részt vett egy ünnepélyes körmeneten, amikor hozzálépett egy magyarországi szerzetes, és átadta neki a rektor február 22-én Bécsben kelt levelét. A körülbelül ötszáz kilométernyi távolságot tehát több mint két hónap alatt tette meg az üzenet (egy rendes futárnak kb. 10 napját vette volna igénybe). Petrus leveleiben először napi pontossággal beszámolt a zsinati tárgyalások állásáról, a fontosabb ügyek háttéréről, majd a végén csatolt néhány érdekesebb pletykát, Konstanzba érkezett hírt a római hatalmi viszonyokról, egy genovai követségről, egy angol–francia tengeri csatáról, Prágai Jeromos elfogásáról, pontosan meghatározva az információk jellegét, különbséget téve szóbeszédnek, hivatalos jelentések, biztos hírek között. Úgy tűnik, Caspar nevű társával felosztották egymás között a zsinati témákat, így mindegyikük másról számolt be a többé-kevésbé párhuzamosan továbbított levelekben. Az üzeneteket hol az egyetemi doktorok és magiszterek egész közösségének, hol viszont csak a rektornak címezték, rábízva, hogy mekkora nyilvánosságot ad a kapott híreknek.⁹

⁹ C. M. D. Crowder: *Unity, heresy and reform 1378–1460. The conciliar response to the Great Schism. Documents of Medieval History* 3. London, 1977, Edward Arnold, 130–138. A kiadvány 3 levelet közöl Petrus de Pulkától: 1415. ápr. 27-ei, 1417. júl. 20-ai, 1417. nov. 11-ei leveleit. Forrá-

A zsinatok, hála a főpapi kíséretnek, a küldöttségek és az egyszerű érdeklődők, világiak és egyháziak állandó mozgásának, működésük időtartamára a hivatalos hírek és az egész keresztény világot érintő szóbeszédnek hatalmas fórumává váltak.¹⁰ A részt vevő klerikusok a szóban továbbadott információk mellett szövegeket is hoztak magukkal nem minden politikai szándék nélkül, amelyeket aztán az érdeklődők lemásolhattak. A bázeli zsinaton terjedtek például a Jeanne d'Arc küldetéséről szóló, egymással szemben álló vitairatok.¹¹

Az egyes küldöttek ellenőrizhetetlen jelentései mellett a szervezők fontosnak tartották, hogy a zsinat mint testület hivatalosan informálja az érintetteket saját működéséről, többek között éppen a magánlevelekben terjedő pletykák visszaszorítása céljából. A zsinat hivatalos üzenetei, amelyeket a pápa, a bíborosok kollégiuma vagy a zsinati ügynek megnyert nagyobb testületek, mint például a párizsi egyetem fogalmaztak meg, elsősorban a gyűlés összehívása előtt, valamint a tárgyalások, döntések lezárulta idején keltek. A konstanzi zsinat előtt XXIII. János pápa már 1413 tavaszán megkezdte a résztvevők tájékoztatását. Márciusban még csak az összehívandó zsinat tényét közölte a párizsi egyetemmel, ez év decemberében már a gyűlés jövődő helyéről és időpontjáról is tájékoztatta őket. 1414 decemberében, a kijelölt dátum elmúltával pedig arra szólította fel a párizsi magisztereket, hogy ha megkésve is, de igyekezzenek részt venni a zsinati munkában.¹² 1432-ben a bázeli zsinat kezdetéről a

---

suk Fr. Firnhaber: Petrus de Pulka, Abgesandter der Wiener Universität am Concilium zu Constanx. In *Archiv für Kunde vesterreichischer Geschichts-Quellen*, XV. Wien, 1856.

¹⁰ Menache: *The Vox Dei*, i. m 58.

¹¹ Deborah Fraioli: *Joan of Arc. The early debate*. The Boydell Press, 2000, 160–161.

¹² *Official correspondence of Thomas Bekynton, secretary to king Henry VI, and bishop of Bath and Wells*. I–II. Ed. George Williams. London, 1872, Kraus Reprint, 1964, II/113–121. (Rolls Series 56.)

párizsi egyetem tájékoztatta az oxfordi magisztereket, megpróbálta cáfolni a gyűlés feloszlatásáról és áthelyezéséről szóló rosszindulatú pletykákat, és buzdította őket a mihamarabbi részvételre.¹³

A zsinat döntéseiről úgy próbált pontos tájékoztatást nyújtani az egyházmegyéknek, intézményeknek és távol levő főpapoknak, hogy a résztvevőknek másolatokat kellett készíteniük a hivatalos iratokról, és azokat meghatározott területeken szétosztaniuk.¹⁴ Ilyen szó szoros értelmében vett „propaganda”, vagyis terjesztő tevékenység zajlott a pisi zsinat előkészítő szakaszában is, ahol a legfontosabb iratokat, leveleket, bullákat, meghívókat összegyűjtötték, és az így keletkezett dossziékat szétküldték. 1408 őszén Pierre Cobant klerikus a skandináv területek felé indult a bíborosok által rábízott iratköteggel. Németországban megállt, és hivatásos könyvmásolókkal elkészíttetett néhány újabb példányt a rábízott anyagból, majd Uppsalában felvette a kapcsolatot mind az uralkodóval, mind az egyházi intézményekkel, és szétosztotta köztük az iratokat.¹⁵ A zsinat működésének fordulópontjain elterjesztett hivatalos tájékoztatások az összhangba hozott, letisztult véleményeket, döntéseket tükrözték. Az egyéni küldöttek hivatalos, ám nyilvánvalóan szubjektív és gyakran bizonytalan körülmények között elküldött jelentései, valamint a sok jövő-menő érdeklődő magánlevelei és beszámolóí vizsont az összejevetel állandóan változó erőviszonyairól, az ott elterjedt pletykákról, kívülről kapott hírekről tájékoztatták az anya-intézményeket.

¹³ *Official correspondence of Thomas Bekynton*, i. m. 104–106.

¹⁴ Menache: *The Vox Dei*, i. m 58.

¹⁵ Hélène Millet – Elisabeth Mornet: Un témoin scandinave de la propagande en faveur du concile de Pise (1409). In *Papauté, monachisme et théories politiques. 1. Le pouvoir et l'institution ecclésiastique*. Ed. P. Guichard – M.-T. Lorcin – J. M. Poisson. Lyon, 1990, Presses Universitaires de Lyon, 123–133.

Az egyetemes zsinatok virágkora korántsem járt együtt az egyházmegyei fórumok fejlődésével. Valószínűleg a háborús idők bizonytalansága, valamint a püspöki tisztségghalmozás és távollét miatt sem az egyházmegyei, provinciális zsinatokat, sem a püspöki vizitációkat nem tartották meg a kellő gyakorisággal. A korszakunkra jellemző visszaesést jól mutatja az a tény, hogy az egyházmegyei gyűlések a 14. század elején még elég sok dokumentumot állítottak elő, a század második feléről és a 15. századról azonban alig maradt ránk forrás.¹⁶ Egyházmegyei szinódust évente kétszer, provinciális zsinatot egyszer kellett volna tartani – ehhez képest 1418-ban, amikor Jean de Nanton, a párizsi egyházmegyét is magában foglaló sensi érsekség feje bejelentette a párizsi parlamentben, hogy provinciális zsinatot szándékozik tartani, azt is közölte a tanácsosokkal, hogy több mint nyolcvan év eltelt már az utolsó ilyen összejövetel óta.¹⁷ Hasonlóképpen a püspököknek vagy képviselőjének évente egyszer végig kellett volna járnia az egyházmegyéjét, ellenőrizni a plébániák felszereltségét, a papok felkészültségét, kiszolgáltatni a szentségeket – ez azonban nagyon ritkán történt meg korszakunkban.¹⁸ Az egyházmegyéken belül tehát gyakorlatilag nem léteztek olyan hivatalos alkalmak, amelyek lehetőséget adtak volna a püspök, a püspöki udvar és a plébánosok találkozására, a helyi problémák megtárgyalására, a nemzeti és egyetemes zsinatok eredményeinek helyi szintű felvetésére.

Az 1400-as évek fordulóján, az egyházszakadás megoldási kísérletei között viszont gyakran került sor az egész francia egyházat képviselő nemzeti zsinatokra. 1394 és 1408

¹⁶ Odette Pontal: *Les statuts synodaux*. Turnhout, 1975, Brepols. (Typologie des sources du Moyen Age occidental 11.)

¹⁷ Fauquembergue II, 295–296; Lot–Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. III, 360–361.

¹⁸ Az egyházlátogatásokról (*canonica visitatio*) lásd Noël Coulet: *Les visites pastorales*. Turnhout, 1977, Brepols, 23–31. (Typologie des sources du Moyen Age occidental 23.)

között öt alkalommal hívta össze a király a prelátusokat, a káptalanok és apátságok képviselőit, valamint az egyetemes zsinatokhoz hasonlóan itt is kiemelkedő szerepet játszó teológiai doktorokat.¹⁹ A nemzeti zsinatokon a résztvevőket tájékoztatták a pápaság éppen aktuális helyzetéről, hiszen általában az egyházfővel tárgyaló diplomáciai küldöttségek visszatérte után hívták össze őket, így a nagypolitikai mozgatórugók, a kúrián felfedett titkos szándékok széles körben nyilvánossá válhattak. 1394-ben a párizsi egyetem és a király által megbízott két küldöttség beszámolt a XIII. Benedekkel Avignonban folytatott tárgyalásokról. Ezután a jelen levő szakértők, teológusok, kánonjogászok véleményt mondtak az ügyről, amelynek alapján döntés született a francia egyház számára legkedvezőbb lépések megtételéről.²⁰

A szerzetesrendek még egy hálózatba bekapcsolódtak, minden rendház részét képezte ugyanis egy az egész kereszténységre kiterjedő kongregációnak, amely közös irányítás alatt állt, és rendszeres időközönként gyűléseket tartott. Az összetartás a koldulórendeknél volt a legerősebb, itt volt ugyanis a legkisebb az egyes rendházak önállósága. A domonkos rendiek évente megtartott generális káptalanja, valamint a szintén minden évben megrendezett provinciális gyűlések a hivatalos kommunikáció mellett alkalmat adtak levelek, üzenetek váltására is.²¹ Az egyes rendek emellett közösen képviseltették magukat a híráramlás nagy nemzetközi fórumain, a pápai udvarban és az egyetemes zsinatokon, ahonnan a prokurátorok, illetve a küldöttek rendszeres beszámolóikban tájékoztatták az anyaintézményüket.

¹⁹ Juvénal 398–399, 413, 439–442; Lot–Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. III, 360.

²⁰ Juvénal 398.

²¹ Serge Lusignan: Humbert de Romans et la communication écrite au sein de l'ordre des Dominicains. In *Religion et mentalités au Moyen Age. Mélanges en l'honneur d'Hervé Martin*. Rennes, 2003, 201–209.

E világi hírek: kommunikáció a laikus társadalommal

Az egyházszakadás és a konciliáris válság időszakáról szóló nagyívű monográfia szerzője kiemeli a zsinatok pezsgő forgataga és az egyszerű hívők változatlanul folytatódó mindennapjai közti markáns ellentétet. Véleménye szerint a laikusok számára semmit sem jelentett az, hogy „a zsinati atyák éveken keresztül átadták egymásnak tapasztalataikat, terveiket, kudarcaikat és gondolataikat”, mivel a klerikusok és a világiak között nem jött létre kommunikáció a zsinaton tárgyalt kérdések témájában.²² A Párizsi Polgár meglepetten jegyezte fel 1434-ben, hogy a prédikátorok nem beszélnek a bázeli zsinatról. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyházi intézmények semmit sem adtak volna át megszerzett tudásukból a laikusoknak. A társadalom többi része felé sugárzott üzenet azonban saját műfajai, témái köré szerveződött – nagyon is kézzelfogható célok szerint.

Az egyház legáltalánosabb, „leghétköznapiabb” kommunikációs eszköze a vasárnapi nagymise volt. A liturgikus cselekedetek elvégzése mellett a gyakorlati vallásosság elemeit is ekkor tudatosították a hívekben a különféle statútumok, szabályzatok, böjtölési útmutatók, elterjedt bűnök lajstromainak felolvasása által. A szorosan vett vallásos élethez kötődő tanítás azonban nem merítette ki a nagymise funkcióit. A szószéken álló plébános egyrészt rámutatott a közösség egyes tagjaira, és megbélyegezte őket, amikor minden héten felolvasta az eretnekgyanúsak vagy a különféle okokból, például adósság miatt kiközösítettek névsorát, másrészt „apróhirdetéseket” is tett közzé: bejelentette az eltűnt tárgyakat, állatokat, kihirdette a lopásokat, és felszólított a bűnösök üldözésére, amellettt hogy a házasulandók és a halottak neveit

²² Delaruelle–Labande–Ourliac: *L'Église*, i. m. x.

tudatta az egybegyűltekkal.²³ Így a mise valójában a helyi jelleghű hivatalos hírek legfontosabb fórumaként szerepelt. A nagymiséken politikai természetű információkhoz is hozzá lehetett jutni, itt olvasták fel ugyanis, akár több egymás utáni héten, a királyi körleveleket, adókivetéseket, rendeleteket és a polgárháborús ellenfelek kiközösítését.²⁴ Számos nagy jelentőségű hírről a plébániai hálózat révén értesültek az emberek: itt kongatták a harangokat, itt mondtak 'Te Deumot, itt tartottak hálaadó körmeneteket az örvendetes politikai események után. A polgárháborús időszak zavaros, állandóan változó erőviszonyai között fontos útmutató volt az, hogy egy hercegi pártért könyörgést mondott a plébános, vagy éppen a gaztetteit olvasta fel, és kihirdette a tagjait sújtó kiközösítést.

A nagymisék hétköznapiokba simuló kommunikációs tevékenysége mellett a párizsi klerikusok több olyan csatornát igénybe vettek, amelyeken keresztül reagálhattak az aktuális politikai és társadalmi környezet problémáira, eseményeire. Bár mind a plébánosok, mind a káptalan, a püspök és a szerzetesrendek is használták ezeket a csatornákat, úgy tűnik, leginkább tudatos alkalmazója mégis a kiemelkedő politikai szerepet betöltő párizsi egyetem volt. Az 1418–1419-es évek-ből két olyan forrást ismerünk, amelyekben az intézmény felsorolja a rendelkezésére álló kommunikációs eszköztárat. Az 1418-as viharos burgundi hatalomátvétel után az egyetem sietett elhatárolódni az előző évek armagnac kormányzatának idejében tett kijelentéseitől és cselekedeteitől, amelyeket kizárólag a megfélemlítések hatásának tulajdonított. Kiadott ezért egy nyílt levelet, amelyben kijelentette, hogy az ebben az időszakban a király és a burgundi herceg elleni megnyilatkozásait, „akár felszólalások, akár prédikációk, iratok, levelek és írások, vallásos körmenetek, rotulusok aláírá-

²³ Lot–Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m., III. 387–388; *Histoire de la France religieuse*, i. m., II, 77.

²⁴ *Histoire de la France religieuse*, i. m., II, 61.

sa, akár küldetések és követségek formájában” történetek, semmisnek nyilvánítja és megtagadja.²⁵ 1419 októberében pedig a nem sokkal korábban megözvegyült burgundi hercegnének ajánlották fel az egyetem vezetői, hogy „a társadalmi állásunk és foglalkozásunk révén rendelkezésünkre álló valamennyi eszközzel, vagyis prédikációkkal, Szentatyának, a pápának, a bíborosok kollégiumának, királyoknak, hercegeknek, fejedelmeknek, egyetemeknek és (városi) közösségeknek írott levelekkel” terjeszteni fogják, hogy mi az igazság a burgundi herceg meggyilkolásával kapcsolatban.²⁶ Az egyház tehát információt tudott átadni a laikusoknak mind szóban, mind írásban, mind pedig a ceremóniák által. Az egyes műfajok számbavétele rávilágít az egyház speciális kommunikációs szerepére, a feladataul kitűzött célokra és az egyház és a világi hatalom változó kapcsolatára.

„...akár felszólalások, akár prédikációk...”

A prédikáció volt a klerikusok első és legkézenfekvőbb eszköze a hívekkel való kommunikáció során. Korszakunk egyébként is virágkora mind a világi, mind az egyházi ékeszölésnek. Az *oratio*, a szép és hatásos beszéd képessége jelentette az egyetemi doktorok, de más közéleti szereplők, főként az egyháziak clismertségének alapját.²⁷ A rövid vásár-

²⁵ *Chartularium*, IV, 347, 1418. augusztus 9. „*omnia facta prescripto tempore sub nomine nostro... sive propositionibus, sive predicationibus, litteris, epistolis, scripturis, processibus fidei, rotulorum subscriptionibus, sive legationibus et ambassiatibus non fuisse, nec esse ex auctoritate nostre universitatis.*”

²⁶ *Chartularium*, 371.

²⁷ Bernard Guenée: *Le Religieux et les docteurs. Comment le Religieux de Saint-Denis voyait les professeurs de l'université de Paris.* In uő: *Un roi et son historien. Vingt études sur le règne de Charles VI et la Chronique du Religieux de Saint-Denis.* Paris, 1999, Boccard, 345–355. A saint-denis-i szerzetes krónikájában a legnagyobb dicséret, amivel klerikust jellemez a szerző, az ékeszölésre és az elegáns beszéd képességére vonatkozik.

napi szentbeszéddek mellett a koldulórendi szerzetesek városban és vidéken tartottak prédikálókörutakat nagybőjt és advent idején. Mások még nagyobb utakat tettek meg: Ferrei Szent Vince Itália és Dél-Franciaország nagy területeit járta be a 15. század első két évtizedében, a ferences Richard testvér pedig 1429-ben Párizsban és számos vidéki városban prédikált. Mások inkább Párizson belül, egyes intézmények képviselőitében beszéltek, ezért kiált fel Guillebert de Metz városleírásában: „Milyen híres volt Párizs, amikor Eustache de Pavilly mester, Jean Gerson mester, Jacques le Grand testvér, a mathurinusok magisztere [Renaud de la Marche] és más doktorok annyi kiváló szentbeszédet tartottak.”²⁸ Ezeknek a híres szónokoknak a működéséről krónikásaink is megemlékeznek, néhányuknak a prédikációi is fennmaradtak (például Jean Gersonnak vagy a szintén ide tartozó Jean de Courtecuisse-nek és Philippe de la Villette-nek).²⁹

A prédikációk hatalmas közönségsikert arattak: korszakunkban azért terjedt el egyre inkább a szabad téren, a templomok előtt, temetőkben, a főtéren tartott szentbeszéddek gyakorlata, mert a megnövekedett érdeklődés következtében a hallgatóság egyszerűen nem fért már el a templomokban.³⁰ Az 1380-as évek végén kipattant Juan de Monzon eset³¹ a prédikációk városi gyakorlatának fontos elemeire

²⁸ Guillebert de Metz: *La description de Paris*, i. m. 233.

²⁹ Jean Gerson: *Oeuvres complètes*. Ed. Mgr. Palémon Glorieux. Paris, 1960–73, I–X. (V. és VII. kötetek); Giuseppe Di Stefano: *L'oeuvre oratoire française de Jean Courtecuisse*. Torino, 1969; C. J. Liebman: Un sermon de Philippe de la Villette, abbé de saint-Denis, pour la levée de l'oriflamme (1414). *Romania*, 1944–45, 444–470.

³⁰ Martin: *Le métier de prédicateur*, i. m. 553–555.

³¹ Az esetre vonatkozó legtöbb forrás megtalálható: *Chartularium*, III, 486–533. Elemzését lásd Marielle Lamy: Les Dominicains dans la tourmente: les suites de l'affaire Jean de Monzon. In *Religion et société urbaine au Moyen Age. Études offertes à Jean-Louis Biget par ses anciens élèves*. Éd. Patrice Boucheron – Jacques Chiffolleau. Paris, 2000, Sorbonne, 177–200.

mutat rá. Juan de Monzont és domonkos rendtársait azért vádolták meg eretnekséggel, mert kitartóan elleneztek Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ekkoriban már általánosan elfogadott tanát, és ezt a véleményüket szentbeszédekben és egyetemi disputációkon is terjesztették. Mind a párizsi püspök, mind a pápa elítélte őket, büntetésük pedig az lett, hogy – amint vétkeztek – nyilvánosan vissza kellett vonniuk tanításukat. Párizs az 1389. év folyamán tanúja lehetett ezeknek a kiszámítottan nagy, laikus közönség előtt, francia nyelven tartott prédikációknak. Az egymást követő beszédek helyszínei alapján kirajzolódik a párizsi prédikáció topográfiája: a Saint-Germain-l'Auxerrois templom nyugati kapuja előtt, a Notre-Dame előtti téren és az Aprószentek temetőjében hatalmas tömegek gyűlhetek és gyűltek össze a szabad ég alatt, de a források szerint nagy közönség hallgatta meg a Saint-Jacques-de-la-Boucherie templomban, valamint a Saint-Honoré kolostorban és a karmelitáknál tartott vczeklő prédikációkat is. 1429-ben a ferences Richard testvér szintén az Aprószentek temetőjében prédikált 8 napon keresztül, reggel 5-től délelőtt 10-11 óráig egy három méter magas állványról, és beszédeit a Párizsi Polgár szerint 5-6 ezer ember hallgatta mindennap.³²

Az egyházi évbe illeszkedő prédikációk elsődleges célja a hitelvek átadása, az erkölcsi tanítás volt, előfordult azonban, hogy – különféle szerepekben – az aktuális társadalmi és politikai történések is visszhangra találtak bennük. A korszak eseményei szolgálhattak a morális tanítás alátámasztására, illusztrálására. Éppen ez az az időszak, amikor az időtől és tértől független tanulságos példázatok (*exempla*) helyét átvették a korabeli történelemből vett elbeszélések. 1421 nyarán, John Paunteley gloucesteri szerzetes, teológiai doktor prédikációjában a szerencse forgandóságáról szólva hangsúlyozta, hogy bár tudna antik példázatokot is mondani, mégis

³² JB 234.

inkább egy igen aktuális eseményre, Clarence herceg néhány hónappal korábbi hirtelen halálára kíván utalni (az auktorokat azért, nyilván műveltsége fitogtatására, felsorolja). Említést tett az ország veszélyes helyzetéről is, majd számba vette az 1381 óta történt legjelentősebb lázadásokat, felkeléseket. A történelmi események bemutatásával az isteni gondviselés jóságát példázta, amely jó királyt adott az országnak, emellett azonban kijelentette, hogy a közösség boldogulása érdekében minden társadalmi rétegnek le kell győznie tipikus bűneit.³³ Richard testvér valamivel távolabbi, de hasonló érdeklődésre számot tartó eseményről értesítette hallgatóságát: „azt állította, hogy nemrég érkezett Szíriából és Jeruzsálemből, és ott számos zsidóval találkozott, akiket kikérdezett, és azok azt mondták neki, hogy megszületett a Messiás, az a Messiás, aki majd visszaszerzi az örökséget, vagyis az ígért földjét... a Szentírás szerint pedig ez a Messiás az Antikrisztus.” A következő évre pedig csodás történeteket ígért, „Vincent és Bernard testvérek”, vagyis Ferrei Szent Vince és Sienai Szent Bernardin apokalipszis-értelmezése alapján.³⁴ A már lezajlott és még várható események a világvége közeledtét jelezték, elérkezett tehát az idő, hogy a hallgatóság megtérjen bűnös életéből. A középkor végén rendkívül elterjedt apokaliptikus prédikációk általában erősen támaszkodtak az aktuális események értelmezésére, korabeli uralkodók, pápák tetteinek értékelésére, ezek voltak ugyanis azok a jelek, amelyek segítségével a régi próféciákat saját korukra tudták vonatkoztatni. Az egyházszakadás és az elhúzódó háborúskodás szereplőit megpróbálták az Antikrisztussal, az „utolsó császárral” vagy az „angyali pápával” azonosítani – természetesen mindenki

³³ Roy M. Haines: „Our master mariner, our sovereign lord”: A contemporary preacher’s view of king Henry V. *Medieval Studies*, 1976, 85–96. A prédikáció szövege 87–96. (Bodleian Library MS 649. no 25.)

³⁴ JB 235.

a maga pártállása szerint, a próféciákat politikai fegyverként is használva.³⁵

Máskor az aktuális események nem illusztrációként kerültek bele a prédikációba, hanem saját jogukon – a prédikátorok gyakran reflektáltak, könnyen észrevehető vagy nagyon finom utalások révén, a kortársaikat foglalkoztató fontos társadalmi, politikai problémákra. A bibliai vagy antik idézetek olyan helyzetekre utaltak, amelyeket a mai olvasó nem, a középkori, tájékozottabb hallgatóság viszont feltehetően megértett. Az egyes szentbeszédek nagyon konkrét kontextusba illesztett vizsgálata segíthet rábukkanni a rejtett utalásokra.

Londonban, a katedrális melletti temetőben felállított Szent Pál-kereszt már évszázadok óta városi gyűlések helyszínül szolgált. Az egyházi év jeles napjain itt elhangzó prédikációk mindig nagy nyilvánosságot kaptak, klerikusokból és laikusokból összetevődő hallgatósága pedig feltehetően az átlagosnál nagyobb érdeklődésű és tájékozottságú lehetett. 1388. február elején Thomas Wimbledon tartott szentbeszédet a keresztnél, és az egyes társadalmi csoportok jellegzetes hibáiról, valamint az Isten által rájuk rótt feladatokról beszélt. A világi hatalmasok bűneiről szólva kitért a zsarnokokra is, példaképpen pedig az ifjú Rehoboám király esetét hozta fel, aki bölcs tanácsadói helyett fiatal barátai véleményére támaszkodott, ezért a nép fellázadt ellene. A példázat különösen akkor találó, ha tudjuk, hogy néhány nappal a prédikáció elhangzása előtt ült össze a Kegyetlen (*Merciless*) Parlament, amely a 21 éves II. Richard királyt ifjú kegyenceinek eltávolítására, sőt kivégzésére kényszerítette. A prédikátor által a Rehoboám barátaira használt kifejezésnek (*pleiferen*) homoszexualitásra utaló jelentése is van, a vájt fülű hallgatóság tehát nem csupán az éppen megkezdődött parlament esetle-

³⁵ Roberto Rusconi: *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*. Roma, 1999, Viella; Niccoli: *Prophecy and people*, i. m.; Colette Beaune: *Perceforet et Merlin*, i. m.

ges végkifejletéről kaphatott információt, hanem II. Richard kegyenceinek életviteléről is elgondolkodhatott.³⁶

Párizsban a királyi udvarban elhangzó prédikációk bővelkedtek hasonló – vagy kevésbé rejtett – utalásokban. 1405-ben Jacques le Grand Ágoston-rendi szerzetes a mennybe-menetel ünnepére meghívást kapott, hogy beszéljen a királyné, Bajor Izabella és udvartarása előtt. Prédikációja hatalmas botrányt kavart, mert a szerzetes hangot adott az ebben az időben elterjedt pletykáknak, amelyek a királyné és Orléans-i Lajos költekezéséről, léha életviteléről szóltak. Az így kivívott kétes hírnév azonban felkeltette a király érdeklődését, így a szerzetes pünkösdkor már VI. Károly előtt beszélhetett az ország siralmas állapotáról.³⁷ Ugyanezen év novemberében Jean Gerson, az egyetem kancellárja szintén prédikációt tartott a királyi udvar előtt, témájául a hatásos „Vivat rex, vivat rex, vivat rex” felkiáltást választotta, és a közös figyelembevételére, az udvari erkölcsök reformjára, az egyházszakadás megszüntetésére, valamint az egyetem kiváltságainak megtartására buzdított. Bár a jelen levő hatalmasok nem követték tanácsait, a beszéd számos másolatban elterjedt, és rendkívüli ismertségre tett szert.³⁸

1410-ben Renaud de la Marche, a mathurinus szerzetesek magisztere szintén az ország helytelen kormányzatáról beszélt, amit ő a rossz tanácsadók hatásának tulajdonított, majd arra utalt, hogy valószínűleg árulók vannak a királyságban.³⁹ Nem tudjuk, mennyire nyíltan fogalmazta meg vádjait Renaud de la Marche, de forrásunk arra enged következtet-

³⁶ Horner: *Preachers at Paul's Cross*, i. m.

³⁷ Juvénal 435; RSD III, 269–275.

³⁸ Juvénal 437; RSD III, 347. Gerson nevéhez több hasonló témájú udvari prédikáció fűzhető, például a valamikor 1400 körül, karácsonykor tartott „Gloria in altissimis Deo” című, amely a kincstár kifosztását, az adóterheket, a megosztottságot, a háborúskodást és a királyi palotában is gyakorolt babonás mágikus szertartásokat ostromozza. Lásd *Six sermons français inédits de Jean Gerson*. Éd. Louis Mourin. Paris, 1946, Vrin.

³⁹ JB 9.

ni, hogy mind hallgatósága, mind az egyetemen oktató Párizsi Polgár megértették célzását: az armagnac pártra gondolt, amely néhány hónappal azelőtt jött létre az apjuk halála miatt bosszúszomjas Orléans hercegek és az őket támogató főurak között létrehozott szövetség (gieni liga) által.⁴⁰

A prédikációs forma, az egyházi ünnep minden esetben alkalmat teremtett a kormányzat működésére vonatkozó kritika megfogalmazására. A prédikátorok saját maguk vagy anyaintézményük véleményének adtak hangot, ez a vélemény azonban természetesen gyakran kapcsolódott egyik vagy másik politikai csoport, polgárháborús párt szándékaihoz. Az egyházi diskurzus, az erkölcsi tanítás, mint hangoztatott cél, elfogadhatóvá, kimondhatóvá tette a hol keményebb, hol rejtettebb bírálatot, a szentbeszéd így válhatott a politikai vita fórumává.⁴¹

Bizonyos esetekben a politikai csoportokhoz való kapcsolódás teljesen nyilvánvalóvá vált: 1413 tavaszán Eustache de Pavilly és Jean Courtecuisse úgy intézték beszédüket a királyi udvarhoz, mint Párizs városának és az egyetemnek vagy a reformrendeletet előkészítő bizottságnak a szószólói.⁴² A prédikációs forma ellenére ezek a felszólalások már semmiféle kapcsolatban nem voltak az egyházi évkörrel vagy a vallással, kizárólag az aktuális események indokolták elhangzásukat.

⁴⁰ Guenéc: *Un meurtre, une société*, i. m. 225.

⁴¹ Lásd Jacques Krynen: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Age (1380–1440). Étude de la littérature politique du temps*. Picard, 1981, Paris, a szerző igen sok prédikációt elemez; Nirit Ben – Aryeh Debby: Political views in the preaching of Giovanni Dominici in Renaissance Florence, 1400–1406. *Renaissance Quarterly*, 55, 2002/1, 19–48. Hervé Martin 262 krónikában vagy városi számadáskönyvben említett, ismert témájú prédikációt vizsgált meg 1350 és 1520 között. Ezek közül 33 szentbeszéd foglalkozott háborús vagy politikai jellegű eseménnyel. Martin: *Le métier de prédicateur*, i. m. 550–551.

⁴² RSD V, 41, 53. Courtecuisse beszéde fenn is maradt: „Bonum michi”. Giuseppe Di Stefano: *L'oeuvre oratoire française de Jean Courtecuisse*. Torino, 1969, 319–333.

Ezzel egy időben azonban hasonló törekvések figyelhetők meg a másik oldal, a központi hatalom részéről is. Háborús események, békekötések, politikai ellenfelek megbélyegzése, a király egészségi állapotának hullámozása mind olyan történések voltak, amelyek kapcsán a királyság az egyházi intézmények, a prédikátorok segítségét kérte.⁴³

1411. november 13-án egy ferences szerzetes királyi parancsra az „egész nép előtt megátkozta és kiátkozással sújtotta az armagnacok egész bandáját, segítőiket és támogatóikat, és az átkozott bandához tartozó minden nagyurat név szerint is megemlítették”.⁴⁴ Ezt az ünnepélyes kiátkozást minden párizsi templomban megismételték több vasárnapon keresztül, és érvényben maradt egészen 1412 augusztusáig, amikor a király a lázadók ellen vezetett hadjáratot követően kibékült velük. Ekkor egy királyi levél érkezett a parlamenthez az auxerre-i béketárgyalásokról, amelyben elrendelte, hogy három héten belül szűnjön meg a kiátkozás érvénye.⁴⁵ Ez az egyszerű visszavonás azonban valószínűleg nem tudta ellensúlyozni a több héten át harangzúgás mellett elismételt kiátkozások szégyenét. Ezért történhetett, hogy 1413 szeptemberében az alig egy hónapja hatalomra jutott armagnac párt királyi levélben visszavonatta az 1411. októberi rendeleteket, és vele együtt a kihirdetett vádakat, a kiközösítést és a törvényen kívül helyezést. A visszavonó rendelet kihirdetési záradékában részletesen felsorolják, hogy ünnepélyes, trombitaszóval kísért kikiáltás, valamint prelátusok és szentbeszédben járatos prédikátorok beszédei által kell nyilvánosságra hozni az irat tartalmát – vagyis ugyanolyan formában, amint a megcáfolni kívánt vádakat elterjesz-

⁴³ Mivel a hadi eseményeket követő prédikációk gyakran kapcsolódtak össze körmenetekkel, ezt az „információs ceremóniát” külön fogjuk elemezni.

⁴⁴ JB 16–17.

⁴⁵ Baye II, 81.

tették alig két évvel azelőtt.⁴⁶ A korszak naplói nem számolnak be a rendelet megvalósításáról, így ha meg is tartották a visszavonást kihirdető prédikációkat, nem keltettek akkora hatást, mint a kiátkozások.

A burgundi herceg politikai indíttatású kiátkozását 1417 novemberében szintén visszavonás követte egy évvel később. 1417 őszén a Párizsban hatalmon levő armagnac kormányzat prédikációsorozatot rendelt el Félelemnélküli János ellen, amelyben azt hirdették ki: „jól tudják, hogy valójában Franciaország királya akar lenni, és hogy miatta és az ő tanácsa által vannak az angolok Normandiában”.⁴⁷ November 23-án pedig Gérard de Montaigu párizsi püspök kiátkozta a burgundi herceget és minden támogatóját. Alig fél év múlva azonban ismét fordult a kocka, Párizsban a burgundiak szerezték meg a hatalmat, most rajtuk volt a sor, hogy visszavonják a herceget ért megszegycnítést. A ceremóniáról részletesen beszámol Clément de Fauquembergue, a parlament írnoka: 1418. november 3-án nagy tömeg gyűlt össze a Notre-Dame székesegyház előtti téren, és Pierre-aux-Bocufs ferences szerzetes, a királyné gyóntatója prédikációt tartott, majd felolvasta a párizsi püspök levelét, amely tartalmazta a kiátkozás visszavonását. Fauquembergue többször is hangsúlyozza, hogy az egy évvel korábbi kihirdetés és a visszavonás hasonló körülmények között, hasonló ünnepélyességgel (*cum pari solempnitate*) történt, még a hallgatóság számára felállított állványokat is ugyanúgy szőnyegekkel és kárpitokkal díszítették mindkét esetben. A parlamenti írnok párhuzamot vont az 1417–1418-as ceremóniák és az 1411-es prédikációsorozat között, majd rosszallóan megjegyezte, hogy ezek szerint minden egyes hatalomváltozást követően az egyháznak kellett szentesítenie a törvények újbóli megváltoztatását (*Et sic ab omni evo translato sacerdocio con-*

⁴⁶ ORF X, 167–170.

⁴⁷ JB 79.

tingebat legis fieri translacionem).⁴⁸ A világi hatalom megpróbálta kihasználni az egyház és a szentbeszéd tekintélyét, hogy saját igazságát elfogadtassa az alattvalókkal. A hatalom – és ezzel együtt az igazság is – azonban olyan gyorsan vándorolt új és új kezekbe, hogy a legitimációban szerepet vállaló egyházi csatornák is könnyen elveszíthették meggyőző erejüket.

Szintén konkrét, az egyháztól többé-kevésbé független alkalomhoz kötődtek az ítélet-végrehajtás során elhangzó szentbeszéddek. Az elítéltek gaztetteit általában kikiáltás útján hozták nyilvánosságra, ha azonban a pernek vagy az elítéltnak bármiféle köze is volt a klerikusokhoz, szentbeszédet tartottak. Így történt ez 1416-ban, amikor a párizsi kanonok, Nicolas d'Orgemont és társai bűnhődtek az általuk szervezett összeesküvés miatt. Szintén prédikációt tartottak Pierronne la Bretonne megégetése előtt, valamint Jeanne d'Arc roueni kivégzése után néhány héttel Párizsban.⁴⁹

Esetenként maga a kiprédikálás, a megszegényítés jelentette a büntetést. 1408-ban a XIII. Benedek által küldött kiközösítő bulla nagy botrányt kavart. A pápának való engedelmesség megtagadása (*sustractio obedientiae*) ellenére sokan nem voltak biztosak, vajon érvényes-e a királyra a pápai kiközösítés, vagy sem. A bizonytalanság viszont rendkívül veszedelmes volt, hiszen a király esetleges kiátkozása esetén az egész országot érintette volna az interdiktum – és ennek a gyanúnak még az árnyékát is igyekeztek elkerülni. Fel kellett tehát lépni mind a bulla, mind átadói ellen, erre pedig a legalkalmasabb eszköz a prédikáció volt. Május 21-én a Palais nagy galériái előtti belső udvaron világiakból és egyházi személyekből álló tömeg gyűlt össze, hercegek, érsekek, polgárok, szerzetesek, az egyetem tagjai, és meg-

⁴⁸ Fauquembergue I, 188–190.

⁴⁹ JB 259–260, 1430. szept. 3.

hallgatták Jean Courtecuisse teológiai magiszter prédikációját, amelyben bebizonyította, hogy XIII. Benedek bűnös az egyházszakadás fenntartásában, amelynek megoldásán a király és segítői dolgoznak, így az általa küldött bulla is bűnös és érvénytelen, és mint ilyen méltó a megsemmisítésre. A szépen felépített skolasztikus prédikációt a zsoltárból vett témára építette: „Gonoszsága visszahull saját fejére, álnoksága fejének tetejére.”⁵⁰ Három hónappal később még nagyobb nyilvánosság előtt zajlott a két pápai küldönc megszegyenyítése. Augusztus 20-án két kordén végighúzták őket a városon a Louvre börtönétől a Palais udvaráig. A két férfi hosszú tunikát viselt, amelyre ráfestették a bulla átadásának jelenetét, XIII. Benedek fejjel lefelé fordított címerével együtt. Fejükre papírmitrát tettek, erre nagy betűkkel gyalázkodó szavakat írtak, a menetet rengeteg trombitás kísérte. A kipellengérezést követő vasárnapon a Notre-Dame előtti téren, hatalmas közönség előtt Renaud de la Marche heves prédikációjában durva, esetenként obszcenitásba hajló szidalmakkal illette a bullát küldő XIII. Benedeket, amit a küldöncök egy magas állványról hallgattak végig.⁵¹

„...vallásos körmenetek...”

A körmenetek a prédikációhoz hasonlóan hozzátartoztak az egyház mindennapjaihoz. A liturgikus évben öt-hat fontosabb körmenetet tartottak a plébániákon, amelyek közé nem sokkal azelőtt, az 1360-as években került az úrnapi körmenet, Krisztus testének ünnepélyes körülhordozása.⁵² Az

⁵⁰ Bayc I, 230–232; Monstrelet I, 255; A. Coville: *Recherches sur Jean Courtecuisse et ses oeuvres oratoires. Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1904, 504. *Convertetur dolor ejus in caput ejus, et in verticem ipsius iniquitas ejus descendet.* Zsolt. 7, 17.

⁵¹ Bayc I, 235–236; Juvénal 447; RSD IV, 59.

⁵² Coulet: *Les entrées solennelles*, i. m.

1380–1390-es években jelentek meg és váltak egyre gyakoribbá a speciális körmenetek, amelyek nem a liturgikus év rendes ünnepeihez kapcsolódtak, hanem a monarchia és a helyi közösség fontos eseményeihez.⁵³ Az eleinte főleg válságos helyzetek által kiváltott (könyörgő) körmeneteket leggyakrabban az egyházzsakadás befejeződéséért, a király egészségéért, a királyság általános javáért, a király által vezetett hadjáratok szerencsés kimeneteléért, illetve a békéért tartották. Korszakunkban például szinte egyedül a körmenetek tájékoztattak VI. Károly egészségi állapotának változásairól. Erről ugyanis semmiféle hivatalos állásfoglalás nem jutott nyilvánosságra, a hálaadások és könyörgések viszont gyorsan reagáltak a király felgyógyulására, illetve mindig visszatérő rohamaira.⁵⁴ Másrészt, általánosabb szinten a körmenetek a modern állam megteremtésének segítői lettek azáltal, hogy szuggesztív erővel mutattak rá a király és az isteni gondviselés bensőséges kapcsolatára. A monarchia javának fő témája mellett azonban a körmenetek a politikai viszálykodások, a pártérdekek fegyvereivé is váltak, mint hatékony propagandaeszközök.⁵⁵

A 16. században a körmenet volt a hadi hírek elterjesztésének legfontosabb médiuma, valódi információs ceremónia. A Michèle Fogel által végzett kutatások rámutattak, hogy az ilyen célból elrendelt körmenetek az esemény konkrét részleteiről nem tájékoztatták a nézőseregletet, azok kizárólag a felvonulást elrendelő királyi levélben szerepeltek – ezt viszont csak a szervezők belső köre ismerte meg. A nagyközönségnek szánt legfontosabb üzenet a királyt védelmező isteni gondviselés működése volt, a körmenet azonban emellett – a benne részt vevő egyházi és világi testületek ren-

⁵³ Guenée: *Liturgie et politique*, i. m. 26.

⁵⁴ Bernard Guenée: *Le vœu de Charles VI. Essai sur la dévotion des rois de France aux XIIIe et XIVe siècles*. *Journal des Savants*, 1996, 67–135.

⁵⁵ Guenée: *Liturgie et politique*, i. m.

dezett menetével – a társadalmi rendet is szimbolizálta. A körmenetből és miséből álló ceremóniaegyüttes a hadi események valamennyi állomását nyomon követte a király hadba indulásától a veszélyes csatán keresztül a békekötésig, hátránya volt viszont, hogy ezek az ünnepek elvesztek az időjárás viszontagságai és a szorosan vett vallási élethez kötődő események (búcsúk, templomszentelések, engesztelés stb.) miatt megrendezett körmenetek tengerében. Az 1570-es évektől ezért fokozatosan a *Te Deum* vette át a hadi események megünneplésének és nyilvánosságra hozatalának feladatát.⁵⁶

Vajon már a 15. század elején is szerepet játszott a körmenet az információk városi szintű elterjesztésében? Bernard Guenée nem tér ki erre a kérdésre tanulmányában, pedig az egyik általa idézett forrás éppen az „ünnepélyes körmenetben kihirdetendő és prédikálandó témák és pontok” meg tárgyalásáról beszél,⁵⁷ talán azért nem, mert elsősorban a könyörgő körmenetekkel foglalkozik. Ezek ugyanis, bár valamilyen szinten utaltak már megtörtént eseményekre – a király még mindig beteg, a hadjárat még mindig tart, a békét még mindig nem kötötték meg –, elsősorban egy jövőbeli történésre koncentráltak. Megvalósításuk nem kötődött annyira az aktualitáshoz, időpontjukat jó előre meg lehetett tervezni, és rendszeressé is lehetett tenni, így előfordult, hogy körmeneteket tartottak minden vasárnap, vagy hetente háromszor (hétfő, szerda, péntek), vagy akár naponta is, mint például 1412 május–júliusában két és fél hónapon keresztül, amíg a király bourges-i hadjárata miatt távol volt Párizstól.⁵⁸

⁵⁶ Fogel: *Les cérémonies*, i. m. 133–140.

⁵⁷ Guenée: *Liturgie et politique*, i. m. 38. „...motivis et punctis advisatis pro puplicando et predicando in solemni processione”. Archives Nationales, LL 112, fol. 201.

⁵⁸ Chiffolleau: *Les processions parisiennes*, i. m. 37–76. Guenée: *Liturgie et politique*, i. m. 39.

Az 1410-es évektől egyre gyakoribbá váló hálaadó körmeneteket viszont sokkal erősebb szálak fűzték az éppen zajló történésekhez, láthatóan a lehető leggyorsabban követni próbálták a kiváltó eseményt – ez a körmenettípus tehát valószínűleg konkrétabb információkkal szolgálhatott, ennek módzatait, konkrét lezajlását azonban részletesen meg kell vizsgálni. Szerencsére sok adat maradt fenn párizsi forrásainkban, mivel a szervező egyházak mellett elsősorban a parlament testülete volt állandó résztvevője ezeknek a hálaadó körmeneteknek: mind Nicolas de Baye, mind Clément de Fauquembergue naplója megőrizte a nyomukat.

Az 1412. augusztus 22-én megkötött auxerre-i békéről az első tájékoztatás 27-én érkezett a parlamentbe a tárgyalásra kiküldött tanácsosok visszatérése után. A plébániákat a párizsi officiális és a Notre-Dame káptalan prépostja közreműködésével értesítették, hogy még aznap hálaadó *Te Deumot* mondjanak a város összes templomában. A körmenetet két nap múlva, augusztus 29-én rendezték meg, és Nicolas de Baye naplója alapján arra következtethetünk, hogy az itt elhangzott prédikációban alapvetően az addigi viszálykodások által okozott károkról és szenvedésekről beszéltek, amelyeknek ez a béke véget vetett – ha nem is olyan hosszú időre.⁵⁹ A békeszerződés hivatalos kikiáltására szeptember 12-én került sor. Hasonló sorozat figyelhető meg 1419 júliusában is: 11-én a Párizshoz közeli Pouillyban a burgundi herceg és Károly *dauphin* békét kötöttek. Másnapra az örömteli hír megérkezett Párizsba, ahol azon nyomban megkondították a harangokat, a templomokban *Te Deumot* mondtak, cste pedig örömtüzeket gyújtottak az utcákon. A körmeneteket másnap és harmadnap tartották, ám a hivatalos kihirdetéssel meg kellett várni a békekötést jóváhagyó királyi rendeletet és ennek ratifikálását a két herceg által, ami 20-án

⁵⁹ Baye II, 83–87.

történt meg.⁶⁰ Az egyházi hírcsatornák tehát jóval gyorsabban reagáltak, mint a békekötések hosszadalmas lezárását érthető módon megváró hivatalos kikiáltás: a párizsiak elsőként a templomokban és a prédikációk útján értesültek a korszak viszályai között legnagyobb örömet szerző békekötésekről.

Nem mindegyik körmenetnek volt ilyen könnyű a feladata: közölni a béke örömhírét az ujjongó tömeggel. A polgárháború gyors hatalomváltásai között a csaták végeredménye egyáltalán nem volt egyértelmű. Az 1413 augusztusában Párizst megszerző armagnac párt a következő év elején megpróbálta fegyverrel visszaszerezni a burgundi kézen maradt közeli városokat, köztük Soissons-t. A város 1414. május 21-én árulás következtében esett el, és a győztesek addig hallatlan mészárlást, fosztogatást, erőszakoskodást rendeztek a város lakosai között. A hír másnap reggel érkezett Párizsba, és még azon a napon ünnepélyes körmenet vonult át a városon, hogy hálát adjanak a győzelemért. A bejegyzés jellege alapján arra következtethetünk, hogy a parlamenti írnok, Nicolas de Baye beszámolójában a körmenet után elhangzó prédikáció szavai visszhangoztak, amikor a soissons-iak lázadásáról és engedetlenségéről, a királlyal szembeni hosszú ellenállásukról írt. A város bevételét pozitív eseményként beállító hivatalos üzenet mellett vagy inkább azzal szemben az informális csatornák elsősorban a győztesek által elkövetett gatzettekről beszéltek. A Párizsi Polgár szerint „azt mondják, hogy soha nem hallott még senki arról, hogy a szaracénok gonoszabb dolgokat műveltek volna, mint amiket tettek a sereg katonái abban a városban”.⁶¹ A nem hivatalos vélemény Baye naplójában is feltűnik, rögtön a körmenet leírása után a parlamenti írnok latinul megjegyzi: „és azt beszélük,

⁶⁰ Fauquembergue I, 306–308.

⁶¹ JB 53.

hogy ott számtalan büntényt követtek el”.⁶² Az egyházi ceremónia feladata tehát az volt, hogy az alapvetően burgundi szimpátiájú Párizsban elterjedő véleményeket ellensúlyozza, és valódi győzelemként mutassa be a történeteket.

A hálaadó körmenetek fénykora Párizsban az 1420–1425 közötti időszakra esik⁶³ – nem véletlen, hogy ebben a korszakban aratta győzelmeit az éppen kiépülő angol–burgundi kormányzat, amelyekről szorgalmasan küldte a hírleveleket a francia városoknak: a Franciaországban a lábát épphogy megvető V. Henrik majd fivére, Bedford hercege, a régens minden alkalmat megragadtak hatalmuk legitimálására és elfogadtatására.⁶⁴ Az esetek számbavételével, az átfedések gyakoriságát figyelembe véve nyilvánvalóvá válik a két kommunikációs forma közti szoros kapcsolat: a hírlevelekben érkezett információkat általában hálaadó körmenet során juttatták a lakosság tudomására. A körmenetek megszervezése, az ott részt vevő világi és egyházi testületek összehívása csak egy napot vett igénybe, a hír megérkezése utáni napon így már városszerte tudomást szerezhettek az örömteli vagy legalábbis örömtelinek bemutatott eseményről.⁶⁵ Az angol kormányzatnak nyilván valóban hatalmas megkönnyebbülést jelentett, hogy több mint hét hónapi ostrom után 1422 má-

⁶² Baye II, 185–186. „et ibi infinita facta sunt crimina, ut dicitur”. A parlamenti írnokok a latin nyelvet a napló során végig saját magánvéleményük kifejezésére használták.

⁶³ Ha az összes speciális körmenetet nézzük: Guy Llewelyn Thompson szerint a 15. századi körmenetek fele az 1418 és 1436 közötti 18 évben zajlott. Uő: *Le régime anglo-bourguignon à Paris: facteurs idéologiques*. In *La „France anglaise”*, i. m. 58.

⁶⁴ A körmenettel ünnepelt katonai események (Clément de Fauquembergue naplója alapján): 1420: Montereau bevétele, 1421: Saint-Riquier bevétele, 1422: Meaux város bevétele, majd Meaux fellegvárának bevétele, 1423: Meulan bevétele, Pont-sur-Seine bevétele, cravent-i csata, 1424: Crottoy bevétele, verneuil-i csata, 1425: Le Mans bevétele.

⁶⁵ Hasonló gyorsasággal szervezték a körmeneteket a 16–17. századi Párizsban is, a királyi rendeletet követő napon már készen is álltak a városi testületek az ünnepelésre. Fogel: *Les cérémonies*, i. m. 136.

jusában végre megadta a magát Meaux erődtítménye; az ezt követő körmenet végén tartott prédikáció jól kifejezte a sugalmazni kívánt érzéseket, mivel témájaként azt a mondatot választották: „Majd viszontlátlak titeket, és örülni fog a szívetek.” A prédikáció után pedig felolvasták a megadási szerződést is.⁶⁶ Az angol kormányzat örömét – legalábbis részben – sikerült elfogadtatni a párizsi lakossággal. A hivatalos ünnepeket általában többé-kevésbé spontán örömtűzek, utcai vigasságok kísérték.

A katonai események ritmusát követő, az évi átlagosan két hálaadó körmenet mellett ebben az időszakban is nagy számban szerveztek könyörgő meneteket, 1423 februárjában, Meulan ostroma alatt 10 napon keresztül munkaszünetet tartottak Párizsban, és a plébániák naponta vonultak ki körmenetben, a résztvevők pedig teljes búcsúban részesültek.⁶⁷ Ugyanígy könyörögtek 1422. július 8-ától augusztus 12-éig heti rendszerességgel V. Henrik egészségéért.⁶⁸ Eközben pedig nem merült feledésbe a király és a királyság javáért tartott általános célú körmenetek szokása sem. A lakosság gyakori összegyűjtése azt eredményezte, hogy az éppen érkező váratlan hírek szinte azonnal nyilvánosságra kerültek. 1421 szeptemberében egy általános könyörgő körmenet ideje alatt érkezett meg a városba a saint-riquier-i győzelem híre, amelyet azon nyomban kihirdettek a Notre-Dame-ban tartott prédikációban, nem mulasztva el kihasználni a véletlen propagandaalkalmat.⁶⁹ Ilyen körmeneti napon, 1421. április 4-én jutott el Párizsba a baugé-i angol vereség híre is, ebben az esetben azonban nem tudjuk, volt-e hatással a ceremónia az elterjedésre – lehetséges, hogy nem, hiszen negatív üzenetről volt szó.⁷⁰

⁶⁶ Fauquembergue II, 44–45.

⁶⁷ Fauquembergue II, 88–90.

⁶⁸ Fauquembergue II, 52–55.

⁶⁹ Fauquembergue II, 24.

⁷⁰ Fauquembergue II, 14.

Az 1425-ig tartó sikersorozat után nem találkozunk katonai győzelemért tartott körmenettel. 1426–1428 között nem tapasztalható látványos csökkenés a ceremóniák számában, ezek azonban a rendkívül kedvezőtlen időjárás, árvíz, hideg, esőzések miatt tartott könyörgő körmeneteket jelentettek csak. Ezután pedig drasztikusan csökkent az ünnepségek száma, forrásaink az ezt követő években alig egy-kettőt említenek. A passzivitásba süllyedő angol–burgundi kormányzat már nem tudta kihasználni a megelőző évek legfontosabb propagandaeszközét.

„...*iratok, levelek és írások*...”

A prédikációk és a körmenetek hatása érthető módon a párizsi egyházi intézmények közvetlen környékére, a városra és esetleg a közeli falvakra korlátozódott. A távolabbi célpontok, vidéki városok, idegen országok uralkodói felé irányuló írásos propagandatevékenység elsősorban az egyetemhez kötődött.

Az angol nemzet közgyűlési jegyzőkönyvei alapján feltárul, hogyan is keletkeztek az egyetem nevében szétküldött levelek. Az 1413-as armagnac hatalomátvétel minél szélesebb körű elfogadtatása, majd a burgundi herceg által 1414 januárjában a francia városoknak írt levelek (amelyekben azt állítja, hogy a királyt és a *dauphint* fogságban tartják, és ezért akar kiszabadításukra indulni) megcáfolása nagy terhet rótt a kormányzatra, amely valóságos levélhadjáratot indított 1413 augusztusa és 1414 februárja között az egyetem és a párizsi városi hatóságok támogatásával. Ezekben a hónapokban az egyetemi közgyűléseken több ízben jelentek meg a király és a *dauphin* küldöttei, akik előadták, mit kíván a kormányzat, esetenként bemutatták a király aktuális pátenst, ahogyan arról beszámolnak a közgyűlési jegyzőkönyvek. Ha volt írásos anyag is, az egyetem levelének ezt kellett kö-

vetnie (*conformes litteris regis*). Az egyetemnek ki kellett nyilvánítania (*ad manifestandum*), hogy jónak tartja a hatalom intézkedéseit, el kellett magyaráznia (*explicacione*) a megkötött békét, tanítania kellett a városi lakosságot (*ad instruendum civitates et populum*), illetve meg kellett győznie őket (*ad insinuandum*) a burgundi herceg leveleinek alaptalanságáról.⁷¹ A megszerkesztett leveleket esetenként az egyetem különböző fórumain felolvasták és elfogadtatták, így történt ez 1413. augusztus 17-én, ahol először az egyes nemzetek, majd az egész közgyűlés döntött a városoknak szánt írások tartalmáról.

A vidéki városoknak szánt írásos propaganda nem csak az egyetem monopóliuma volt, hiszen, amint láttuk, a párizsi városi hatóságok, a kereskedők elöljárója és a tanácsnokok is gyakran küldtek leveleket a nagypolitika ügyeiben. Előfordult, így például Noyonban 1413. augusztus 22-én, hogy a városlakók egyszerre vehették át az egyetem és Párizs városának propagandaleveleit. A noyoni városi levéltárban fennmaradt mindkét levél, az egyetemé augusztus 2-án keletkezett, Párizsé augusztus 16-án, ez utóbbi egy 12-ével keltezett királyi pátenst követ.⁷² Kihasználtam azt a ritka alkalmat, hogy ebben az esetben egy üzenetnek többféle megfogalmazása maradt fenn, hiszen ez lehetővé tette a különféle kibocsátókra jellemző közlési módok vizsgálatát. Bár a két – feltehetően egyszerre kézbesített – levél megírása között eltelt két hét meglehetősen sok fordulatot tartogatott, a mindkét levélben érintett időszak is rendkívül beszédes összehasonlítási alapul szolgál. Augusztus elsején érkezett meg Párizsba a Pontoise városában hetek óta tárgyaló két fél, a Párizst kezükben tartó burgundiak és az armagnacok között született

⁷¹ Auctarium, II, 156 (1413. aug. 17.), 162 (1414. jan. 21.), 164 (1414. febr. 1.), 165–166 (1414. febr. 9.).

⁷² Chartularium, IV, 259–261., Bourquclot: *Correspondance*, i. m. 65–69, az eredeti királyi levelet Monstrelet krónikája őrizte meg: Monstrelet II, 392–397.

megállapodás szövege (amelyet minden forrás következetesen *cedulaként* említ). Augusztus 2-án megkapta ennek másolatait a parlament, az egyetem, a számvevőszék, a székeskáptalan és a kereskedők előljárója, hogy véleményyt mondjanak a béketervezetről. A városi levél nagy részletességgel számol be a pontoise-i tárgyalás szereplőiről, helyszíneiről, a *cedula* Párizsba érkezéséről, elterjesztéséről és a róla alkotott véleményről, az egész szöveg rendkívül adatgazdag. Az egyetem levele ezzel szemben szinte teljes egészében az általánosságok szintjén mozog, a konkrét eseményeket olyan elvont fogalmak küzdelmeként ábrázolva, mint „béke”, „viszály”, „közjó”. A békétárgyalások eredményét teljes egészében az isteni kegyelem műveként mutatja be, amely „nem akarván elítélni az igazat a vétkessel együtt, megakadályozta kárhozatos szándékukat, elküldvén az egek-ből a földre az igen gyümölcsöző békét egy bizonyos meg egyezés által, amelyet szent, igaz és ésszerű cédulára jegyeztek fel”.⁷³ Hasonló törekvés érhető tetten egy 1410-es követutatisításban: az egyetem küldötteinek az volt a feladatuk, hogy hallgatóikat „indítsák és buzdítsák a békére a király és a királyság megbecsülése és haszna miatt, eközben azonban maradjanak az általánosságok szintjén, és ne süllyedjenek le az egyes tényekhez”.⁷⁴ Az egyetem által megfogalmazott levél jellegzetes stílusával hűen képviselte alkotói hitvallását, címzettjeinek a részletekbe menő, informatív hírek helyett értékeket, fennkölt célokat, egy (a valós helyzet állandó hullámlásával és kuszaságával szemben) tisztán fekete-fehér, jó vagy rossz elemekből álló világ képét közvetítette – mindig az éppen hatalmon levők szándékainak megfelelően kiosztva a fehér és fekete színeket.

⁷³ *Chartularium*, IV, 260.

⁷⁴ *Chartularium*, IV, 188–189. „*stando in terminis generalibus, non descendendo ad aliqua particularia*”.

⁷⁵ Le Roux de Lincy – Tisserand: *Paris et ses historiens*, i. m. 409.

Vizsgált korszakunk, amint láttuk, a prédikáció és a körmenetek egyik aranykora, ezen belül is megfigyelhetők azonban változások, vagy legalábbis hangsúlyeltolódások, elsősorban a világi hatalom szerepével kapcsolatban. A törésvonal az 1410-es évek közepénél húzódik: ez előtt az időpont előtt hangzott el valamennyi nagy reformprédikáció, az udvart és a kormányzatot ostromozó beszéd Jean Gerson, Renaud de la Marche, Jacques le Grand és más prédikátorok szájából⁷⁵ – a klerikusok saját véleményüknek adtak hangot, amely persze rendszerint csatlakozott az egyes hercegi pártok véleményéhez, a kezdeményezés, a megfogalmazás azonban az egyházi szónokok kezében maradt. Az 1410-es évek közepétől a klerikusok saját véleménynyilvánítása háttérbe szorult a pozícióit megerősíteni törekvő világi hatalom nyomása alatt. Az egyházi fórumok ezután, ha politikai témákat érintettek, alapvetően a hatalom üzenetét visszhangozták, a kormányzat által kiválasztott alkalmakon nyilatkoztak meg mind a hálaadó vagy könyörgő körmenetek, mind a rendeletben előírt prédikációk, mind a hatalom által diktált levelek útján. A klerikusok és intézményeik már a keresztény vallási gyakorlat alapján is jellegzetes kommunikátor szerepet töltöttek be, hiszen a szentségek kiszolgáltatása és a tanítás a laikusok felé forduló megnyilvánulások meg nem szűnő sorozatát jelentették. A világi hatalomnak nem volt más dolga, mint hogy ezt a kommunikátor szerepet kihasználja, saját céljaira. A 15. század elejére az egyháziak valamiféle közvetítő funkcióban léptek fel: az általuk továbbított üzenetek egy jelentős részének nem ők voltak a forrásai, csupán átadták, elterjesztették azokat.

„PÁRIZSBAN MINDENKI ERRŐL BESZÉLT”: AZ INFORMÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

Egy pánik tanulságai

1405-ben a trónörökös elrablásának esete hatalmas botrányt kavart: a két szemben álló hercegi csoport egymást vádolta felségsértéssel, csapatokat vontak össze Párizs körül, és a helyzet sokáig feszült maradt. Az orléans-i herceg és a királyné a városon kívülről, a burgundi herceg pedig Párizsból indított propaganda-hadjáratot: amint már láttuk, augusztus és szeptember folyamán egymást követték a tiltakozó nyilatkozatok, mindkét fél számos levelet küldött az egyetemnek, a párizsi parlamentnek és a vidéki városoknak; a leveleket nyilvánosan fel is olvasták. A burgundi herceg még körmeneteket és városi gyűléseket is szerveztetett, amelyeken az ő igazát hirdették.¹

A kisebb vagy nagyobb nyilvánosságot elérő hivatalos csatornák propagandája közepette Párizsban különféle pletykák terjedtek el arról, hogy Orléans-i Lajos megdézsmálta az államkincstárat, hogy feltett szándéka elrabolni a királyt, hogy pincékbe dobott fáklyákkal fel akarja gyújtani a várost, de mindenekelőtt attól tartottak, hogy fegyvereseivel betör, és vérengzést rendez a lakosok között.² Milyen hivatalos válasz érkezett ezekre a félelmekre? A királyi kikiáltó szeptember-

¹ Baye I, 139–140; RSD III, 311–315.

² RSD III, 333.

ben szinte minden héten kivonult a szokásos helyszínekre, és ott a közbiztonságot illető rendeleteket hirdetett ki, minden héten valami mást: először a városkapuk bezárásáról, majd az utcák éjszakai kivilágításáról, a pinceablakok betöméséről, a támadók előrehaladását megnehezítő láncok kifeszítéséről az utcákon keresztül, majd végül arról, hogy mindenki szerezzen be fegyvereket saját védelmére.³ Ezek a hivatalos megnyilvánulások, amelyek a kikiáltások bevett modellje szerint utasításokat adtak anélkül, hogy magyarázattal szolgáltak volna, nem jelentettek adekvát választ a felmerülő kérdésekre, ehelyett még inkább fokozták a párizsiak aggodalmait: attól tartottak, a kormányzat már tudja, hogy valamiféle veszély leselkedik a városra, de nem kívánja azt feltárni. A gyakorlati intézkedések még inkább ezt a képet erősítették: a városkapuk zárait lecserélték, több kaput befalaztak, néhány taktikai szempontból fontos helyen álló házat pedig egy éjjelen lebontottak.⁴ A város újonnan kinevezett katonai vezetőjétől, Berry hercegtől egy polgárokból álló küldöttség meg is kérdezte a nyugtalanító intézkedések jelentését, válaszként azonban ismét csak biztonsági utasításokat kaptak.⁵ Október 10-én a párizsiak félelmei általános pánikba torkollottak, „és senki sem tudta, miért; azt beszélték, hogy az orléans-i herceg már egész seregével a Saint-Antoine kapunál áll, de ebből semmi sem volt igaz”.⁶

Ebben az esetben a párizsiak számos propagandisztikus jellegű információt kaptak a nagypolitikáról, a pártok közti viszálykodásról, de nem tudtak meg semmi pontosat közvetlen környezetük helyzetéről – ezen a téren csak saját eszközeikre és hírforrásaikra hagyatkozhattak, ezekre támaszkodva kellett értelmezniük az egyre nyugtalanítóbbá

³ JB 2–3.

⁴ JB 1–2.

⁵ RSD III, 309.

⁶ JB 3; Juvénal 433.

váló hivatalos intézkedéseket és közléseket, hogy megtudják, mitől is kell tartaniuk.

Az eset egyáltalán nem egyedi. Gyakran előfordult, hogy a hivatalos tájékoztatás a propagandára fordított hatalmas erőfeszítések ellenére sem tudott, nem szándékozott felelni az alattvalók valamennyi kérdésére. Mi történhetett ekkor a városban, hogyan jutottak el a párizsiak az általános pánik kitöréséig? A választ a nem hivatalos hírcsatornák elemzése adja meg. A különféle világi vagy szellemi hatalommal bíró intézmények által kezdeményezett kommunikációs formák vizsgálata után tehát rá kell térnünk a híráramlás legszélesebb és legkevésbé dokumentált szeletére, az informális kommunikációra, amely elvileg magában foglalja a társadalom valamennyi tagja által észlelt és továbbadott információt. Mivel hétköznapisága és spontaneitása miatt csak elszórt utalásaink vannak róla, meg kell elégednünk a kommunikációhoz fűződő társadalmi gyakorlatok felvázolásával, sőt sok esetben csupán a kommunikációt lehetővé tevő, megkönnyítő vagy éppen kizáró tényezők áttekintésével, vagyis valamiféle közvetett vizsgálattal. Eddig használt forrásaink közül a krónikák és naplók megőrzik fontos szerepüket, ám az adminisztratív iratok helyét átveszik a mindennapi élet apró eseményeit rejtő kegyelemlevelek, amelyek töredékesen bár, de betöltik a hiányzó párizsi magánlevelezések által hagyott űrt.

Először a hírek Párizsba vezető lehetséges útjait tekintjük át, a középkori utazás általános feltételeinek, a Párizssal összeköttetésben álló földrajzi helyek, valamint a levelezés gyakorlatának elemzése révén. Ezután a városon mint zárt közösségen belüli híráramlás sajátosságait, helyszíneit, tematikáját, majd, kiemelt hangsúllyal, jellegzetes műfajait vizsgáljuk meg. Végső kérdésünk pedig az informális kommunikáció egész rendszeren belül betöltött speciális funkciójára, szerepére vonatkozik.

A hírek érkezése a városba

Az utazók és az információ

A hivatásos küldöncök, városok, uralkodók, egyházi intézmények futárai által végzett információszállítás csak töredékét képezte a Párizsba irányuló híráramlásnak. Mivel ebben az időszakban a hírek szinte csak az emberekkel együtt vándoroltak (kivételt képez a postagalambok vagy a különféle hang- és fényjelek alkalmazása), minden utazó nagy értékű információforrást jelentett a helyben maradó közösségeknek. A középkori utazás gyakorlatának feltárása, a mozgékony társadalmi csoportok beazonosítása, azoknak a helyszíneknek a feltérképezése, ahonnan utazók érkeztek Párizsba, ezért rendkívül fontos a város hírháztartásának megismeréséhez. A ténylegesen lezajlott beszélgetések tanulmányozása helyett az információátadás lehetőségeire, esetleges alkalmaira tudunk így rátapintani.

Utazókból pedig volt elegendő. A korábbi nézetekkel ellentétben a történettudomány manapság a középkor századait rendkívül mozgékony világnak tartja, ahol számos mobil, gyakran helyet változtató társadalmi csoporttal találkozunk.⁷ A sokféle jól ismert mozgatórugó (kereskedelem, zarándoklatok, hadjáratok, tanulás, követjárás) nem csupán a gazdagabbakat érintette. Még a leginkább földhözragadt társadalmi réteg, a népesség túlnyomó részét kitevő parasztság is rászánta magát vagy rákényszerült hosszabb-rövidebb utakra a szomszédos kegytemplomig, a legközelebbi városi piacig, elindultak ügyet intézni vagy pereskedni a föl-

⁷ Az utazásról lásd *Voyages et voyageurs au Moyen Age*. S.H.M.E.S. Publications de la Sorbonne, 1996; Labarge: *Medieval travellers*, i. m.; Norbert Ohler: *The Medieval traveller*. The Boydell Press, 1989. Az útleírásokról mint a középkori utazás értékes forrásairól lásd Jean Richard: *Les récits de voyage et de pèlerinages*. Brepols, Turnhout, 1996. (Typologie des sources du Moyen Age occidental 38.)

desúri kastélyba vagy a királyi hivatalnok székhelyére, munkát keresni távolabbi falvakba és városokba, vagy akár elmenekültek a pusztító katonaság elől. Sokan végleg elhagyták szülőfalujukat, hogy máshol telepedjenek meg, így (a városi lakossághoz teljesen hasonlóan) a falvak lakói is gyorsan kicserélődtek, egy-két generáció elteltével teljesen más családok népesítették be az adott településeket.⁸ Robert Mandrou a 16. század kapcsán, amelyet feltehetően vonatkoztathatunk a száz évvel korábbi viszonyokra is, egyenesen „nomadizmusról” beszél, amelynek keretében „diákok, parasztok, kézművesek, zarándokok, katonák és főként a retgett csavargók... éveken át utazva végigjárták egész Európát”.⁹ Az általánosan nagy földrajzi mobilitás mellett ezenfelül nyilvánvalóan voltak olyan foglalkozások, amelyek különösen sok helyváltoztatást igényeltek.

A százéves háború csakúgy, mint a polgárháborús viszályok természetesen sok fegyverest mozgásba lendítettek, ám kétséges, hogy a párizsiak szívesen szóba elegyedtek volna a katonákkal. A breton, gaszkon, skót, angol, flamand zsoldosok a városiak szemében mindig a pusztítást, a létbizonytalanságot jelentették, ráadásul nagy részükkel nem is beszéltek közös nyelvet.¹⁰ Hiába tudjuk tehát, hogy a kegyelemlevelek tanúsága szerint a városban állomásozó zsoldosok megfordultak a kocsmákban, vagy beszállásolták őket a polgárok

⁸ A parasztság helyváltoztatásaihoz lásd például Le Roy Ladurie: *Montaillou*, i. m. (kereskedelem, menekülés az inkvizíció elől, munkavállalás stb.); Georges Duby – Andrée Duby: *Jeanne d'Arc pereit*. Budapest, 1986, Európa (zarándoklat, menekülés, rokonlátogatás stb.); Histoire de la France rurale. Tome II. L'âge classique des paysans 1340–1789. Hugues Neveux – Jean Jacquart – Emmanuel Le Roy Ladurie. Paris, 1975, Seuil; Alan Macfarlane: *Az angol individualizmus eredete*. Budapest, 1993, Századvég–Hajnal István Kör, 210–211.

⁹ Robert Mandrou: *Introduction à la France moderne (1500–1640). Essai de psychologie historique*. Paris, 1961, 299–300.

¹⁰ A Párizsi Polgár az 1431-es királyi ünnepségek kudarcát az angolok és franciák közti nyelvi átjárás teljes hiányának tulajdonítja: „mi nem értjük az ő beszédüket, ők nem értenek minket”. JB 279.

házaiba, mint 1415 őszén¹¹ – s így kapcsolatba (gyakran konfliktusba) kerülhettek a helybéliekkel –, oldott, eszmecserére alkalmas viszonyról egyáltalán nem lehetett szó: a katonák foglalkozásuk, valamint a kommunikációs nehézségek miatt ezért feltehetően nem jelentettek értékes információforrást, csak bevonulásuk és városi jelenlétük, létszámuk utalt a politikai helyzet változásaira.

A polgárok soraiból kikerülő, alkalmyszerűen hadra fogott városi milícia tagjai viszont szívesen számoltak be kalandjaikról otthon maradt társaiknak. 1411-ben a Saint-Cloud hidat, 1418-ban Montlhéry városát, 1438-ban pedig Pontoise-t vették ostrom alá, míg 1429 egyik legnagyobb kalandja a „Heringek napja” volt, amikor az Orléans melletti angol táborba szállítottak élelmet a párizsiak, és útközben visszavertek egy erős armagnac támadást.¹² A Párizsi Polgár részletgazdag leírásait az eseményekről feltehetően a résztvevők lelkes beszámolóí alapján készítette; erre utal például a történetek hossza és a bennük rejlő élményszerű elemek (mint az ellenség gaszkon nyelvű kiáltozása).¹³ De erre engednek következtetni a történetekben tetten érhető visszatérő motívumok is. Naplóírónk minden alkalommal hangsúlyozza ugyanis a harcosok elszántságát, a (mellesleg igen gyakori) sikertelenséget pedig annak tulajdonítja, hogy a milícia nemesi vezetői megrémültek a polgárok harciasságától, és árulásuk miatt el akarták kerülni az egyébként biztos győzelmet és az ezt követő békét, ezért idő előtt hazavezényelték a csapatot. A mindössze 5-10-20 kilométeres, általában csekély

¹¹ Auguste Longnon: *Paris pendant la domination anglaise 1420–1436*. Paris, 1878, 137; JB 66. A katonaság és a városi lakosság kapcsolatáról Jean Favier: *Occupation ou connivence? Les Anglais à Paris (1420–1436)*. In *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Age. Mélanges en l'honneur de Philippe Contamine*. Textes réunis par Jacques Paviot et Jacques Verger. Paris, 2000, Presses de l'Université de Paris–Sorbonne, 239–260.

¹² JB 15, 111–112, 341, 230–233.

¹³ *Viras! Viras!* (Fordulj vissza!) ordítják a nekik állított csapdát észretevő gaszkon lovasok. JB 232.

harcászati jelentőségű hadjáratok a résztvevők számára fontos utazások voltak, az ott átélt események pedig kétségkívül remek beszédtemát szolgáltatottak, hiszen a párizsiak saját hőstetteikről és a kormányzat, a nemesség korrupszájáról, gyengeségéről mindig szívesen cseréltek eszmét.

Hívatásukból fakadóan egyes királyi hivatalnokoknak szintén gyakran kellett útra kelniük: a lovas poroszlók (*sergent à cheval*), a küldöncök (*messenger*), a lovászok (*écuyer, chevaucheur*) szállították vidékre a közigazgatási, igazságszolgáltatási, adózási rendeleteket, idézéseket, döntéseket, a helyi királyi tisztviselők, a *baillik* és az ügyvivők (*procureur*) pedig jelentéstétel, pereskedés, elszámolás miatt utaztak a fővárosba.¹⁴ Az általuk szállított levelek a hivatalos híráramlást tartották fenn, ám amikor ismerőseiknek elbeszélték az útközben tapasztaltakat, az informális kommunikáció csatornáit lendítették mozgásba. Mivel a király szolgálatában a döntési funkciót betöltő, helytartói szerepű *baillitól* egészen az alkalmanként fizetett gyalogos küldöncig sokféle társadalmi állású személy járta az utakat, az általuk hordozott információk is széles rétegekhez eljuthattak, kezdve a jómódú polgároktól, városi nemesektől egészen a párizsi csőcselékig.

A klerikusok közül a legszegényebbek meglehetősen gyakran változtatták tartózkodási helyüket, alkalmi megbízásokból, helyettesítésekéből, tanítóskodásból, írnoki munkákból tartották fenn magukat, bár ezt a vándorló életmódot az egyház elítélte és tiltotta. Javadalom azonban nem mindenkinek jutott, így az állandóan úton levő egyháziak (*vagi clerici*) létszáma meglehetősen magas volt. Az egyházi ranglétra másik végén a püspökök, apátok, bíborosok szintén gyakran kényszerültek utazgatásra, az egyházmegye ellenőrzése, a zsinati,

¹⁴ Alain Demurger: Les déplacements professionnels des agents du roi (vers 1380–vers 1410). In *Voyages et voyageurs*, i. m. 103–121; Cauchies: *Messageries*, i. m.

szinódusi részvétel, a királyi vagy pápai udvar felkeresése, a különféle politikai küldetések ugyanis mind ezzel jártak.¹⁵

Ugyancsak mozgékony réteget képeztek az egyetemi diákok, még akkor is, ha az egyetemi oktatás kereteinek rögzülése kevesebb teret engedett a tudásra vágyók vándorlásainak iskoláról iskolára.¹⁶ A szerzetesek utaztak talán a legkevesebbet az egyháziak közül, helyváltoztatásaik lényegében a rend különféle házai közötti mozgásra korlátozódtak.¹⁷ Kivételt a koldulórendi szerzetesek jelentettek, akiknek rendszeres prédikáló körútjai a meglátogatott közösségek lelki épülése mellett világi hírek továbbadását is elősegítették mind az utazó klerikusok helyben maradó társai, mind a laikus közönség, a hallgatóság és a városi hatóságok felé. 1419-ben a chalons-sur-marne-i tanácsstagok azzal a feltétellel engedélyezték a koldulórendiek évi rendes prédikáló és adománygyűjtő körútját, hogy a szerzetesek kötelesek „beszámolni mindarról, amit hallanak út közben, és veszélyes lehet a város biztonságára”.¹⁸

Állandó helyváltoztatásra kényszerült az iparosok, bér munkások nagy része is. A mesterlegények képzésébe szokás szerint (bár még nem kötelezően) illeszkedő vándorlás, a több száz kilométeres *Tour de France* több évig tarthatott. Sokaknak ezután sem sikerült végleg letelepedni, hanem a szűkös munkaerő-piaci lehetőségek miatt további keresésre kényszerült. Útközben tapasztalatokat és ismereteket szereztek, és gyakran sodródtak a kriminalitás felé apróbb alkalmi lopások, bűnbándákhoz csatlakozás révén.¹⁹

¹⁵ Labarge: *Medieval travellers*, i. m. Peripatetic ecclesiastics című fejezet.

¹⁶ Norbert Ohler: *The Medieval traveller*, i. m. 221–229.

¹⁷ Egy korábbi példára lásd Jean-Loup Lemaître: *Les voyages d'un moine limousin au XIIIe siècle*. In *Voyages et voyageurs*, i. m. 123–129.

¹⁸ Idézi Martin: *Le métier de prédicateur*, i. m. 149; *Registre de délibérations du conseil de ville de Chalons-en-Champagne (1417–1421)*. Éd. Sylvette Guilbert. Chalons-en-Champagne, 2001, 109.

¹⁹ Bronislaw Geremek: *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Paris, 1976, Flammarion, 304–312.

A társadalom peremén élő koldusok és gonosztevők ugyanis, tevékenységük jellege miatt, kifejezetten mobil réteget képeztek, hasonlóan a kereskedőkhöz, akiknek szintén lételemük volt az utazás, akár árujukat kísérték, akár a messze országokban szétszórt fióközletek közti kapcsolatot tartották. A hosszú távú, hónapokig, tán évekig is eltartó nagy kereskedelmi körutazásoknál²⁰ talán még fontosabbak voltak a Párizst közvetlen vidékével és az ellátását biztosító île-de-france-i városokkal összekapcsoló rövid beszerzőutak. A kereskedők mellett a környező falvak lakói is napi-heti rendszerességgel jártak be a városba eladni terményeiket. A legmostohább körülmények között is útra kelő kalmárok szolgáltatták valószínűleg a városfalak védelmében megbújó párizsiak számára, az élelmiszer és a tűzifa mellett, a külvilágról szóló információk jelentős hányadát. A Párizsi Polgár több ízben hivatkozik a kereskedők tapasztalataira az úton járókat sanyargató katonák, martalócok gaztetteinek leírásakor. 1417-ben a Normandiából Párizsba érkező kereskedők mind az angolok, mind a burgundiak és az armagnacok bánásmódját megismerték, ugyanis egymás után mindhárom hadviselő fél fogságába estek, és váltságdíjat kellett fizetniük szabadulásuk fejében. Viszontagságaikról beszámolhattak üzletfeleiknek, vevőiknek, talán még a város vezetésének is. A Párizsi Polgár leírása alapján valamiféle kötelező jelentésre is következtethetünk, mivel a kereskedők „eskü alatt vallot-

²⁰ Ilyen hosszú utakra indulhattak gazdag kereskedők, mint például Jaquet de Stanford, aki Párizsból kiindulva Genf érintésével Lombardián, Piemonton, Dél-Franciaországon áthaladva ért Bretagne-ba, ahol elhalálozott. Az örökséget megmenteni szándékozó fivére visszafelé haladt bátyja útján, majd hosszú vándorlás után Burgundián keresztül tért vissza Párizsba. Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 287–288. Kevésbé vagy nos társaik néhány *livre*-nyi nyereségért hatalmas távolságokat tettek meg, mint Jehan Olmier, aki egész Franciaországon keresztül német területekig utazott az 1440-es években (kegyelemlevelét közli René Germain: *Déplacements temporaires et déplacements définitifs dans le centre de la France aux XIVe et XVe siècles*. In *Voyages et voyageurs*, i. m. 53–61).

ták és állították”, hogy a három fél közül a legemberségesebbek az angolok, a legkegyetlenebbek pedig a Párizsban kormányzó armagnacok voltak.²¹ Az utazó kereskedők és a hírszállítás képe olyannyira egybeforrt, hogy mindenki tőlük várt híreket: 1415-ben egy Rouenből Amiens felé utazó sajt-kereskedő csoportot többen is megszólítottak útközben („Van-e valami újság?”), míg végül egy túlzottan erőszakos kérdezősködő fegyverrel támadt rájuk, mert nem elégedett meg a neki átadott információkkal.²²

A százéves háború a katonák mellett az otthonukat, városukat elveszített menekültek tömegeit vetette Franciaország útjaira. Egyesek kisebb csoportokban, családonként érkeztek, és párizsi ismerőseik segítségére vagy a nagyváros szélesebb körű lehetőségeire számítottak. A közeli falvak lakói gyakran csupán a közvetlen veszély, az ellenséges csapatok áthaladásának idejére húzódtak a városfalak védelmébe. Ezek a migrációk mind megszokottá válhattak a párizsiak számára a polgárháború nyílt fellángolásai, valamint az angol előretörés idején. Nagy megrendülést okozott azonban a tömeges menekülés. 1419. július 31-én hajnalban az angolok észrevétlenül bejutottak a Párizstól alig 25 kilométerre fekvő Pontoise városába az egyik kapun keresztül. A város védelmét azonnal feladó katonaság, valamint több ezer, álmából felriasztott lakos az átellenben fekvő kaput kitörve menekült Párizs felé, ahova délelőtt 10 óra felé érkeztek meg az első csoportok. „Megállították őket a kapunál, és megkérdezték tőlük, miféle szerencsétlenség miatt érte őket a baj, erre ők hangosan zokogni kezdtek: »Pontoise-ból jövünk, amelyet ennek a napnak a reggelén vettek be az angolok, majd ezután mindenkit lekaszáboltak, megsebesítettek, akit az útjukban találtak, és

²¹ JB 83. „ils par leurs seremenz juroient et affirmoient”.

²² Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. II, 146–149. A túlzottan követelődző útitársat megölték, ezért kérték a kegyelemlevelet 1415 novemberében.

bizony elégedett lehet, aki megmenekült a kezükből, mert kegyetlenebbek a keresztényekkel, mint bármelyik szaracén.« Párizs és a Lendit vásár között három-négyszázat is láthattak az arra járók, ott ültek, nagy fájdalomukat panaszták, és azt, mekkora értéket, mennyi barátot vesztek el aznap. És az egész rákövetkező héten érkeztek még egymás után, ki Pontoise-ból, ki a környező falvakból, és nagy csoportokban kószáltak Párizsban teljesen kétségbeesetten.”²³ Az eset nagy megrökönyödést keltett, egyrészt az aktualitás és az érintettség miatt: néhány órával a történetek után a párizsiak fizikailag szembesültek az angol előretörés eredményességével, amely természetesen Párizst is fenyegette. Másrészt az eddigi közvetett beszámolók, a vereségek említését óvatosan kerülő hivatalos tájékoztatások helyett most a szenvedő alanyok szóltak hozzájuk minden utcasarkon, és elbeszéléseik nyilvánvalóan tartalmzták a személyes élmény túlfűtöttségét is. Emellett nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a menekülők történeteit nyilvánvalóan erőteljesen formálta, ahogy azt Georges Lefebvre megállapítja, az önigazolás vágya is, azaz hogy a veszély nagyságának hangsúlyozásával magyarázzák saját, akár gyávának is tartható magatartásukat.²⁴

A társadalom valamennyi rétegéből kikerülő utazók, amint láttuk, többféle helyszínen, a nyílt utcán, piacokon, boltokban, magánházaknál és a kiemelkedő jelentőségű kocsmákban adhatták át tapasztalataikat a város falai közt meghúzóódó társaiknak. Fontos azonban a kötetlen társalgás színterei mellett megemlíteni a kapuk s az azt ellenőrző kapuőrök szerepét. Veszélyes időszakokban csak engedéllyel (*congé, passe porte*), bizonyos meghatározott időtartamra és célból lehetett elhagyni a várost, a visszatérőknek pedig be kellett számolniuk útvonalukról.²⁵ Más, kicsivel nyugalmasabb időszakokban

²³ JB 126–128.

²⁴ Lefebvre: *La Grande Peur*, i. m. 174–175.

²⁵ JB 319.

voltak olyan járókelők, utazók, akik (hála veszélytelennek ítélt úti céljuknak) formális ellenőrzés mellett vagy akár a nélkül juthattak át a kapukon. Egy 1430-as összeesküvés szervezői szerint az észrevétlen közlekedés legalkalmasabb módszere városon kívüli szőlejét meglátogató polgárnak vagy néhány fős csoportban utazó, zöldséget és élő állatot szállító angol katonának tettetni magukat.²⁶ Feltételezhető, hogy a szemmel láthatóan idegen, hosszú útról érkező belépőket ekkor is kikérdezték. Reimsben 1429-ben több biztonsági intézkedés között elrendelték, hogy idegenek csak a városkapitány engedélyével léphetnek be a városba, valamint minden kapuhoz küldtek egy előkelő (*notable*) polgárt, „hogy ő beszéljen az emberekkel” – talán a kapuőröket már nem találták alkalmasnak az utazók kikérdezéséhez, ezért a közösség vezető tagjaira bízták a városba érkező hírek begyűjtését?²⁷

A mobil társadalmi rétegek számbavétele világossá teszi, hogy az utazás, az utazók valamennyi városi csoport hírszerzési lehetőségeit befolyásolták: az állandó mozgásra kényszerülők saját tapasztalataik révén szereztek információkat, az otthon maradottak számára pedig, legyenek klerikusok vagy világiak, szegények vagy gazdagok, tisztességes polgárok vagy gyanús alakok, számos alkalom adódott, hogy világot látott, a város és környéke között ingázó emberektől szerezzenek tudomást a városfalakon kívül zajló közeli és távoli eseményekről.

Idegenek a városban

A Párizsban ideiglenesen vagy állandó jelleggel tartózkodó idegenek – átutazók, bevándorlók – származási helyének vizsgálata rámutat azokra a földrajzi pontokra, amelyekkel

²⁶ Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 306–307. Kegyelemlel 1430-ból.

²⁷ Guilbert: *Registre*, i. m. 125.

az utazgató emberek révén a városiak kapcsolatba kerülhettek. A párizsiak jelentős hányada nem a városban született, hanem a környező falvakból, távolabbi francia városokból vagy akár a francia király fennhatóságán kívül eső területekről vándoroltak be ide. Sokan talán minden hidat felégettek maguk mögött, gyakoribb volt azonban, hogy rokonaikkal, földijeikkel fennmaradtak a kapcsolataik, továbbra is figyelemmel kísérték otthoni üzleti ügyeiket, birtokaikat.

A legnagyobb párizsi bevándorló csoportot az itáliaiak képezték. A „lombardok” többnyire luccai kereskedők voltak, akik vagyonuk és jól irányított házassági stratégiájuk révén elismert és tökéletesen beilleszkedett tagjaivá váltak a város legfelsőbb rétegének. A luccai kereskedőházak másik üzleti célpontja Brügge volt, ahol szintén jelentős fiókcégeket működtettek, így a Lucca–Párizs–Brügge-háromszög végpontjai között emberek, áruk és hírek egyaránt bőségesen áramlottak.²⁸

A párizsi angol uralom idején Bedford régens és tanácsadói kíséretében több angol szolga, titkár és adminisztrációs feladatokat ellátó hivatalnok érkezett a városba, bár létszámuk meglehetősen alacsony maradt, mivel VI. Henrik kettős királysága Párizsban elsősorban a burgundiakra és a helyi támogatókra támaszkodott, még személyi vonatkozásban is. Ugyanez mondható el az angol katonaságról is, akik legfeljebb 100-150-en állomásoztak a város stratégiai pontjain.²⁹ Nem sokat tudunk a helyi lakosságról és az újonnan jöttek közötti kapcsolatokról, valamiféle véleménycsere azonban kialakulhatott köztük. A Párizsi Polgár egyetlen esetről számol be naplójában, 1434-ben, amikor az angol uralom alatt álló Normandiában néhány község milíciáját lemészárolták az

²⁸ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 62–65; Léon Mirot: *Études lucquoises. La colonie lucquoise à Paris du XIIIe au XVe siècle*. Paris, 1930.

²⁹ Az angol jelenlétről Párizsban Favier: *Occupation ou connivence?* i. m. Lásd még La „France anglaise” au Moyen Age (Actes du 111eme congrès national des sociétés savantes, Poitiers, 1986). Paris, 1988, C.T.H.S.

angol katonák. A téma kínos volt, hiszen mindkét fél elvileg ugyanazon az oldalon állt a háborúban. A kérdés még fél évvel a történetek után is elő-előkerült: a párizsiak inkább sajnálkoztak az eset fölött, „egyes angolok viszont azt mondták”, hogy a katonák nem követtek el bűnt.³⁰ A bejegyzés szófordulatai nem az angol kormányzat által kihirdetett hivatalos történetváltozatra, hanem inkább egy kötetlen társalgási helyzetre utalnak. Nyilvánvaló és érthető, hogy ebben az alkalmanként kialakuló eszmecserében mindkét fél sajátos nemzeti szempontjait képviselte.

A távolról érkezettek harmadik nagy csoportja a párizsi egyetem tagjaiból állt. A francia „nemzet” keretein belül találhatunk Itáliából, Spanyolországból vagy görög területről érkezetteket, az angol *natio* pedig befogadott angol, német, flamand, szláv, skandináv és magyar diákokat is,³¹ jóllehet a középkor végére a nemzeti egyetemek fellendülése és az egyházszakadás által létrehozott ellenségeskedés jócskán lecsökkentette a párizsi egyetem vonzáskörzetét.³² Mivel az egyetemi küldöncsolgálat rendszeresen működött, az ott-honi ügyekről alkalmanként hírt kapó diákok révén ezek a területek bekerülhettek a többi párizsi látókörébe is.

A királyság határain túlról érkezettek mellett rengeteg vidékről elvándorolt francia élt a 15. századi Párizsban.³³ A nemesség, a királyi hivatalnokok gyakran távoli területekről, a vidéki nagyvárosokból érkeztek csakúgy, mint a kereskedők, ez utóbbiak származási helyei azonban szűkebb földrajzi körben, legfeljebb 100 kilométer távolságban helyezkedtek el a várostól. A kézművesek és legénycik, valamint a bér munkás rétegek pedig legnagyobbbrészt egy még jobban körülhatárolt régióból, Párizs közvetlen szomszédságából ke-

³⁰ JB és 302.

³¹ Simone Roux: *La rive gauche des escoliers*, i. m. 14–15.

³² Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 76–77.

³³ Simone Roux: *Paris au Moyen Age*, i. m. 67–73.

rültek ki.³⁴ Mivel az egyetemi diákok többsége főként Normandiából, Pikárdiából, Flandriából, valamint az île-de-france-i régióból származott, elmondhatjuk, hogy a párizsi bevándorlás vonzáskörzetét alapvetően az északfrancia területek jelentették.

A párizsi bevándorlókat és szülőföldjüket összekötő kommunikációhoz hasonló kapocs létesült a város élelmiszer-elátását biztosító területek és a metropolisz között. Mivel Párizsba még a kenyeret is vidéki városokból, például a 60-70 kilométerre fekvő Chartres-ból szállították, alapvető fontosságú volt az utak biztonsága, a közlekedés és a kereskedelem működése. A hétköznapi fogyasztás alapanyagai egy 100-150 kilométer sugarú körön belülről érkeztek Párizsba. A szállítás jelentős részét a folyami hajózás oldotta meg, így a Szajna alsó folyása, tehát Normandia felől kapta Párizs a halat, sót, búzát, gyümölcsöket és szénát, a másik irányból, Burgundia és Champagne felől pedig a fát, bort és a sajtot.³⁵ A legvadabul dúló háborúskodás időszakának kivételével ezek a kereskedelmi kapcsolatok léteztek, a bátor (és haszonra vágyó) kalmárok fosztogató katonák és bezárt kapuk ellenére is útnak indultak, és áruikkal együtt a híreket is szállították.

A fenti állandó kapcsolatok mellett az egyszeri utazások is hozzájárultak Párizs hírellátásához. Nincs azonban olyan forrás, amelynek segítségével számba vehetnénk, honnan érkeztek a városba az idegenek, milyen területekről kaphattak informális híreket a párizsiak, csupán elszórt adataink vannak, amelyekben még ritkábban jelenik meg a létrejövő kapcsolatok jellege. A Párizsi Polgár naplójában felsorol néhány, ilyen vagy olyan okból nagy feltűnést keltő utazót, egy északi grófságból (Hainaut) érkezett briliáns labdajátékos nőt, a burgundi herceg nevében lándzsát törő portugál lova-

³⁴ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 62–63.

³⁵ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 285–295; Nicole Crossley-Holland: *Living and dining in medieval Paris. The household of a fourteenth-century knight*. Cardiff, 1996, University of Wales Press, 61–85.

gokat és egy zseniális fiatal spanyol klerikust, akit csodálatos tudása miatt a vele kapcsolatba került egyetemi doktorok rémülten az Antikrisztussal azonosítottak.³⁶ 1416-ban maga Luxemburgi Zsigmond „császár és Magyarország királya” érkezett a városba népes magyar és német kísérettel, melynek tagjai a hivatalos találkozó mellett Párizs látványosságait csodálták, és boltjait járták végig.³⁷ Alacsonyabb szintű diplomáciai látogatások más alkalommal is előfordultak, mint a kikiáltásból megismert 1000 angol küldött 1399-ben, vagy az 1414–15 folyamán több ízben is megjelenő szintén angliai főpapok és nemesek, akik az egyszerű katonáknál nagyobb eséllyel tudtak francia nyelven kapcsolatot létesíteni a helybeliekkel.³⁸ Sokat megtudunk az 1427-ben nagy feltűnést keltő cigánycsapatról, amelyik népe egész történelmét elmesélte a jóslásért vagy kíváncsiságból hozzájuk fordulóknak. A városon kívül letáborozott csoport azt állította, hogy Alsó-Egyiptomból érkeztek, és annak idején behódoltak az országot elfoglaló szaracénoknak, ezért a német-római császár és a lengyel király (*roi de Poullaine*) azt a büntetést rótták rájuk, hogy Rómába menjenek vezekelni. A pápa hétvényi vándorlást szabott ki rájuk, amelyből öt már letelt. A minden valószínűség szerint kitalált történet azt a célt szolgálta, hogy megindítsa és adakozásra készítse a közönséget, amely hatalmas tömegben vonult ki megbámulni az idegeneket. A Párizsi Polgár egyetemi oktató léteire szintén érdeklődött a varázslással és zsebmetszéssel is gyanúsított cigányok iránt: „És valóban három-négy alkalommal elmentem oda, hogy beszélgessek velük, de soha egyetlen dénárom sem tűnt el.

³⁶ JB 222, 56–59, 381–382.

³⁷ JB 69; Áldásy Antal: Rozgonyi István levele Párizsból 1416. március 14-éről. *Történelmi Tár*, 1902, 575–577; Csernus Sándor: Zsigmond és a Hunyadiak a középkori francia történetírásban. *Századok*, 1998/1, 47–126.

³⁸ Livre Vicil Rouge, AN Y2 fol. 111; JB 59; Léon Mirot: *Le procès de Jean Fusoris*, i. m.

És nem is láttam, hogy valakinek a tenyerét vizsgálták volna, de a nép mindenütt ezt állította róluk.”³⁹

Az Egyiptomról és Európa távolabbi területeiről mesélő idegenek meglehetősen kétes értékű információi jelentősen túlnyúltak a 15. századi párizsiak ismert világának határain. Hírek ugyanis általában meglehetősen szűk földrajzi körből érkeztek a városba. A Párizsi Polgár naplójában előforduló (szükszavúbb vagy részletgazdag), hírekhez kötődő helynevek vizsgálata lehetővé teszi egy konkrét párizsi lakos világának részletes felmérését.⁴⁰ A külföld meglehetősen kis szerepet játszik a naplóban: a pisai és bázeli zsinatok, a pápaság, a Szentföld és Itália egy-két alkalommal jelennek meg – ezek nyilvánvalóan a szerző egyházi ügyek iránti fokozott érdeklődését jelzik. Gyakran találkozunk a szaracénokkal a napló lapjain, azonban nem konkrét információk kapcsán: legtöbbször az írói eszköztár elemeként merülnek fel, mint a katonák kegyetlenségét taglaló hasonlatok második fele; hasonló a szerepük az egyházi diskurzusban is, a rabkiváltó trinitárius rend (Párizsban mathurinusok) alamizsnagyűjtő prédikációjában a szultán toposzszerű alakja csupán mint a keresztény foglyok sanyargatója jelenik meg.⁴¹ A mohamedán világ, Nikápoly és Várna a korszakot körbeölelő katasztrofái ellenére egy minden aktualitást nélkülöző mítoszként szerepel a Párizsi Polgár gondolkodásában. Különös, és feltehetően nem tükrözi a hírek elérhetőségének tényleges fokát, hogy Anglia, az ősellenségből egy-két évtizedre testvérré váló ország belső története egyáltalán nem kap helyet

³⁹ JB 219–221.

⁴⁰ A párizsiak által ismert és bejárt világra utalhatnak még a Szajna medrében talált beazonosítható származási helyű zarándokjelenyek is, ám ezek inkább a vallásgyakorlat változásaira utalnak, és magának az utazásnak csupán egy szeletét jelentik. Denis Bruna: *La diffusion des enseignes de pèlerinage*. In *L'encadrement religieux des fidèles au Moyen Age*, i. m. 201–214.

⁴¹ JB 388.

a naplóban. Az egyetlen londoni hír Franciaországi Katalin és V. Henrik gyermekének születéséről tudósít.⁴² Sőt, a Párizsi Polgár megfigalmazásában ez a hír is franciává vált: „Item, most decemberben, a hónap ötödik napján a francia királylánynak (*filles de France*) Angliában egy Henrik nevű fia született” – a helyszín csupán mellékes tényezőként kerül a mondatba. Ugyanígy furcsa az itáliai és a németalföldi hírek, valamint a német területekről származó információk teljes hiánya a naplóban, amelyek a kereskedelmi és politikai kapcsolatok állandó fennállása miatt pedig érkezhettek a városba. A külföldi hírek rendkívül gyér felbukkanásai mellett a napló Franciaországa is csonka: a déli területek innen is teljes mértékben hiányoznak csakúgy, mint a bevándorlás és a kereskedelem térképéről. A hírek kapcsán említett helynevek három koncentrikus körbe rendeződnek: az információk egy 300 kilométer sugarú, Dijon, Poitiers, a Mont-Saint-Michel és Gent által kijelölt körön belülről érkeztek. Ezen belül egy 50-80 kilométer sugarú kör rajzolódik ki, ahonnan a hírek túlnyomó része származik – ezt a távolságot az átlagos utazók és küldöncök egy nap alatt tették meg.⁴³ A legbelső, 10-30 kilométer sugarú kör pedig azt a területet jelenti (Saint-Denis, Pontoise, Meaux, Corbeil és Compiègne városaival), amelyről a párizsiak nagy gyakorisággal, sűrűn kaptak információkat.

A naplóban feltüntetett földrajzi nevek nyilvánvalóan többszörös szűrőn mentek keresztül – egyes információk érkeztek ugyan a Párizsi Polgárhoz, de nem keltették fel az érdeklődését, másokat politikai okokból hagyott ki következetesen –, a fehér foltok azonban valószínűleg nem csupán ennek az akaratlagos elhagyásnak köszönhetők. Hiába volt tehát Párizs az ország legelső városa és a keresztény világ

⁴² JB 163.

⁴³ *L'Histoire et ses méthodes*. Ed. Charles Samaran. Paris, 1961, 111–113; Cauchies: *Messageries et messagers*, i. m. 310–311.

egyik központja, az itt megforduló utazók hiába szállították sokfelől a híreket, a város valóban ismert és folyamatosan szemmel tartott hátországa néhány órányi, legfeljebb egy-napi járóföldre korlátozódott.

A magánlevelezés gyakorlata

Az utakon nemcsak szóbeli hírek érkeztek a távoli – vagy egészen közeli – területekről, hanem írásban rögzítettek is. A hatalmi központok közötti jól szervezett kapcsolattartás mellett a középkorban a diplomáciai és a kereskedelmi levelezés képezte az állandóan fennálló összeköttetést a távoli vidékek között. Korszakunk emellett a francia humanizmus kezdeteinek is tanúja, amelynek tagjai, Nicolas de Clamanges, Jean Muret, Jean de Montreuil, valamint Gontier és Pierre Col királyok, hercegek, pápák titkáraiként a legnagyobb politikai központokból írtak egymásnak mívesen kidolgozott leveleket.⁴⁴ A levelezés szempontjából az itáliai városok, Firenze, Velence és Róma voltak a legjelentősebb hírcsomópontok: rendszeresen érkeztek és indultak levelek kereskedő és üzlettársa, követ és ura vagy a pápai udvarba küldött prokurátor és megbízói között. Ezek a levelek általában rengeteg mellékesen szerzett információt tartalmaztak, amelyek nem kapcsolódtak az üzlethez vagy a diplomáciához, írójuk mégis fontosnak tartotta továbbítani őket mint afféle színes híreket a nagyvilágból.⁴⁵ Ennek a rendszeres le-

⁴⁴ Enzo Ornato: *Jean Muret et ses amis Nicolas de Clamanges et Jean de Montreuil*. Geneve, 1969, Droz; A. Coville: *Gontier et Pierre Col et l'humanisme en France*. Paris, 1934.

⁴⁵ Ilyen leveleket vizsgál például Doumerc: „*Par Dieu écrivez plus souvent*”, i. m.; Hayez: *La gestion d'une relation épistolaire*, i. m.; Philippe Contamine: *Signe, miracle, merveille. Réactions contemporaines au phénomène Jeanne d'Arc*. In *Miracles, prodiges et merveilles au Moyen Age*. Paris, 1995, 227–240.

vélváltásnak a csatornáit is ki lehetett használni, ha valaki üzenetet akart küldeni vagy információt szerezni a távoli eseményekről. A kereskedői, diplomáciai levélcsomagokba kívülálló üzenetei is bekerülhettek, a távolról érkező leveleket pedig sohasem csak a címzett olvasta el, hanem tartalma az érdeklődők számára is elérhetővé vált. Antonio Morosini a 15. század elején számos városában élő kereskedő levelezéséből emelt át anyagot krónikájába, és ezt a módszert alkalmazta Marino Sanudo is, aki rengeteg Velencébe érkező diplomáciai és kereskedelmi levelezésbe nyert betekintést gigantikus méretű naplójának megírása közben.⁴⁶

Nem mindenki volt azonban ilyen kedvező helyzetben, nem mindenkinek a szomszédságában élt távoli fiókcégekkel dolgozó kereskedő, bár láttuk, Párizsban a luccaiak jelenléte könnyíthette meg a levélküldést. Állandó küldönc hiányában, vagyis a népesség legnagyobb része számára a földrajzi távolságok leküzdése így komoly problémát jelentett: kellett találni valakit, aki elvitte az üzenetet a távolabbi városban élő rokonnak vagy üzletfélnek. A fegyveres csoportok, katonai vezetők gyakran használtak hadifoglyokat az egymásnak szánt üzenetek közvetítésére. A foglyok maguk vagy rokonaik váltságdíjáért cserébe vállalták a levélhordást, mint 1412 májusában egy szegény paraszt felesége és egy öreg falusi, akik a párizsi parlamentnek adták át az orléans-i herceg leveleit.⁴⁷ A békés lakosság azonban nyilván más alkalmi küldöncöz folyamodott.

Sürgős esetben valószínűleg megfizettek egy szolgát vagy alkalmazottat, aki azonnal elindult a levéllel. A kegyelemlevelek tanúsága alapján azonban létezett egy másik fajta, sok-

⁴⁶ J. K. Hyde: *The Role of Diplomatic Correspondence and Reporting: News and Chronicles*. In uő: *Literacy and its Uses. Studies on Late Medieval Italy*. Manchester – New York, 1993, 217–261; G. Lefevre-Pontalis – L. Dorez: *Chronique d'Antonio Morosini*. I–IV. Paris, 1898–1902; Marino Sanudo: *I Diarii*. I–LVIII. Venezia, 1879–1903.

⁴⁷ Baye II, 66–67.

kal véletlenszerűbb csatorna is. Amikor valaki útnak indult, megkérdezte ismerőseit, nem akarnak-e üzenetet küldeni arra a vidékre, amerre utazott. Az ajánlat nem is kizárólag a közvetlen ismerősökre terjedt ki. Jean Michaut idős párizsi mészáros éppen a Notre-Dame előtti mészárszékében árulta a húst, amikor felkereste ismerőse, a Saint-Pierre de Gonesse-i plébános, és megkérdezte, nem akar-e üzenetet küldeni Tours-ban élő testvérének, mivel ismert egy fűszereslegényt a Saint-Denis utcából, aki éppen ebbe a városba készülődött. Mivel Michaut-nak valóban volt elintézni való ügye, elfogadta az ajánlatot. Egy-két nap múlva meg is jelent a fűszereslegény, akinek átadott egy jelentősebb összegről szóló adóslevelet, és egy szóbeli üzenetet a testvére számára. Fél év múlva érkezett vissza egy üzenet Tours-ból, amelyben az említett testvér üdvözlét küldte egy utazó közvetítésével.⁴⁸

Az alkalmi levélvivők nyilván a társadalom mozgékonyabb, gyakran utazó elemei közül kerültek ki, mint a kereskedők, a mesterlegények és a klerikusok, de forrásainkban főként ez utóbbiakkal találkozunk, elsősorban a titkos levelezések kapcsán – talán a klerikusok szabadabban mozoghattak az ellenséges területek között?⁴⁹ Nem csupán az összeesküvésekben, titkos kapcsolattartásban konkrét küldönci szerepet vállaló egyháziakról van azonban itt szó: az egyes esetek mellett rátapinthatunk egy a korszakban meggyökerezett sztereotípiára is, amely az utazgató egyháziakat a titkos információszállítással hozta kapcsolatba. Ez a képzet működött akkor is, amikor a megélhetést kereső, faluról falura utazó Nicole du Gardin testvért elfogták az armagnacok, és első dolguk az volt, hogy átkutassák, nem visz-e leveleket.⁵⁰

⁴⁸ Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 228. Kegyelemlevél 1425 októberéből.

⁴⁹ Geremek: *Les marginaux*, i. m. 173.

⁵⁰ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. II, 18–19. Kegyelemlevél 1422 júniusából.

Mindeddig levelekről beszéltünk, és a más területeken fennmaradt kereskedői, diplomáciai levelek valóban információban gazdag írások, amelyek önmagukban is megállják a helyüket. Az általunk felhasznált, közvetett forrásokban azonban a levelezés ennél összetettebb gyakorlatáról olvashatunk. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a középkori levelezésben az írott betű mellett változó nagyságú, de mindenképpen fontos szerepet játszott a szóbeliség is.⁵¹ Az üzenetek ugyanis korántsem egyetlen (kommunikációs értelemben vett) csatornán keresztül jutottak el a címzethez, hanem többön, amelyek egyszerre működtek, de más-más funkciókat töltöttek be. Egy 1423-as kegyelemlevélből kiderül, hogy Jeannette Bonfils-t egy ismerős asszony a házába hívta. Itt egy férfi várt rá, aki szóban átadta neki Jean Rontier üdvözlését. Elmondta, hogy Rontier szeretné feleségül venni Jeannette-t, és mindenét megosztaná vele. Az ezután átadott levelet Jeannette fel sem bontotta, feltehetően olvasni sem tudott, mivel pár órával később bekövetkezett elfogatása után a bíróságon úgy fogalmazott, hogy még nem *hallotta* és nem olvastatta fel a levelet senkivel.⁵² Vallomásából kiderült, hogy két éve már váltott üzenetet Rontier-val. Ekkor a férfi levelében üdvözölte és figyelmeztette a leányt, hogy tisztességesen éljen, a kézbesítő pedig azt is elmondta, hol lehet megtalálni Rontier-t. Jeannette Rontier komájával üzent vissza szerelmének: küldött neki egy kis színes, veretekkel díszített szövetdarabot, és megkérdezte, el akarja-e venni feleségül, mert ha igen, hozzámenne. Ebben az esetben, feltehetően az egyik fél analfabetizmusa miatt, a kommunikáció

⁵¹ E kettő közti átfedésekre lásd Clanchy: *From memory to written record*, i. m.

⁵² A csendes olvasás, hangos olvasás és felolvasás problematikájával foglalkozik Coleman: *Public Reading*, i. m.; és Saenger: *The Space between Words*, i. m. A középkor végi városokban egyébként viszonylag nagy volt az írni-olvasni tudók aránya még a nők körében is, hála a városi kisiskoláknak. *Histoire de la France urbaine*. I–IV. Ed. Georges Duby. Paris, 1980, II, 371.

lényegi része szóban történt: mind a szándéknyilatkozatok, mind az értesítés a férfi hollétéről a kézbesítők szavain keresztül jutottak el a két kommunikáló szereplőhöz.⁵³

Az írott üzenet veszélyes volt, könnyen illetéktelen kezekbe kerülhetett, ezért is volt érdemes inkább a küldönc emlékeztetere hagyatkozni. Ám még ha a levél nem is volt kompromittáló tartalmú, önmagában az ellenséggel fenntartott levelezés is gyanússá tette az embert a hatóságok szemében. Jeannette Bonfils-t száműzték egész Franciaországból – pedig állítása szerint levelezése kizárólag magántermészetű volt –, mert szerelme az armagnacok által ellenőrzött területen tartózkodott. Az 1420-as évekből származó városi forrásokban több helyen is szerepel a magánlevelezés teljes ellenőrzésének a szükségessége. Mind a kimenő, mind a bejövő leveleket jelenteni kellett a város katonai vezetőjének, és ha valaki ezt elmulasztotta, árulás bűnében marasztalták el.⁵⁴ Az óvatosabbak ezért kerültek az írott üzeneteket (vagy legalábbis kegyelemleveleikben ezt hangsúlyozták). Jean de la Fontaine párizsi polgárnak egy szerzetes ajánlotta fel, hogy elviszi a levelét, ha ellenséges területre szeretne üzeni. La Fontaine igencsak gyanús személy lehetett az ekkor az angolok kezén levő Párizsban, mivel az armagnac párti volt párizsi előljárónak, valamint a *dauphin* titkárának kívánt üzenetet küldeni – kizárólag szóban. Ismertetőjelként egy pergamendarabra ütötte kézipecsétjét. A kegyelemlevélben bevallott üzenetek meglehetősen szűkszavúak voltak, az egyikben elhunyt sógora hagyatéki ügyének gyors elintézését kérte, a másikban csupán ajánlotta magát a címzettnek. A szerzetes visszatérte után üzent neki, hogy levelet hozott számára – ez megrémítette a biztonságra törekvő La Fontaine-t. „Amikor meghallotta, hogy levelekről van szó, visszaüzent, hogy nem

⁵³ Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 81–83. Kegyelemlevél 1423 márciusából.

⁵⁴ Guilbert: *Registre*, i. m. 4.

akar vele beszélni, és hogy szóban üzenje meg, mit akar. De Martin testvér azt üzenté, hogy mindenféleképpen beszélni akar vele, és ha nem hagyja, hát mindenki előtt fogja átadni a leveleket.” Nagy nyilvánosság előtt leveleket átvenni valakitől ebben a polgárháborútól pártokra szakított korszakban egyet jelentett az árulás gyanújával. Hát még mikor polgárunk megtudta, hogy a levelek magától a *dauphintől* származnak! A kegyelemlevélben érzékletesen festi le felháborodását, elutasító magatartását és Martin testvérré zúdított fenyegetéseit – ez nyilvánvalóan hozzátartozott a meggyőző kérvényhez. Két eredeti „levelezőpartnere” viszont csak szóbeli üzenetet küldött, amelyet pergamenre vagy papírra nyomott pecsétjükkel hitelesítettek. Martin testvér kérte, igazolja neki az üzenetek átvételét írásban, amit La Fontaine megtagadott, helyette egy díszes kitűző zománcozott darabját küldte ismertetőjelül.⁵⁵

La Fontaine történetében a veszélyes és kompromittáló írásos üzenet és a kevesebb buktatóval járó szóbeliség mellett nagy szerepet játszanak a hitelesítést szolgáló tárgyak, pecsétes papírok, mint ahogy a már említett Jeannette Bonfils esetében talán erre szolgált a veretekkel díszített színes szövetszövetdarab.

A kegyelemlevél műfaja nyilvánvalóan torzított formában mutatja be a levelezés gyakorlatát, a fent elemzett példákból következtetni tudunk arra is, hogy milyen elemeket hangsúlyoztak, és melyeket próbáltak elhallgatni. A kegyelmet kérők általában igyekeztek kisebbíteni saját szerepüket, tudatosságukat, talán ez is belejátszik abba, hogy a fenti történetekben a kezdeményezés mindig a potenciális küldő kezében van, és az üzenetküldés nem előre tervezett kapcsolatfenntartást jelent, hanem véletlenszerű alkalmat a kommunikációra. Másrészt feltehető az is, hogy kérelmében

⁵⁵ Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 224–227. Az eset 1421-ben történt, a kegyelemlevél 1426. augusztus 28-ai.

mindenki az üzenetek rövidségét, ártatlanságát hangsúlyozza, ezért találkozunk az előző üzenetre egyáltalán nem reflektáló válaszokkal: az üzenetküldők nagy része csak „ajánlja magát” (*se recommander*). Könnyen lehetséges tehát, hogy a forrásainkban tükröződő képpel teljesen ellentétben Jeanette Bonfils ravasz nőszemély volt, aki szerelmes levelezés ürügyén titkos információkat küldött összekötőjének,⁵⁶ mint ahogy az is előfordulhat, hogy Jean de la Fontaine pedig valójában állandó titkos kapcsolatban állt a *dauphinnel* és az armagnac párttal. Az esetleges hazugságot leplező hangsúlyeltolódások és torzítások azonban csak az adott eset valódiságát csorbítják, mivel a történetekben felhasznált formáknak (az alkalmi szállítóknak, az utazni indulók felajánlkozásának, a szűkszavú levelet kísérő szóbeli üzeneteknek és a hitelesítő tárgyak alkalmazásának stb.) valóban létezniük kellett: csak ezek jellemezték ugyanis hihetően azt a „hétköznapi, ártatlan levelezést”, amit gyanúba keveredett hőseink sugallni akartak a kegyelemleveleket kiállító királyi kancelláriának.

Hírek a városban: a közösségen belüli bíráramlás keretei

A Párizsba érkezett hírek és az itt keletkező információk a városon belül sem álltak meg: továbbadták, elterjesztették, átalakították és felhasználták őket. A közösségen belüli informális kommunikáció kulturális gyakorlatát feltárva meg tudhatjuk miről, hogyan és legfőképpen miért beszélgettek egymással a párizsiak. A kegyelemlevelekben és a peranyag-

⁵⁶ A női szerepekről és túlélési stratégiákról lásd Davis: *Fiction in the Archives*, i. m. a fejezetet a női kegyelemlevelekről 77–110; uő: *Martin Guerre visszatérése*. Budapest, 1999; Richard L. Kagan: *Lucrecia's Dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain*. Berkeley, 1990.

ban leírt eszmecserék segítségével feltérképezhető például a kommunikáció alapvető helyszíneinek, alkalmainak hálózata. A hírek származási helyének földrajza után így a hírek feldolgozásának, közösségen belüli továbbadásának földrajzát is megismerjük. Ugyanezek a források, valamint a krónikák, naplók alkalmasak a beszélgetések tematikájának a feltárására is: a párizsiakat foglalkoztató közügyek jellege, az ezek kapcsán elmesélt történetek felépítése a korabeli közvélemény működésének alapjaira mutat rá.

Már maga a szóhasználat is árulkodik arról, hogyan képzeltek el tudós szerzőink a kancellárián, a parlamentben, az egyetemen és a kolostorban a párizsi utcákban terjedő közösségi vélekedéseket. Teljesen érthető, hogy a kegyelemlevelek konkrét beszélgetési helyzeteivel szemben a krónikák és naplók szerzői kizárólag az egyéni beszélgetéseket összegző általános, szélesebb körben elterjedt vélekedéseket tartották feljegyzésre méltónak, a kocsmai eszmecseréknek ezek a források tehát nem a lezajlását, hanem a végeredményét mutatják be. Ennek felvezetésére a francia nyelvű krónikákban és naplókban vagy az „azt beszéltek” (*on disoit*), vagy pedig a „köztudomás, általános vélekedés” (*commune renommée*) kifejezéseket és variánsaikat használták: „ezt mondta a nép” (*ainsi disoit le peuple*), „ezt beszéltek egész Párizsban” (*fu dit parmy Paris*), „mindenki ezt beszélte” (*disoit on communement*). A saint-denis-i latin krónika szerzője a „nyilvánosan” (*publice*), a „nép körében” (*vulgale*) és a „hírnév, köztudomás” (*fama*) szavakat alkalmazza az általánosan elterjedt vélekedések megjelenítésére.⁵⁷ Ehhez csatlakoznak még valamennyi forrásban a „szóbeszéd, rémhír” (*rumeur, rumore*) és az „elégedetlen morgás” (*murmure*) kifejezések, amelyek a városi közösség elítélő véleményét jelenítették meg. Ezeknek az eseteknek egy részében szerzőink hatásosnak ítélték a

⁵⁷ A krónika és a szóbeli műfajok kapcsolatát elemzi Jouet: „*Et un temps pour parler*”, i. m.

„morgást”, és úgy mutatják be az eseményeket, mint ha az ezt követő politikai döntések figyelembe vették volna a nép elégedetlenségét.⁵⁸ Milyen tehát a leíró forrásainkban bemutatott közösségi vélekedés? Egy olyan fajta tudás, ismeret ez, amely egyrészt általános, mindenki (egész Párizs, a nép) által hozzáférhető, másrészt kritikusan viszonyul az eseményekhez, így magában hordozza a tekintély megkérdőjelezésének vagy akár a rendbontásnak a lehetőségét is, ezért olyan erőt képvisel, amelyet a hatalomnak is figyelembe kell vennie – a közvélemény tehát befolyásolni tudja a történeteket.⁵⁹ A leírások azonban nem mindig homogén tömegnek ábrázolják a párizsi közösséget, több alkalommal tudósítanak ugyanis a vélemények megosztottságáról (Jeanne d'Arc küldetése kapcsán egyes csodás jelek értelmezésében),⁶⁰ illetve jelölnek ki bizonyos csoportokat, akik szakértőként nyilatkoznak egy-egy témáról: katonai költségekről „hozzáértő emberek” (*gens a ce reconnoissans*), talán a városi milícia tagjai; a járványok nagyságáról a sírásók és a szerzetesek; a szegénységről az egyre kevesebb húst eladó mészárosok.⁶¹ Az informális híráramlásról kialakított korabeli képbe beletartozott az információk elterjedésének gyorsasága is. A hír általában repül vagy szalad (*la nouvelle de ce courut*),⁶² és néha maguk a városlakók is meglepődtek a sebességén: a Caboche-lázadás bukása után törvényen kívül helyezték a vezetőit, és ennek a híre

⁵⁸ Például JB 290: egy 1432-es sikertelen béketárgyalás párizsi résztvevői ellen a nép „igen erősen morgolódni kezdett” (*si commencerent a murmurer moult fort*), ezért egy időre börtönbe zárták, majd a kedélyek lecsillapodása – és a feleslegesen elköltött összeg visszafizetése – után kiengedték őket; JB 347: Richemont connétable a nép elégedetlenkedése miatt „adta a jó fiút” (*fit le bon varlet*), és ostrom alá vett egy várat.

⁵⁹ A híráramlás szemantikai mezőiről lásd Gauvard: *Rumeurs et stéréotypes*, i. m.; Crouzet-Pavan: *Les mots de Venise*, i. m. 207–209.

⁶⁰ JB 269, 273.

⁶¹ JB 115–116, 138, 287, 341; Bernard Guenée: *L'opinion publique au Moyen Age*, i. m.

⁶² JB 272.

olyan gyorsan elterjedt, hogy a Párizsi Polgár döbbsent beszámolója szerint „kevesebb idő múlva, mint amíg az ember eljut [az egymástól néhány száz méterre fekvő] Saint-Nicolas-tól a Saint-Laurent templomig” az egyik főkolompos házát teljesen kifosztották, szolgálait elfogták, ő maga alig tudott elmenekülni.⁶³ Amikor 1407. november 26-án a burgundi herceg bevalotta a királyi tanácsban, hogy ő ölette meg Orléans-i Lajost, a hír még aznap kitudódott egész Párizsban.⁶⁴

Elgondolkodtató az a tény, hogy kevés az olyan köztudomásúnak nevezett vélekedés, amely több egy időben keletkezett forrásban is feltűnik. Ez jelezheti talán a vélemények elterjedtségének korlátait is, ám az is igaz, hogy a szerzők általában a pártállásuknak megfelelő szóbeszédre szorítkoznak írásaikban – Juvénal például armagnac párti, a Párizsi Polgár burgundi szimpatizáns –, így ez a szűrő is torzíthatja a városban elterjedt vélekedések krónikásaink által tükrözött összképét.

A helyszínek: király a kocsmában

A közvélemény alakulásának legfontosabb helyszíne minden valószínűség szerint a kocsmá, a fogadó (*taverne, auberge*) volt: Párizsban több száz ilyen intézmény működött, amelyeket cégérük alapján különféle festői nevekkal illettek. Ebéd-időben vagy munka után sokféle ember tért be a kocsmába, megfordultak ott messziről jött kereskedők, szabadságos katonák, zarándokok, alázatos koldusok, hivatásos bűnözők, rablók és tolvajok, elvegyülve a zajongó diákokkal és a tisztos vagy már nem is annyira tisztos kézművesekkel.⁶⁵ Egy kegyelemlevél szerint Gossuyn de Luet aranyműves hosszú be-

⁶³ JB 39.

⁶⁴ Bayc I, 208; Guenée: *Un meurtre, une société*, i. m. 11.

⁶⁵ A párizsi kocsmák listája Pierre Champion: *Liste de tavernes de Paris d'après les documents du XVe siècle. Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, 1912, 259–267; a kocsmái életéről lásd Mireille

tegségéből felépülve találkozott barátjával, Michiel Garcye mártáskészítővel, akivel betért a Miasszonyunk képmásáról elnevezett kocsmába. Itt találkoztak Jean Trotet pékkel és Jean d'Arras cipésszel, majd együtt leültek ebédelni. „Ebéd közben, ahogy az szokás, a királyságban dúló háborúkról és a párizsi és másutt élő kisembereket sújtó szegénységről beszélgettek.” Gossuyn panaszkodott, milyen rosszul megy ezekben az időkben az aranyművesség, majd kifejtette, hogy „addig nem lesz jó világ Párizsban, amíg nem lesz Franciaországban egy békeszerető király, míg az egyetem nincs telve emberekkel, és míg a parlament bíróságát nem tartják fenn, és nem engedelmeskednek neki annyira, mint régen”. Trotet erre azzal válaszolt, hogy sokan vannak Párizsban hasonló véleményen, akikhez még többen is csatlakoznának egy felkelés esetén. A lázadást meg is szervezték, de vezetőit letartóztatták és kivégezték.⁶⁶ Több olyan esetről tudunk, ahol az összeesküvők (egyszerű kézművesek 1417-ben vagy éppen gazdag és megbecsült polgárok 1430-ban) kocsmákban tartották megbeszéléseiket,⁶⁷ de a felforgató szavak nem csupán ilyen szervezett formában hangzottak el a boroskupák felett. Egy jó ebéd és tekintélyes mennyiségű bor elfogyasztása után megoldódtak a nyelvek: egy vigyázatlanul elejtett szóból is felségsértési ügy kerekedhetett, természetesen akkor, ha valaki jelentette a hatóságoknak. A Párizs melletti Lendit vásár idején néhány ismerős együtt ivott, majd az egy-

---

Vincent-Cassy: Les habitués des tavernes parisiens a la fin du Moyen Age ou les plaisirs partagés. In *Être Parisien*. Ed. Claude Gauvard – Jean-Louis Robert. Paris, 2004, 231–250. (Paris et Ile-de-France. Mémoires. Tome 55.)

⁶⁶ Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 351–353. 1433 augusztusában.

⁶⁷ 1417 májusában a burgundi herceg behívását tervezte egy kocsmában néhány takács és kőműves: Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. I, 395–396. 1430 elején, az angolok által irányított Párizsban a *dauphin* seregének bejuttatására szőttek terveket ügyvédek, városi tanácsosok és más előkelőségek, akik tanácskozásaik egy részét kocsmákban tartották, Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 301–308.

re élénkebbé váló beszélgetés során egyikük megjegyezte, hogy az akkor már két éve halott V. Károly király rendkívül mohón gyűjtötte a pénzt, ám halála után sok adót elengedtek. Erre rátromfolt a másikuk: „Ördög bújjék bele, miért élt ilyen sokáig; jobb lett volna nekünk holtan, ha meghal tíz évvel korábban!” A kijelentésnél haragosabb is jelen volt, aki meg is fenyegette társát, hogy feljelenti.⁶⁸ Egy másik kocsmában Guillaume szabó szólalt fel kissé kapatosan: „Mit csinált Anjou hercege ott, ahova ment? Fosztoogatott, rabolt, kivitte a pénzt Itáliába, hogy elvegye más birtokát. Meghalt, és pokolra jutott csakúgy, mint Szent Lajos király meg a többiek mind.”⁶⁹

A kocsmán kívül nyilván sok beszélgetés szövődött magánházakban, akár vendégségek alkalmával, akár a ház alatti üzletben, műhelyben napközben. 1429. július 10-én egy varga ajtajában beszélgetett a házigazda, egy kőműves és egy másik férfi. A kőműves gúnyos megjegyzéseket tett az aznap a városba érkezett burgundi hercegre, majd megkérdezte nyilván közismerten burgundi párti beszélgetőtársát: „Ugyan mit keres a burgundi herceg Párizsban? Talán csak nem azt akarja megakadályozni, hogy a *dauphint* megkoronázzák?”⁷⁰ A koronázás előtt pontosan egy héttel ez a kijelentés meglehetősen naprakész tájékozottságra utal az ellenség szándékait és tevékenységét illetően.

Profán beszélgetések folytak szent helyeken is: az Aprószentek temetője, a csontkamrák és a sírok a párizsiak kedvelt találkozóhelyei voltak.⁷¹ A templomokban is szokás volt

⁶⁸ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. I, 99–100. 1382-ben.

⁶⁹ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. I, 58–59. Utalás I. Anjou Lajos herceg, II. János francia király fiának sikertelen itáliai hadjáratára 1382–1383-ban.

⁷⁰ Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 300–301. Kegyelemlevél 1429 októberéből.

⁷¹ Danièle Alexandre-Bidon – Cécile Treffort: *Un quartier pour les morts: images du cimetière médiéval*. In *A réveiller les morts. La mort au quotidien dans l'Occident médiéval*. Ed. Danièle Alexandre-Bidon – Cécile Treffort. Lyon, 1993, 253–273.

sétálgatni, nézelődni, beszélgetni. 1415 nagybőjtjében Pierre Delcy, ügyvéd a párizsi Châtelet bíróságán, éppen a Notre-Dame katedrálisban sétálgatott fel-alá, amikor hozzálépett egy ismeretlen angol pap, és beszélgetésbe elegyedtek, természetesen latinul, az értelmiség nemzetközi nyelvén. A pap az éppen Párizsban tartózkodó angol követséggel érkezett a templomba, és először a párizsi klerikusok nagy szabadságára tett megjegyzést. Majd az egyházi témáról hamarosan rátértek a legfőbb aktualitást jelentő kérdésre: a követségre és annak sikerére. Delcy kifejezte örömét, hogy az angolok végre tesznek valamit a béke ügyéért, mert eddig a franciák már sok követséget küldtek hozzájuk, és csak az angolokon múlt, hogy nem született egyezség, majd kérdezgetni kezdte az angolt, mivel ki akarta deríteni, „mi a szándékuk, és hogy békére vagy háborúra törekednek-e”. Az erre történelmi érvekkel és az angol királyok családfájával alátámasztott hosszú beszédet tartott Normandia angol tulajdonáról, majd arra utalt, hogy Anglia akár háború árán is kész jogait érvényesíteni.⁷²

És végül társalgásra kínálta magát az összes párizsi utca, kereszteződés és tér. A városi nyílt tér kiemelkedő fontosságú volt a helyi társas életben, a szűkös, zsúfolt lakóterek helyett az emberek szívesebben töltötték napjaik nagy részét a szabadban.⁷³ Kommentálnivaló akadt bőven, minden helyszínen más és más érdekesség kínálkozott. A város szívében álló Châtelet-nál a pénz értékével, adózással kapcsolatos rendeleteket függesztettek ki, a Notre-Dame és más templomok kapuira pedig gyakran ragasztottak lázító írásokat vagy kegyes felhívásokat.⁷⁴ A város szélén felállított akasztófákon

⁷² Mirot: *Le procès*, i. m. 214–216.

⁷³ A városi tér használatáról lásd Jean-Pierre Leguay: *La rue au Moyen Age*. Rennes, 1984, Ouest-France; *Histoire de la vie privée. II. De l'Europe féodale à la Renaissance*. Paris, 1985, Editions du Seuil.

⁷⁴ Gazdasági témájú rendeletek: JB 229. 1408 februárjában az egyetem szólított fel gyülekezésre a templomok ajtajára erősített plakátokkal: ORF

kívül (Montfaucon a Saint-Denis kapun túl, Sertésvásártér a Saint-Honoré kapu mellett), Párizs szívében, a Halles piacon és a Grève téren is állt egy-egy vesztőhely, a sétálgatók a város több terén (Croix du Tirouer kereszteződés, Maubert tér stb.) találkozhattak kalodával, mindegyik alkalmat adott a kivégzettek vagy az éppen büntetésüket töltők gaztetteinek megtárgyalására. A Notre-Dame előtti téren hirdették ki ünnepélyesen a kiátkozásokat, prédikálták ki a különféle bűnösöket, itt égették el az eretneknek nyilvánított irományokat. A városkapuknál beáramló vidéki kereskedőkkel, utazókkal vagy éppen hivatásos küldöncökkel a távoli hírekről lehetett beszélgetni. Dominique Zoutre, Jean Hains és Marc Zoudres diákok a Saint-Denis kapunál álldogáltak, és várták az egyetem szolgálatában álló flandriai küldöncöt, aki rendszeres időközönként szállította a leveleket Párizs és a diákok szülőföldjei között. Közben beszélgetésbe elegyedtek egy inassal, majd három poroszló beléjük kötött és letartóztatta őket.⁷⁵ A nézelődés a piacokon vagy a közmondásos tolongás a Petit-Pont hídján mind kedvező lehetőséget kínáltak a társalgásra. Sőt, akár a ház küszöbéről sem kellett elmozdulni: a városi ember legfontosabb referenciaközösségét a középkor végén a vele egy utcában, egy környéken lakók alkották, ami azt eredményezte, hogy a szomszédsági kapcsolatok rendkívüli nyitottsága a szolidaritás és az ellenőrzés mellett a kommunikációt is elősegítette.⁷⁶

IX, 293–294. 1414 októberében valaki hasonló plakátokon figyelmeztette a párizsiakat, hogy el akarják tőlük venni a fegyvereiket: RSD V, 445–447; Pierre François Fournier: *Affiches d'indulgences manuscrites et imprimées des XIV, XV et XVIe siècles. Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1923, 116–160.

⁷⁵ *Chartularium*, IV, 8.

⁷⁶ Gauvard: *Violence citadine*, i. m.; Simone Roux: *Paris au Moyen Age*, i. m. 77–84; Franco Franceschi: *La mémoire des laboratores a Florence au début du XVe siècle. Annales ESC*, 1990/5, 1143–1167, főleg 1149–1150, ahol a *vicinia*, *contrata*, *convicinia* szavak jelentését elemzi.

A nagyszámú lakos, a jelentős népsűrűség, nem is beszélve a kormányzati szervek és irányítói, a prelátusok és hercegek, de főként a királyi udvar jelenlétéről, mind egészen különlegessé tették Párizs helyzetét – az itt áramló információk bősége, a változatos közösségi helyszínek és találkozási alkalmak rendkívül felfokozottá tették a hírek belső áramlását például egy faluhoz vagy akár kisvároshoz képest is.⁷⁷

*A közösségi vélekedés témái és alkalmai:
gonosz vezetők, csodás jelek*

Az egyes szóváltások felvillantása után most vizsgáljuk meg, hogy melyek voltak azok a csomópontok, amelyek körül a vélemények kikristályosodtak, és hogyan épültek köréjük az egyéni történetek. Láttuk, hogy szokásos beszédtemának a háború és a szegénység számított, vagy ahogy egy másik kegyelemlevél részletesebben kifejti: „elkezdtek beszélgetni a háborúkról, adókról, sóadóról, hadiadóról és a királyság más terheiről, és megállapították, hogy a királyság nagy veszedelemben volt és van is, és a kereskedőket is nagyon elnyomták és elnyomják most is.”⁷⁸ Az állandósult háborús helyzet következtében kivetett adókat kizárólag egyes személyek – hivatalnokok, Orléans-i Lajos vagy Bajor Izabella – kapzsiságának, pazarlásának tulajdonították. Ez a vélekedés (amellett, hogy volt köze az igazsághoz) egy általános gondolkodási modell részét képezi, mely szerint a társadalom a kormányzati politikát személyekre, sőt személyes ügyekre lebontva fogta fel, a döntéseket individuális érzelmekre, egyéni tulajdonságokra vezette vissza. Az átfogó, általáno-

⁷⁷ Például egy délfancia kis falu társas élete alapvetően a kocsmában, a templomtérén, a közös virrasztásokon magánházaknál, valamint a falusi munka helyszínein, a mezőn, a malomban és a kútnál zajlott. Lásd Le Roy Ladurie: *Montaillou*, i. m. 331–398.

⁷⁸ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. I, 99.

sabb kép hiányában nyilván közrejátszott az a tény, hogy rendkívül töredezett, egyes részletekre korlátozódó információk, információmorzsák jutottak csak a közösség tudomására.⁷⁹ Ezért nem meglepő, hogy a beszédtemák nagy részét a hatalom kisebb-nagyobb birtokosainak hibái, mozgatórugói képezték. Egyéni sértettséggel (leányának kezét visszautasította Anjou Lajos herceg) magyarázták Félelemnélküli János burgundi herceg 1414-es katonai akcióját, amellyel Párizst próbálta visszaszerezni; fia, Jó Fülöp ügyesen kiszámított passzivitását a párizsi angol uralom vége felé azzal intézték el, hogy ifjú házasként felesége kedvében akar járni, ezért marad távol a politikától és a harcoktól.⁸⁰ Szóbeszéd tárgya lett Párizsban a *connétable*, Arthur de Richemont feltételezett árulása, királyi hivatalnokok megvesztegethetősége, harácsolása.⁸¹ A fiatal hercegeknek rendszerint felrótták rendetlen, kicsapongó életüket, játékszenvedélyüket.⁸² Volt, aki kijelentette, hogy „a királyi tanács egy nagy szemétdomb, és emiatt jöttek a háborúk”.⁸³ Jellemző reakció, hogy a válságos helyzeteket egyetlen vagy két-három ember „gonoszságának” tulajdonították: ez a kétes hírnév övezte az 1410-es évek közepén Bernard d’Armagnacot, 1436-ban, amint már láttuk, Théroouanne, Lisieux és Párizs püspökeit, 1440-ben a Saint-Maur-des-Fossés kolostor apátját.⁸⁴

A kocsmai beszélgetések egyik érdekes tanulsága, hogy nem feltétlenül igazolódik be az általánosnak tartott „jó király – rossz tanácsadók” képe. Bár sok esetben kerül elő a

⁷⁹ Arlette Farge: *Dire et mal dire*, i. m.; Johan Huizinga: *A középkor alkonya*. Budapest, 1979, Európa, 234.

⁸⁰ JB 48, 262.

⁸¹ JB 340, 346.

⁸² Douët-d’Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. I, 153. 1398-ban hangzott el: „Az orleans-i herceg meg fiatal, legszívesebben kockázik, és szereti a szajhákat.”

⁸³ Douët-d’Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. II, 180–181. 1416 körül beszélt így egy Párizs környéki földműves.

⁸⁴ JB 312, 350, 134.

„*mal conseillié*” (rossz tanácsot kapó) kifejezés, ám több kegyelemlevél főszereplője magára a királyra szórja „rút és undok”, „tiszteletlen és átkozott” szavait:⁸⁵ „a király bolond, meg van veszve”, „nincs józan eszénél és bolond”, mondják az emberek VI. Károlyra, és nem is tévednek, ám kijelentéseik felségsértésnek számítanak; a helyes szóhasználat „nincs itt”, „szokásos betegség” volt, ahogy ez a hivatalos iratokból és krónikákból kiderül. Magát a királyi hatalmat veszik célba azok a kijelentések, melyek szerint ő „a királyság legnagyobb rablója”, vagy melyek „Szent Lajos király és a többiek” elkárhozására vonatkoznak. Korszakunkban a királyi hatalom egyre absztraktabbá válásának, majd felmagasztalásának lehetünk tanúi: nem szabad elfelejtkeznünk az érem másik oldaláról sem, amely gyalázkodva, rombolva ugyan, de ugyanerről a folyamatról tanúskodik – akár mert a központba kerülő királyság inkább céltáblájává válik az ellenérzéseknek, akár mert a felségsértés fogalmának pontosodása, a vele kapcsolatos érzékenység keményebb fellépést, több felelősségre vonást és így több forrást is eredményezett.⁸⁶

A párizsiak körében nagy visszhangot kaptak a halálosek, betegségek, amelyeket gyakran természetfeletti okokkal magyaráztak. Szóbeszéddek keringtek arról, hogy IV. Henrik angol király leprában, fia V. Henrik pedig himlőben hunyt el. Ez utóbbi haláláról mást is beszéltek: mivel egyes feltételezések szerint a Szent Fiaker kórnak (*mal Saint-Fiacre*) nevezett vérhas vitte el, az a történet terjedt el, hogy a szent erekyéit a király Angliába akarta átvitetni, ezért lesújtott rá

⁸⁵ Jacqueline Hoareau-Dodinau: Les injures au roi dans les lettres de rémission. In *La faute, la répression et le pardon* (107e congrès national des sociétés savantes, Brest, 1982). Paris, 1984, C.T.H.S., 223–240. A tanulmány alapvetően a kiadott kegyelemleveleket tekinti át, bár csak a levéltári jelzetekre hivatkozik, elemzése sem meggyőző.

⁸⁶ Jacques Chiffolleau: Sur le crime de majesté médiéval. In *Genèse de l'État moderne en Méditerranée*. Roma, 1993, 183–213. (Collection de l'École Française de Rome 168.)

isten haragja.⁸⁷ VI. Károly örületét az 1390-es évek végén az indokolatlan adóterhek miatti isteni büntetésnek tekintették.⁸⁸ Az *artes moriendi*-ben leírt ideális elmúlással nem egyező „rossz halál” esetei különösen nagy visszhangra számíthattak. Pierre d’Orgemont-t, V. Károly király nagy hatalmú kancellárját halála után állítólag palotája pincéjében találták meg, testén már a felbomlás jelei látszottak. Az utolsó szentségek felvételétől így megfosztott kancellár nyilván elkárhozott – a jó halál kegyelmének ezt az elvesztését a kortársak annak tulajdonították, hogy a kancellár évekkel korábban jogtalanul kivégeztette egyik politikai ellenfelét.⁸⁹ A gáztettei miatt Gonosz Károlyként ismert navarrai király 1386-ban bekövetkezett haláláról két elbeszélés keringett: az egyik, a hivatalos változat azt hangsúlyozta, hogy keresztényhez méltó módon hunyt el, a másik, sokkal készségesebben fogadott történet szerint véletlenül meggyulladt rajta a testét borító, alkoholba áztatott borogatás, és égési sérülései miatt napokig tartott fájdalmas haláltusája. „Az emberek pedig azt mondták, hogy ez isten büntetése volt.”⁹⁰ Az efféle anekdoták – igazságtartalmuktól függetlenül – mindig nyitott fülekre találtak, mivel hallgatóik elvárásainak megfelelően helyreállították a megbomlott rendet, a hatalmasok elnyerték a nekik kijáró, de a földi életben elkerült büntetést.⁹¹

Az alapvetően a nehezedő adóterhek és egyéni gáztettek képében megélt politikai élet mellett a háború jelentette a korabeli beszélgetések másik fókuszát. A városkapuk előtt

⁸⁷ Juvénal 480; JB 175; Juvénal 567.

⁸⁸ Juvénal 403, 411.

⁸⁹ Juvénal 450–451.

⁹⁰ Juvénal 371.

⁹¹ A példás büntetés társadalmi igénye itt egyértelművé teszi a halálesetekkel kapcsolatos vélekedéseket. A társadalmilag elfogadott, és így hatékony, gyorsan elterjedő történetekről lásd Natalie Zemon Davis: *Fiction in the archives*, i. m.; Erdélyi Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és a kora újkor határán*. Budapest, 2005, MTA Történettudományi Intézete, 106–123.

zajló százéves háború gondoskodott arról, hogy mindig akadjon beszédtema: a burgundiak, az armagnacok és az angolok egymással versengve raboltak, fosztogattak, megsarcolták a város élelmezését biztosítani próbáló kereskedőket, legyilkolták a férfiakat, erőszakoskodtak a nőkkel, nem kímélték a gyermekeket és az egyháziakat sem, felgyújtották a házakat és a templomokat, váltságdíj reményében rengeteg foglyot ejtettek, és a fizetéseképtelennek bizonyulókat kivégezték.⁹² A krónikák és naplók gyászos felsorolásai jól tükrözik a korabeli életérzést: a kegyetlenebbnél kegyetlenebb katonai cselekményekről szóló hírek általános félelmet és bizonytalanságérzetet keltettek, az erőszakos cselekedetekről szóló történetek hosszú sorozata azonban nem közvetlenül tükrözi a valóságos tényeket, jóllehet nyilvánvalóan gyakran fordultak elő hasonló atrocitások. A beszédtemává váló gatzettek sokkal inkább a társadalom veszélyben érzett értékeit jelölték ki, és ezért sajátos belső logika szerint változtak. A katonák által ténylegesen elkövetett bűncselekmények nagy részét a sarcolás, fosztogatás, tehát a vagyoni elleni bűntettek alkották, a szóbeszéd azonban korántsem az efféle hétköznapi dolgok körül forogtak. Tényleges súlyuknál jóval nagyobb visszhangot kaptak a különleges esetek, a szexuális töltetű, kiemelten kegyetlen és rejtélyes történetek, amelyeknek rövid megnevezései sztereotip sorozatokba, Claude Gauvard kifejezését használva hosszú „litániákká” szerveződtek, és kötelező bővítményként kapcsolódtak a katonai tevékenységek leírásához („Párizs körül lovagoltak rabolva, fosztogatva, gyújtogatva, gyilkolva, megerőszakolva nőket, lányokat és apácákat”).⁹³ A beszédtemák, pletykák

⁹² Henri Denifle: *La désolation des églises, monastères et hôpitaux en France vers le milieu du XVe siècle*. Macon, 1897; *La guerre, la violence et les gens au Moyen Age*. Paris, 1996. (Actes du 119e congrès des sociétés historiques et scientifiques, Amiens, 1994.)

⁹³ JB 136; Gauvard: *Rumeur et gens de guerre*, i. m. 282; uő: *Rumeurs et stéréotypes*, i. m. 171–174.

közé új és új elemek kerültek az idő folyásával, az 1400-as évek elejétől például – amikor több káromkodást büntető törvényt hoztak, hogy Isten haragját elfordítsák a franciák-ról, és a király végre meggyógyuljon – a fosztogató katonákat már blaszfémiával is vádolták. Ugyanekkor jelent meg a boszorkányság, valamint ritkábban a homoszexualitás vádja a közszájon forgó történetekben.⁹⁴ Az 1440-es évek elején, Gilles de Rais, vagyis a Kékszakáll perének idejében a Párizsi Polgár több katonák által elrabolt és meggyilkolt gyermek történetét jegyezte fel: lehetséges, hogy a per visszhangja gyakorolt hatást a párizsiak gondolkodására?⁹⁵ Látható, hogy a politikai törekvések és az aktuális események új témák iránt tették érzékennyé a közönséget, amely így azokról pletykálgodott gyakorlatilag függetlenül a tényleges katonai cselekményektől.

A gonosztettek beszédtémává válásához különösen kedvező alkalmat kínáltak a kivégzések. A vérpadnál kikiáltott bűnlajstromot továbbadták, kommentálták. Különösen élénk lehetett az eszmecsere, amikor a büntetés valami miatt keményebb volt, mint máskor, és ezért szokatlannak tűnt a párizsiak szemében. 1422-ben az angolok több mint fél éves ostrom után bevették Meaux várát, a helyőrséget pedig Angliába vitték rabságba. A párizsiak végignézhették a kis hajókba zsúfolt, összeláncolt, éheztetett foglyok elszállítását, majd két kapitány lefejezését. Azt is megtudhatták, hogy a vár két vezérét Meaux-ban végezték ki, és testüket az ő nevüket viselő, Vaurus fájaként emlegetett platánra akasztották, fejüket pedig lándzsára tűzték. Ezekhez a kivégzésekhez kapcsolódik a Párizsi Polgár egyik legszínesebben, legérzelmesebben

⁹⁴ Gauvard: *Rumeur et gens de guerre*, i. m. 283–284.

⁹⁵ JB 356, 389–390; Bossard, Eugene: *Gilles de Rais Maréchal de France dit Barbe Bleue, 1404–1440*. Grenoble, 1992, Jérôme Millon; Jacques Heers: *Gilles de Rais*. Perrin, 1994. A szerző tévesen a Párizsi Polgár naplójában olvasható, gyermekekre vonatkozó rémhíreket az 1430-as évekre, tehát a per előttre teszi, így megfordítja a magyarázatot, 167–168.

leírt története, amely egy rabságba ejtett és megölt szegény paraszt állapotos feleségének szörnyű haláláról szól. Az eset helyszíne éppen a Vaurus fája volt, amelyet azért neveztek így, mert a kegyetlen kapitány erre a fára akaszttatta fel a vált-ságdíjukat megfizetni nem tudó parasztokat. A Párizsi Polgár még megjegyzi, hogy „a helyőrség valamennyi tagja utánozta a két zsarnoki kapitány kegyetlenségét” – a történet tehát valamilyen módon legitimálta a velük szemben alkalmazott kemény bánásmódot.⁹⁶ Még jobban kitapintható a történetkonstrukció működése egy pár évvel ezutáni esetben. 1427-ben a párizsi kormányzat elfogatta, majd per és gyónási lehetőség nélkül felakasztatta Sauvage de Frémainville armagnac párti kapitányt. A kivégzendő lelki üdvéért aggódó hóhért megfenyegették, hogy gyorsan végezze a dolgát. Kivégzés közben elszakadt a kötél, ám a szokásokkal ellentétben ez sem mentette meg az elítéltet: törött lábbal vissza kellett másznia a létrán, és másodszorra már sikerült az akasztás. A szokatlan sietség és kíméletlenség, amelyre még a következő évben is visszatért a Párizsi Polgár, valamint az elítéltnak törvény szerint járó kedvezmények megtagadása találgatásra készítette az embereket. A különféle magyarázatok közül a Párizsi Polgár azt jegyezte fel, amely hathatósan igazolta a végrehajtók keménységét: az elítélt állítólag, több borzalmas gyilkosság mellett Flandriában vagy Hainaut tartományban saját kezével ölt meg egy püspököt. Lehetséges, hogy a teljesen légből kapott vádat a beszélők addig-addig gazdagították különféle súlyosbító elemekkel (egyházi személy, magas rang, saját kezűleg), míg az elfogadható magyarázatot nem adott az ítélet-végrehajtás szokatlan tényezőire.⁹⁷

⁹⁶ JB 170–173.

⁹⁷ JB 223–224, 229. Az elítélttel szembeni bánásmód oka lehetett, hogy két évvel azelőtt kis híján foglyul ejtette Bedford régens, valamint hogy népes és nagy hatalmú rokonsága közbeléphetett volna a kivégzés megakadályozása érdekében.

A Párizsban keringő szóbeszéddek kijelölték a helyzetért felelős bűnbakokat – ellenséges csapatokat, armagnacokat –, és ezzel részben le is vezették a névtelen bűnösök gáztettei miatt érzett feszültséget. Könnyen átlátható, jó és rossz harcára egyszerűsödő világképet tükröztek és adtak tovább, így nagy szerepet játszottak a környező világ érthetővé tételében.

A pletykák a valóságos vagy fiktív gáztettek mellett különös természeti vagy éppen természetfeletti jelenségekre támaszkodva is kialakulhattak. A korszak krónikásai nagy érdeklődéssel számoltak be a rendkívüli erejű jégesőkről, viharokról, villámokról, napfogyatkozásról és üstökösről csakúgy, mint a torzszülöttek világra jöttéről, a Szajnában feltűnő vérforrásról, madárrajok harcáról vagy hamuszínű kenyérről, és esetenként utaltak a jelenségeket követő reakciókra is. Az egyes szentekhez kötődő, természetfeletti eredetű csodák (*miracula*) és az emberi értelmet meghaladó természeti jelenségek (*mirabilia, prodigia, portenta*) befogadása, értelmezése fontos részét képezi egy korszak gondolkodásmódjának.⁹⁸ A csodás jelenségekkel kapcsolatos társadalmi gyakorlat sokrétűsége nem engedi meg, hogy egyszerűen hiszékenységgel, babonasággal magyarázzuk azt. Egyrészt a csodák minden válfajával szemben találkozhatunk kételkedéssel és kritikával különféle társadalmi rétegekben, másrészt a természetfelettinek tartott jelenségeket az emberek azonnal beillesztették hétköznapi gondolkodásuk kereteibe, és felhasználták éppen aktuális problémáik megoldására. A cso-

⁹⁸ Jacques Le Goff: *Le merveilleux dans l'Occident médiéval*. In uő: *L'Imaginaire médiéval. Essais*. Paris, 1985, 17–39; Benedicta Ward: *Miracles and the medieval mind, 1000–1215*. Philadelphia, 1987; C. Kappler: *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Age*. Paris, 1982. Az 1500-as évek elején is volt egy nagy hulláma a csodás jeleknek, ezekről lásd Ottavia Niccoli: *Prophecy and the people*, i. m.; Denis Crouzet: *Les guerriers de Dieu. La violence au temps des troubles de religion. Vers 1525–vers 1610*. Seyssel, 1990, Champ Vallon, 1–2.

dás jelek sokrétű értelmezése, feldolgozása így szervesen illeszkedik az információáramlás rendszerébe.

A forrásainkban feljegyzett különös jelenségekkel kapcsolatban megfigyelhető először is valamiféle felfokozott kíváncsiság, szenzációéhség, amely közmondásossá válik majd a 18. század kapcsán:⁹⁹ tömegesen zarándokoltak a furcsa események párizsi helyszíneire, de akár szomszédos városokba, falvakba is, és megbámulták a folyó különös színét, a városon végighurcolt emberevő farkast vagy a távolról jött cigány csapatot.¹⁰⁰ Az 1429 nyarán Párizs szomszédságában született sziámi ikreket rövidke életük után állítólag 10 ezernél is többen mentek el megnézni. Ez a rengeteg ember két nap alatt fordult meg a helyszínen, a különös születés tehát nagyon hamar széles körben ismertté vált. A kíváncsiskodók megnézték, sőt meg is fogták a torz testet, majd adományokat adtak az anyának és a helyi templomnak.¹⁰¹

A furcsa jelenségek azonban nemcsak csodálkozást váltottak ki, hanem riadt eszmecseréket is, hiszen a természet törvényeinek áthágása Isten beavatkozására utalt, és nyilvánvalóan hordozott valamilyen üzenetet is. Az 1431-ben süttött szürke kenyerekből egyrészt mindenki próbált szerezni egy darabkát, hogy mutogathassa, másrészt „egész Párizs teljesen kétségbe volt esve, és nem volt olyan, aki ne vélekedett volna ilyen vagy olyan módon róla”. Hiába hozakodtak elő egyesek egy racionális magyarázattal (valami belekerült a búzába), a legtöbben vagy nagyboldogasszony napi csodára, vagy épp ellenkezőleg, közelgő balszerencsére gondoltak.¹⁰² A különös természeti jelenségeket általában rossz előjelnek tekintették, a nagy viharok jelenthettek árulást, a napfogyatkozás közelgő világvégét, a több órán keresztül tartó menny-

⁹⁹ Farge: *Dire et mal dire*, i. m. 57–58.

¹⁰⁰ JB 153, 219–221, 348.

¹⁰¹ JB 238–239; Fauquembergue II, 310–311.

¹⁰² JB 273.

dörgés Isten és a Sátán harcát, de gyakran gondoltak valamilyen pontosan meg nem határozott „közelgő csapásra” (*grand mal à venir*) is.¹⁰³

Ezt az alapvetően negatív általános hozzáállást egyes esetekben megpróbálták politikai célokból megváltoztatni: az 1390-es években két olyan béketárgyalásról is beszámol Juvénal des Ursins krónikája, amelyek idején az időjárás jelei – vihar, felhőszakadás, erős szél, mennydörgés, jégcső – nem sok jót ígértek, egyesek árulásra is gyanakodtak. A béke hívei ekkor azzal a magyarázattal próbálták meg lecsillapítani a kétkedőket, hogy a jelek nyilván az ördögtől, a béke ellenségétől származnak, aki azért dühöng, mert a tárgyalások túl kedvezően alakulnak.¹⁰⁴ Hasonló törekvés figyelhető meg a híressé vált ensisheimi (Elzász) meteorittal kapcsolatban. Az 1492-ben hatalmas robajlással becsapódó másfél mázsás kötömb híre néhány napon belül nagy nyilvánosságot szerzett Sebastian Brandt illusztrált pamfletje nyomán. A Habsburgok családi birtokára zuhant meteorit a nyomtatott formájú tájékoztatás szerint a dinasztia ellenségeit fenyegeti, hiszen 150 kilométerre elható hangja félelmet keltett franciákban és burgundiakban egyaránt. Az égből pottyant biztatás ezek szerint egyetlen kiválasztott személynek, a Valois-kal éppen háborút kezdő Habsburg Miksának szólt.¹⁰⁵

A konkrét politikai helyzet kezelésére felhasznált csodás jelenségek árnyalt értelmezésén túl a hétköznapi gondolkodás megmaradt az általános negatív üzenet jelentésénél, így

¹⁰³ Juvénal 407, 438; JB 129; Juvénal 385, 420; JB 238–239. Lásd még Jean Delumeau: *La peur en Occident (XIV–XVIII siècles). Une cité assiégée*. Paris, 1978, Arthème Fayard, 68–71.

¹⁰⁴ 1393-ban és 1396-ban: Juvénal 393, 407.

¹⁰⁵ Odile Kammerer: Un prodige en Alsace à la fin du XVe siècle: La météorite d'Ensisheim. In *Miracles, prodiges et merveilles*, i. m. 293–315. Sebastian Brandt, a *Bolondok bajójának* szerzője közel állt a Habsburg udvari körökhöz, és számos egyéb előrejelzés és csodaértelmezés is fűződik a nevéhez.

a különös jelek sorozata akár pánikot, rémhíreket is gerjeszthetett. Mivel mindenki tisztában volt az Isten által küldött jelek fenyegető üzenetével, felfokozott várakozás lett úrrá az embereken, és elég volt egy apró incidens, hogy mindenki a katasztrófa bekövetkeztére gondoljon. A már említett sziámi ikrek születését (1429. június 6.) két héten belül követte egy kétfejű-nyolclábú borjú és egy kétfejű malac világra jötte is Párizsban¹⁰⁶ – a Jeanne d'Arc fellépését követő májusi–júniusi armagnac sikerektől megrémült párizsiaknak ezek a csodás jelek nyilván egy közelgő csapást ígértek. Az egymást követő torzszülöttek hasonló jegyei (megkettőzött számú végtagok vagy fejek) ráadásul speciális jelentést is hordozhattak; a skizma által megosztott egyházat, a kettős pápaságot például bevett szokás volt kétfejű szörnyként ábrázolni a próféciákban, pamfletekben és a költészetben.¹⁰⁷

Az 1429-es politikai helyzetben nyilván a francia királyság megosztottságára vagy VI. Henrik angol–francia kettős királyságára vonatkoztathatták az egytestű-kétfejű gyermekek és állatok világra jöttének jelentését. Bár egyik forrásunk sem számol be a torzszülöttekkel kapcsolatos szóbeszédokről, bizonyosan tulajdonítottak jelentőséget az eseteknek, hiszen ezért jegyezték fel őket. Az a tény pedig, hogy nem sokkal később, június 21-én éjjel pánik¹⁰⁸ (*grant esmeute*) tört ki a városban az armagnacok feltételezett betörése mi-

¹⁰⁶ JB 238–239; Fauquembergue II, 310–311. A Párizsi Polgár mindhárom esetről beszámol, a parlamenti írnok csak az első kettőről.

¹⁰⁷ Lásd Héléne Millet: *Le Grand Schisme d'Occident selon Eustache Deschamps: un monstre prodigieux*. In *Miracles, prodiges et merveilles*, i. m. 215–226. A 16. századi Itáliára, a próféciák és a torzszülöttek kapcsolatára lásd Niccoli: *Prophecy and people*, i. m. 30–60.

¹⁰⁸ Önvédelmi célú megmozdulás olyan népességben, amely, egy rémhír alapján azt hiszi, hogy végveszélybe került. (A pániknak ezt a meghatározását lásd François Ploux: *L'imaginaire social et politique de la rumeur dans la France du XIXe siècle (1815–1870)*. *Revue Historique*, CCCII, 2000/2, 395–434.)

att, arra enged következtetni, hogy a különös születéseknek baljós jelentést tulajdonítottak, és ez hozzájárult a párizsiak rémületéhez.¹⁰⁹

A csodás jelek szervesen illeszkedtek a hírek áramlásába mint önmagukban is érvényes üzenetek. Tekintélyük (hiszen Isten szólt általuk) és alapvetően negatív jelentéstartalmuk miatt általában szóbeszédnek, gyakran rémhírek kiindulási pontjaivá váltak.

Az informális híráramlás kötött műfajai

A szóbeszédnek, pletykák természetüknél fogva állandóan átalakulva, kiegészülve keringtek, minden egyes állomáson, a továbbadónál eltérő kontextusba illeszkedtek, új elemekkel gazdagodtak, vagy éppen egyes részleteik lemaradtak. Léteztek azonban olyan műfajok az informális hírátadásban, amelyek valamivel kötöttebb formába öntötték a továbbadott információkat, ilyenek voltak a versek, gúnydalok, a közismertté vált találó mondások, adomák, valamint a kidolgozott, állandósult formában terjedő rémhírek.¹¹⁰ Ezek a műfajok természetesen ugyanazokon a városi helyszíneken léteztek, mint az egyszerű szóbeszédnek, és tematikájuk is alapvetően ugyanazokra a problémákra összpontosított. A speciális formák, valamint az ezekhez kötődő társadalmi-kulturális szokások az egyszerű pletykáknál gazdagabb értelmezési lehetőséget kínálnak, és vizsgálatuk eddig homályban maradt tényezőkre világíthat rá. Alain Boureau „emblematisz anekdotáknak” nevezi a krónikákban fennmaradt rövid történeteket, amelyek igazságtartal-

¹⁰⁹ JB 239.

¹¹⁰ A 18. századi párizsi informális műfajok rangsorolására: Robert Darn-ton: *An early information society*, i. m. 8.

muktól függetlenül, felhasználásuk, motívumaik, rejtett kapcsolataik révén a korszak gondolkodásának alapvető mozgatórugóiról árulkodnak.¹¹¹

Adomák

A szóbeszéddek esetenként egyetlen konkrét, frappáns mondat köré szerveződtek, amelynek mind előzményei, mind hatása számot tartottak a kommentálásra.¹¹² 1413. július 1-jén, a Caboche-felkelés csúcspontján lefejezték Pierre des Essarts-t, Párizs valaha közkedvelt elöljáróját, akit árulással vádoltak meg. A szeretet és gyűlölet között ingadozó párizsiak zokogva kísérték utolsó útjára az elöljárót, de reményeivel ellentétben egy lépést sem tettek az ítélet végrehajtásának megakadályozására. Az eszmecserék Pierre des Essarts régi erényei, összeharácsolt hatalmas vagyona, számtalan tisztségei miatti gőgje, valamint a város ellen szőtt gonosz tervei körül forogtak. Eközben hozták szóba Brabant hercegének figyelmeztetését, amelyet állítólag két és fél évvel korábban intézett az elöljáróhoz a királyi udvarban: „Párizsi elöljáró, Jean de Montaigu-nek¹¹³ 22 évébe került, hogy a vesztőhelyre jusson, és lefejezzék, de neked nem kell hozzá még három év sem.”¹¹⁴ Nem tudjuk, elhangzott-e valóban ez a mondat a két nagyúr között a királyi udvarban, azt sem, milyen közvetítőkön keresztül került nyilvánosságra. Lehetsé-

¹¹¹ Alain Boureau: *Le simple corps du roi*. Paris, 1988, 46–47.

¹¹² Darnton a *bon mot* kifejezést használja a 18. századi találó mondásokra. Sikerükben nyilván szerepet játszott a szólások, közmondások, proverbiumok népszerűsége korszakunkban, amikor a prédikátoroktól a költőig és a gondolatait összegző egyszerű emberig mindenki használta őket. A. J. V. Le Roux de Lincy: *Le livre des proverbes françaises*. Paris, 1859. Lásd például Villon vagy Eustache Deschamps verseit, valamint JB 256.

¹¹³ Jean de Montaigút, a király főudvarmesterét (*grand maistre d'ostel*) 1409 októberében Pierre des Essarts nyomására végezték ki.

¹¹⁴ JB 33–34.

ges az is, hogy a frappáns mondat inkább 1413-ban, Pierre des Essarts bukása idején keletkezett. A kritikus pillanatban felröppenő mondás funkciója mindkét esetben azonos: a párizsiak szemében kedves Antoine de Brabant szájából elhangozva párhuzamot von a két hírneves ellenség sorsa között, és valamiképpen feldolgozhatóvá teszi egy sokáig pozitív szereplő csúfos halálát. A beszélgetések során ráadásul azzal vették el az esemény tragikus jellegét, hogy Brabant herceget tréfásan (*par esbatement*) igazmondó prófétának nevezték.

Juvénal des Ursins krónikája számol be egy másik nagy visszhangot keltő megjegyzésről. Jean de Berry herceg 1416 elején azt válaszolta Tanne-guy du Chatel párizsi elöljárónak, aki nem a herceg szándékainak megfelelően járt el egy ügyben: „Leszek én is egyszer még párizsi elöljáró!” Juvénal feljegyzi, hogy a kijelentés sok emberben nagy riadalmat keltett.¹¹⁵ A herceggel kapcsolatos mendemondáknak volt előzménye: már 1411-ben azt terjesztették róla, hogy gyűlöli a párizsiakat, és rosszat forral ellenük.¹¹⁶ Úgy tűnik, a városiak iránti különös ellenszenv Berry herceg kiváltsága volt, hiszen senki más kapcsán nem találkozunk ezzel a váddal. A jelenségre a magyarázatot abban a tényben kell keresnünk, hogy 1405-ben és főként 1413 augusztusában, az armagnac hatalomátvétel kezdetén Berry herceg viselte a város kapitányának nagy hatalommal, ám kevés népszerűséggel járó címét, valamint Orléans-i Lajos és Bajor Izabella királyné mellett őt is a királyi adók elpazarlásának vádjával illették.

A találó megjegyzések természetesen nem csupán a nagyurak kiváltságai közé tartoztak. A párizsiak körében terjedő tréfák mellett, hogy jókedvre derítettek, a hatalommal szemben megnyilvánuló társadalmi kritika fontos eszközei voltak, ezen túl pedig – görbe tükörben ugyan, de – rámutat-

¹¹⁵ Juvénal 528.

¹¹⁶ Baye II, 19–20. „...aucuns publioient à Paris, comme avoit ledit Berry entendu, qu’il haioit les habitans de Paris et leur voloit mal...”

tak néhány ki nem mondott véleményre és értékre.¹¹⁷ Amikor 1431 januárjában, rendkívül magas vízállás, eső és háromhetes szélvihar közepette Bedford hercege 50-60 élelemmel megrakott hajóval kikötött Párizsban, az emberek ezt mondogatták tréfásan: „Bedford hercege a lehető legrosszabb időjárást választotta a vízi szállításhoz, amit valaha is láttunk.”¹¹⁸ A némileg hálátlannak látszó és nem is túl szellemes mondást akkor tudjuk összes háttérjelentésével felruházni, ha megvizsgáljuk Bedford herceg akciójának előzményeit. 1429 októberében a királyi tanács döntése értelmében a herceg elvesztette a régensséget és Párizs kormányzását, és helyette Normandia irányítását kapta feladatul; a főváros és környéke Jó Fülöp burgundi herceg kormányzata alá került. Bedford és az angol csapatok így elhagyták a várost, de pár napra rá Fülöp is távozott katonái élén, így Párizs minden védelem nélkül maradt. Ezt az elhagyatottságot nagyon megsínylette mind a város ellátása, mind az emberek biztonságérzete, a Párizsi Polgár naplójában egymást érik a bejegyzések: „semmi hír” (*nulle nouvelle*) a burgundi hercegről, „semmi hír” VI. Henrik királyról, akinek a jövetelét pedig már 1430 nyarán beharangozták. A távolmaradók helyett érkezett meg 1431 elején Bedford hercege, a párizsi hatalomból kiszorított régens, akit türelmetlenül és aggódva vártak a városban, január 12-én még körmenetet is tartottak, melynek során az érkező javak biztonságáért könyörögtek.¹¹⁹ A félclem nagyon is valóságos volt, hiszen 1430 szeptemberében egy 23 hajóból álló szállítmány nagy része el-

¹¹⁷ Egy első látásra cseppet sem vicces tréfa értelmezésére és kontextusba helyezésére lásd például Robert Darnton tanulmánya, *A nagy macskamészárlás*. In uő: *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. Budapest, 1987, 125–173.

¹¹⁸ JB 262.

¹¹⁹ A. N. LL 216. fol. 231. A székeskáptalani jegyzőkönyvet idézi JB 261, 3. jegyzet.

süllyedt egy armagnac támadás miatt.¹²⁰ A flottilla kikötése után elterjedt tréfás mondás afféle megkönnyebbült sóhaj lehetett a hosszú hetek, sőt valójában majd másfél év várakozása után, valamint burkolt tisztelgés Bedford alig remélt segítségével előtt. Ez utóbbi jelentést erősíti az is, hogy ezzel egy időben szóbeszéddek terjedtek el a burgundi hercegtől állítólag néhány hónapon belül várható még jelentékenyebb élelmisszer-szállítmányról – az ő dolga lett volna ugyanis gondoskodni Párizsról.

Néhány hónappal később szintén Bedford hercegével kapcsolatban tréfálgoztak a párizsiak, ekkor azonban már az elismerés legkisebb jele nélkül. A város pénzén katonákat kellett kiállítani, akik 1431 márciusában két kisebb erődítményt el is foglaltak, Lagny ostromát azonban már sikertelenül kísérelték meg, így nagyszombat napján dolguk végezetlenül tértek vissza Párizsba. „És az emberek gúnyosan azt mondták, hogy épp időben jöttek haza, hogy elvégezzék a húsvéti gyónást és saját plébániájukon üljék meg az ünnepet.” Az ostromról pedig azt beszélték, hogy egy nap 412 ágyúgolyót lőttek be Lagnyba, amelyek senkit sem találtak el, csak egy kakast, „ami nagy csodálkozást keltett”.¹²¹ A húsvétra történő utalás a szakrális dolgok és a háború konfliktusos kapcsolatára mutat rá, amely a korszakban többféle alakban is megjelent. Nagy társadalmi felháborodást keltett egyrészt az egyházi ünnepek megsértése: Jeanne d’Arc Párizs ellen megkísérelt ostroma szeptember 8-án, Szűz Mária ünnepén, ráadásul éppen a nagymise idején a párizsiak szerint azért (is) végződött csúfos kudarccal és Jeanne megsebesülésével, mert tiltott időben került rá sor. Ez a vád az orléans-i Szűz perében is előkerült, pedig ő valószínűleg éppen amiatt választotta ezt az időpontot, hogy még nagyobb

¹²⁰ JB 260.

¹²¹ JB 263.

isteni segítség kísérje szent küldetését.¹²² Bedford hadjáratának sikertelenségét szintén a szent idő megsértésével magyarázták: „végül semmi dicsőségük nem lett a dologból, mivel ez a bűnös cselekedet Nagyhéten történt”.¹²³ Hasonló felháborodást keltettek a katonák által elkövetett szentségtörő tettek: káromkodásuk, a bőjt semmibevétele vagy a szent helyek lerombolása, templomi kincsek elrablása.¹²⁴ Ezért kelthetett nagy derűtséget az a megjegyzés, hogy a vallással mindig összeütközésbe kerülő katonák hazasiettek húsvétot ünnepelni.

Az adomák részletes, kontextusba illesztett elemzése tehát felfejtheti a látszólag semmitmondó tréfák körül összebogozódó gazdag, többretegű jelentéstartalmakat.

Politikai dalok

A frappáns mondások és a történetek, amelynek csattanóját képezték, szerkezeti adottságaik, szórakoztató voltuk miatt könnyebben elterjedhettek, tovább maradtak a napi beszédtemák között, mint a hétköznapi pletykák. Még ennél is könnyebben megragadtak az emlékezetben és váltak népszerűvé a verses formába öntött, dallamra énekelt politikai vélemények.

A szatirikus dalok fénykora a kora újkor századaira tehető. A 18. századi Párizsban, a Bastille árnyékában a politikai-közéleti témákkal foglalkozó gúnydalok átszótták az emberek

¹²² JB 244–246. „Igazán nem kellett volna ilyen gyilkolásra készülni Mi-asszonyunk születésének szent napján.” Duby–Duby: *Jeanne d’Arc pereí*, i. m. 41, 106, 112.

¹²³ JB 263. 1420-ban az armagnacok nagypénteken égettek fel egy erődítményt a falai közé menekült emberekkel együtt – a kegyetlenség mellett az időpont kiválasztása is megbotránkoztatta az embereket. JB 137.

¹²⁴ A Párizsi Polgár naplójában több visszhangot keltő esetről számolt be: 1436-ban például egy angol csapat kifosztotta a saint-denis-i apátságot, még a miséző pap kezéből is kivették a kelyhet, JB 313–314, 351.

mindennapjait: kávéházakban, utcákon énekelték őket, előadták a külvárosi színházakban, kintornások szórakoztatták velük szedett-vedett közönségüket. Szerzőik hol az irodalmi alvilághoz, hol viszont az udvar belső köreibez tartoztak, valójában azonban minden egyes előadójuk és hallgatójuk hozzáadhatott egy újat a már meglevő versszakokhoz.¹²⁵ Hasonló volt a helyzet Angliában is, ahol a 16. század legvégétől a politikai dalok műfaja vált a leginkább elterjedt és legnagyobb befolyást gyakorló irodalmi formává. A gúnydalok azonban nem csupán a nagypolitika ügyeire reagáltak. A korszak angol rágalmozási pereiből kitűnik, hogy a közösségen belüli szexuális erkölcsökön, a helyi földesúr túlkapásain vagy egyszerűen szomszédai okvetetlenkedésén felháborodott férfiak és nők igen gyakran folyamodtak a nyilvános megszégyenítés, lejáratás ezen eszközéhez.¹²⁶

A kora újkorhoz hasonló hatékonyságú ellenőrző gépezet, rendőrség és forrásbázisok híján nem ismerjük ilyen alaposan a 15. századi párizsiak által hallgatott és továbbadott gúnydalokat, így korszakunkra vonatkozóan valójában csupán elszórt utalásokra tudunk támaszkodni ennek a műfajnak a társadalmi felhasználásával, szerepével kapcsolatban.

Jóllehet a közösség bármely tagja hozzájárulhatott továbbadásukhoz, a politikai daloknak hivatásos terjesztői is

¹²⁵ Darnton: *An early information society*, i. m. 19–20. Az aktualitásokkal együtt változó szövegeket ismert dallamokhoz költötték, elterjesztésük során kis papírfecnikre írták, csereherélték, továbbadták őket, de egyes gyűjtők több kötetre rúgó gúnydalgyűjteményeket állítottak össze. A Bastille börtönének archívumaiban rengeteg ilyen papírfecnit őriztek meg.

¹²⁶ Adam Fox: *Oral and Literate Culture in England 1500–1700*. Oxford, 2000, Clarendon Press, 299–334, 382–393. A dalszerzők az esetek egy részében hivatásos, fizetett hírlevélírók (*newsletter writers, libellists*), máskor maguk a felháborodott szomszédok voltak. A dalok a kocsmák, valamint a 17. században megjelenő kávéházakban terjedtek leginkább, de énekelték őket utcákon, piactereken, a hivatalos kihirdetés helyszínein, néha pedig hivatásos énekmondót fogadtak, hogy mulatságokban, szomszédos falvakban is előadja a gúnydalt. A szóbeli terjesztés hatását az írott változatok osztoztatásával, kiszögezésével, szétküldésével fokozták.

voltak, akik a forgalmasabb helyszíneken megállva adták elő tudományukat, és a hallgatóság adományaiból tartották fenn magukat. Gyakran céhekbe szerveződtek, vagy éppen hercegi, nemesi udvarokhoz csapódtak, még általánosabb azonban, hogy állandóan vándorolva a marginális rétegek számát növelték.¹²⁷ A hatalom válságos időszakokban megpróbálta kordában tartani tevékenységüket. Az egyházszakadás egyik kényes pillanatában például egy királyi rendelet előírta minden énekmondónak, igrícnek (*ditteurs, faiseurs de ditz et de chansons, menestrels*), „hogy ne költsenek, mondjanak vagy énekeljenek tereken vagy másutt semmiféle mondásokat, rímeket vagy énekeket, amelyekben említés történne a pápáról, a királyról és a hercegekről az egyház egységének ügyét illetően”.¹²⁸ 1413 nyarán egy hárfás igríc a párizsiakat gyalázó éneket adott elő néhány északfrancia városban, az egyikben azonban kémkedés gyanúja miatt letartóztatták.¹²⁹ A hivatásos énekmondók repertoárjába a politikai dalok mellett beletartozhattak a szerelmes témával foglalkozó széphistóriák, a verses jövendölések, profetikus szövegek, valamint a harci tetteket dicsőítő dalok, amelyeknek nagy szerepére a saint-denis-i szerzetes is utal az 1415-ös hadjárat kapcsán.¹³⁰

Igen kevés városi politikai dalnak ismerjük a szövegét. Természetesen számos költő alkotott korszakunk Párizsá-

¹²⁷ Peter Burke: *A népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest, 1991, Századvég–Hajnal István Kör, 114 passim.

¹²⁸ Városi rendelet 1395-ből. Archives Nationales Y2 fol. 123. Itáliában ezeket az énekmondókat *cantastorie* vagy *cantambanchi* elnevezéssel illették, ez utóbbi arra a hordozható padra utal, amelyre felállva előadták a dalokat. Előfordult, hogy a szövegeket ki is plakátolták az énekes mellett, hogy az érdeklődők lemásolhassák. Ottavia Niccoli: *Prophecy and People*, i. m. 12–19.

¹²⁹ A. N. JJ 167, fol. 267. Az eset az igríct kénváltásnak alávető városkapitány kegyelemleveléből ismeretes. Idézi JB 46, 3. jegyzet.

¹³⁰ RSD V, 550. „...contenti sunt clamoribus preconum triumphorum, vel echo excipienti plausus theatrales.”

ban, akár még francia nyelven is, akik ráadásul verseik jelentős hányadában érintenek politikai vagy katonai eseményeket, elég megemlíteni a leghíresebbek, Eustache Deschamps, Alain Chartier, Christine de Pisan vagy akár az 1420-as években itt tartózkodó angol John Lydgate nevét – ők azonban valamennyien az őket fenntartó udvar számára írtak, és nem tudunk arról, hogy költeményeik elterjedtek volna a városi lakosság körében.¹³¹

A fennmaradt kevés szöveg alapján viszont megpróbálhatjuk megállapítani, mennyi információt hordozott és milyen formába öntve egy-egy ének.¹³² Ismerünk néhány panaszos dalt, amely a főváros helyzetén kesereg, egy pár angolelленes éneket Normandiából, egy Romans városában dolgozó külföldi órásmester pedig egy szintén az angolokat szidalmazó és Jeanne d’Arcra is utalást tevő gúnyos hangvételi versikét jegyzett fel személyes iratai közé.¹³³ Ezekben a költeményekben a konkrét események nem játszanak nagy szerepet, a hangvétel inkább moralizáló vagy éppen harcra szító, a felsorolt sérelmek és fenyegetések általánosabb jellegűek.

¹³¹ Daniel Poirion: *Le Poète et le Prince*. Paris, 1965; *Eustache Deschamps et son temps*. Dir. par Jean-Patrice Boudet – Hélène Millet. Paris, 1997, Publications de la Sorbonne; *Oeuvres complètes d’Eustache Deschamps*. Eds. Saint-Hilaire – G. Raynaud. Paris, 1878–1903, I–XI; Alain Chartier: *Poèmes*. Ed. J. Laidlaw. Paris, 1988; *Oeuvres poétiques de Christine de Pisan*. Ed. M. Roy. Paris, 1886–1896, I–III.

¹³² Egyik 18. századi dalról Robert Darnton azt a megállapítást tette, hogy az 1748–1750-es évek valamennyi fontos cseményét tartalmazta kommentárokkal együtt, így valójában „énekelt hírlapnak” is tekinthető. Darnton: *An early information society*, i. m. 27–28.

¹³³ Gaston Raynaud: La complainte de Paris en 1436. *Bulletin de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Ile-de-France*, 1900, 36–41; L. Auvray: Complainte sur les misères de Paris, composée en 1435. *Bulletin de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Ile-de-France*, 1891, 84–87; P. Meyer: Ballade contre les anglais. *Romania*, XXI, 1892. 51–52; Pierre Champion: Ballade du sacre de Reims (17 juillet 1429); *Le Moyen Age*, 1909, 370–377; Le Roux de Lincy: Recueil des chants historiques français. Tome I. Paris, 1841, 300–302 (Vaux-de-vire du temps de l’occupation des Anglais)

Ami ennél nagyobb probléma, hogy semmit nem tudunk a dalok hallgatóságáról, a népi közönséget csupán feltételezik a közreadók. Ezért nagyon értékes egy 1436-os költemény, amelynek mind keletkezését, mind előadását feljegyezték Arras városának évkönyveibe. Ezekből kiderül, hogy az éneket az arras-i Vidámság apátja (*abbé de Liesse*) írta néhány nappal azután, hogy a városba érkezett a jó hír Párizs bevételéről, és az esemény után hét nappal már készen állt, hogy az örömtüzeket gyújtó városiaknak előadja művét.¹³⁴ Az első versszakokat a név szerint felsorolt nemes kapitányok, valamint embereik dicsőségének szenteli: mindegyikük „jól végezte a feladatát”, „jól munkálkodott”, „megállták a helyüket”, lovagiasak, hősiesek, bátrak voltak, „dicsőség és tisztelet illeti őket”. A helyzet akkor válik pikánssá, ha összevetjük az arras-i verset a valódi eseményekkel: Párizst egy kardcsapás nélkül vették be, a kaput kinyitották a kapuőrök, az angol csapatokat a városi lakosság szorította be a Bastille-ba, a hős kapitányoknak nem volt más feladatuk, mint a meghatottságtól zokogva átvenni az ölükbe hullott várost.¹³⁵ Az évkönyvek írnoka így is jegyzi le a hírt: először a város egyezett meg a francia kapitányokkal, és adta meg magát, majd a Bastille-ban ragadt angolok is pénzen megváltották távozásukat. Feltételezhető, hogy az „apát” a valós tényeknél erősebb befolyásnak, a műfaj szabályainak engedelmeskedett, amikor a hősi ének formuláit alkalmazta egy békésre sikerült fegyvertény leírására. Joggal bővelkedik viszont lovagi tettek bemutatásában egy két évtizeddel korábban keletkezett és az azincourti csatát magasztaló angol dal, amelyet egy londoni városi krónika írója használt fel (parafrazeálva és idézve egyaránt) munkájában. A *chanson de geste* (lovagi eposz) felépítését és stílusát követő ének először az angol

¹³⁴ J. M. Richard: Une ballade sur la reprise de Paris par les Français le 13 avril 1436. *Revue des Questions Historiques*, 1875, 225–229.

¹³⁵ JB 314–317.

sereg útvonalát mutatja be városokra lebontva, majd V. Henrik buzdító beszédét. A középső versszakokban a legkiválóbb nagyurak hőstetteit sorolja fel a szerző, a lezáró részben pedig mindkét fél veszteségeit veszi számba.¹³⁶ A haditetteket magasztaló dalok (amelyeket a saint-denis-i szerzetes annyira lenézett) tehát a városi közönséghez is eljuttatták a csaták és ostromok hősiepizódjainak hírét.

A politikai élet szereplőivel és visszasságaival számos műfaj foglalkozott a korszakban, költemények, versben és prózában, dialógus formájában megírt pamfletek, traktátusok maradtak meg, ám ezek elterjedéséről igen keveset tudunk, azt pedig legtöbbjükéről nehezen lehet elképzelni, hogy a város utcáin énekelgették volna őket. Szövegeink tehát nincsenek, a Párizssal foglalkozó krónikákban és naplókban azonban több olyan leírással találkozhatunk, amelyek szükséztűn bár, de ilyen típusú gúnydalok elhangzásának, társadalmi felhasználásának konkrét körülményeit mutatják be.

1413–1414 folyamán Félelemnélküli János több alkalommal és többféle szándékkal vált a párizsi dalok céltáblájává. Az 1413-as armagnac hatalomátvétel után pórul járt az – akár gyermek, akár felnőtt –, aki a burgundi hercegről korábban elterjedt, dicsérő dalocskát énekelte nyilvános helyen. Az ének tartalmát nem ismerjük, a Párizsi Polgár csak a (feltételezett) refrént jegyezte fel: „Burgundi herceg, Isten adjon neked örömet!”¹³⁷ A következő év februárjában viszont egész lejáratozó kampány indult meg a herceg ellen, a párizsi zsínaton elítélték, és eretneknek nyilvánították Jean Petit „*Justificatio*”-ját, és ennek visszhangjaként Párizsban valamennyi társadalmi rétegben olyan „gúnydalok terjedtek el, amelyek jó hírét befeketítették, és őt nyilvánosan árulónak nevezték”

¹³⁶ *Political poems and songs relating to English history composed during the period from the accession of Edward III to that of Richard III.* I–II. Ed. Thomas. Wright, 1859, II, 123–127. (Rolls series 14.)

¹³⁷ JB 46.

(*cantilenis satiricis famam ejus denigrantes ipsum proditorem publice nominabant*).¹³⁸ Néhány hónappal később, az arras-i béketárgyalások előkészítő szakaszában a burgundi herceg nővére és szószólója, a hainaut-i hercegnő szállása előtt éjjel valamiféle macskazenét rendeztek: az összegyűlt gyászos dalokban az orléans-i herceg árulók által elkövetett meggyilkolásáról emlékeztek meg.¹³⁹ Nem tudjuk, mekkora szerepet játszott az armagnac kormányzat a nép körében elhangzó gúnydalok terjesztésében, bizonyos, hogy már az esetleges megtorlás hiánya is bátoríthatta a spontán burgundiellenes megnyilatkozásokat, de könnyen lehet, hogy kézzelfoghatóbb befolyásról volt szó. Ez azonban valószínűleg bármely politikai témájú dalról elmondható, hiszen a szemben álló hatalmi felek közül az egyik mindig érdekelt volt a másik lejáratásában. Sokkal fontosabb, hogy ez az informális műfaj akkora hatású, hogy érdemes volt politikai fegyverként használni adandó alkalommal.

A harci tetteket bemutató dalok epikus stílusával szemben az 1414-ben Párizsban elhangzó daloknak feltehetően nem a cselekménye volt a fontos, hanem gunyoros hangvétele. A szatirikus dalok a társadalmi megbélyegzés alapvető eszközeként működhettek, akár a helyi közösség vétkes tagjait sújtva (hasonlóan a macskazenéhez),¹⁴⁰ akár a nagypolitika szereplőinek kipellengérezésével. A gúnydaloknak erre a szerepére utal a saint-denis-i szerzetes krónikájának szóhasználata: a hivatásukhoz méltatlan módon eljáró pápák, a gyáva francia lovagok vagy a királyukat börtönbe vető ango-

¹³⁸ RSD V, 276–278. Az esetet clemzi Guenée: *Un meurtre, une société*, i. m. 261–262; és Jouët: *Et un temps pour parler*, i. m. 115.

¹³⁹ RSD V, 348, „...*per ambitum ejus hospicii cantilenas lugubres super morte dolorosa et a proditoribus nephandis proditorie perpetrata ducis Aurelianensis altissonis vocibus cantaverunt*”.

¹⁴⁰ Claude Gauvard – A. Gokalp: Les conduits de bruit et leur signification à la fin du Moyen Age: le charivari. *Annales E. S. C.*, 1974/3, 693–704; Natalie Zemon Davis: „A Rendetlenség kormányzatának rendszere.” In uő: *Társadalom és kultúra*, i. m. 95–116.

lok nevetség tárgyává váltak (*in sibilum, in derisum omni populo*), ami azt jelentette, hogy gúnyverseket költöttek róluk (*verba satirica de ipsis ubique componebantur*), és a nép naphosszat ezeket énekelte (*versa est in eorum canticum tota die*).¹⁴¹

Rémhírek

A szóbeszédetek közül állandósult tematikájával, kerek történetté összeálló, ám mindig új részletekkel gazdagodó szerkezetével és nem utolsósorban viharos mozgósító erejével kiemelkedik a rémhír műfaja. Meghatározása szerint a rémhír olyan történet, amelynek nincsen biztos, igazolt valóság-alapja, gyakran visszatérő motívumokból, témákból (egyes szerzők szerint mítoszokból) építkezik, nagyon gyorsan elterjed az informális csatornákon keresztül, továbbadói hisznek benne, és azért terjesztik, hogy mások is a rémhír tartalmával összhangban tudjanak eljárni.¹⁴² Vannak a rémhírek elterjedését segítő körülmények és tényezők, például a bizonytalanság érzésének általánossá válása, a nem megfelelő hivatalos kommunikáció és az információhiány a közösséget érintő ügyekben.¹⁴³ A háborús helyzet, vagyis az ellenséges támadás állandóan fennálló lehetősége és veszélye különösen jó táptalaja a rémhíreknek.¹⁴⁴ A kognitív disszonancia elmélete még egy rendkívül fontos elemet hangsúlyoz a rémhírek keletkezésével kapcsolatban: akkor terjednek el leginkább a rémhírek, amikor az emberek félnek valamitől, konkrét vészhelyzet, valós pusztítás, kár azonban még nem

¹⁴¹ RSD I, 90, II, 718, V, 542. Idézi Jouët: *Et un temps pour parler*, i. m. 116–117.

¹⁴² Kapferer: *Rumeurs*, i. m. 25; Morin: *La rumeur d'Orléans*, i. m. 7.

¹⁴³ Kaplan: *The famine plot persuasion*, i. m. 66.

¹⁴⁴ A II. világháború tapasztalataiból született Gordon W. Allport és Leo Postman klasszikussá vált tanulmánya: *The Psychology of Rumor*, i. m.

jött létre. Ilyenkor mindenki igazolást keres az alaptalannak látszó aggodalmakra: az elterjedő történetek közeli veszélyről, fenyegető vagy már bekövetkezett katasztrófákról szólnak. Modern vizsgálatok szerint azokon a területeken, ahol például érzékelhető volt egy földrengés, ám kárt nem okozott, rengeteg félelemkeltő (vagyis inkább félelemigazoló) rémhír terjedt el néhány napon belül várható özönvízről, a végítélet napjáról, egyéb szerencsétlenségekről. A természeti katasztrófa epicentrumában, ahol hatalmas pusztítás történt, az álhírek csak kissé túlozták el a valós cseményeket, és nem terjedt el egyetlen közelgő még nagyobb katasztrófáról szóló rémhír sem.¹⁴⁵ Ez a megállapítás annyiban segítheti a mi kutatásainkat, hogy árnyaltabb képet ad a rettegő párizsiak konkrét helyzetéről: a város valószínűleg korszakunk nagy részében a viszonylagos biztonság kis szigete volt a katonai pusztításnak kitett falvak és vidékek gyűrűjében – a kapu előtt játszódó borzalmak és a róluk szóló sötét leírások azonban kétségbe vonták a városiak biztonságérzetét. Az erős falak miatt akár érthetetlennek is tűnő félelmek igazolására öltöttek alakot a végpusztulással fenyegető rémhírek.

Úgy tűnik, a rémhírtörténetek mindig is hasonló témák köré épültek fel, és csupán a részletek, a szereplők kiválasztása változott történelmi koronként az éppen aktuális igényeknek, gondolkodásmódnak megfelelően.¹⁴⁶ A titkos összeesküvés mítosza például elevenen élt a középkor két utolsó évszázadában is. Az 1320-as évek elején Dél-Franciaországban terjedt el az a vélekedés (amelyet azután a helyi hatóságok tovább gerjesztettek és kihasználtak), hogy a leprások meg akarták mérgezni a kutak vizét, hogy mindenki

¹⁴⁵ Festinger: *A kognitív disszonancia elmélete*, i. m. 239–246.

¹⁴⁶ Noël Kapferer a történelemben előforduló rémhíreket kilenc nagy típusba osztja. Ezek szerint a történetek legfontosabb szervező magja lehet a Sátán visszatérése, elrejtett mérreg, összeesküvés, mesterséges hiányok, félelem az idegentől, gyermekrablás, valamint nagy emberek betegsége, szerelmi élete, illetve korrupt magatartása. Kapferer: *Rumeurs*, i. m. 149.

hozzájuk hasonlóan beteg legyen. Ördögi tervükben összefogtak a muzulmánokkal és a zsidókkal is, akik egyes történetváltozatokban a tényleges felbujtók voltak.¹⁴⁷ A nagy pestisjárvány kitörése után is hasonló rémhírek terjedtek el, ekkor azonban már a szegények és a zsidók szerepeltek a kutak megmérgezőiként. A rémhíreket ekkor is, mint 30 évvel korábban, bírósági perek, tömegmészárlás, fosztogatások követték.¹⁴⁸ 1390-ben újabb összeesküvést lepleztek le Észak-Franciaországban, amely ismét az ivóvíz megmérgezését tervezte. A per során kikérdezett vádlottak, főként koldusok, vallomásaikban a domonkos rendi szerzeteseket és az angolokat nevezték meg mint felbujtóikat.¹⁴⁹ Látható, hogy az összeesküvés alaptémáján belül a kutak megmérgezése az egész 14. században élő maradt, csak éppen mindig a szereplők változtak aszerint, hogy az adott helyzetben mely csoportok kínálkoztak a legalkalmasabb bűnbaknak. A 14. század elején a leprások még jelentős számban éltek gazdag alapítványokkal ellátott telepeken; 1349 körül és a század végén már az épkézláb, munkakerülő koldusok okoztak nagyobb társadalmi feszültséget. Az 1390-es évi rémhír felbujtói közé az angolok érthető módon mint háborús ellenfelek kerülhettek. A domonkos rendiek jelenléte viszont magyarázatot érdemel: valószínűleg szerepet játszott benne az, hogy az 1387–1389-ben nagy botrányt keltett Juan de Monzon eset következtében széles városi rétegek tartották őket eretneknek, gúnyolták és megszégyenítették őket nyilvánosan.¹⁵⁰ Ezt a nem sokkal korábban keletkezett negatív képet erősí-

¹⁴⁷ Carlo Ginzburg: *Éjszakai történet. A boszorkányszombat megsejtitése*. Budapest, 2003, Európa, 51–87; David Nirenberg: *Communities of violence. The persecution of minorities in the Middle Ages*. Princeton, 1996, Princeton University Press.

¹⁴⁸ Frantisek Graus: *Pest – Geissler – Judenmorde. Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit*. Göttingen, 1987.

¹⁴⁹ A tanúvallomások megtalálhatóak Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 419–480 és II, 1–6.

¹⁵⁰ Marielle Lamy: *Les dominicains dans la tourmente*, i. m. 195–197.

tették meg azok a vádaskodások, amelyek a domonkos rendieket a 14. század eleje óta vissza-visszatérően méregkeverőnek állították be. A vád egy 1313-as botránnyal indult: VII. Henrik hirtelen halála után domonkos rendi gyóntatóját azzal gyanúsították meg, hogy áldozás közben, a megszentelt borba kevert méreggel ölte meg uralkodóját. A vád először annalesekben, költeményekben, dalokban jelent meg, majd megörökítették, továbbadták számos német, itáliai és francia krónikában is annak ellenére, hogy a császár orvosa természetes halált állapított meg.¹⁵¹ A többszöri tisztázási kísérlet ellenére a foltot nem lehetett a rendről lemosni: az 1390-es években több alkalommal azzal gyanúsítottak szerzeteseket, hogy ők mérgezték meg a királyt vagy a meggyógyítása címén még beljebb akarják taszítani a betegségbe, a saint-denis-i szerzetes pedig hozzátette, hogy „szokás őket gyanúsítani”.¹⁵²

Bármennyire is informális műfaj a rémhír, amely meghatározásánál fogva a hivatalos információkkal párhuzamosan vagy azok hiányában kering, hatása alól a kormányzat sem tudta vagy akarta kivonni magát. A hatóságok a középkor folyamán kihasználták az alkalmat a rémhírek által kijelölt bűnbakok példás megbüntetésére, vagy akár éppen a bíróságok, a helyi hatalmasságok irányították a történetek élet a már eleve bűnösnek tartott csoportok felé.¹⁵³ Mivel az egyes személyek jó híre (*renommée*) képezte az alapját az igazságszolgáltatás eljárásainak, a közösség vádaskodásai, bármilyen irracionálisak vagy alaptalanok voltak is, nagy súllyal estek a latba.¹⁵⁴

¹⁵¹ Franck Collard: Jacobita secundus Judas. L'honneur perdu des Precheurs apres la mort d'Henri VII. In *Religion et mentalités au Moyen Age*, i. m. 221–234.

¹⁵² Juvénal 373 (Juan de Monzon-ügy), 414–415; Françoise Autrand: *Charles VI*, i. m. 319–328.

¹⁵³ Ennek rendkívül plasztikus ábrázolása Ginzburg: *Éjszakai történet*, i. m. 51–87.

¹⁵⁴ La Renommée. *Médiévales*, 24, 1993.

Bár vizsgált korszakunk párizsi történelme rendkívül gazdag anyagot nyújt a rémhírek vizsgálatához, mind ez idáig csupán meglehetősen felületes elemzések születtek ebben a témában, amelyek alig lépnek túl az esetek sommás elbeszélésén.¹⁵⁵ Pedig mind a történetek belső elemei, mind működésük sajátosságai feltárhatók és értelmezhetők a rendelkezésünkre álló források alapján. Az 1410-es években két olyan esettel is találkozhatunk, amelyek részletes elemzést tesznek lehetővé. 1415. október 25., az azincourt-i csatavesztés után a burgundi herceg kihasználta az általános riadalmat, és ismét megpróbált bejutni az armagnacok által irányított Párizsba, hogy kapcsolatba léphessen a királlyal, és visszanyerje befolyását az ország kormányzásában. Védekezésül befalazták a város kapuit, és csapatokat szállásoltak be a polgárok házaiba. Ekkor riasztó hírek terjedtek el a városban. „Mindenki azt beszélte egész Párizsban, hogy a város akkori irányítói, például a kereskedők előljárója és a tanácsstagok, azt tervezték, hogy elpusztítanak mindenkit a párizsiak közül, akik segítenék a burgundi herceget, amikor az be akar jutni a városba. És azt beszélték, hogy ezért »készítetttek négyezer bárdot, amelynek a vasát bekenték, hogy éjjel ne látszódjanak, valamint négyezer fekete köpönyeget, és sokfelé szétosztották a városban, és telirakták a várost nehéz fegyverekkel, azért, hogy segítsék őket, így beszélték, gonosz tervük megvalósításában«. Olyannyira, hogy november utolsó hetében több éjszakán keresztül az egész város izgatott volt, mindenki lesben állt, és senki nem mert aludni. És a leginkább így volt ez szerdán este, december negyedikén, mert azt gondolták, hogy ezen az éjszakán biztosan megvalósítják a tervüket. Olyannyira, hogy a Saint-Martin-des-Champs apátság szerzetesei, ahogy beszélték, és a bernardinusok és több párizsi kollégium klerikusai egész éjjel táp-

¹⁵⁵ Colette Beaune: La rumeur dans le journal du Bourgeois de Paris. In *La circulation des nouvelles*, i. m. 191–204.

lálták a tüzet a házaikban.”¹⁵⁶ Nicolas de Baye eltérő elemeit emeli ki ugyanannak a rémhírnek: „Azt beszélték (december 5-én) és többen azt terjesztették végig egész Párizson, hogy múlt éjszaka Párizs utcáin azt kiáltották volna, hogy a királyért, a *dauphin*ért és a burgundi hercegért, és aki kirohant volna erre a kiáltásra, azt megölték volna; ez pedig egy nagyon veszedelmes kitaláció.”¹⁵⁷

1418 májusától több hónapon keresztül felbukkant egy rémhír számos eltérő változata. A burgundiak május végi hatalomátvétele előtt azt beszélték, hogy „annyira gyűlölték a kormányzók mindazokat, akik nem tartoztak a bandájukhoz, hogy azt tervelték, hogy az összes utcából összeszedik és kegyetlenül lemészárolják őket, a nőket pedig vízbe fojtják. És erőszakkal el is vettek Párizsban a kereskedőktől és másoktól is szövetanyagokat fizetség nélkül, azt állítva, hogy a király számára csinálnak sátrakat és pavilonokat, pedig a zsákokra kellett, amelyben a nőket vízbe akarták fojtani. És emellett még azt is mondták, hogy mielőtt még a burgundiak Párizsba érnének, nehogy a béke megköttessék, átadják a várost az angol királynak, és mindazoknak, akiknek nem kellett meghalniuk, volt egy kis fekete érméjük vörös kereszttel, és több mint 16 ezret gyártottak belőle, amelyeket azóta meg is találtak a házaikban.”¹⁵⁸ A burgundiak azonban átvették a hatalmat Párizsban, az armagnac pártiakat először bebörtönlözték, majd a nyár folyamán a városi csőcselék több ízben fegyvert fogott, és kegyetlenül leöldösték a foglyokat és az armagnac pártiság gyanújába keveredetteket. Június végén egy armagnac vádlott beismerte, hogy parancsot kapott a párizsi elöljárótól, mely szerint a burgundiak belépésének he-

¹⁵⁶ Juvénal 524–525.

¹⁵⁷ Baye II, 226; talán erre az elterjedt félcemre reflektál az a királyi rendelet is, amely december 2-án megtilt mindenféle összejövetelet és fegyverviselést „bizonyos okokból, amelyek minket erre indítanak”. Préfecture de police, Livre Vert Vieil Premier f. 69.

¹⁵⁸ JB 87.

tében le kellett volna mészároltatnia az egész Halles negyedet, sőt cinkosainak más negyedekben kellett volna hasonlóképpen tenniük.¹⁵⁹ Júliusban a rémhír elérte Soissons városát is: eszerint az ottani burgundiakat is a legyilkolás veszélye fenyegette, a nőket és a gyermekeket zsákokban akarták vízbe fojtani. Sőt, az ott elkészített ólomérmékből párizsi barátainak is küldtek: a tervezett öldöklésből csak azok maradtak volna ki, akik fel tudják mutatni az érmét a fegyvereseknek.¹⁶⁰ A rémhíreknek újabb „bizonyítékot” szolgáltatott néhány tárgy, amelyeket augusztusban a Bourbon-palotában találtak meg: egy nagy hordó teli csapdákkal, valamint egy tűzokádó sárkányt ábrázoló harci zászló. Erről azt beszélték, hogy az angol király küldte az armagnacoknak annak fejében, hogy a párizsiakat lemészárolják.¹⁶¹

A két rémhír keletkezésének és „működésének” külső körülményeiben sok visszatérő elemmel találkozunk. Mindkét esetben a burgundi párti körök félelmei, aggodalmai nyerne narratív, szerkesztett formát, hiszen az armagnacokat jelölik ki ellenségként – ez talán nem is meglepő egy alapvetően burgundi szimpatizáns városban. Mind 1415-ben, mind 1418-ban feltételezhető, hogy a rémhírek nem csupán a spontán félelmi reakciók termékei voltak (endogén rémhírek), hanem egy konkrét politikai törekvés érdekében valók elindították ezeket a történeteket (exogén rémhírek).¹⁶² Juvénal és Nicolas de Baye, mindketten mérsékeltlen burgundi-ellenesek, szóvá is teszik ezt a vélekedésüket az 1415-ös eset kapcsán. Baye „veszedelmes kitalációnak” (*perilleuse chose et controvéé*) nevezi az elterjedt híreket, Juvénal pedig a rémhírterjesztők célját is megfogalmazza: „Ezek ugyanis valójában hazug kitalációk (*bourdes controuvées*) voltak,

¹⁵⁹ JB 100.

¹⁶⁰ JB 103.

¹⁶¹ JB 110.

¹⁶² Ploux: *L'imaginaire social*, i. m. 407–411.

amelyeket azért terjesztettek el, hogy fellázítsák az embereket, és megöljenek mindenkit, aki ekkor a király mellett volt.”¹⁶³ A burgundi párti Párizsi Polgár viszont nem kérdőjelezte meg az összeesküvésről szóló híreket, és feltehetőleg így vélekedett a hozzá hasonló szimpátiájú többi párizsi lakos is. Az exogén, illetve endogén rémhírek így valójában ugyanúgy működtek, hiszen eredetüktől függetlenül csak azok a történetek terjedtek tovább egyre szélesebb körben, és váltak cselekedetek mozgatórugóivá, amelyek hihetők voltak, vagyis illeszkedtek a közösség előzetes tudásához, értekeihez, félelmeihez és vágyaihoz.

Ha a „veszedelmes kitalációk” hatásosabbak lettek volna 1415-ben, akkor a rémhírtörténetek állítólagosan kiszemelt áldozatai (a burgundi pártiak) tehát agresszorokká váltak volna, a feltételezett összeesküvők és gyilkosok (az armagnacok) pedig áldozatokká. A felkelés azonban nem robbant ki, néhány burgundi párti szervezkedést lelepleztek és megtoroltak, így Félelemnélküli János ekkor nem jutott be Párizsba. 1418-ban azonban sikerrel járt, fegyvereseinek kinyitottak egy kaput, így az armagnac uralom megdőlt a városban. Az ezt követő hónapok véres eseményeiben a rémhírek fontos szerepet tölthettek be. Június 12-én egy éjszakai riadó (*cri d'alarme*) nyomán a bebörtönzött armagnac foglyok nagy részét legyilkolták, mert attól féltek, hogy valamilyen módon elő tudnák segíteni az armagnacok visszatérését a városba, valamint elterjedt az a hír is, hogy valakik ki akarták szabadítani Bernard d'Armagnacot és a többi vezetőt.¹⁶⁴ Az általános nyugtalanság, az ismétlődő éjszakai riadók, a június elseji tényleges armagnac betörés előkészítette a terepet, hogy a város területén elszórtan elhelyezkedő több kis börtön foglyait tényleges veszély forrásaként fogják fel, és kiszabadulásuk gondolata is pánikot keltsen, véres öldöklést

¹⁶³ Juvénal 522, 524.

¹⁶⁴ Fauquembergue I, 135–136; RSD VI, 245.

indítson be. (Ugyanez a folyamat játszódott le augusztus 21-én is.¹⁶⁵) A gyilkosságokat különösen kegyetlen módon követték el, majd a holttesteket is meggyalázták: levetkőztették őket (még a nőket is), tovább vagdalták, ütötték a tetemeket, egyeseknek a bőrét az armagnacok jelvényét, a mellen keresztbe futó szalagot mintázó csíkban lenyúzták. Temetés helyett a holttesteket az utcákon hagyták heverni „mint a leölt disznókat”, vagy halmokba dobálták, „mint a kutyákat vagy birkákat”, majd a város melletti mezőkre kihajították, ahol „kutyák és madarak lakmároztak belőlük”.¹⁶⁶ A Párizsi Polgár szóhasználat is arra utal, hogy ezek a viselkedésformák az áldozatok emberi voltát kívánták elfeledtetni támadóikkal: a dehumanizáció ugyanis feloldja a mélyen élő gátlásokat, és legitimálja az erőszakot. A kegyetlenségek megindoklásának másik módszere a jogos önvédelem feltételezése azáltal, hogy ellenséges szándékot tulajdonítanak az áldozatoknak.¹⁶⁷ A rémhírtörténet éppen ez utóbbi eszközről nyújtotta felhasználóinak: „egyáltalán nem sajnálták őket [a halottakat], mivel azt mondták: »Ők pedig zsákokat készítettek, hogy vízbe fojtsanak minket, asszonyainkat és gyermekeinket, és zászlókat készítettek az angol király és lovagjai számára, hogy kitűzzék Párizs kapuira, amikor átadták volna az angoloknak. És vörös kereszttel díszített érméket is gyártottak, több mint 30 ezret, hogy megjelöljék velük azoknak a kapuit, akiknek meg kellett halniuk, vagy sem.« Az ördögbe is, ne beszéljenek többet erről, mert Krisztus véérére, mindent mi magunk fogunk elintézni!”¹⁶⁸ – válaszolták a tömeget csillapítani próbáló burgundi vezetőknek, akik megígérték a foglyok törvényes megbüntetését. A rémhír tehát

¹⁶⁵ Fauquembergue I, 149–150; JB 108.

¹⁶⁶ JB 91, 96–98; Juvénal 541–542.

¹⁶⁷ Erről lásd Natalie Zemon Davis: Az erőszak rítusai. In uő: *Társadalom és kultúra*, i. m. 139–167.

¹⁶⁸ JB 97.

1418-ban betöltötte azt a célt, amelyet 1415-ben állítólag szántak neki: elindítója lett a zavargásoknak, majd utólag is igazolta az armagnacok lemészárlását.

A külső körülmények egyezései mellett a rémhírtörténetek belső vizsgálata is több hasonló elemre mutat rá, ami érthető is: keletkezésük közvetlen körülményei rendkívül hasonlóan egymásra, azok a kulturális gyökerek pedig, amelyekből táplálkoznak, nem változtak az eltelt néhány év alatt, így a történetek azonos motívumkészletből építkezhetek fel. Mindkét esetben ugyanaz a rémhírtörténetek kiindulópontja: a párizsi armagnac vezetők (a kereskedők előljárója és a tanácsstagok vagy a város kormányzói) veszélyben érzik hatalmukat a burgundi herceg behatolási törekvései miatt, és szeretnének megszabadulni annak városon belüli támogatóitól. Ennek érdekében a történetek szerint nem riadnának vissza valamennyi burgundi szimpatizáns (a lakosság többsége) vagy akár egész városnegyedek kiirtásától sem. Jóllehet hasonló tényleges mészárlásról nem tudunk a korszakból, hiszen a fegyverrel bevett városok lakóit általában megsarcolták, és legfeljebb a vezetőket végezték ki,¹⁶⁹ sok más összeesküvés kapcsán felmerült, hogy állítólag a város egész lakosságát ki akarták irtani. Az 1430-as évek párizsi összeesküvései kapcsán vissza-visszatérő kifejezés a „mindenkit megölni” (*tout tuer*), amelyet gyakran kiegészítették a sorrendiségre (először a kapuőröket), a helyszínekre (a mezőkön és az utcákon), valamint a nemekre és korokra (nőket és gyermekeket) vonatkozó pontosításokkal.¹⁷⁰ Ez a félelem azonban állandóan jelen lehetett a párizsiak gondolkodásában, hiszen már 1405-ben is a Párizsi Polgár azzal magyarázta az október 10-én bekövetkezett pánikot, hogy „a párizsiak annyira megrémültek, mintha az egész világ elle-

¹⁶⁹ Például 1414-ben, Soissons nagy visszhangot keltő bevételekor is így történt. JB 53; Chartres 1432-es bevétele, JB 282–283.

¹⁷⁰ JB 284. 288. 296, 297.

nük lett volna, és őket akarta volna elpusztítani”.¹⁷¹ A város megsemmisülésének témája jelenik meg más szóbeszédekben is: 1413-ban Jacques de la Rivière kivégzésekor terjesztették róla, hogy szándéka szerint a város úgy eltűnt volna a föld színéről, hogy minden arra járó ennyit mondhatott volna: „Itt volt valaha Párizs” (*Yci fut Paris*).¹⁷² 1429-ben a város ostroma alatt azt beszélték, hogy a frissen megkoronázott *dauphin* a föld színével akarja egyenlővé tenni a várost (*redigendi ad aratrum*).¹⁷³ A sokféle formában megjelenő, ám lényegében azonos meggyőződés arra mutat rá, hogy a város lakói úgy érezték, fenyegetettebb helyzetben voltak, mint mások, az azonban nyilvánvaló, hogy az általános erőszak minden csoportot, minden társadalmi réteget érintett: a háborús pusztítás, de a békés évek erőszakos cselekedetei (*voie de fait*), a hirtelen felindulásból vagy hideg gyűlölettel elkövetett tettek nem kímélték sem a nagyurakat, sem a legszegényebb rétegeket.¹⁷⁴ Nem meglepő tehát, hogy a kegyetlenség témája a rémhírekbe is utat talált.

A tervezett öldökléshez mindkét esetben speciális tárgyak szükségeltettek, álcázott, befeketített bárdok és rengeteg zsák. Mindkét eszközt használták a törvényes kivégzések során, a bárdot a lefejezésnél, a zsákot pedig a vízbe fojtásnál (ezzel büntették például az ostromok során legyőzött katonákat).¹⁷⁵ Ezek a tárgyak, az előállításukra utaló jelek állhattak egyébként az egész rémhír kezdetén. A zsákok első említésénél a Párizsi Polgár fel is jegyzi, mi lehetett az a momentum, ami az emberek gyanakvását felkeltette: a szövetek lefoglalása háborús célokra, sátorkészítésre. A párizsi textilkereskedők körében nyilván nagy felháborodást kel-

¹⁷¹ JB 3 ...*les gens de Paris furent si esmeuz, comme ce tout le monde feust contre eulx et les voulsist destruire.*

¹⁷² *Journal parisien des années 1412 et 1413*, i. m. 181.

¹⁷³ Fauquembergue II, 324.

¹⁷⁴ Guenée: *Un meurtre, une société*, i. m. 87–100.

¹⁷⁵ JB 282.

tett, hogy a számtalan rendkívüli adó, kényszerkölcsön, a városba érkező áruk többszöri megsarcolása mellett¹⁷⁶ még a meglevő javaikra is rátették a kezüket a város vezetői. Mivel annyiszor tapasztalhatták már, hogy a háború csak ürügy a legkülönfélébb társadalomra kivetett terhek esetében (amelyek általában a királyi hercegek és a tisztségviselők zsebében kötöttek ki), itt is felvetődhetett a kérdés, mi hát a valódi célja a lefoglalt szöveteknek. A megválaszolatlan jelenség, a párizsiak állandó veszélyérzete, valamint a hatalmát féltő armagnac vezetés egy koherens történet összeillő elemeivé rendeződtek: lehetséges, hogy ez volt a kiindulópontja az 1418-as rémhírsorozatnak?

Még a gyilkosságok előtt felmerül egy olyan motívum, amely magától értetődő egy vegyes pártállású városban, ahol az ellenségek egymás szomszédságában laktak. Márpedig ez a helyzet, a kölcsönös gyanakvás légköre jellemezte Párizst 1414 és 1418 között: „Párizs valamennyi utcájában laktak kéme-kék, akik párizsi lakosok voltak; ezek elfogatták és börtönbe zárták saját szomszédaikat is.”¹⁷² Elenyészett így a városnegyeden belüli, szomszédok közötti hagyományos szolidaritás, amely a késő középkori városok legfontosabb köteleke volt, erősebb a mesterségen belüli és a rokoni kapcsolatoknál is.¹⁷⁸ Az egymás mellett élő armagnacok és burgundiak megkülönböztetésére, a meggyilkolandók és a megkímélendő-k elválasztására szolgáló módszerek éppen ezért rendkívül hangsúlyos helyet kapnak a rémhírtörténetekben. 1418-ban erre a célra ólomból készült jelvényeket vagy érméket (*escus, escussions, monnoye de plon*) gyártottak hatalmas mennyiségben, amelyeket hol vörös kereszt díszített, hol pedig „egyik oldalán egy pajzs két leopárddal egymás fölött, a pajzs fölött pedig egy csillaggal, a másik oldalon pedig egy

¹⁷⁶ JB 86–87.

¹⁷⁷ JB 79, 1417-ben.

¹⁷⁸ Gauvard: *Violence citadine*, i. m.

keresztel, négy végén koronával, szárai között pedig négy csillaggal”.¹⁷⁹ A két leopárd csakúgy, mint az egyenes vörös kereszt (Szent György-kereszt) egyértelműen az angol címerre és jelvényekre utalnak, a rémhír tehát ebben a részletében is az angolok és az armagnacok szövetkezését tárja fel. A megkülönböztető jel viselésének motívuma 1430-ban, egy tényleges angolelles összecsküvés során ismét felmerült, a Párizsi Polgár szerint, „aki nem hordott volna ilyen jelet, halálos veszélyben lett volna”.¹⁸⁰

Az efféle érméket és jelvényeket rendkívül széles körben használták ebben a korban, illet viseltek ruhájukra tűzve egyrészt a főurak és városok küldöncei, megbízójuk címerével,¹⁸¹ jelenthette azonban a jelvény (*enseigne*) egy bizonyos nagyúr háza népéhez vagy – tágabb értelemben – pártjához való tartozást is.¹⁸² Hatalomváltások alkalmával, 1418-ban és 1436-ban is a párizsiak első dolga az volt, hogy kitűzték ruhájukra a győztes jelvényét. A rendkívül gyors reakciónak az lehetett a magyarázata, hogy mindenki tartott otthon hasonló jelvényeket, talán többfélét is.¹⁸³ A hatalmon levők kötelezővé is teheték saját jelvényeik viselését. 1411 őszén a párizsiak kékeszöld színű sapkát kezdtek hordani, valamint Szent András-keresztes jelvényt a ruhájukon elől és hátul, hogy kifejezzék hűségüket a burgundi herceghez; a városkapukon ugyanis csak azokat engedték ki, akik illet viseltek. A párizsi angol uralom végnapjaiban pedig rendelet mondta ki, hogy a katonák mellett a civil lakosság is hordja a vörös

¹⁷⁹ JB 103.

¹⁸⁰ JB 252.

¹⁸¹ Több ilyen képet tartalmaz T. Kanao: *Les messagers*, i. m. 202–203.

¹⁸² Jacques Heers: *Les partis ez la vie politique dans l'Occident médiéval*. Paris, 1981, PUF, 245–249.

¹⁸³ JB 90 és 315. A burgundiak belépésekor a Szent András-keresztet viselték, a király érkezésekor az egyenes fehér keresztet. Néhány politikai jelvény képe megtalálható Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 157; a párizsi Musée de Cluny kiállításán pedig a Szajna medrében talált kitűzők néhány darabját állították ki.

keresztet.¹⁸⁴ Ólom vagy ón medálokat (*méreau*) is használtak azonosításra, belépési engedélyként, vagy például kioszthatták a város szegényeinek, akik ezt felmutatva juthattak ingyen kenyérhez.¹⁸⁵ Jelvények hordása, a személyek és házak megjelölése (gondoljunk a rengetegféle cégérre, amelyek alapján az egyes épületeket beazonosították) tehát teljesen hétköznapi gyakorlatnak számított, léteztek azonban előképek rossz szándékú felhasználásukra is. Az Egyiptomot sújtó tíz csapást minden ember jól ismerte, ezeknek csúcspontját jelentette az elsőszülöttek legyilkolása Isten bosszúálló angyala által: csak azok a házak menekültek meg, amelyeknek ajtaját megjelölték az áldozati bárány vérével.¹⁸⁶ Ez a gyakran hallott bibliai történet is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a június 12-ei mészárlásokat igazoló rémhírváltozatban a vörös keresztos jelvényeket nem a házak lakói mutatják fel, hanem az ajtókat jelölik meg (*seigner les buys*) velük.

Az 1415-ben riadalmat keltő történetben más módszert alkalmaztak volna a burgundi herceg párthíveinek beazonosítására: ha valaki kiszaladt volna a kiáltásra: „A királyért, a *dauphin*ért és a burgundi hercegért!”, egyértelműen elárulta volna magáról, kit támogat. Ugyanerre a módszerre utal a Juvénal által idézett történet még akkor is, ha az itt alkalmazott megfogalmazás: „akik segítenék a burgundi herceget, amikor az be akar jutni a városba”, nem tartalmazza magát a kiáltást. A városba a titokban kinyitott kapun bejutó katonák ugyanis általában nagyon kevesen voltak, néhány száz fő, így akciójuk sikere attól függött, sikerül-e rövid időn belül csatlakozásra bírni az őket támogató polgárokat. Ezért bejutásuk után az utcák visszhangoztak a harci kiáltástól, amelynek ele-

¹⁸⁴ JB 12 és 313.

¹⁸⁵ Victor Gay: *Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance*. I–II. Paris, 1887–1928, I, 633–636, II, 125–126.

¹⁸⁶ Kiv. 12, 12–13.

meit célzatosan válogatták össze. Az 1418-as burgundi belépés során azt kiáltották (a Párizsi Polgár szerint): „Miasszonyunk! Béke! Éljen a király és a *dauphin* és a béke!”, más források a burgundi herceg említését is beleveszik a sorozatba.¹⁸⁷ A béke és Szűz Mária neve bizalmat kelthetett, a király és a *dauphin* támogatása pedig legitimálta a harci cselekedetet. A burgundiak hatalomátvétele után néhány nappal az armagnacok megpróbálták visszahódítani a várost a kezükben tartott Bastille erődítményéből kiinduló támadással. Fegyvereseik végigszánguldtak a városnegyed fő utcáján, azt kiáltozva: „Halál! Halál! Mienk a város! Éljen a király és a *dauphin* és Anglia királya! Öljétek meg mind! Öljétek meg mind!”¹⁸⁸ 1436-ban VII. Károly hadvezérei kitűzték a kapura a zászlót, majd azt kiáltották: „Mienk a város!” – az angol uralomba belefáradt párizsiak pedig azonnal francia jelvényeket vettek fel, és csatlakoztak a királyi csapathoz, hiába „ordították a legborzasztóbb hangon” az angolok: „Szent György! Szent György! Áruló franciák, mind meghaltok!”¹⁸⁹ A fent említett 1430-as összeesküvés során az armagnacok belépésekor a kapuhoz közeli kocsmákban gyülekező összeesküvők gyorsan kitűzték volna az egyenes fehér keresztet ruhájukra, és „Béke, béke!” kiáltással a katonák segítségére siettek volna.¹⁹⁰ Ezek a – valamivel későbbi, de ha-

¹⁸⁷ JB 89 (Nostre Dame! la paix! Vive le roy et le dalphin et la paix!); Juvénal 540 (La paix, la paix, Bourgogne!).

¹⁸⁸ JB 90. A Párizsi Polgár nagy valószínűséggel elferdíti a valóságot, amikor harmadikként az angol király nevét adja az armagnacok szájába, ezzel csupán lejártni akarhatta őket. Az armagnacok ugyanis általában harcias álláspontot képviseltek az angolokkal szemben, ellentétben a békepárti burgundiakkal. A kiáltás többi eleme elképzelhető; a „Halál!” (*A mort!*) alapvetően csata közben elhangzó harci kiáltás, hasonló szerepet játszott, mint a „Mienk a város” (*Ville gagnée!*): megpróbálták elbátortalanítani a velük ellenséges – a város többségét kitevő – polgárokat, ebben az esetben sikertelenül.

¹⁸⁹ JB 315–316.

¹⁹⁰ Longnon: *Paris pendant la domination*, i. m. 308. Jean de Calais összeesküvő kegyelemleveléből derül ki ez a terv. Látható, hogy a kegyelemlevelben a jel a hatalomátvételnél szinte kötelező viselkedés és egysze-

sonló helyzetben játszódo – példák megvilágítják az 1415-ös rémhírtörténet kiáltásmotívumát: az armagnacok egy burgundi betörés imitálásával próbálták volna kiugrasztani a házukból Félelemnélküli János híveit.

Az éjszakai kiáltások azonban nem csak idegen csapatok betörése alkalmával hangzottak el. A jelvényekhez hasonlóan a rémhírtörténetnek ez a motívuma is gyakran tapasztalt, ha nem is egészen hétköznapi jelenségekből épült fel. Békésebb időszakokban az éjjeli őrség járta a várost, és kiáltásokkal jelezte az idő múlását. Ha a helyzet veszélyesebbre fordult, az őrség létszámát megsokszorozták, és valamennyi párizsi céhnek részt kellett vállalnia benne egymást váltva; a fontosabb csomópontokon nagy tüzeket raktak, őr álltak a kapuknál, a városfalakon, és őrség járta az utcákat is, így volt ez 1409–1410-ben, amikor armagnac csapatok fosztogattak Párizs körül.¹⁹¹ Amikor 1418 júniusának első napjaiban az armagnacok még kezükben tartották a Bastille erődítményét, a biztonsági intézkedések minden ember éjszakai nyugalma megbotlygatták: „minden éjjel hatalmas tüzeket raktak, nem volt olyan éjszaka, hogy ne kiáltottak volna riadót, éjfélkor, éjfél után és éjfél előtt pedig trombitaszó kísérté a kiáltást”.¹⁹² A riadóztatásra sokan az utcákra futottak, a június 12-ei mészárlásokat egy ilyen éjszakai vaklárma alkalmával összeverődött tömeg kezdte el.¹⁹³

A jók és a rosszak elválasztása a funkciója a különféle létező vagy csupán elképzelt listáknak is, amelyek hol a gyanú-

---

rú szimpátianyilvánítás eszköze, a Párizsi Polgár ellenséges beszámolójában (lásd fent, JB 252) viszont a meggyilkolandók és a megkímélendőek elválasztását szolgálja.

¹⁹¹ Ekkoriban Pierre des Essarts párizsi előljáró fontos érdemként tartották számon, hogy újraszervezte a város biztonságát, a kapuk előtt lámpák égtek egész éjjel, minden ház előtt vízzel teli vödörök álltak, a város utcáit pedig gyalogos és lovas őrség járta. JB 6–7. A város éjjeli védelméről Geremek: *Les marginaux*, i. m. 29–30.

¹⁹² JB 95.

¹⁹³ JB 96.

sak neveit tartalmazták,¹⁹⁴ hol pedig azt, milyen sorsot szántak a vádlottak ellenfeleiknek.¹⁹⁵ A Caboche-felkelés során a fegyveres tömeg és vezetői több ízben is listával jelentek meg a királyi udvarban, és kérték az azon szereplők bebörtönzését. Ezt a témát fejleszti tovább az a hír, talán rémhír, amelyet Juvénal jegyzett fel a felkelés leverése után: „találtak egy listát, amelyen szerepelt számos kiváló személy mind Párizsból, mind a király, a királyné és a nagyurak udvarából. Egyeseknek a neve elé T, másoké elé B, megint másoké elé R betűt írtak. Ezek közül néhányat meg kellett volna ölni (*tuer*). Éjjel fogták volna el őket a házaikban azzal az ürügygyel, hogy börtönbe viszik őket, pedig a folyóba dobták volna őket, és így titokban megölték volna őket: ezeket jelölték meg a T betűvel. Másokat száműzni (*bannir*) akartak, és elkobozni a vagyonukat, ezeket jelölték B-vel. A többiek Párizsban maradhattak volna, de nagy összegekkel megsarcolták (*rançonner*) volna őket, ezeket jelölték R-rel. És ha még tovább uralkodtak volna, ezen gonosz szándékukat meg is cselekedték volna.”¹⁹⁶

A rémhírtörténetekben vissza-visszatérő hasonló motívumok a párizsiakat nyomasztó két fő problémakörre mutatnak rá; egyrészt a mindent elárasztó erőszak fenyegetésére, amelynek a háború csupán egyik, bár fontos eleme volt az önbíráskodás és a gátlást nem ismerő indulat mellett.¹⁹⁷ A másik, speciálisan ezeket az évtizedeket jellemző félelemforrás az ország megosztottsága (*divisio regni*), vagyis a polgárháború által okozott meghasonlás volt: a nyílt összetűzések között eredménytelen békék és feszült fegyverszünetek

¹⁹⁴ 1419-ben a Châtelet vizsgálóbiztosai (*examineur*) és a tizedesek, ötvenedesek és negyedfelelősök közösen állították össze a „gyanúsak” listáját. Geremek: *Les marginaux*, i. m. 31.

¹⁹⁵ Néhány példát idéz Gauvard: *Rumeurs et stéréotypes*, i. m. 175, 68. jegyzet

¹⁹⁶ Juvénal 490.

¹⁹⁷ Az erőszak témájához lásd Gauvard: „*De grace especial*”, i. m.

kövezték egymást, amelyek csak új ellentétek és sérelmek felhalmozódását eredményezték. A barát és ellenség kategóriák gyors váltakozásaival együtt járt az is, hogy a nagyúri gyűlölet, a burgundi és orléans-i hercegek, valamint szövetségeseik közti ellenségeskedés nem maradt meg a nagypolitika távoli színpadán, hanem lecsapódott a város, a közösség, a szomszédság életében, a hétköznapiok kézzelfogható valóságában is.

A rémhírek esetében tetten érhető tehát egy többé-kevésbé tudatos politikai célú felhasználás, manipuláció, amely alapvetően a bűnbakok kijelölését és az ellenük elkövetett agresszió igazolását célozza. Másrészt a rémhírek konkrét formába öntik a társadalomban lappangó, nyíltan talán meg sem fogalmazódó aggodalmakat. Claude Gauvard megállapítása szerint emellett a rémhír nem csupán a rendbontás eszköze, hanem a kialakuló rendé is azáltal, hogy az alapvető – és veszélyeztetett – értékekre kihegyezett tematikája kijelöli a megengedett és a társadalmilag elfogadhatatlan dolgok pontos határait, és erősíti az ezen a határon belül elhelyezkedőkben az összetartozás érzését.¹⁹⁸ Végül fontos hangsúlyozni a rémhírek szerepét a közösség információháztartásában: az érthetetlen jelenségek koherens történetbe illesztésével és főként a válságos helyzetekben megnyilvánuló felfokozott nyugtalanságra adott világos és az előfeltevésekhez illeszkedő válasz adásával továbbblendítetik a híráramlás akadozó gépezetét, betöltötték a bizonytalanság, a hiányos kommunikáció által keltett űrt.

Vizsgálataink arra mutattak rá, hogy az informális híráramlás egésze a rémhírekéhez hasonló funkciót töltött be a párizsiak kommunikációs rendszerében. A hivatalos tájékoztatás, láttuk, nem a közösség kérdéseire válaszolt, hanem saját érdekei alapján szűrte meg az információkat. Óhatatlanul is maradtak megválaszolatlan kérdések, gyanús momentu-

¹⁹⁸ Gauvard: *Rumeurs et stéréotypes*, i. m. 174–175.

mok, amelyekre a feleletet a társadalom saját eszközeit felhasználva alakította ki. Juvénal des Ursins nagyon pontosan ragadta meg az elégtelen hivatalos információszolgáltatást követő helyzetet, amikor az azincourt-i csata visszhangjáról számolt be munkájában: „Számos különböző vélemény terjedt el, és mindenki azt mondta, amit gondolt, mivel valójában nem lehetett semmit sem tudni.”¹⁹⁹ A megválaszolatlan kérdések új és új információs csatornákat, módszereket, hírforrásokat hívnak életre: ha a királyi kormányzat szűkszavú, ha a prédikáció és a városházi kihirdetés nem elégíti ki a közösség kíváncsiságát, megélénkülnek a kocsmai beszélgetések, keresettebbé válnak a próféciák és az asztrológiai traktátusok, nagyobb figyelmet keltenek a különös természeti jelenségek, megnő a megbecsültsége a hercegi udvarba bejáratos kézművesnek vagy hivatalnoknak. A Párizsi Polgár naplójában rendszeresen előkerülő „semmi hír” (*nulle nouvelle*) szófordulat ezért nem csupán negatív értelemben fogható fel, bár nyilvánvalóan fontos jele ez a megbízható információ gyakori hiányának, hanem tekinthetjük valamiféle igénynek, felmerülő kérdésnek is, amelyre, hivatalos felelet híján, az informális csatornák hamarosan választ szolgáltatnak. A hivatalos tájékoztatás legnagyobb hiányossága az események háttérének a megvilágítása, a magyarázat terén mutatkozott. A városi pletykák, rémhírek ezért alapvetően mozgatórugókat tártak fel, értelmezték a furcsa jeleket, összekötötték az egymástól távolinak tűnő jelenségeket. A korabeli elképzelések szerint ez betöltötte a hivatalos tájékoztatás által hagyott űrt, mégpedig igen nagy sebességgel, ám ha az objektív igazság szempontjából tekintjük a kérdést, a valóság gyakran rejtve maradt a párizsiak előtt.

¹⁹⁹ Juvénal 519.

1411: A PROPAGANDA MŰKÖDÉSE

Királyi, városi és egyházi hivatalos tájékoztatás, informális hír-áramlás – természetesen a valóságban ezek nem jól elkülöníthetően, mintegy légüres térben működtek, hanem egymással szoros kapcsolatban, egyik a másikra felelve, egymás üzenetét erősítve vagy éppen cáfolva. Ha meg szeretnénk érteni a híráramlás rendszerének bonyolult működését, ki kell választanunk egy konkrét esetet, és megpróbáljuk feltárni annak a lehető legtöbb elemét a köztük létező kapcsolódási pontokkal együtt.

Erre a célra egy jól dokumentált és nagy port felkavaró esetet, az 1411 júliusától novemberéig zajló propaganda-hadjáratot választottam. Az armagnac-burgundi ellentét első nagy összecsapásáról van szó, ahol a fegyverek mellett a közvélemény befolyásolása is hatalmas szerepet kapott. A propaganda-hadjárat jelentőségét jól mutatja, hogy mind az eseményekkel egy időben, mind a később keletkezett elbeszélő források kiemelt figyelemmel fordultak a nyílt színen és a kulisszák mögött zajló kommunikációs tevékenységek felé. A korszak elemzői szintén rá szoktak mutatni e néhány hónap jelentőségére a polgárháborúban, gyakran megemlítik a hivatalos tájékoztatás üzeneteit, azonban magát a propaganda-hadjáratot eddig még senki sem vette alapos vizsgálat alá.¹

¹ Schnerb: *Les Armagnacs et les Bourguignons*, i. m.; Famiglietti: *Royal Intrigue*, i. m.; Guénée: *Un meurtre, une société*, i. m.; Guénée: *L'opinion publique au Moyen Age*, i. m. 181–196.

Az egy konkrét esetre való összpontosítás lehetővé teszi egyrészt a hivatalos tájékoztatás különböző alrendszeinek (királyi, helyi, egyházi) közös elemzését: fel tudjuk tárni, hogy a viszálykodó hercegek által megfogalmazott üzenet átadásához milyen mértékben járultak hozzá a prédikátorok vagy éppen a városi vezetés tagjai, hogyan viszonyult egymáshoz a kikiáltás és a kiszivárogtatás. Talán ennél is fontosabb azonban a másik szempont, a befogadás kérdésének vizsgálata. Forrásaink lehetővé teszik, hogy nyomon kövessük a hivatalos tájékoztatás egyes lépéseire felelő, a hallgatóságtól származó válaszokat. Úgy tűnik ugyanis, hogy ez alatt a néhány hónap alatt a hercegek és a királyság üzeneteit szinte minden alkalommal rémhírek és szóbeszédök özöne követte – ez utóbbiak valójában azt tükrözik, hogyan értelmezték a párizsiak a felülről érkező propaganda egyes elemeit. A különböző források által megemléltett események pontos időrendbe illesztése lehetővé teszi, hogy nyomon kövessük az üzenetek egymásra épülését, átalakulását, a hírcsatornák közötti kapcsolatokat.

A propaganda-hadjárat – hasonlóan a *dauphin* 1405-ös elrablását követő forgatókönyvhöz – a két hercegi párt nyilvános levélváltásával kezdődött. Az Orléans hercegek, a meggyilkolt Lajos fiai szövetségeseik összehívása és megfelelő katonai erő toborzása mellett 1411. július közepén írásban is támadást indítottak Félelemnélküli János ellen. Július 14-én Jargeau városában hosszú nyilatkozatot adtak ki, amelyet a király és a trónörökös mellett a királyság városainak és a párizsi egyetemnek is elküldtek. Ebben egyrészt igazságot követeltek apjuk meggyilkolásáért, amelyért addig semmiféle jóvátételt nem kaptak, másrészt, általánosabban, rámutattak az ország helytelen kormányzására is. Mindkét problémáért ugyanaz az ember volt felelős: Félelemnélküli János.² A közvetett támadás mellett egyenes módon is felleptek a

² RSD IV, 419–435; Juvénal 456–464.

herceg ellen: néhány nappal később levélben kihívták őt. Már a megszólítással is megsérteni kívántak, a levél címzettje így „János, aki magát Burgundia hercegének nevezi” lett.³ Mivel a két hercegi család közti nyílt összeütközést az 1409-ben megkötött chartres-i béke megtiltotta, az orléans-i párt nyíltan támadó fellépését nagyon jól ki tudta használni az egyébként szintén fegyvereseket toborzó Félelemnélküli János. Elérte, hogy augusztus 12-én egy királyi rendelet felkérje őt az ország biztonságának megvédésére, amelyet a békeszerződést megszegők veszélybe sodortak. Másnap, a királyi felhatalmazás birtokában, az eredetihez hasonló sértő hangnemben válaszolt a kihívó levélre. A jargeau-i nyilatkozat elterjesztésére pedig az utóbbi három dokumentum – a békét megszegő orléans párti kihívás, a királyi felkérés és az ezt követő burgundi kihívólevél – széles körű nyilvánosságra hozatalával felelt.⁴

A nyilatkozat-hadjáratot 1411-ben is – éppúgy, mint hat évvel korábban – az informális hírcsatornák működésének megélénkülése követte: szóbeszéddek, rémhírek ütötték fel a fejüket a lakosság körében. A leveleket megkapó városi közösségek jól láthatták, hogy a két hercegi csoport közti fegyveres összeütközés már csupán egy hajszálon múlik. Egy július második felében megkísérelt békéltetés kudarcra és az egyre nagyobb számban gyülekező katonaság a város környékén félelmet keltett a párizsiakban is. Augusztus elején a szóbeszéddek egyre inkább Berry hercege ellen irányultak. Azzal vádolták, hogy az ő mesterkedései miatt hiúsult meg a két párt közötti megegyezés, mivel valójában az a célja, hogy Párizst átjátssza az armagnacok kezére. A pletykák még azt is tartalmazták, hogy a herceg olthatatlan gyűlöletet érez a párizsiak iránt.⁵ A vádaskodások hátterében valószínűleg Berry

³ Monstrelet II, 152–153.

⁴ Schnerb: *Les Armagnacs et les Bourguignons*, i. m. 110.

⁵ RSD IV, 443; Baye II, 19.

herceg palotájába bejáratos néhány személy állt, a párizsi parlament több-kevesebb lelkesedéssel bele is fogott, hogy felkutassa a rágalmazókat (*malx parleurs*).

Az ijesztő szóbeszéddek azonban nem maradtak megfelelő hivatalos válasz nélkül, mint 1405-ben, amikor a városiak féltelmeire csupán egy sor biztonsági intézkedés felelt, anélkül azonban, hogy tisztázódott volna a helyzetet. Mivel a kormányzatot 1411-re a burgundi herceg emberei tartották a kezükben, sőt szeptember elején a párizsi vezetést is megszerezte a herceg hű embere, Pierre des Essarts, a hatalom egyértelmű, könnyen felfogható üzeneteket hozott nyilvánosságra: a hivatalos királyi közlések az armagnac párti nagyurakat és támogatóikat helyezték az ellenség szerepébe. Augusztus végén kikiáltották, hogy Berry, Orléans és Alençon hercegeinek – a királyi kormányzatban részt vállaló – hivatalnokai távozzanak a városból,⁶ majd szeptember 11-én a kikiáltó kihirdette, hogy az orléans-i herceget és támogatóit törvényen kívül helyezték, és megfosztották minden vagyonuktól, amelyet a király helyi hivatalnokainak kellett lefoglalniuk.⁷ Majd miközben a két herceg hadserege farkasszemet nézett egymással, ám a döntő csata helyett megelégedtek a Párizs környéki falvak felprédálásával és kisebb összecsapásokkal, október 3-án egy királyi rendelet lázadónak, a király ellenségeinek nyilvánította az armagnacokat, és engedélyezte, hogy bármelyik alattvalója megtámadja, „börtönbe vesse őket, és elvegye minden vagyonukat”.⁸ A rendeletet a szokásos helyszíneken kellett kikiáltani. Ekkor azonban fordult a katonai helyzet: Félelemnélküli János főként flamand gyalogosokból álló serege egyszerűen ott hagyta vezérét, és kötelező szolgálati idejének lejárta után

⁶ RSD IV, 451. Monstrelet szerint (II, 163) 12 000 ember hagyta el ekkor Párizst.

⁷ RSD IV, 463.

⁸ ORF IX, 635–637; Monstrelet II, 193–195.

hazavonult. A megkönnyebbült armagnac párt ekkor elfoglalta a Párizs ellátásában kulcsszerepet játszó Saint-Cloud hidat és Saint-Denis városát (október 3. és 11.). Az ezt követően, október 14-én kiadott királyi rendelet riasztó eseményekről tájékoztatta az ország közvéleményét. Tudatta először is, hogy Jean de Berry, Charles d'Orléans és segítőtársaik „arra törekszenek, hogy minket megfosszanak királyi állásunktól és tekintélyunktől, lehetőségük szerint elpusztítsanak minket és leszármazottainkat, és új királyt tegyenek Franciaország élére, amely dolgot szörnyű hallani”. A rendelet részletesen ecsetelte a veszély közelségét: az armagnacok által elfoglalt városok Párizs közvetlen szomszédságában feküdtek, ráadásul Saint-Denis-vel együtt több erekllye, a királyi korona és az Oriflamme lobogó is az ellenség kezére került. A helyzet súlyosságát hűen bemutató királyi üzenet a korábbiakhoz képest is rendkívül széles nyilvánosságot kapott: a kikiáltás mellett prédikációk által is terjesztetni kellett a tartalmát, és a király mozgósította a városi előljárókat és az egyetemet is, hogy a városoknak szétküldött leveleikkel támogassák törekvéseit.⁹ Az egyetem külön levelet kapott a rendeletével teljesen azonos tartalommal, amelyben a király egyrészt szentbeszédre, másrészt tanácsadásra kérte fel az intézményt.¹⁰

Ez a szeptember-október folyamán elterjesztett üzenetsorozat nyitott fülekre talált. Az armagnacok elleni hivatalos tájékoztatás hatékonysága azzal mérhető, hogy a társadalom milyen mértékben fogadta el hitelesnek a nyilvánosságra hozott tényeket. Ebben az esetben a királyi tájékoztatás sikeresen működött, az informális hírcsatornák ugyanis átvették az általa sugárzott üzenetet, és a lakosság láthatóan hasznát is

⁹ ORF IX, 640–642, „*nous ordenons de faire publier et divulguer par tout nostre royaume notoirement et solennellement tant es auditoires, carrefours et autres lieux accoustumez a faire cris, comme en sermons et predicacions es esglises et ailleurs*”.

¹⁰ *Chartularium*, IV, 219–220.

próbált húzni belőle. Ez a haszon egyrészt a teljesen kézzelfogható, anyagi természetű előnyöket jelentette, amely a törvényen kívül helyezésből származott: megjelentek a politikai köntösbe öltöztetett magántermészetű vádaskodások, családi bosszúk, és az állítólagos armagnacok vagyonára sokan rátették a kezüket. Nem véletlen, hogy a Párizsi Polgár az egész rendeletözünből azt jegyezte fel, hogy Pierre des Essarts „elérte, hogy kikiáltsák egész Párizsban, hogy az armagnacokat kiszolgáltatják, és aki meg tudja őket ölni, ölje meg és vegye el a vagyonukat”.¹¹ A krónikások arról számolnak be, hogy vidéken jelentős méreteket öltött a banditizmus, Párizsban pedig számos gyilkosságot követtek el, és sok házat kifosztottak.¹² Másrészt megfigyelhető egy lélektani hasznosítás is: rendkívül elterjedtek az armagnacok kegyetlenkedéseiről szóló pletykák, amelyek arra utalnak, hogy a párizsi közvélemény teljes mértékben elfogadta a királyság által nyújtott ellenséggépet. A Párizsi Polgár feljegyzése jól tanúskodik erről az átvételről: az egyes gaztettek leírása mellett a bűnözőkre és a fegyveresekre alkalmazott sztereotip sorozatot („gyilkoltak és sarcoltak, nőket erőszakoltak, gyújtogattak”) alkalmazza szövegében, sőt még azt is hozzáteszi, rendkívül tudatosan kezelve a rémhírek jelenségét, hogy „bárki követte el ezeket, mindig azt mondta mindenki, hogy az armagnacok tették”.¹³ Ebben az esetben az emberek mélyen rejlő, nehezen kifejezhető félelmei jól megragadható sztereotípiákban kristályosodtak ki, és egyértelműen az armagnacokhoz kapcsolódtak, akik a válságos helyzet bűnbakjaivá váltak.

A propaganda elfogadása azonban nem jelentette annak változatlan, passzív átvételét. Ha az egységes képtől elsza-

¹¹ JB 12.

¹² Juvénal 467; JB 12.

¹³ JB 11–12. Ez egyféle távolságtartást is kifejez részéről, mintha ő nem így gondolkodna, ennek azonban ellentmond az a tény, hogy a naplójában leírt gaztetteket kivétel nélkül az armagnacoknak tulajdonítja.

kadva az egyes részletekre összpontosítunk, rátapinthatunk a hivatalos üzenetek némileg átalakult megjelenési formáira. Az október 14-ei királyi rendelet állításainak hatását figyelhetjük meg egy néhány nappal később született pletykán. Bár maga a rendelet szövege nem kötötte össze kifejezetten a két témát, az új király választásának szándéka, valamint a saint-denis-i apátság elfoglalásával megszerzett koronaékszerek és a királyság fontos ereklýeinek birtoklása veszélyes együttállást jelentett. Amikor tehát Szent Dénes napjának oktaváján (október 16.) Charles d'Orléans is részt vett az apátságban rendezett ünnepségen, elterjedt az az álhr, hogy a herceget az apát közreműködésével királlyá koronázták. A szóbeszéd tehát felhasználta a hivatalos üzenet elemeit, és azokból egy új elbeszélést épített fel.¹⁴

A burgundi párt mindent elsöprő, a hivatalos csatornákat gyakorlatilag saját céljaira kisajátító propagandájával szemben az armagnacok kiszorultak a júliusban még alkalmazott hivatalos tájékoztatási formákból. Október 9-én megpróbáltak levelet küldeni a királynak és a trónörökösnek saját ügyük előmozdítására, ezek az üzenetek azonban el sem jutottak a címzettekig: a párizsi parlament fogadta ugyanis a küldöncöt, és mivel a levelek tartalmát nem tartotta megfelelőnek, egyáltalán nem továbbította azokat.¹⁵ Az Orléans-párt párizsi támogatóinak írt levelei sem értek célt, a burgundiak által erős kézzel vezetett városban senki nem akadt, aki vállalta volna, hogy titokban beengedje a kapukon az armagnacokat.¹⁶ Ez utóbbiak egyetlen propagandafegyvere az álhírek terjesztése maradt. Először, ahogyan azt egy októ-

¹⁴ RSD IV, 515. Arlette Farge az ehhez hasonló, tehát az egyes cseményeket kísérő furcsa, távolinak tűnő anekdoták funkcióit elemzi: a közösség részleteire bontotta a zavaró, nehezen interpretálható jelenségeket, majd az egyes részletekhez fűzött történetek, pletykák segítségével érthetővé, megragadhatóvá tette a bonyolult vagy közvetlen módon nem kommentálható valóságot. Farge: *Dire et mal dire*, i. m. 66–71.

¹⁵ RSD IV, 495.

¹⁶ Monstrelet II, 192.

ber 9-én kiadott, az álhíreket cáfoló királyi rendelet bemutatja, kihasználták a burgundi sereg váratlan felbomlását, és azt terjesztették, hogy csatában győzték le Félelemnélküli Jánost, aki 3000 katonát el is veszített. Majd egy állítólagos sikertelen párizsi kitörés vérbe fojtásáról beszéltek, ahol 1800 emberből csupán 400 jutott volna vissza a falak védelmébe. Ezeknek a történeteknek a célja a környékbeli nemesség és a városok megtévesztése, megrémisztése lett volna, akik így hamis információk alapján átálltak volna az általuk erősebbnek hitt félhez.¹⁷ Majd megpróbálták előnyre szert tenni abból is, hogy serege távozása után Félelemnélküli János különös szövetséges szerzésével tudta csak fenntartani katonai erőfölényét: október elején egyezséget kötött Arundel gróffal, aki több mint ezer angol lovagot és íjászt bocsátott a herceg rendelkezésére. Az előzetes tárgyalásokról már szeptemberben értesítette valaki az udvart: hatalmas botrányt kavart, amikor elterjedt a hír, hogy Félelemnélküli János egyik lányát odaígérte az angol király fiának, és az angol csapatokért cserében átengedte volna Flandria négy legfontosabb kikötőjét, sőt hűbéresköt tett volna az angol királynak az egész tartományért. Október elején az armagnacok seregében harcoló sens-i érsek, Jean de Montaigu ugyanezeket a vádakhoz hozta nyilvánosságra, valószínűleg egy prédikációban.¹⁸ Félelemnélküli János azonnal válaszolt az őt ért (legnagyobb-részt valótlan) vádakra. Az udvarban kitört botrányt a trónörökösnek írt levéllel próbálta lecsendesíteni, októberben pedig a királyság városainak küldött leveleket, amelyekben tájékoztatta őket, hogy az angolok a béke és az uralkodó érdekeinek védelmében jöttek az országba.¹⁹ A párizsiak gyanakvását azonban nem volt könnyű closzlatni: bár egész októberben türelmetlenül várták a burgundi herceg érkezését,

¹⁷ Préfecture de Police, Livre Vert Vieil Premier f. 25.

¹⁸ RSD IV, 477, 523.

¹⁹ RSD IV, 477; Juvénal 470.

nem keltett nagy örömet, hogy egy jelentős angol csapattal tért vissza a városba. A Párizsi Polgár – tévesen – úgy tudta, hogy Félelemnélküli János egészen Angliáig utazott az idegen fegyveresek miatt, és a városba érkező angolok számát is nagyon magasra becsülte.²⁰ Mindkét túlzás tükrözheti a városiak aggodalmát a nem kívánt szövetségesek jelenléte miatt. Az általános félelmek mellett konkrét rémhírek is elterjedtek: novemberben egy mészáros megölt egy angol katonát, mert állítólag hitelt adott azoknak a szóbeszédeknek, melyek szerint az angolok összeesküvést szőttek valamennyi párizsi mészáros meggyilkolására.²¹

Novemberben a burgundiak visszavették a Saint-Cloud hidat, és ismét ellenőrzésük alá vonták a Párizs környéki stratégiai pontokat – ezzel katonai téren biztosították teljes fölényüket. Az armagnacok késedelem nélkül visszavonultak a Loire vidékéig. Ekkor a királyi hatalom újabb rendeleteket adott ki ellenük, amiről a hivatalos tájékoztatási formákon keresztül rendkívül széles közönség értesülhetett. A saint-cloud-i győzelem napján, november 9-én száműzetéssel sújtották az armagnac vezetőket, címüktől megfosztották őket, birtokaikat elkobozták. A rendeletet a kikiáltók több napon keresztül hirdették az ország valamennyi városának útkereszteződésein.²² Majd a világi büntetést még kiátkozással is megtettezte a király – ezt azért tehette meg, mivel egy 1367-es pápai bulla értelmében exkommunikációval sújthatta az ellene lázadó csapatokat.²³ A kiátkozás mind latin, mind francia nyelvű kihirdetésére a francia főpapokat és az egyetemet szólította fel az uralkodó.²⁴ A párizsi egyházi intézmények eleget tettek a királyi parancsnak, és 1411. november 13-án

²⁰ JB 14–15, 7-8 czerre a tényleges 1200 helyett.

²¹ Archives nationales JJ 166. fol. 76v. Idézi JB 15.

²² RSD IV, 469.

²³ Ez a *Grandes Compagnies*, a békeidőben fosztogatásból élő martalóc zsoldos seregek elleni harc egyik fegyvere volt a 14. század második felében.

²⁴ ORF IX, 652–653.

a Notre-Dame előtti téren egy ferences szerzetes az „egész nép előtt megátkozta és kiátkozással sújtotta az armagnacok egész bandáját, segítőiket és támogatóikat, és az átkozott bandához tartozó minden nagyurat név szerint is megemléstettek... úgy hogy semmilyen pap vagy prelátus nem oldozhatta fel őket a kiátkozás alól, csak a Szentatya és csak a halál küszöbén”.²⁵ Ezt az ünnepélyes kiátkozást minden párizsi templomban megismételték több vasárnapon keresztül.²⁶ A rítusok és a szóbeli tájékoztatás mellett az írásbeliség is helyet kapott a kiátkozás minél szélesebb körű, hatékony elterjesztésében. „Az egyetem tagjai pedig mindenhová leveleket küldtek a fent említett dolgokról azért, hogy mindenütt tudomást szerezzenek a mondott nagyurak tetteiről, akiket árulóknak és ezenfelül kiátkozottnak is tartottak. Ezen túl pedig írásba foglalták és szétküldték, mely dolgok tilosak és melyek megengedettek általános interdiktum idején.”²⁷ A kiátkozás és az interdiktum fogalmainak részletes bemutatásával az egyetem pontosan eleget tett a tőle várt magyarázó és tanító tevékenységnek. Nem ismerjük a tájékoztató levelek tartalmát, ám sejthetően megrémítették az érintett területek lakosságát. Az interdiktum ugyanis egyrészt a szentségek kiszolgáltatásának tilalmát jelentette, a templomok bezártak, nem kereszteltek, nem eskettek, nem temették el keresztényi módon a halottakat, ami borzalmas következményekkel járt, hiszen a kiátkozott nagyurak földjén élő alattvalók lelki üdvösségét veszélyeztette. Másrészt a kiátkozott személynek tett eskü, hűbéri fogadalom elveszítette érvényét, így az armagnac vezetők emberei szabadon, vétek nélkül fellázadhattak uraik ellen. Az egyetem a lelkipásztori tanításon ke-

²⁵ JB 16–17.

²⁶ A kiátkozás egészen 1412 augusztusáig, az auxerre-i békekötésig érvényben maradt.

²⁷ Juvénal 467, 470. A király pádensét kiadta: *Chartularium*, IV, 219–220.

resztül így komoly nyomást gyakorolhatott az ingadozó armagnac párti területek lakosságára.

A társadalom ebben az esetben is némiképpen átalakította a hivatalos üzenetek tartalmát, ugyanis amikor a kiátkozás híre elterjedt, a nem hivatalos csatornák kitágították annak érvényét: a közvélemény szerint az exkommunikáció nem csupán a vezetőkre, hanem az armagnacok valamennyi támogatójára kiterjedt. A saint-cloud-i csatában elesett armagnac párti katonákat ezért nem temették el megszentelt földbe, hanem a szokásokkal és az emberisésséggel ellentétesen a csatatéren hagyták őket vadállatok prédájául.²⁸ A korábban börtönbe vetett armagnacok közül pedig sokan éhen haltak – a börtönőrök szó szerint betartották azt a szabályt, hogy a kiközösített személyekkel tilos bármiféle kapcsolatot fenntartani, és nem látták el a gondjaikra bízott foglyokat. Ebben az időszakban elterjedt az a vélekedés is, hogy az orléans-i herceg párthívei kijelentették: gyűlölik valamennyi várost, különösen Párizst; ennek az elképzelésnek nyilvánvalóan az volt a funkciója, hogy igazolja az armagnacok ellen elkövetett erőszakot.²⁹

Az ellenségkép kialakításának fontos eleme volt az árulók kijelölése és megbüntetése. A Saint-Cloud hidat feladó kapitány, Colinet de Puiseux (aki valóban átállt az orléans-i herceg táborába) a burgundiak számára a hitszegés megtestesítőjévé vált. A Párizsi Polgár még két év elteltével is csak „gaz árulóként” (*faulx traistre*)³⁰ említi a kapitányt, akit a híd visszavételekor (1411. november 9.) fogtak el, majd három nappal később hatalmas tömeg előtt végeztek ki. A véres színjáték hangsúlyozta az általa elkövetett bűn becstelenségét és nagyságát: lefejezése után testét felnagyelték, a fejét (öt társáéval együtt) a Halles piacon karóra tűzték, végtagjait

²⁸ Monstrelet II, 209.

²⁹ RSD IV, 551.

³⁰ JB 12, 15, 17, 44 (ez utóbbi egy 1413-as említés).

a négy legfontosabb kapura tették, testét az akasztófára lógatták. A hivatalos kikiáltás és a nézők közötti beszélgetések felbecsülték az áruló által okozott károkat: az országnak hatalmas anyagi veszteséget jelentett az erőd elvesztése és visszaszerzése, sokan meghaltak a harcokban, sőt Colinet még számos embert meggyilkolt, megsarcolt, vagy börtönbe is zárt.³¹ Az áruló tetteire és halálára vonatkozó szóbeszédnek mellett beszédtemává vált Colinet állapotos feleségének a sorsa is, akit állítólag a Châtelet börtönébe zártak, ahol világra hozta gyermekét. A városban elterjedt szóbeszédnek szerint (*ut publice dicebatur*) az asszony a szülést követő 40. nap (a megtisztulást jelentő egyházkerülés napja) előtt meghalt, így ugyan elkerülte a szégyenteljes kivégzést, ám feltehetően elkárhozott.³² Itt tehát ismét átléptünk a fontos és felkavaró eseményeket követő, értelmező anekdoták világába:³³ a „gaz áruló” felesége is elnyerte méltó büntetését, ha nem is a világi, de az égi igazságszolgáltatás keze által.

Az 1411-es armagnacellenes propaganda-hadjárat tehát teljes sikert ért el. A hivatalos üzenetek két hónap leforgása alatt lépésről lépésre kiszorították az orléans-i herceg híveit a társadalomból. Először a várost kellett elhagyniuk, majd törvényen kívül helyezték, és ellenségnek nyilvánították őket – a térbeli elkülönítés mellett jogaiktól is megfosztattak. Ez azonban még nem jelentette teljes kitaszításukat. A száműzetés során az ország egész területéről kitiltották őket, a kiátkozással pedig maga az egyetemes keresztény közösség zárult be előttük. A hivatalos tájékoztatás ezt a kiszorítást magyarázta, indokolta a társadalom előtt. Az informális kommunikáció – a passzív befogadás helyett – továbbfejlesztette, átalakította, történetekbe rendezte a felülről érkező üzeneteket. Az így beépülő képzetek pedig alapjaivá válhat-

³¹ JB 17.

³² RSD IV, 569.

³³ Farge: *Dire et mal dire*, i. m. 66–71.

tak újabb propaganda-hadjáratoknak. 1411 az első megdöbentő, a társadalmat felforgató állomása volt a nyílt polgárháborúnak. Az addigi elfojtott gyűlölet és feszültség ekkor kapott konkrét formát: a párizsi társadalom (és egész Észak-Franciaország) számára néhány évtizedre az armagnacok váltak minden rossz megtestesítőivé. Ekkor terjedtek el és váltak pejoratívvá a pártra vonatkozó elnevezések: az armagnac név az orléans-i herceg apósa, Bernard d'Armagnac miatt, aki a csoport valódi vezére volt; a mellen keresztbe futó fehér szalag (*bande*) mint jelkép, amely nevet is adott a pártnak, tagjait „szalagosoknak” (*bandés*) vagy egyszerűen „bandának” (*la bande*) is említették.³⁴ Az egyszerű megjelölésen túl az elnevezések szitokszavakká, vádaskodássá is váltak. A csoport „diabolizációja” addig ment, hogy 1419-ben a Párizsi Polgár feljegyezte, hogy Bernard d'Armagnac gróf valójában maga az emberbőrbe bújt Sátán.³⁵ 1410 és 1436 között az „átkozott armagnac és a burgundi név” uralkodott az országban, osztotta meg és formálta a társadalmat. Az 1411-es propaganda-hadjárat ennek a folyamatnak kulcsfontosságú, szinte alapító epizódja volt, amelyben hivatalos és informális hírcsatornák azonos üzenetet hordoztak.

³⁴ JB 10 (1410 vége) az első említés, ám a *Songe véritable* már 1406-ban „Montaigu bandájáról” beszél. Moranvillé: *Le songe véritable*, i. m.

³⁵ JB 134.

TÁRSADALOM ÉS TÁJÉKOZÓDÁS

A különféle társadalmi rétegek eltérő információszerzési lehetőségeinek és stratégiáinak témája az eddigi kutatásokban méltatlanul csekély figyelmet kapott.¹ Általánosan és hallgatólagosan elfogadható az a nézet, hogy a hírek eloszlása a társadalomban egyszerű „felülről lefelé” irányú, és az alsóbb rétegekhez a felsők juttatnak el egyre csökkenő mennyiségű, alaposan megszürt információkat. Ez a túlon túl egysíkú modell nem veszi számításba a középkorban jelentős arányú közösen birtokolt, közös forrásból szerzett tudásmennyiséget, másrészt pedig nem számol a valamennyi társadalmi rétegben fellelhető információigénnyel, amely szükségletként jelentkezik, és ezért – ilyen vagy olyan módon, de – mindenképpen válaszra kell találnia. Valamennyi társadalmi rétegnek, valamennyi egyénnek voltak tehát a saját hírellátását szolgáló, eltérő jellegű, autonóm forrásai és csatornái, amelyek alapján kialakíthatta a számára megfelelő, igaznak elfogadott választ a felmerülő kérdésekre. Egy városi kézműves nyilvánvalóan nem vett részt a királyi tanács tárgyalásain, és semmiféle hivatalos tájékoztatást nem kapott az ott történetekről, vagyis nem szerezhette tudomást a kormányzat min-

¹ Ezt fejtette ki Claude Gauvard is Bevezetőjében az *Information et société en Occident (XIII–XVe)* című nemzetközi konferencián (2002. május 9–11. Montréal–Ottawa, Kanada).

den tervéről és döntéséről – mégis, ha érdekelte a feje felett zajló nagypolitika, a piaci pletykák, a rossz kormányzatot szidalmazó prédikációk, a kihirdetett rendeletek, a kiátkozások vagy éppen könyörgések, a furcsa természeti jelenségek és mindezek mellett a kormányzatban részt vállaló városházi kisebb tisztviselők tájékoztatásai révén kialakíthatott egy választ a benne felmerülő kérdésekre. Ez a válasz – és a megszerzett információ – nem biztos, hogy megfelelt a valóságnak, az sem bizonyos, hogy megegyezett más társadalmi csoportok, például a döntésekben részt vevő parlamenti tanácsosok tudásanyagával, de ez alapvető funkcióját (az információhiány betöltését), valamint hatását (az attitűdök, gondolkodásmód, cselekvés alakítását) tekintve mellékes.

A különféle hírcsatornák vizsgálata mellett tehát helyet kell adnunk egy társadalom-központú megközelítésmódnak is. A város információháztartásának rendszerén belül az egyes társadalmi rétegek vajon milyen speciális módszereket, lehetőségeket mozgósítottak sajátos kíváncsiságuk kielégítésére? Vajon melyek azok a tényezők, amelyek meghatározzák egy-egy csoport híráramlásban betöltött szerepét, hírhez jutási esélyeit?

Nyilvánvalóan fontos szempont az, hogy bizonyos személyek részesei voltak a döntéshozatal mechanizmusainak, mint a kancellár, a királyi tanács tagjai, a parlamenti elnökök és egyes tagok, a párizsi elöljáró és helyettesei, a kereskedők elöljárója és esküdtjei – ez egy meglehetősen szűk kör. Ezen kemény mag körül azonban egy jóval szélesebb holdudvar képződött a parlament valamennyi tagjával, ajtónállóival, ügyvédekkel, az egyetem jeles tagjaival, a Châtelet és a Hanza poroszloival, a tizedesekkel, ötvenedesekkel és negyedfelelősökkel, valamint akár ezek családtagjaival – akik elég közel voltak a tűzhöz ahhoz, hogy első avagy másodkézből értesüljenek a fontos döntésekről.

Hasonlóan lényeges adat egy személy, egy foglalkozás, egy csoport mobilitása: a középkori utazás gyakorlatának

bemutatásakor láthattuk, hogy az állandóan úton levő kereskedők, küldöncök, katonák és bűnözők mellett sokan kényszerültek arra, hogy időről időre elhagyják otthonukat, mint a munkát kereső mesterlegények, bizonyos csoportok viszont, polgárasszonyok, kézművesek, jóval ritkábban távolodtak el Párizstól.

A földrajzi mobilitás mellett a társadalmi rétegek átjárhatósága is hozzájárulhat egy csoport jól informáltságához. Legjobb példa talán erre a nemesek, előkelő polgárok házában élő szolgahad esete, akik saját rétegük, családjuk, rokonaik, barátaik, valamint uruk háztartása és vendégei között biztosítanak egy igen hatékonyan működő átjárást.

Előnyt jelent az is, ha valaki egy elismert testület, a parlament, az egyetem, a székeskáptalan tagja – ezek a jeles intézmények véleménybefolyásoló szerepüknek köszönhetően kedvelt céltáblái voltak a hatalom birtokosai által elterjesztett információknak. Szintén fontos tényező, hogy az egyházi testületek bekapcsolódtak az egyetemes egyház hírhálózatába, amely a nemzeti, királyi csatornák mellett működött.

Utoljára kell megemlítenünk az írni-olvasni tudás kérdését. Nem mintha nem számított volna, hogy valaki mennyire ismerős a betűk és könyvek világában; ám egyrészt az alfabetizációnak is léteztek fokozatai, amelyek egymástól meglehetősen távol eső gyakorlatokat jelentettek, másrészt a szóbeliség mainál lényegesen fontosabb szerepe az írott szövegek kezelésében némiképp összemosta az olvasni tudás és nem tudás határait – gondoljunk csak a levelezés szóbeli üzeneteket és tárgyakat mozgósító szokásaira, a felolvasás, kihirdetés, prédikáció tömegeket érintő alkalmaira, amelyhez kapcsolódik az informális, családi vagy barátok, szomszédok közti felolvasások megléte. Egy írott szöveg a 15. század végén magától értetődően kétféle elsajátítást jelentett, erről tanúskodik például a királyi levelek megszólítása: „Mindenkinek, akik ezt a levelet hallják vagy látják.” Ráadásul Párizsban a középkor végére már meglehetősen széles

volt az a réteg, amely a városi iskolának hála, valamilyen szinten megtanult franciául olvasni. Akár saját kútfőből, akár a mellette levő felolvasását hallgatva sokan megtudhatták nagyobb erőfeszítés nélkül, mit tartalmaz a templomkapura kiszögezett gúnyvers, a hivatalos levél a csata lefolyásáról vagy a királyi rendelet. Ami valóban elkülönült az általános gyakorlattól, az a könyvek, írások állandó jelenléte bizonyos foglalkozások, csoportok – írnokok, jogászok, diákok, papok – életében.²

Fontos szempont lehetett az is, hogy valaki a „város másik feléhez” tartozott, tehát nő volt, ám ez is csupán olyan tényező, amelynek érvényességét számos körülmény befolyásolhatta. Úgy véljük, hogy a családi kör, a szomszédság, a társadalmi helyzet nagyobb befolyást gyakorolt ezen a téren, mint a nem. Fontos látni, hogy a közéleti hírek iránt a nők is mutattak érdeklődést, ez derül ki az összeesküvésben részt válláló, pártszimpátiákat nyíltan kimutató asszonyok eseteiből. Egy királyi titkár feleségét azzal vádolták meg, hogy az auxerre-i béke ellen beszélt (*murmuré*), és összeesküdött, tiltott gyűléseket szervezett, valamint férjét és másokat is erre buzdított.³ Természetesen léteztek a politika iránt közömbös nők is (mint ahogy feltehetően a férfiak között is voltak ilyenek), sőt társadalmilag elfogadott elképzelés volt az is, hogy a fiatal lányok nem érdeklődnek a közügyek és politikai események iránt. Ezt a bevett képzetet alkalmazták egy kegyelemlevélben, amely egy armagnac fennhatóságú területről Párizsba költöző, 18 éves, jó családból származó lány részére kérték. A kérvény azt próbálta bizonyítani, hogy a lány önszántán kívül, mindenféle politikai büntől mente-

² Az írott és a szóbeli kultúra szoros összefonódásáról lásd Clanchy: *From memory to written record*, i. m.; Coleman: *Public reading*, i. m.; magyarul lásd Fügedi Erik: *Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás*, i. m.; Tóth István György: *Mivelbogy magad írást nem tudsz...*, i. m.

³ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. II, 178–179.

sen élt ellenséges területen, ezért azt állította, hogy „teljesen tudatlan királyságunk eseményei, háborúi és megosztottsága tekintetében”.⁴ Mivel a kegyelemlevelek egyik fő követelménye a hihetőség volt, a politikai ismeretek teljes hiánya valóban létező alternatíva lehetett. Egy másik kamasz lány példája viszont a közügyekre vonatkozó ismeretek széles körű elterjedését bizonyítja. Jeanne d'Arc egyrészt nő volt, egy eldugott kis faluban élt, és alig nőtt ki a serdülőkorból – megannyi negatív tényező. A bűnvádi per idején tett vallomásai alapján képet kaphatunk otthon megszerzett tudásáról. A világról alkotott elképzeléseinek legfontosabb eleme a markáns ellenségkép, az országot pusztító angolokkal és burgundiakkal szemben táplált gyűlölet volt. A következő lényeges elem a saját táborra, vezérre vonatkozik. Jeanne pontosan tudta, hogy a trónörökös bajban van, és segítség-re szorul. Eljutottak hozzá a bizakodást keltő prófécia is, amelyeket magára vonatkoztatott.⁵ A teljes tudatlanságtól a néhány fontos elemből álló képen át egészen a korabeli történéseken átlátó, azokat értelmezni tudó tájékozottságig a nők ismeretanyaga rendkívül változatos volt, lehetetlen és felesleges is volna egy kategóriába beosztani.

Az általános tényezők megvilágítása után, a forrásadottságokat figyelembe véve négy esettanulmányban próbáljuk árnyaltabbá tenni az „átlagos párizsi polgár” hírhez jutási lehetőségeit. Az első tanulmány a döntéshozatalban tevékenyen részt vevő parlamenti írnokok naplóit veszi alapul. A másodikban két egyházi intézmény, a káptalan és az egyetem tagjainak információszerzési stratégiáit tárjuk fel. A harmadik egyetlen emberre összpontosít, aki ugyan tagja volt a székeskáptalannak, de fennmaradt pere egy másik lépték, egy jóval erőteljesebb nagyítás alkalmazását teszi lehetővé. A sok tudós klerikus után pedig végül a társadalom percmén élő

⁴ Longnon: *Paris pendant le domination*, i. m. 206–208, 1426-os eset.

⁵ Duby–Duby: *Jeanne d'Arc pereit*, i. m. passim

marginálisok lesznek vizsgálódásunk tárgyai. Az egyes esetek által kínált lehetőségekhez alkalmazkodó, eltérő problémafelvetés és megközelítésmód segítségével ugyanazt a témát, a társadalmi rétegek és az információ kapcsolatait vizsgáljuk meg.

Parlamenti írnokok

Coleçon le Crantinat, egy champagne-i földesúr jobbágya kora gyermekségétől fogva tanulmányokat folytatott, először a párizsi egyetem tagjai között találkozunk vele 16 évesen (Coleçon de Baye néven, szülőfaluja után), majd az orléans-i egyetem híres római jogi fakultásán fejeződött be képzése. Harmincévesen a párizsi parlament ügyvédje Nicolas Crante néven, majd öt év múlva, 1400 novemberében ráruházták a polgári perek írnokának (*greffier civil*) tisztét. Ekkor már az előkelően csengő Nicolas de Baye nevet írja az általa lejegyzett tengernyi szöveg, per, jegyzőkönyv végére, és naplójában büszkén sorolja fel címeinek hosszú listáját: alszerpap, *magister artium*, a római jog licenciátusa, az egyházjog bakkalaureátusa, soissons-i kanonok, valamint montigny-lencoup-i plébános.⁶ Nicolas de Baye utóda, Clément de Fauquembergue származását és életútját sűrűbb homály fedi, mint elődjéét: a pikárdiai klerikusról annyit sejtethetünk, hogy nem nemesi vagy szolgai jogállású családban született, megszerezte a licenciátust mind a római, mind az egyházi jogból, és 1410-es parlamenti tanácsosi kinevezése előtt a királyi kancellárián működött. Parlamenti írnokká 1417 elején választották meg, és tisztségét 1435-ig töltötte be.⁷

⁶ Baye II, 282.

⁷ Lásd Fauquembergue III, I–V.

A két írnok naplói, vagyis a parlament gyűléseiről készített jegyzőkönyvek szövege mellé bejegyzett leírások a nap fontosabb eseményeiről, rendkívül értékes forrásai mind Párizs történetének, mind a parlament életének. Számunkra azonban még fontosabb, hogy a bennük található utalások plasztikus képet festenek a párizsi parlament mikromiliójének információhoz jutási lehetőségeiről is. Ezek a lehetőségek valószínűleg jócskán eltértek a többi városlakóétól; de vajon miből fakadt ez a különlegesség? Nyilvánvalóan óriási a távolság Coleçon le Crantinat falusi jobbágy és Nicolas de Baye parlamenti írnok tájékoztatói módszerei között. Ez a távolság azonban, úgy tűnik, fennáll, bár természetesen csökken Coleçon de Baye klerikus, a párizsi egyetem tagja és a parlamenti írnok között is. A két napló alapján kiderül, pontosan miféle lehetőségeket is tartogatott a parlamenti tagság az oda bekerülő klerikusok, jogászok számára a tájékozódás szempontjából.

A törvény és a bír

A bíróság tagjai, bírák, ügyvédek, prokurátorok, írnokok mindennapi munkája számos olyan körülménnyel járt együtt, amelyek meghatározták egyrészt az információhoz való hozzájutást, másrészt a kapott hírek feldolgozását. Fontos tényező, hogy a parlament működése számos alkalmat teremtett az utazásra: egyrészt a vidéki ügyek kivizsgálását a helyszínen kellett elvégezni, és úgy tűnik, a bírák szívesen kihasználták a lehetőséget a távozásra. 1401-ben ugyanis meg kellett szigorítani a vidéki utak szabályozását – csak a függő perek lezárása után indulhattak útnak a távoli ügyekkel megbízott bírák, hogy a parlament ne maradjon üresen.⁸ Kimozdulást jelentett másrészt a parlament rendszeres időközön-

⁸ Baye I, 28; Lot–Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. II, 338.

ként megtartott, pár hetes távolléttel járó vidéki ülésezése is. A helyszín általában a jó 150 kilométernyi távolságra fekvő champagne-i Troyes városa volt, ahová augusztus–szeptember folyamán utaztak le a bírák, és velük a szekereken szállított rengeteg irat. Ezek a hivatali utak lehetőséget teremtettek (a kikapcsolódás, sőt esetleges dorbézolások mellett) az információcserére, világlátásra is, hiszen a bírának együtt kellett működniük az adott város igazságszolgáltatási testületeivel, kapcsolatba kellett lépni a tanúkkal, az iratokat őrző intézményekkel, a helyi vezetéssel. A bírák mozgékony életmódja okozott soha nem látott botrányt 1407-ben, amikor a parlament szokás szerint november 12-én tartott nyitó ülést a kancellárnak kellett levezetnie, mivel az öt elnökből egyetlenegy sem volt jelen: ketten tartományi ítélkezési napokat tartottak, ketten saját pereik vizsgálati szakaszát intézték, egyikük pedig egyszerűen vidéki birtokán időzött. Az öt elnök a fővárostól északnyugatra (Normandiában), délnyugatra (Anjou és Poitou tartományokban) és keletre (Burgundiában) eső területeken utazgatva Észak-Franciaország jelentős részét bejárta – a Párizsban tartózkodó bírák nagy megbotránkozására.⁹

Egy másik fontos eleme a bíróság munkájának, hogy tagjai szoros kapcsolatban álltak az írott betűvel, az írásos bizonyítékokkal, a korábbi perek szövegével, ezeket olvasták, elemezték, fogalmazták napról napra. Az írástudói mentalitás (*literate mentality*) az érzékszervek a régitől eltérő használatát, újfajta emlékezési technikát, történetformálást, időérzéklet, történelemszemléletet jelentett.¹⁰ Így nem meglepő, hogy a parlamenti jogászok tevékenysége is hatást gyakorolt gondolkodásmódjukra: a parlament tagjai kortársaiknál korábban kezdték használni a pontos dátumokat az emberi élet nagy fordulópontjainak meghatározásában, legyen szó

⁹ Baye I, 202–203.

¹⁰ M. T. Clanchy: *From memory to written record*, i. m.

akár ügyfeleikről, akár saját családjukról. A közelmúlt politikai eseményeit (belső megosztottság, parasztlázadás, hatalomváltások) nem a történetírók és a királyi rendeletek szóhasználata, hanem a mindennapjaikat betöltő peres ügyek, panaszok, kegyelemlevelek nyelvezete szerint beszélték el.¹¹ Az írott szó szakértő kezelése előnyt jelentett a mindennapi kommunikációban is, hiszen így többféle hírcsatornát hasznosíthattak, mint a tanulatlanok, ez azonban nem jelentett kizárólag rájuk jellemző tudást, amint azt láttuk.

Az olvasás azonban más távlatokat is nyitott az aktuális hírek megismerése mellett: sok parlamenti bírónak, ügyvédnek volt – egyes esetekben rendkívül gazdag – könyvtára. A végrendeletekből, hagyatéki leltárakból megismert gyűjtemények¹² meglehetősen hasonló érdeklődésről tanúskodnak: a szakmához kötődő jogi és retorikai alapmunkák mellett a teológia és a kegyes irodalom képviselői jelennek meg nagy számban, valamint az antik és kismértékben a modernebb történelemmel foglalkozó könyvek. A jogászok egy részénél megfigyelhető a friss irányzatot jelentő humanizmus hatása is, például Nicolas de Baye esetében, akinek könyvtára számos antik irodalmi művet tartalmazott.¹³

Azt is tudjuk róla, bár ezt nem szokás kiemelni vele kapcsolatban, hogy az 1410-es években élénk levelezésben állt a kiváló humanista Nicolas de Clamanges-zsal, aki 1408 és

¹¹ Françoise Autrand: Les dates, la mémoire et les juges. In Bernard Guenée: *Le métier d'historien au Moyen Age. Études sur l'historiographie médiévale*. Paris, 1977, Publications de la Sorbonne, 157–182.

¹² Nicolas de Baye könyvtárának leltára megtalálható: Baye II, LXXVII–XCVII. Clément de Fauquembergue-é: Fauquembergue III, LXXXIV–LXXXVII. Számos más parlamenti tag végrendelete tartalmaz könyvleltárakat, ezekre lásd Alexandre Tuetey: *Testaments enregistrés au Parlement de Paris sous le règne de Charles VI. Documents inédits sur l'histoire de France. Mélanges historiques. Choix de documents*. Tome 3. Paris, 1880, 241–704.

¹³ Françoise Autrand: Culture et mentalité. Les librairies des gens du Parlement au temps de Charles VI. *Annales E. S. C.*, 1973/5, 1219–1244.

1418 között Fontaine-aux-Bois apátságába húzódott vissza.¹⁴ A levelek hangja baráti, és nagyrészt Clamanges elmélkedéseit tartalmazzák az erkölcsök romlásáról, Isten büntetéséről. Több ízben próbálja rábeszélni a parlamenti írnokot, hogy terhes kötelességétől megszabadulva szentelje magát a tudománynak és az elmélkedő életnek. A stílus szépségén és a gondolatok mélységén túl vajon egy ilyen levelezés mennyiben befolyásolta Nicolas de Baye közügyekről, az aktuális eseményekről alkotott véleményét? Az episztolák közül néhány kifejezetten a hadi és politika történésekre támaszkodik. A helyzet azonban, érthető módon, nem az, hogy a vidéki magányban megbújó Clamanges értesíti párizsi barátját a legfrissebb hírekről. Az újrakezdődő ellenségeskedésekről hallott szóbeszéddek (*rumores belli*), az auxerre-i béke örömhíre, az angol támadások fenyegetése általában csak a levél legelső mondataiban jelennek meg, afféle ugródeszka a béke javáról, a háború borzalmairól és erkölcsnemesítő hatásáról való gondolatoknak.¹⁵ Ezek az aktuális eseményeket nem egyszerűen tudatták a levél olvasójával, hanem értelmezték azokat, lehetővé tették, hogy messzebbre, mögéjük lásson, és talán könnyebben tudja elfogadni őket. Más szerkezetű, ám hasonló funkciójú az a levél, amit Soissons 1414-es nagy port felkavart bevetele és kifosztása után küldött Nicolas de Clamanges a parlamenti írnoknak, aki eddigre már sokféle értelmezésével találkozhatott ugyanennek az eseménynek. Amint már láttuk, Baye naplójába feljegyezte a sikeres ostrom után tartott hálaadó

¹⁴ A levelezés megtalálható: *Nicolai de Clamangis opera omnia*. Lyon, 1613, J. M. Lydius; Clamanges egy másik levelezőpartneréről lásd Pierre Santoni: *Les lettres de Nicolas de Clamanges a Gérard Machet. Un humaniste devant la crise du royaume et de l'Église (1410–1417). Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age – Temps Modernes*, 99, 1987/2, 793–823.

¹⁵ *Nicolai de Clamangis opera omnia*, i. m. 330–331, 251–256, 256–259.

körmenet és prédikáció tényét, ám óvatosan melléje írta a párizsiak körében elterjedt negatív vélekedést is, amely a számtalan gaztettre és a kegyetlenségre helyezte a hangsúlyt. Humanista barátja most egy harmadik értelmezést kínált: egy 42 évvel azelőtti csodás jel (*praesagium*) üzenetét. Ő maga egy tudós apáttól hallott róla, aki gyermekként szemtanúja volt az eseménynek. A folyóban fürdő soissons-i diákok egy ércablát találtak, amelyen az alábbi szavak látszottak: VAE TIBI SUESSIO, PERIBIS UT ZODOMA.¹⁶ Az üzenet a város püspökén keresztül nyilvánosságra került, a megrémült lakosok körmenetekkel és addigi parázna életmódjuk megjavításával igyekeztek elhárítani az őket fenyegető veszélyt. Évtizedek múltával azonban visszatértek korábbi életvitelükhöz, és ezért érte őket ez a csapás. És még jól is jártak, veti fel Clamanges, hiszen az ostromgépek tüzén és a prédáló katonák mohóságán kívül más baj nem érte, állnak a falai, templomai, házai, él lakosainak legnagyobb része, bár, igaz ami igaz, sokukat rabságba hurcolták.¹⁷ Ami ebben az értelmezésben szokatlan, az a teljes elvonatkoztatás a politikai eseményektől, a polgárháborús megosztottságtól, a város királyával szembeni lázadásától. A többi párizsi lakos számára elérhető, egymással szemben álló propagandisztikus értelmezések mellett Nicolas de Baye-nek volt egy harmadik is, amely az egész históriát az üdvtörténet egy minimális jelentőségű epizódjává redukálta. Nem tudjuk, milyen hatást gyakorolt írunkunk gondolkodására az elismert humanista gondolkodóval fenntartott kapcsolat, ám azt láthatjuk, hogy alternatív, a politikai propaganda üzeneteitől eltávolodó értelmezési modelleket mindenképpen meríthetett belőlük.

¹⁶ „Jaj neked Soissons, úgy fogsz elpusztulni, mint Szodoma.” Szodoma városát az Úr égből hulló kénköves tűzzel pusztította el lakosai kicsapongó és gonosz élete miatt.

¹⁷ *Nicolai de Clamangis opera omnia*, i. m. 287–290, 101. levél, De desolatione civitatis Suessionum veteribus olim praesagiis enuntiata.

„Az igazság utolsó menedéke”: politikai szerep és tudás

A parlamenti jogászok egyéni mobilitásának, írni-olvasni tudásának és műveltségének hatásánál jobban megragadható a bírói testület politikai szerepének befolyása az egyes tagok információhoz jutására. Baye és Fauquembergue naplói alapján kiderül, hogy milyen gyakorisággal és módokon vettek részt a parlament tagjai a döntéshozatal különböző fórumain. Egyes bírák állandó résztvevői voltak a királyi Nagytanácsnak (*Grand Conseil*) – egyik írnokunk sem tartozott közéjük –, és beszámolhattak kollégáiknak az ott történtekről. A parlament tagjai így nem csupán a rendeletek formájában nyilvánosságra hozott döntéseket, hanem azok megszületésének körülményeit, a kormányzaton belül egymásnak ütköző érdekek harcát is ismerhették. Egy 1418 áprilisában kiadott rendelet arról tájékoztat, hogy a király 20 000 livre kölcsönt vett fel a saint-denis-i apátságtól, cserébe pedig átengedte néhány párizsi mészárszék minden jogát és jövedelmét. A rendelet parlamenti kihirdetése során kibontakozó vitában fényt derült az egyszerű adománylevél háttérére is: a jövedelmekről való lemondás sértette az uralkodó érdekeit, ezért a királyi ügyvéd már a Nagytanácsban is tiltakozott ellene, a döntést pedig az egyébként szokás szerint jelen levő parlamenti bírák részvétele és egyetértése nélkül hozták meg – nyilván mert a kormányzat félt az ő ellenvéleményüktől is. A bírák, állításuk szerint, csak annyit hallottak korábban, hogy a nyomasztó pénzhiány enyhítésére a kormányzat megpróbál pénzt szerezni az apátságtól az ott őrzött kincsek elzálogosításával vagy eladásával. Az ülés során az is világossá vált, hogy a hatalmas összeg megszerzése érdekében az apát beolvasztatta a monarchia egyik fontos relikviáját, a Szent Lajos király testét őrző nagy arany ereklyetartót.¹⁸ Az

¹⁸ Fauquembergue I, 123, „erről tanúskodott azoknak a bírának a beszámolója, akik szokás szerint jelen vannak a király nagy Tanácsában”

egyszerű adományozás felszíne mögött rejlő ellentétekről, áldozatokról, vitákról a parlament első kézből szerzett tudomást, ellentétben a többi párizsi lakossal, akik legfeljebb magát a rendeletet ismerhették, illetve az azt követő gyakorlati lépéseket: az új tulajdonosok megjelenését a mészárszékeken és az ereklyetartó eltűnését.

A parlament küldöttsége meghívást kaphatott a békekötések előkészítő munkálataira is: az 1409-ben Chartres városában zajló tárgyalásokon két parlamenti elnök és 12 bíró vett részt.¹⁹ Ugyanígy közreműködtek az 1412-es auxerre-i béke kidolgozásában is, majd hazatértük után hűségesen beszámoltak társaiknak a történeteikről.²⁰ A tárgyalásokon szerepet vállaló parlament (képviselői révén vagy teljes létszámában) értékes információkhoz juthatott a harcban álló felek erőviszonyairól, érdekeiről és szándékairól, a döntési alternatívákról és lehetséges következményeikről, amelyek a békeszerződés nyilvánosságra jutó szövegéből nem derültek ki.

A királyság nagy fontosságú ügyei mellett a közelség miatt hasonló jelentőségre emelkedő kisebb, helyi problémák megoldásában is helyet kapott a parlament. 1414 márciusában a városi vezetés, az egyetem és a parlament képviselői közös gyűlésükön a városban és környékén gyülekező fegyveresek (armagnacok és burgundiak) problémáját és Párizs biztonságának kérdését próbálták megoldani.²¹ Néhány évvel később, 1418–1419 fordulóján Párizs és Észak-Franciaország még válságosabb hónapokat élt át. A király és a burgun-

---

(tesmongnié par le rapport des conseillers de la Court qui avoient acoustumé d'estre presens et appellez ou Grant Conseil du Roy).

¹⁹ Baye I, 259. Feltehetően az ő beszámolóikra hivatkozik Baye a békekötés szereplőinek felsorolásakor: „jelen voltak, amint mondták...” Baye I, 260.

²⁰ Baye II, 79–80, 83–86. Az első elnök és a 6 tanácsos augusztus 3-án kapta kézhez a királyi meghívólevelet. A tárgyalások augusztus 10-én kezdődtek, és 22-én zárultak le. A parlament 27-én hallgatta meg az első elnök beszámolóját.

²¹ Baye II, 172.

di herceg november végén indultak el Rouen felmentésére. Távozásuk előtt a kancellár és a Nagytanács tagjai irányították a városi testületek részvételével összehívott gyűléseket,²² november 25-e után azonban a két párizsi előljáró és a parlament vették kézbe az ügyek szervezését. A Városházán napról napra ülésezett a városi vezetés és néhány kijelölt parlamenti tag. Más gyűléseket a parlament nagytermében rendeztek: „A peres eljárások után bejött a parlament ülés-termébe a párizsi előljáró és a kereskedők előljárója, együtt a tanácstagokkal és Párizs városának számos egyéb neves polgárával, hogy a bíróság elnökeivel és bíráival közösen megbeszéljék, mit kell tenniük, hogy a várost és lakóit szép egységben és nyugalomban tarthassák, és a várost rendben kormányozhassák.”²³ A mindennapi szoros együttműködés addig ismeretlen problémákkal szembesíthette a bírakat; a feladat újdonságára (és kellemetlen voltára) utal az a tény, hogy néhány nappal a megbízatásuk kezdete után a városi vezetéssel naponta tárgyaló tanácstagok sorra megpróbáltak lemondani.²⁴

A döntéshozatal fórumain való részvétel mozzanatai, a munkamódszerekre való utalás, a tárgyalások alatt szerzett információk általában hiányoznak a két írnok feljegyzéseiből. Egy alkalommal azonban Clément de Fauquembergue – a parlament egy sikertelen próbálkozása kapcsán – leírta, hogyan viszonyultak a bírák saját politikai szereplésükhöz. 1419–1420 fordulóján a Troyes-ban tartózkodó burgundi herceg és VI. Károly rendszeresen tájékoztatták a párizsi testületeket az angol királlyal tervezett békekötés előkészületeiről. A bírának fenntartásaik voltak a megállapodással kapcsolatban, és különösen rossz néven vették, hogy a kancellár, Eustache de Laitre a Nagytanács legtöbb tagját és a szokásos

²² Fauquembergue I, 185–187.

²³ Fauquembergue I, 221.

²⁴ Fauquembergue I, 223.

résztevőket mellőzve két-három emberével irányítja az ügyet. Felajánlották, hogy a városi vezetés, a papság és a parlament néhány képviselője naponta részt vesz a kancellár által vezetett tanácsban. Eustache de Laitre azonban elég nyersen elutasította a kérést, mondván, hogy örömmel fogad minden írásbeli tanácsot és véleményt, ám egyébre nincs szüksége. „De a fenti kérdésről nem lehetett sem biztonságosan tanácskozni, sem érvényes véleményt nyilvánítani anélkül, hogy tájékoztatást kapnának a béketárgyalások és egyéb ügyek menetéről és tényeiről, amelyekről egyébként a kancellár nagyon sokat tudott. A bíróság ezért úgy gondolta, hogy teljesen felesleges és haszontalan volna külön véleményt nyilvánítani anélkül, hogy együtt tudnának működni a kancellárral és a Tanács résztvevőivel.”²⁵ A parlament tehát nem kívánt szokásos konzultáló, tanácsadó szerepében maradni, mivel tagjai úgy ítélték meg, hogy a fontos döntés meghozatalához csak résztvevőként tudnának hozzászólni – mégpedig éppen a különböző helyzetben elérhető információk mennyiségének eltérése miatt.

A döntéshozatali fórumokon való többé-kevésbé sikeres jelenlét mellett a parlament előnyt élvezett a már meghozott döntéseket, lezajlott eseményeket érintő tájékoztatásban is. Láttuk, hogy a királyi tájékoztatás egyik leggyakrabban használt fóruma a parlament termébe összehívott gyűlés volt, amelynek legszűkebb magját, függetlenül a meghívottak széles skálán mozgó létszámától és körétől, mindig a parlament tanácsosai alkották. A bírói testületnek azonban emellett még olyan információs forrásai is voltak, amelyekhez a gyűlések többé-kevésbé népes közönsége nem férhetett hozzá.

A parlament tájékoztatásában érthetően nagy szerepet töltött be a mindenkori kancellár, aki a testület tényleges feje volt, és a király helyetteseként garantálta az összekötte-

²⁵ Fauquembergue I, 343–345.

tést az uralkodó és a bíróság között.²⁶ Politikai súlya miatt a kancellárok tisztsége erősen függött a hatalomváltásoktól: Arnaud de Corbie 1388–1413-ig töltötte be hivatalát, az armagnac kormányzat idején (1413–1418) Henri de Marle, az angol uralom alatt pedig Louis de Luxembourg, Thérouanne püspöke viselte ezt a címet. Ugyancsak fontos szerepet játszottak a parlamenti elnökök (különösen az első elnök), akik habitusuktól függően komoly politikai befolyást szerezhettek. Ilyen hatalmasság volt például Henri de Marle 1403 és 1413 között vagy Philippe de Morvilliers (1419–1433), aki vaskezü ítélezése mellett még számtalan politikai megbízatást is teljesített.²⁷ A kancellár és az első elnök tehát a politikai történések és a bíróság működésének határmezsgyéjén mozogva számos hivatalos információt közvetített a parlamenti tagokhoz. Szóban tájékoztathatta őket hadi eseményekről,²⁸ a király katonai terveiről,²⁹ békekötésekről.³⁰ Eljuttathatott hozzájuk hivatalos iratokat is (*cédule*), amelyek békeszerződések, megegyezések szövegét tartalmazták.³¹ A parlament vezetői leveleket is közvetítettek a bíróságnak. A sokat utazó Philippe de Morvilliers Rouenből, Bedford hercegének környezetéből visszatérve hozott levelet a régensről, amelyben a francia és az angol királyi hercegek között kitört, katonai akcióvá fejlődött családi viszály mihamarabbi elsimítását ígérte. A régens rövid levele csak a

²⁶ Aubert: *Histoire du Parlement*, i. m. 133–135.

²⁷ Philippe de Morvilliers párizsi „rémuralmáról” a Párizsi Polgár számol be: JB 159.

²⁸ Fauquembergue I, 387. 1420 novemberében Melun bevételéről értesültek.

²⁹ Baye II, 175–176. 1414. március 21.: Compiègne és Soissons ostromára készült a király, ahová 10 nappal később el is indult.

³⁰ Baye II, 83–86. 1412 augusztusában Henri de Marle részletes beszámolót tartott az auxerre-i béke eredményeiről.

³¹ Baye II, 117–122. 1413. július 13-án a pontoise-i megegyezés előzetes szövegét kapták meg a kancellártól. Fauquembergue II, 182. Philippe de Morvilliers első elnök és Thérouanne püspöke, a kancellár, Le Mans város megadásának feltételeit hozta el a parlamentbe.

főbb tényekre korlátozódott, amelyeket az első elnök részletes szóbeli tájékoztatása egészített ki.³² Jean le Clerc kancellár 1422 márciusában a Meaux városát ostromló V. Henrik-től hozott levelet, amelyben egy felmentő akció csúfos bukásáról és a város bevételéről értesítette a parlamentet. Az írott üzenet átadása azonban valószínűleg csupán a véletlenek egybeesésének köszönhető: a kancellár és társai ugyanis egészen más témáról (az egyház kiváltságairól) tárgyaltak a királlyal, amikor a régóta ostromlott város végre elesett. A tárgyalások eredményeiről Jean le Clerc szóban számolt be a bírácoknak.³³ Mindkét esetben kiderül, hogy a levélközvetítés csupán mellékes eleme a kancellárok és elnökök alapvetően szóbeli tájékoztatást igénylő megbízatásának, nyilvánvalóan rangjukból fakadóan.

A parlament információs hálózatának fontos elemét képező leveleket tehát más, kevésbé jelentős személyiségek szállították: hercegi futárok, szolgák, hadifoglyok, alkalmi küldöncök, akiket a parlamenti írnokok csupán a legritkább esetben említenek meg.³⁴ A levelek feladóiról viszont természetesen tudunk: leggyakrabban a viszálykodó királyi hercegek közül kerültek ki, emellett az is megfigyelhető, hogy mind V. Henrik, mind Bedford régens fontosnak tartotta, hogy a nagyobb hadi eseményekről értesítse a bíróságot. A feladókat nyilvánvalóan az motiválta a parlament tájékoztatására, hogy megnyerjék maguknak a királyság egyik nagy tekintélyű testületét – mindannyian támogatást, legitimitációt kerestek bizonytalan helyzetükben. Békéltetői, politikai döntőbírói szerepének köszönhetően a parlament még a nyílt ellenségeskedések alatt is kapott leveleket a hatalomból kiszorított féltől. 1412 májusában a lázadása miatt fél éve kiközösített orléans-i herceg ugyanazt a levelet több pél-

³² Fauquembergue II, 155, 1425. január.

³³ Fauquembergue II, 39–42.

³⁴ Baye II, 65–66; Fauquembergue I, 268–269.

dányban is elküldte a bírói testületnek különféle alkalmi küldöncökkel – miközben a király seregei élén már elindult, hogy térdre kényszerítse a támogatóit.³⁵ 1414 őszén a sikeres királyi hadjárat révén a birtokaira visszaszorított burgundi herceg küldött panaszos és mentegetőző levelet a parlamentnek: tájékoztatta a testületet, hogy egyes városok az Arrasban nemrég megkötött fegyverszünet ellenére sem hajlandók élelemmel ellátni a csapatait, valamint hogy ostrommal bevett és lerombolt egy kisebb erődtámaszpontot, ám ezzel nem a királyt akarta megtámadni, hanem csupán egy fosztogató lovagot kívánt megbüntetni – éppen a béke érdekében.³⁶ A parlament ezeket a leveleket elolvasta, majd – hogy saját hűségéhez ne férhessen kétség – azonnal továbbküldte őket a kancellárnak és a királynak. Mivel a polgárháborúban éppen gyengébb feleket pontosan Párizstól és a királytól tartották távol aktuálisan erősebbnek bizonyuló ellenfelei, a parlament által olvasott ellenséges levelek a városban legnagyobb mértékben ismeretlen híreket, a történéseknek a hivatalostól eltérő olvasatát nyújtották a bírácoknak.

Az uralkodó és a királyi igazságszolgáltatási jogot ténylegesen gyakorló parlament között szoros kapcsolat létezett, ami szintén szerepet kapott a bírói testület információszerezési stratégiái között. A kapcsolat leginkább formalizált, a forrásokból megragadható elemét a várostól távol levő királyt és a parlamentet összekötő küldöttségek jövése-menése jelentette.³⁷ Ehhez a kommunikációs eszközhöz, úgy tűnik, csak fontos gyakorlati kérdések megtárgyalásának céljával folyamodtak a parlamenti bírácok. Így 1418–1419 telén összesen három küldöttség kereste fel a királyt körülbelül 10 naponként, hogy az angolok által ostromolt Rouen vá-

³⁵ Baye II, 65–66.

³⁶ Baye II, 204–205.

³⁷ Hasonló küldöttségek ingáztak a király és a városi vezetés között például 1408–1409 telén, amikor a királyt Tours-ba vitték a párizsiak nagy elégedetlenségére, JB 4.

rosának felmentésére buzdítsák. A visszatérő küldöttek minden esetben beszámoltak tevékenységükről és küldetésük sikertelenségéről.³⁸ Néhány nappal a harmadik küldöttség hazatérése után a király és a burgundi herceg kezdeményezett kommunikációt, megbízottaik részletekbe menően ecsegteltek, miért nem tudott elindulni a felmentő sereg.³⁹ 1430-ban a parlament és az április végén francia földre lépett VI. Henrik király közötti – követeket és levélvivőket mozgósító – párbeszéd a bírák több éve késő díjazása körül forgott.⁴⁰ Ez a csupán számukra fontos témakör nem önmagában válik érdekessé, hanem amiatt, hogy közvetlen kapcsolatot hozott létre a két fél között: a parlamenti tagok pontosan tudták, hol tartózkodik a király, hiszen oda irányították küldöttségeiket is. A jól tájékozott bírák május 10-én, 13-án és június 13-án is arról tárgyaltak, hogy milyen öltözetben, milyen díszbeszédekkel fogadják majd az uralkodót.⁴¹ Ez a készülődés és tudás akkor nyeri el jelentőségét, ha figyelembe vesszük, hogy ezekben a hónapokban a párizsiak egy része egyáltalán nem hitt a hivatalos tájékoztatásnak, és egyszerű (ám számukra költséges) propagandafogásnak vélte VI. Henrik partraszállásának hírét: „Item, június hónapban még semmi hír nem volt az angliai Henrik királyról, hogy egyáltalán átkelt-e a tengeren, pedig Párizs kormányzói már Szent György napján azt hirdették a népnek, hogy átkelt a tengeren, és ezért örömtüzeket gyújtattak egész Párizsban. A szegény nép pedig nagyon elégedetlen volt emiatt, mivel a tűzifa drága volt, és mivel egyesek nagyon jól tudták, hogy még egyáltalán nem kelt át a tengeren.”⁴²

³⁸ Fauquembergue I, 216, 218–219, 220, 224, 228, 229.

³⁹ Fauquembergue I, 229–231.

⁴⁰ Fauquembergue II, 367–371; Fauquembergue III, 12–16.

⁴¹ Fauquembergue II, 340–342, 345–346.

⁴² JB 255. A Szent György-napi bejegyzés szintén ilyen értelemben tárgyalja VI. Henrik partraszállásának hírét. JB 253–254.

A királlyal és környezetével váltott üzenetek azonban meglehetősen alkalomszerűek voltak: nyilvánvalóan azért, mert VI. Károly általában Párizsban és közvetlen környékén tartózkodott, a tényleges kormányzatot ellátó királyi tanáccsal együtt, VI. Henrik pedig a valódi döntéshozatalhoz túl távol élt.

Közel a tűzhez: a kiszivárogtatás előnyei

Az uralkodóval és a döntéshozói körökkel fenntartott szoros munkakapcsolat, gyakori találkozás, esetenként baráti vagy rokoni viszony a hivatalos információkon kívül egyéb tudáshoz is hozzásegítette a bírákat. Mivel a kiszivárgás és kiszivárogtatás, a pletykák, ellesett titkok, odavetett szavak a legritkább esetben kerültek bele bármilyen fennmaradt dokumentumba, érthető, hogy a parlament hírforrásainak erre a rendkívül fontos részére csupán elejtett utalásokból derül fény. A két parlamenti írnok naplója is csak a lehetséges módszerek, hírcsatornák felvázolására szolgál elegendő adattal.

A hivatalos tájékoztatás mellett a bíróságon megjelenő kancellár, ha jó viszonyt ápolt a parlamenttel, nyilván elejtett egy-két olyan szót is, amely a hivatalos álláspontot árnyalta, értelmezte vagy éppen cáfolta. Néhány parlamenti tag 1433-ban a régenssel és a kancellárral tárgyalt az állandó elmaradásban levő, több éve kifizetetlen díjazások miatt. Fauquembergue ugyan nem jegyezte fel, mi volt a hivatalos válasz a bírák sürgető követelésére – nyilván a szokásos biztató formulákban merült ki⁴³ –, azt azonban annál részletesebben leírja, mit közölt a kancellár bizalmasan (*à part*) a küldöttekkel: a királyságnak kevés jövedelme van, amely egyáltalán nem elegendő a költségek fedezetére, ezért leg-

⁴³ Fauquembergue II, 369–371, 1430 ősze.

feljebb 3 hónapi díjazást tudnak kifizetni a közeljövőben, a maradékot pedig majd akkor, amikor lehetőség nyílik rá.⁴⁴ A kemény őszinteség ugyan nem adott sok reményt, de a bírák legalább pontosabban láthatták saját helyzetüket, lehetőségeiket. Sőt, az angol kormányzat finanszírozási nehézségei sokkal súlyosabb következményeket, akár a rendszer közeledő megroppanását, összeomlását is előrevetíthette a párizsi parlament tagjai számára, akik ennek függvényében alakíthatták saját sorsukat. Fontos tudni, hogy a Párizsban ülésező parlament létszáma állandóan csökkent, különösen az angol uralom vége felé, míg a VII. Károly által létrehozott poitiers-i parlament tagsága egyre nőtt.⁴⁵

Más típusú, ám szintén a hivatalos tájékoztatáson túlmenő információkat közölt 1408 novemberében Arnaud de Corbie, a 83 éves kancellár a parlamenttel. Tudatta velük, hogy magához hívatta „a király, aki, ahogy mondták, Gien-sur-Loire-ban tartózkodik; és hogy ez neki nagyon kellemetlen, magas kora és az időjárás miatt, valamint azért is, mert a mai idők nagyon veszélyesek. Azt beszélik ugyanis, hogy a burgundi herceg Flandria körül van valahol, Pikárdiát és Champagne vidékét telirakta katonákkal, és senki sem tudja, mik a szándékai. A király, a királyné, a *dauphin* és más királyi herceg urak éppen útban vannak a Loire felé, miután két hete meglehetősen sietősen elindultak Párizsból, a király ráadásul szokásos betegségétől szenved.”⁴⁶ A Párizsi Polgár ugyanekkor arról beszámol be, hogy a párizsiakat nagyon nyugtalanította a királyi család hirtelen távozása és hosszúra nyúló távolléte; ebben a helyzetben értékes információt jelentett a parlament számára az uralkodó pontos tartózkodási helyének és állapotának ismerete.⁴⁷

⁴⁴ Fauquembergue III, 81–82.

⁴⁵ Lot-Fawtier: *Histoire des institutions*, i. m. II, 350.

⁴⁶ Baye I, 245–246.

⁴⁷ JB 4.

Az elejtett szavak mellett a kormányzati levelezés, a hercegek és a királyság irányításában részt vevők családon belül elküldött írásos üzenetei szintén eljuthattak a parlamenti tagokhoz. Még aznap (1430. május 25-én) megtudták a bírák, hogy Louis de Luxembourg kancellár levelet kapott fivérétől, aki többek között értesítette őt Jeanne d'Arc elfogásáról.⁴⁸ A hír így a lehető legmegbízhatóbb forrásból (hiszen maga Jean de Luxembourg fogta el a Szűzet) egy-másfél nap leforgása alatt jutott a bírák tudomására. A kancelláré mellett más levelezések is nyitva álltak a parlamenti tagok számára. 1425. március 3-án ez a bejegyzés került Clément de Fauquembergue naplójába: „Ezen a napon hírek érkeztek Auvergne grófjának (*conte Dauphin d'Auvergne*) haláláról, akit állítólag Tanneguy du Chastel ölt meg egy tanácskozáson a *dauphin* jelenlétében. Erről Bedford hercege levelet kapott Bretagne hercegétől, amelyben ezt a tényt is megemlíti; így mondták azok, akik látták és olvasták azt a levelet.”⁴⁹ A régens levelébe talán a királyi tanácsban részt vevő parlamenti tagok nyerhettek betekintést, ám ha nem ők voltak a közvetítők, akkor is fontos látni, hogy az információ első kézből (a levelek olvasóitól) származott, nem pedig több lépcsős láncolaton keresztül jutott a testületig. Az eset érdekessége, hogy álhírről van szó, az említett gróf ugyanis ekkor még javában élt. Nem lehet tudni, hogy Bretagne hercege írt valótlaniságot, vagy a levélbe Párizsban beolvasók értettek valamit félre – talán csak sietve pillanthattak bele a herceg bizalmas levelezésébe? Az viszont egészen világos, milyen modell alapján épült fel az álhír: Tanguy du Chatel már elkövetett egy gyilkosságot egy tanácskozáson, éppen a *dauphin* jelenlétében, amikor megölte Félelemnélküli Jánost, és ezt a gyilkosságot sokáig nem felejtették el. Egy további félrcélt adód-

⁴⁸ Fauquembergue II, 342–343.

⁴⁹ Fauquembergue II, 162.

hatott Károly *dauphin* és Auvergne grófjának hasonló címéből is.⁵⁰

A közös munka és a közelség miatt a parlamenti tagok előtt nem csupán az udvar, a kormányzat tagjainak levelezése nyílt meg időről időre, hanem az életüket, életvitelüket is másokénál alaposabban tanulmányozhatták. Üléseiken találkoztak a királlyal, a trónörökössel, a királyi hercegekkel, a nagytanács tagjaival, a városi vezetés jeles személyiségeivel, hallhatták őket érvelni, látták őket töprengeni vagy éppen kétségbe esni; tehát nem csupán a nyilvánosságnak szánt, ünnepélyes arcukat ismerhették. De gyakran találkoztak munkájuk során a kormányzat kisebb tisztségviselőivel is, királyi titkárokkal, más bíróságok, a kincstár, a számvevőszék tagjaival, a velük kialakított kapcsolat az ország működésének apró részleteit tárhatta fel előttük. Ezért talán nem meglepő, hogy Nicolas de Baye vetette papírra a legrészletesebb portrét az 1415 decemberében elhunyt Louis trónörökös-ről. A fiatal herceg életéből még az udvartól távol élő, ám jó informátorokkal, kapcsolatokkal rendelkező Michel Pintoin is csak néhány olyan elemet jegyzett fel (játékszenvedély, éjszakába nyúló lakomák, szeretőtartás), amelyek a leginkább alkalmasak voltak a szóbeszédnek elindítására.⁵¹ Baye leírásában ezek mellett helyet kapott a trónörökös külső megjelenésének, kormányzásban használható képességeinek, érdeklődési körének és más hibáinak a bemutatása is.⁵² A parlamenti körökben keringő pletykák érintették a bírák közvetlen feletteseinek a botlásait is. Jean Poupaincourt első elnök halálakor nemcsak szakmai ambícióit, karriervágyát (a kancellári címre törekedett) említette meg Baye, hanem azt is, hogy „halálát állítólag azok a kis sérülések okozták, amelyek tavalý a troyes-i törvénykezési napokon szerzett, ami-

⁵⁰ Auvergne és Viennois tartományok grófjainak hagyományos címe a *dauphin*.

⁵¹ RSD V, 587.

⁵² Baye II, 231–232.

kor, bár nő ember volt, állítólag mindennap paráználkodott, pedig halálakor már hatvan év körül lehetett”.⁵³ A rendezetlen szexuális viselkedés mellett a kétes származás, valamint a törvénytelen karrierépítés kelthette fel a parlamenti bírák érdeklődését. Az 1409 őszén kivégzett Jean de Montaigu udvarmesterről azt beszélték, hogy apja királyi titkár volt, egy meg nem nevezett párizsi kanonok (nyilvánvalóan törvénytelen) fia.⁵⁴

A parlamenti szóbeszéddek mellett olyan pletykák is eljutottak a bírák fülébe, amelyek egész Párizst érdekelték. Érzékenysükre utalhat, hogy 1418–1419 fordulóján már előre felhívták a városi hatóságok figyelmét, hogy szüntessék meg a várható elégedetlen szóbeszéddek (*murmures*), amelyek lázadáshoz vezethetnek.⁵⁵ Az 1415-ös és 1418-as nagy rémhírek hozzájuk is eljutottak, és úgy tűnik, a bírák saját félelmük szerint át is alakították a szóbeszéddek. Amint láttuk, 1418. augusztus 20-án a börtönökben őrzött foglyokat azért mérszárolták le, mert azzal vádolták őket, hogy részt vettek az armagnacok által szőtt, a párizsiak kiirtását célzó összeesküvésben, valamint mert félték, hogy még a rács mögött is barátaik visszatérését próbálják elősegíteni. A parlamenti milióben ezek az utcai vádak újabb tartalmakkal töltődtek fel: a nép szerint a foglyokat nem büntették meg a hatóságok, egyeseket elengedtek, másokat felmentettek, és ezért, „amint egyesek állítják, hanyagsággal, korrupcióval, tudatlansággal és hazugsággal akarták megvádolni az igazságszolgáltatás embereit”.⁵⁶ Az alapvetően az armagnac foglyok ellen irányuló szóbeszéddek így már, a köreikben elterjedt változat szerint, a bíróságok tagjait is fenyegették.

Találkozunk olyan esettel is, amikor a parlamenti írnok bizonyos szkepszissel tekintett a nép körében elterjedt hí-

⁵³ Baye II, 286.

⁵⁴ Baye II, 297.

⁵⁵ Fauquembergue I, 225.

⁵⁶ Fauquembergue I, 150.

rekre: amikor Jeanne d'Arc és serege 1429 szeptemberében ostrom alá vette Párizst, az egész városban azt beszélték, hogy a *dauphin* győzelem esetén szabad rablást engedélyezett a katonáinak, és az a szándéka, hogy a várost a földdel egyenlővé teszi, lakosait megöleti. Az elterjedt rémhír feljegyzése után Fauquembergue annyit jegyez meg: „amit nehezen lehet elhinni”.⁵⁷

Mind az igazságszolgáltatásban végzett tevékenységük, mind testületük komoly politikai súlya, mind pedig a döntéshozói körökkel való érintkezés kihatott a parlament tagjainak információhoz jutási lehetőségeire. Mindennapi munkájuk és a közösség, amelyhez tartoztak alapvetően átformálták a kapcsolatrendszerüket és gondolkodásmódjukat. A különbségek hangsúlyozása, a specifikus lehetőségek mellett méltó helyet kell biztosítani a városi lakosság közös információforrásaiban való osztozásnak. Legyen szó (legszélesebb körben) a nép körében elterjedt pletykákról vagy a szűkebb kört érintő ceremóniális kihirdetésekről, a parlament gyakran más csoportokkal együtt szerzett tudomást fontos eseményekről. A vizsgált esetek alapján úgy tűnik, hogy a bíróság tagjainak többlettudása nem annyira a konkrét eseményekre, mint azok hátterére, a kormányzati kullisszatitkokra vonatkozott. Mind a döntéshozatalban való részvétel, mind a hatalmasokkal való gyakori találkozás ezen a téren fejlesztette tájékozódásukat.

A párizsi klerikusok tájékozottsága

A Párizsban élő klerikusok igen sokszínű csoportot alkottak, így tagjainak meglehetősen eltérő lehetőségei voltak az információhoz jutás terén is. A ranglétra egyik végén álló pári-

⁵⁷ Fauquembergue II, 323–324, *erat sua intencio redigendi ad aratrum urbem Parisiensem quod non erat facile credendum.*

zsi püspökök szoros kapcsolatban álltak mind a pápasággal, mind a királlyal. Személyesen vagy képviselőik útján részt vettek az egyetemes zsinatokon, ellátogattak a pápai udvarba. A nagypolitika szereplőiként irányították a helyi politikát, tagjai lehettek a királyi tanácsnak, a kancelláriának, számos követségnek, így jól ismerték a királyság legfontosabb ügyeit, a döntések hátterét. Kiterjedt kapcsolatrendszerük, levelezésük révén tudomást szerezhettek távolabbi területek, udvarok, püspökségek, egyetemek ügyeiről is, hiszen tanulmányaik során szerzett ismerőseik gyakran uralkodók, főpapok titkárai, kancelláriai vezetői voltak.⁵⁸ Műveltségük, összegyűjtött könyvtárak a teológia mellett kiterjedhetett a történelem, a földrajz, az asztrológia, a politika témáira is, így a napi eseményeket könnyebben értelmezheték, kontextusba helyezhették, mint kortársaik. A könyvtárleltárak és a fennmaradt, konkrét személyekhez köthető kéziratok tanúsága szerint a prelátusok szívesen olvasták a történelmi tényeket tartalmazó prófeciákat, amelyek a közeli jövőről, a kereszténység és a királyság sorsáról tartalmaztak információkat, ám hozzáállásukat inkább a kétkedés és a manipuláció, a propagandacélú felhasználás igénye jellemezte.⁵⁹

Ezzel szemben a párizsi plébánosok nem nagyon emelkedtek ki a többi városlakó közül, hiszen írni-olvasni tudásuk, iskolázottságuk a városi környezetben nem volt annyira kirívó, mint falusi társaiké a saját nyájuk körében, ám némi előnyt mégis jelenthetett. Ha az egyházközségek élén álló papok a világi vagy az egyházi hatalom csatornáin keresztül számos dologról hamarabb szereztek tudomást, mint laikus társaik, az azért volt, mert rájuk hárult az információk to-

⁵⁸ Bernard Guenée (*Entre Église et État*. Gallimard, 1987) Pierre d'Ailly egyetemi kancellár, cambrai-i püspök, bíboros, királyi titkár karrierjét és kapcsolatrendszerét mutatja be.

⁵⁹ Iléne Millet: *Écoute et usage des prophéties par les prélats pendant le grand Schisme d'Occident. Mélanges de l'École Française de Rome Moyen Age-Temps Modernes*, 102, 1990/2, 425–455.

vábbadása híveiknek a vasárnapi misék vagy éppen a háladó Te Deumok keretében.

A szerzetesrendek tagjai kihasználhatták rendházaik hálózát akár az egyes rendek hivatalos gyűlésein keresztül, akár úgy, hogy a kolostorok között vándorló testvérek beszámoltak tapasztalataikról. A szerzetesi életmód más elemei is elősegíthették a tájékozódást, mint például a zarándokoknak és utazóknak nyújtott vendégszeretet, vagy éppen a koldulórendi barátok által vállalt nagyböjti és adventi prédikációsorozatok, amelyek változatos közösségekkel hozták őket kapcsolatba.

A hírszerzés két modellje: a káptalan...

Két párizsi egyházi intézmény fennmaradt forrásai lehetővé teszik, hogy részletesebben megvizsgáljuk kommunikációs hálózatukat. A Notre-Dame-i káptalan feldolgozott káptalani jegyzőkönyvei, valamint az egyetem kiadott oklevéltára alapján képet nyerhetünk a két közösség sokban különböző információszerzési stratégiáiról.

A kanonokok képviselői csak rendkívüli esetben vettek részt a királyi döntéshozatal fórumain vagy a városi testületek gyűlésein, így például 1413. augusztus 4-én az egyetem, a parlament, a számvevőszék és a káptalan közösen járultak a király elé a Saint-Pol palotában, hogy a Caboche-felkelés utáni megegyezést támogassák.⁶⁰ A főpapi gyűlésekre azonban mindig delegált küldötteket a káptalan.⁶¹ Valamennyi egyetemes zsinaton volt jelen párizsi kanonok, azonban általában nem a káptalan képviseletében: Pisában Pierre Plaoul kanonok, Konstanzban Jean Gerson kancellár vett részt, mindketten az egyetem küldöttségében. A saját képviselő

⁶⁰ Baye II, 125–126.

⁶¹ Graviers: „*Messeigneurs du chapitre*”, i. m.

küldése anyagilag rendkívül megterhelte a meglehetősen ingatag lábakon álló káptalant, a kinntartózkodás és az utazás összes költségeit ugyanis saját jövedelmeikből kellett előteremteni. Amikor a bázeli zsinatra kiközösítés terhe alatt kénytelenek voltak delegálni valakit, a kanonokok nagyon lassan szánták rá magukat a döntésre. A felszólítást 1432 elején kapták, az év folyamán megpróbálták a párizsi püspök kíséretének tagjaként útnak induló kanonokra bízni a képviselőtüket, ez azonban nem felelt meg a zsinat szervezőinek, akik kitartottak a saját küldött mellett. Gérard Perriere kanonok végül 1433 júliusában indult útnak, hogy az elkövetkező másfél-két évben szorgalmasan tudósítsa társait a zsinati eseményekről, és juttassa el nekik a zsinati határozatok másolatait.⁶²

A kiküldött saját levelezőpartner, a közvetlen információhoz jutás így nagyon ritkán fordult elő a káptalan történetében. A káptalani jegyzőkönyvek több hírlevél, rendelet felolvasásáról számolnak be, ezek azonban általában „kerülő úton”, valakinek a kezén keresztül jutottak a kanonokokhoz. V. Sándor 1409. június 26-ai pápává választásának a híre július 7-én érkezett Párizsba, a királyhoz, aki másnap kora reggel értesítette a parlamentet is. A káptalanhoz is ezen a napon jutott el az információ, de egy másik csatornán keresztül: Berry hercege küldte át nekik felolvasásra azt a levelet, amelyet a pisai zsinaton részt vevő Louis de Bar bíborostól kapott.⁶³ Az angol király és királynő által írott leveleket, amint láttuk (1421-ben és 1430-ban például), a kereskedők elöljárója révén ismerték meg. Bedford régens üzenetét a párizsi parlamenten keresztül kapták meg, a levéllel átküldött bírósági végrehajtó a templom sekrestyéjében olvasta fel azt az összegyűlt kanonokoknak.⁶⁴ Ezekben az esetekben

⁶² Graviers: „*Messeigneurs du chapitre*”, i. m. 219–221.

⁶³ *Registres capitulaires de Notre-Dame*, Archives Nationales LL 110 fol. 230; JB 5.

⁶⁴ LL 216. fol. 68, idézi Grassorille: *Histoire politique du chapitre*, i. m. 167.

a hivatalos üzenetek fontos, tényleges politikai befolyással bíró párizsi intézményhez érkeztek, amelyek továbbították az információt a papi testületnek, nem utolsósorban azért, hogy a kanonokok minél előbb megszervezhessék az események méltó megünneplését.⁶⁵

A hivatalos híreken, leveleken kívül nem hivatalos információkhoz is jutottak a káptalan tagjai befolyásos ismerőseiken keresztül. 1421 nyarán kúriai kapcsolatai tudatták például Jean Courtecuisse kanonokkal, választott párizsi püspökkel (két hónappal azelőtt, hogy megkapta volna a hivatalos pápai megerősítést), hogy az egész pápai udvar csodálkozik, vajon miért támogatja őt a pápa, sőt ottani ellenségei azt üzenték az angol királynak, hogy Courtecuisse-t armagnac párti barátai pártfogolták Rómában. Néhány hónappal később Beauvais püspöke közölte bizalmasan a káptalannal, hogy V. Henrik úgy tudja, a kanonokok hívták Párizsba az általa leváltani szándékozott Courtecuisse-t. A káptalan megértette a legbelső angol körökből kiszivárgott (vagy kiszivárogtatott) információt, és sietett bocsánatkérő levelek útján elhatárolódni a választott püspöktől, hogy fenntartsák a jó viszonyt a túlon túl hatalmas angol királlyal.⁶⁶

A fenti esetekből kiderül: a káptalan nem volt eléggé fontos tényező Párizsban ahhoz, hogy a hatalom leveleinek közvetlen célpontjává váljon, ám a katedrális liturgikus szerepe, valamint a jelentős pozíciókat betöltő kanonokok befolyásos kapcsolatai miatt – közvetítők révén – végül eljutottak hozzájuk mind a hivatalos, mind a bizalmas információk.

⁶⁵ Guy Llewelyn Thompson: Le régime anglo-bourguignon a Paris: facteurs idéologiques. In *La „France anglaise” au Moyen Age* (Actes du 111eme congres national des sociétés savantes, Poitiers, 1986). Paris, 1988, C.T.H.S., 53–60.

⁶⁶ LL 215. fol. 337, fol. 353, idézi Grassoreille: *Histoire politique du chapitre*, i. m. 139–140, 143.

...és az egyetem

Egészen más modellt képviselt az egyetem kommunikációs rendszere. Ez az intézmény hangsúlyozottan jelen volt a nemzetközi csomópontokon, mégpedig több különböző szintű és jellegű képviselő révén.⁶⁷ A pápai udvarban tartottak állandó ügyvivőket, és tagjaik közül kerültek ki régi kapcsolataikat ápoló pápai titkárok is, mint például Nicolas de Clamanges, de emellett küldötteket is indítottak, ha szükségesnek látszott: 1409-ben például Guillaume Guignon mint „nuncius et generalis procurator” szerepel egy iraton.⁶⁸ Éves rendszerességgel utaztak a pápai udvarba az egyetem azon képviselői, akik a *rotulust*, az egyházi javadalmakra előterjesztettek neveit tartalmazó listát szállították. 1410-ben a küldöttség örömmel értesítette az egyetemet, hogy az alkudozások jól haladnak, V. Sándor hajlik a kérések teljesítésére. Ezt a levelet május 18-án kapták meg Párizsban, az elégedettség azonban rövid ideig tartott, három nap múlva ugyanis megérkezett az értesítés a pápa haláláról, ami május 4-én történt. Az eddigi tárgyalások kárba veszttek, az új pápával előlről kellett kezdeni az egész alkufolyamatot. A kommunikáció lassúságát mutatja az a tény, hogy XXIII. Jánost már egy napja megválasztották, amikor az egyetem Párizsban megkapta az előző pápával folytatott eredményes találkozások hírét.⁶⁹

Egy az egyházszakadást közvetlenül megelőző hetekben írott kétségbeesett hangú levél felvonultatja a különböző egyetemi küldöttek egész rendszerét. Marsilius de Inghen

⁶⁷ A párizsi egyetem szerkezetéről és tisztségviselőiről lásd Jacques le Goff: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 1979, Magvető; Hastings Rashdall: *The Universities in Europe in the Middle Ages*. Vol. I. Salerno, Bologna, Paris. Reedited by F. M. Powicke – A. B. Emden. Oxford, 1997, Oxford University Press.

⁶⁸ *Chartularium*, IV, 170–171.

⁶⁹ *Chartularium*, IV, 178, 183–184.

1378 júliusában az egyetem nunciusaként számolt be a vitatott pápaválasztásról, az ismét összegyűlt bíborosok feltételezett szándékairól és a zűrzavaros helyzetben elterjedt szóbeszédokről. Levelében rámutatott, mennyire előnyös anyaintézménye számára, hogy a bonyolult hatalmi helyzetben az egyetem ügyvédje Anagniban tartózkodik, prokurátora útban van Avignon felé, ő maga pedig a Rómához közeli Tivoliban gyűjti a híreket. Sőt, a *rotulust* szállító küldöttség is feltűnt egyszer Anagniban, majd Rómában, sőt bizonyos hírnökök szerint még Avignonban is látták őket. A párhuzamosan a pápai udvar vonzaskörzetében tartózkodó megbízottak egymástól függetlenül mozogtak, és írtak jelentéseket, azonban láthatólag figyelemmel kísérték egymás tevékenységét.⁷⁰

Az egyetemes zsinatok hasonlóképpen nagy vonzerőt gyakoroltak az egyetemre: időtartamuk alatt az intézmény szinte-java hónapokig, évekig távol maradt Párizstól. A pisai hivatalos küldöttség még csak 10 személyből, teológiai, jogi magiszterekből állt, sőt még az orvosi fakultás is képviseltette magát egy fővel. Ez a létszám akkor nyeri el valódi jelentőségét, ha tudjuk, hogy a többi egyetem egy vagy két küldötetet delegált csupán a zsinatra, és hogy a tényleges részvétel a párizsi egyetem esetében még ennél is magasabb volt: több mint harminc magiszter vállalt szerepet a zsinati munkában.⁷¹ Konstanzban még többen voltak a párizsiak: számuk 200 és 400 között váltakozott, és véleményük nagy súllyal esett a latba.⁷² Az egyetemi résztvevők létszámának hullámlása részben abból adódott, hogy a hivatalos küldöttség mellett sok alkalmi, rövidebb időtartamokra kilátogató diák és oktató is megjelent a zsinaton.

⁷⁰ *Chartularium*, III, 553–554.

⁷¹ Hélène Millet: Les pères du concile de Pise (1409): édition d'une nouvelle liste. *Mélanges de l'École Française de Rome, Moyen Age-Temps Modernes*, 93, 1981/2, 713–790; Noël Valois: *La France et le Grand Schisme d'Occident*. I–IV. Paris, 1896–1901, IV, 25–26.

⁷² Delaruelle–Labande–Ourliac: *L'Église*, i. m. 206–207.

A párizsi angol egyetemi nemzet fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyvei alapján képet kaphatunk az anyaintézmény, valamint állandó és alkalmi küldötteinek kapcsolatáról. A konstanzi zsinaton a nemzetet Guillaume Lochem képviselte, mint *nuncius nationis*. Leveleiben 1415 márciusától 1417 decemberéig tájékoztatta az otthoniakat a zsinati eseményekről. A gyűlés két legmozgalmasabb időszakában (1415. tavasz–nyár és 1417. nyár–tél) egy-két hónaponta számolnak be üzeneteiről a jegyzőkönyvek, hiszen a közgyűléseken felolvasták a nuncius által küldött információkat.⁷³ Nem tudjuk, hogy a köztes időszakban miért nem hallunk Lochem leveleiről: hazatért Párizsba, jelentős történések híján nem tartotta fontosnak a levélírást, vagy megírt jelentéseit mint érdektelenekeket vagy bizalmasabb természetűeket a nemzet vezetői nem tárták a nyilvánosság elé? Az állandó küldött mellett alkalmi résztvevők is képviselték a zsinaton a nemzetet, 1415–1416 folyamán két német származású diák (Johannes de Spira és Fredericus de Ruppia) kért ajánlólevelet a nemzettől a zsinati küldöttséghez, cserébe felajánlották, hogy levélben tájékoztatják az otthoniakat a konstanzi eseményekről.⁷⁴ Az egyetem körülbelül kétszáz főt számláló angol nemzete tehát a zsinat ideje alatt legalább egy személytől várhatott tájékoztatást, egyes időszakokban azonban több forrásból is szerezhetett információkat – ráadásul ezek az információk a nemzet egészéhez eljutottak a közgyűlési felolvasások révén. Hatalmas előny lehetett ez például a fentebb megismert Petrus de Pulka és társa által tájékoztított bécsi egyetemmel szemben, ahol a levelek vagy a magiszterekhez, vagy egyedül a rektorhoz érkeztek.

Az egyetem ráadásul nem csupán a kereszténység nagy csomópontjaival teremtette meg a kommunikáció lehetősé-

⁷³ Auctarium II, 192 (1415. márc. 21., márc. 25.), 197 (jún. 1.), 198 (júl. 20.), 227 (1417. máj. 18.), 229 (júl. 3.), 232 (okt. 25.), 235 (dec. 5.), 238 (dec. 23.).

⁷⁴ Auctarium II, 200 és 203.

gét, hanem a diákok otthon maradt családjaival is. A rendszeres postaszolgálat előtti időben a királyi, hercegi udvarok, nagyobb városok és a jelentősebb kereskedőházak mellett az egyetemek is tartottak fenn saját küldöncöket. Korszakunkban is létezett már ez a rendszer, mivel egy 1395-ös bírósági perben a flandriai futárt és a városkapunál rá váró németalföldi diákokat említik.⁷⁵ Az angol nemzet jegyzőkönyvei az 1440-es évektől számolnak be a nunciusok választásáról: 1451-ben a leideniek például saját honfitársukat ajánlották a tisztségre, máskor viszont Párizsban laktak a küldöncök, mint az 1440-es évek végén Jean Kováicsmester a Saint-Marcel kapu közelében. A küldöncök társadalmi rangjára utal, hogy az 1449-ben megválasztott Jacques l'Orfèvre nevét a polgároknak kijáró megtisztelő cím (*discretus vir*, „bölcс férfiú”) előzi meg.⁷⁶ A küldönci tisztség keresett foglalkozás volt, hiszen ugyanazokkal az előjogokkal járt, amelyek az egyetem többi tagját megillették (adómentesség stb.). Nem csoda, hogy a források a nunciusok számának túlzott megnövekedéséről szólnak, amelyet ésszerű korlátok közé kellett szorítani: 1446-ban például megszabták, hogy az egyes nemzeteknek a saját rekrutációs területéhez tartozó minden egyházmegyében csak egy küldöncük lehet.⁷⁷ Egyes adatok szerint a francia nemzet 162, az angol 60, a normann 16 és a pikárd 14 küldöncöt foglalkoztatott. Ezek a nagyszámú küldöncök két kategóriára oszlottak: a *nuntii majores* inkább bankárok voltak, akiken keresztül a diákok családjai pénzt küldhettek, a *nuntii parvi* vagy *volantes* (repülő futárok) pedig a levelek és csomagok tényleges szállításával foglalkoztak.⁷⁸ A *nuntii majores*, csakúgy, mint az angol nemzet jegyzőkönyveiben említett *discretus vir*, feltehetően nem

⁷⁵ *Chartularium*, IV, 8.

⁷⁶ *Auctarium* II, 851, 659–679, 770.

⁷⁷ *Auctarium* II, 658.

⁷⁸ Pearl Kibre: *The nations in the medieval Universities*. Cambridge, Massachusetts, 1948, Medieval Academy of America, 80.

saját maguk tettek meg a hosszú utat a levelekkel, hanem valakit megbíztak a szállítással.

A caeni egyetem 15–16. századi közgyűlési jegyzőkönyvei, valamint az egyetemi tisztségek listái rávilágítanak a futárszolgálat működésének gyakorlati részleteire. A caeni küldöncök – akik nyilvánvalóan kisebb területet jártak be, mint a párizsi futárszolgálat – minden hónapban egyszer jelentek meg a központban, hogy összegyűjtsék a leveleket, amelyeket gyalogosan szállítottak el a megadott falvakba, városokba. Állandó állomáshelyük is valamelyik vidéki helyszínen volt, és az egyetemi diákok és családtagjaik közti kapcsolat fenntartása mellett a lakosság többi részének leveleit is szállították. A küldöncök munkáját a falvakban szétszórtnan működő írnokok egészítették ki, akik az írástudatlanok számára is lehetővé tették a kapcsolatteremtést. A túlzottan messze fekvő területeken nem épült ki a küldöncszolgálat, így a skandináv országokkal vagy Portugáliával a kommunikációt az utazó kereskedők gyakorolták.⁷⁹

A párizsi egyetem azonban korszakunkban nem csak saját meglehetősen jól kiépített hálózatán keresztül kapott híreket. A nagy tekintélyű, az egyházszakadás és a polgárháború viszályai közben valódi politikai tényezővé vált intézmény a királyi, hercegi levelek elsődleges célpontjává is vált. A hercegek tájékoztatták az egyetemet szándékaikról, a hadvezérek győzelmeikről, a király politikai döntéseiről. A jól informáltságért cserébe azt kérték, hogy a kapott híreket terjesszék el az országban. Az egyetem – egyes tagjainak és fakultásainak eltérő szimpátiái ellenére⁸⁰ – alapvetően a burgundi herceg pártján állt, és ez a kiemelt kapcsolat a kom-

⁷⁹ Lyse Roy: Espace de communication en Normandie à la fin du Moyen Age. La messagerie universitaire de Caen. Az előadás a 2002. május 9–11. között megtartott *Informer: institutions et communication (XIIIe–XVe siècle)* című nemzetközi konferencián hangzott el (Montréal–Ottawa, Canada).

⁸⁰ Simone Roux: *La rive gauche des escoliers*, 131.

munikáció szintjén is megmutatkozott. 1412-ben mind a királyt, mind a *dauphint*, mind a burgundi herceget értesítette az egyetem, hogy küldöttei részt vesznek az auxerre-i béketárgyaláson, Félelemnélküli János levelébe azonban az udvariassági fordulatok mellé bekerült egy fél mondat is, amelyben az egyetem köszönetet mond a hercegnek, „hogy közölte vele titkait”.⁸¹ Az ország nagyjai mellett a kormányzat alacsonyabb szintű szereplői is tájékoztatták az egyetemet: 1412 augusztusában Robert de la Heuse, a Normandiában hadakozó párizsi előljáró levelében beszámolt egy nagyobb angol csapat partraszállásáról, amely veszélyt jelenthetett a király seregeire.⁸²

Az egyetem mint intézmény hatékonyan működő kommunikációs rendszere azonban nem feltétlenül jár együtt az egyes egyetemi tagok jól informáltságával. Az egyetemen belüli híráramlás külön figyelmet érdemel. Az intézmény belső ügyeiben, a működéshez kötődő tájékoztatásban használtak írásos értesítéseket (*cedula*) és küldötteket. A generális kongregáció helyének és idejének nyilvánosságra hozatalában a szabad művészetek fakultásán magiszteri fokozatot szerzett, már a tanításban is részt vállaló diákok (*magister artium*) vettek részt, valamint az egyes nemzetek pedellusai (*bedeau*) – körbejárták az oktatási épületeket a reggeli előadás idején, és értesítették a részvételre jogosultakat.⁸³ Az angol nemzet jegyzőkönyveiből kiderült, hogy a konstanzi zsinatról érkező leveleket vagy azok egy részét a közgyűléseken felolvasták. Ugyanezen a fórumon hozták nyilvánosságra a Bourbon herceg 1413 végén aratott soubise-i győzelméről tájékoztató levelet is 1414 januárjában.⁸⁴ Az egyetem leveleit szinte kivétel nélkül a négy nemzetet és négy fakul-

⁸¹ *Chartularium*, IV, 241–242.

⁸² *Chartularium*, IV, 243–244.

⁸³ Rashdall: *The universities*, i. m. I, 410–411.

⁸⁴ *Auctarium* II, 161–162.

tást egyesítő közgyűlésekről, a trinitáriusok (*mathurins*) templomából⁸⁵ keletkezett – ez vajon azt jelenti, hogy a fogalmazványokat felolvasták az összegyűltek előtt, akik így tudomást szereztek mind a beérkező, mind a kimenő levelekről? Egyes esetekben biztosan így jártak el.⁸⁶ A közgyűlések látogatottságáról azonban nincs sok információnk, a szabályzat szerint a magiszteri fokozatot már megszerzettek, tehát az egyetem oktatói kaptak rá meghívást, így bizonyos, hogy nem csupán a legfelsőbb szűk, vezető réteg tanácskozásaira kell gondolnunk, de a tényleges részvételről csak a feljegyzésre méltó, szokatlan esetekben tudunk bármit is.⁸⁷ Egyes leírások igazi tömegjelenetokről (*in copiosissima multitudine*) számolnak be, amelyek botrányos verekedéssé fajultak⁸⁸ – lehetséges azonban, hogy csak a különösen égető problémák megtárgyalása idején fordult elő ilyen nagy részvétel. Az angol nemzet közgyűlési jegyzőkönyvei meglehetősen sötét képet mutatnak az egyetemi közéletéről: egy 1417-es bejegyzés arról panaszkodik, hogy miközben a közgyűléseken négy-öt fő szokott részt venni, az azt követő (közpénzből fizetett) kocsmázáson már harmincan is összegyűlnek. A kétszáz fős nemzet ilyen csekély arányú közgyűlési részvétele el kell oszlassa illúzióinkat az itt felolvasott levelek által kapott nyilvánosságról, még akkor is, ha a (kocsmái) informális beszélgetések révén a hivatalos résztvevőknél jóval többen szerezhettek tudomást az eseményekről.⁸⁹

Sokféleségük ellenére az eddig vizsgált esetek mind egy irányba mutatnak: a párizsi klerikusoknak tagadhatatlanul jobb információszerzési lehetőségeik voltak, mint a többi la-

⁸⁵ Simone Roux: *La rive gauche des escoliers*, 39. Az egyes nemzetek más egyházi épületekben gyülekeztek, az angol nemzet például a Saint-Come-Saint-Damien templomban vagy a Domonkosoknál.

⁸⁶ Auctarium II, 154.

⁸⁷ Rashdall: *The universities*, i. m. I, 408–409.

⁸⁸ *Chartularium*, IV, 289–293, 1414 augusztusa.

⁸⁹ Auctarium II, 221–222.

kosnak. Az egyházi intézmények nemzetközi hálózatában kiépült egy olyan állandó kapcsolatrendszer, amely követek, prokurátorok, futárok révén összeköttetést teremtett az egyetemes egyház fórumai és az egyes intézmények között. Erre a már létező vázra könnyedén kapcsolódhattak az utazó diákok, szerzetesek, így a hivatalos hírek továbbítási rendszere támogatta az informális hírek elterjedését, miközben, láttuk, az alkalmi utazók részt vállaltak mind a zsinatok, mind a pápai udvar felkérésére a hivatalos üzenetek szállításában. A magántermészetű és az intézményes mobilitás és híráramlás így egymás hatékonyságát növelték.

A kémkedő asztrológus

1415. január 22-én az alábbi bejegyzés került a párizsi parlament naplójába: „Megvizsgáltuk és megítéltük J. Fusoris mester, a művészetek, az orvostudomány és a teológia magiszterének perét, amelyet a király indított bizonyos felségsértési vádak és gyanúk alapján, melyek szerint az említett Fusoris kedvezett és tanácsokat adott Anglia királyának és az angoloknak a királyság közös java ellenére.”⁹⁰ Mivel Fusoris tagja volt a párizsi Notre-Dame katedrális káptalanjának, pere ennek az intézménynek a bírósága elé került át, és így megőrződött.⁹¹

A per igen tanulságos, nem mintha világosan kiderülne a tárgyalás végére az az igazság, amelyet a bírák és a király kerestek: kémkedett-e a vádlott, vagy sem. Fusorist felmentették ugyan, de egy sor kérdés megoldatlan maradt, bizonyítékok híján nem tisztázódott egyes cselekedetek valódisága és célja. A történész számára azonban a forrás értéke nem eb-

⁹⁰ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. I, 377.

⁹¹ Az eredeti anyag a párizsi Archives Nationales-ban található, LL 85. jelzet alatt. Kiadása Miro: *Le procès*, i. m. A szöveg a 173–279. oldalig tart.

ben rejlik, hanem abban, hogy gazdag anyagot szolgáltat a híráramlásról. A perben a bírák minden kérdése, a tanúk és a vádlott minden vallomása az emberek közti kapcsolattartásra, a kommunikációra vonatkozott, ennek szándékait, lehetőségeit, helyes vagy elítélendő voltát mérlegelték. És úgy tűnik, nem tudtak dönteni. A bírák megpróbálták a vádlott cselekedeteit a hivatásos kémtevékenység egyes elemeivel azonosítani, miközben Fusoris és gyakran a tanúk is azt szerették volna bizonyítani, hogy a gyanúsak beállított politikai témájú beszélgetések vagy levélküldés még a lojális, ártatlan, mindennapi kommunikáció keretei közé tartoztak.

A per

Az ügy úgy kezdődött, hogy 1414 augusztusában Regnault de Montet párizsi könyvkereskedő felkereste régi ismerősét, Jean Fusoris mestert, a Notre-Dame székesegyház kanonokját.⁹² Elmondta neki, hogy az angliai Norwich püspöke⁹³ nagyon szeretne vele megismerkedni, mert hallotta, hogy foglalkozik asztrológiával. Fusoris el is látogatott az angol főpap párizsi szállására. Nem sokkal később hét sárgaréz asztrológiai műszert vitt a palotába, hogy eladja a püspöknek, aki 400 *écut* kínált értük. Az összeg felét át is adta Fusorisnak az az ígérettel együtt, hogy nemsokára elküldi neki a fennmaradó 200 *écut* is. A püspök rövidesen hazatért Angliába, majd 1415 februárjában ismét Párizsba érkezett. Fizetni

⁹² Fusoris orvostudományt és teológiát tanult a párizsi egyetemen, majd az orvostudományi karon előadásokat is tartott az 1390-es évek végétől, lásd *Chartularium*, IV, 11, 24 etc. A párizsi Bibliotheque Nationale két kéziratot munkáját őrzi: *Canones de motibus planetarum* (ms. lat. 7290) és *Astrolabium* (ms. lat. 7405). A székesegyházról és a káptalanról lásd *Huitième centenaire de Notre-Dame de Paris*, i. m.

⁹³ Richard of Courtenay, az oxfordi egyetem volt kancellárja, V. Henrik fiatalkori barátja. Fusoris pere alatt Harfleur ostrománál halt meg 34 éves korában.

azonban ekkor sem fizetett. Két látogatása alatt a lakhelyéül szolgáló főúri paloták számos kézműves, értelmiségi, könyv-árus és művész gyülekezőhelyévé váltak: a püspök műértőnek mutatkozott, és úgy tűnt, szeretné kihasználni a francia királyi székhely kínálta intellektuális lehetőségeket. Több ízben feltűnt környezetében a már említett Fusoris és Regnault de Montet mellett Pierre de Milan orvos, valamint Pierre de Véronne, Jean de Berry herceg könyvtárosa is. Mind a jó üzlet reményében tették tiszteletüket a püspök-nél, és valóban, jó néhány könyv és ötvösmunka cserélt gazdát a találkozások során.⁹⁴

Ennek a kis körnek a létéről nem szerezhettünk volna tudomást, ha a Franciaország és Anglia között éppen ekkor újraéledő százéves háború nem alakítja úgy az eseményeket, hogy a Jean Fusoris és Norwich püspöke közötti kapcsolat egyszerre a hatalom érdeklődését is felkeltette. Norwich püspöke ugyanis diplomáciai küldetésben érkezett Párizsba 1414 augusztusában, V. Henrik, a nemrég trónra lépett angol király nevében, aki visszakövetelte a valamikor Hódító Vilmos és utódai kezén levő területeket, ismét bejelentette jogát a francia koronára, valamint feleségül kérte Franciaországi Katalint, VI. Károly lányát. A király a burgundi herceg birtokai ellen vezetett hadjárat miatt éppen nem tartózkodott Párizsban, így az angol követség dolgavégezetlenül távozott. 1415 februárjában tértek vissza, hogy ismét tárgyaljanak a házasságról és a területátadásokról, azonban az elvi egyetértés és a szép szavak mellett semmilyen konkrét megegyezés nem született. Abban állapodtak meg, hogy egy francia küldöttség utazik Angliába rövid időn belül, és ez tárgyal majd a részletekről. A küldöttséget a bourges-i érsek vezette, és tagjai között ott találjuk Jean Fusorist is. 1415. június kö-

⁹⁴ A Fusoris-esetet más szempontból (*Respublica litterarum* és Berry herceg érdekeltsége) bemutatja Françoise Autrand: *Jean de Berry. L'art et le pouvoir*, i. m. 460–465.

zépén érkeztek Angliába, amikor Henrik már megunta a várakozást, és seregei élén elindult, hogy átkeljen a csatornán. Az érdemi tárgyalások július 2-án kezdődtek, és öt nap alatt zátonyra is futottak. Henrik így kitartott a fegyveres fellépés mellett, amely az azincourt-i csatához vezetett.

De mi köze volt mindehhez egy látszólag békés párizsi ka-nonok-asztrológusnak? 1415. augusztus 27-én Normandiában elfogtak egy fiatal papot, Raoul le Gay-t, akinél gyanús levelet találtak. Kiderült, hogy angol fogságba esett, és Norwich püspöke bízta rá az írást, hogy juttassa el Párizsba egy bizonyos Jean Fusorishoz. A levélben a püspök arra kéri a meg nem nevezett címzettet, hogy tudassa vele a dolgok állását Franciaországban, ahogy ezt még annak idején megígérte neki. Raoul le Gay azonban nem jutott el Párizsba, mert pár órával indulása után Montivilliers-ben megállították, majd letartóztatták.

A hír hamar eljutott Párizsba, ahol 1415. szeptember 6-án Fusorist a Petit Châtelet börtönébe vitték, és már másnap kihallgatta a párizsi előljáró. A következő héten letartóztatták és kihallgatták Jean du Berle-t, Fusoris szolgáját, valamint a Norwich püspökével kapcsolatban álló értelmiségiek közül hármat, Regnault de Montet könyvkereskedőt, Pierre de Véronne-t és Pierre de Milan orvost. December közepén Párizsba hozatták Raoul le Gay-t, és meghallgatták az ő vallomását is. 1416. január végén a Notre-Dame káptalanja elérte, hogy az ügy átkerüljön a saját hatáskörébe.⁹⁵ Február végétől március közepéig így a káptalan kijelölt tagjai és a parlamentből delegált tanácsosok hallgatták ki az újabb tanúkat, az Angliába küldött követség vezetőit és egy tagját, Jean

⁹⁵ A Párizshoz köthető bűnesetekben a Châtelet királyi bírósága az illetékes. Klerikusok és az egyház városi birtokain élő világiak felett azonban az illetékes egyházi bíróság ítélezett, általában a párizsi püspök, de a ka-nonokok saját káptalanjuk ítélete alá tartoztak. Vitás esetekben a párizsi parlament, a királyság legfelsőbb bírósága döntötte el, érvényesíthető-e, vagy sem az egyházi privilégium.

Andrée-t, aki a legszorosabb kapcsolatban állt Fusorisszal. Ezek után március 26-a és április 2-a között Fusorist vetették alá részletekbe menő kihallgatásnak, majd szembesítették Raoul le Gay-vel, és lehetőséget adtak neki, hogy bizonyítani próbálja, nem is ő volt a címzettje a gyanús levélnek. A per végül 1416. július 24-én fejeződött be. A bírák döntő bizonyítékok hiányában felmentették a vádlottat azzal a feltétellel, hogy rövid utazások kivételével nem hagyhatja el Párizst, és nem léphet kapcsolatba a burgundi herceg híveivel.

A hírszerzés tanulságai

Vajon milyen kémnek képzeltek el a bírák az előttük álló vádlottat? Nyilván nem gondolták, hogy kényszer hatására cselekedett, mint a hírszerzésre fogott hadifoglyok, azt sem feltételezték róla, hogy a hadállások között lopózva szerezte az angoloknak átadott információkat. A perben feltett kérdésekből kiderül, hogyan képzeltek el egy művelt értelmiségi kémme válását.⁹⁶

Az első kérdések a kapcsolatfelvételre (*acoïtance*) irányultak, és úgy tűnik, mintha a bírák egy csábítási hadművelet elemeit próbálták volna felderíteni. Fontos volt a kapcsolat létrehozása: az ürügy az asztrológia tudománya volt, amely a püspök és a kanonok érdeklődési körébe is beletartozott. A kapcsolat további találkozások során fejlődött egyre mélyebbé, és ez nagyon érdekelte a bírákat. Minden tanúnak feltették a kérdést, vajon jó ismerősök (*bien acoïtés*) voltak-e a püspök és Jean mester, és szívélyesen fogadták-e egymást (*faisoyent bonne chiere*).⁹⁷ Az érzelmi köteléket való-

⁹⁶ A kémkedés műhelyitkairól, a kémme válásról 300 évvel később nagyon részletesen ír Lucien Bély: *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*. Paris, 1990, Fayard.

⁹⁷ Miro: *Le procès*, i. m. 185.

színűleg azért próbálták ilyen alaposan felderíteni, mert Norwich püspök kémkedésre felszólító levelében többször hivatkozik az őket összekötő barátságra (*affectio cordis, amicitia*).⁹⁸ Ugyanígy kíváncsiak voltak a találkozások gyakoriságára is. A kapcsolattartást a püspökkel és általában az angolokkal a *repairer* és a *frequenter* (tartózkodik valahol, gyakran látogat) igékkel fejezték ki, amelyek szintén az ismétlődést, az állandóságot emelik ki.

Hogyan mutatták be a tanúk a püspökkel kialakított viszonyukat? Fusoris egy alkalommal használt a bírák által sugallt szavaktól eltérő kifejezést, amikor a közte és a püspök között kialakult közeli kapcsolatra *familiaritasként* utal.⁹⁹ Ezt a *familiaritast* egyik tanú sem a találkozások gyakorisága, hanem inkább tartalma révén határozta meg, egyrészt a püspökkel és más angolokkal folytatott társalgásra, beszélgetésre utaló szavakkal (*converser, conversation, communication*). Másrészt rendkívül nagy szerepet kapott a közös étkezés, amely már önmagában egy még elmélyültebb kapcsolat biztos jele. Pierre de Milan fogalmazta meg a két szint elkülönülését, amikor elbeszélte, hogy a püspöknél járva „kétszer vagy háromszor látta társalogni és ott tartózkodni Jean Fusoris mestert, Pierre de Véronne mestert és a már említett Regnault de Montet mestert, és ő maga ott is ebédelt a püspökkel az említett Fusoris társaságában, de a többiekkel nem”.¹⁰⁰ Fusorisnál is megtalálható a tartalom kettőssége: „gyakran ment a püspök házába, társalgott vele, sőt még együtt is evett és ivott vele”.¹⁰¹ Regnault de Montet fontosnak tartotta elmondani, hogy Pierre de Véronne még a házában is fogadta a püspököt kíséretével együtt, és látta, hogy együtt étkeztek.¹⁰²

⁹⁸ Mirot: *Le procès*, i. m. 213.

⁹⁹ Mirot: *Le procès*, i. m. 265.

¹⁰⁰ Mirot: *Le procès*, i. m. 197–198.

¹⁰¹ Mirot: *Le procès*, i. m. 232.

¹⁰² Mirot: *Le procès*, i. m. 191.

Az első lépések, a kapcsolat kiépítése és elmélyítése után következett a konkrét megbízás – a bírák kérdései a pénz, az ígéretek, a szolgálatok körül kezdtek forogni. Elsősorban az érdekelte őket, történt-e konkrét felkérés az árulásra, megbízták-e az angolok valamivel Fusorist vagy a többi tanút. A per egész folyamán mindenki tagadta ezt a feltételezést, ám az első kihallgatás legvégén Fusoris gyanús kijelentést tett: „Item, azt mondta, mikor megkérdeztük tőle, hogy amikor az említett püspök legutóbb eltávozott Párizsból, megkérte őt, hogy írjon neki az itteni dolgokról Angliába, ahova éppen hazatért, amibe a vádlott bele is egyezett, de, amint mondta, nem csinált semmit.”¹⁰³ Tíz nap elteltével, az értelmiségi kör többi tagjának kihallgatása után tértek vissza erre a kérdésre a bírák. Ekkor azonban Fusoris határozottan tagadta, hogy bármire is ígéretet tett volna, és állítása mellett később is kitartott.¹⁰⁴ Az ígéret mellett a szövetekezés (*promesse et alliance*) kifejezést használták még a bírák az elítélendő kapcsolat meghatározására.

Jean de Berle, Fusoris szolgájának esetét a bírák több irányból közelítették meg. Egyrészt megkérdezték tőle, tett-e valamilyen esküt (*serement*) gazdájának, ez nyilván valamilyen másodlagos részvételre utal Fusoris kémkedésében, valamint hogy ő maga tett-e ígéretet vagy kötött-e szövetséget

¹⁰³ Mirot: *Le procès*, i. m. 178.

¹⁰⁴ Mirot: *Le procès*, i. m. 179. Azt állította, hogy félreértés történt, az írnok rosszul írta le a szavait, és furcsállotta, hogy nem olvasták vissza vallomását az ülés lezárása előtt, ahogy az szabályszerű lett volna. 1416 márciusában a káptalani bíróság visszatért a kérdésre, és kikérdezték a kihallgatás vezetőjét és az írnokot, akik némi érthető bizonytalankodás után azt vallották, hogy Fusoris valóban tett ilyen kijelentést, amit ők bizonyítéknak is tartottak árulására, de a hosszúra nyúlt kihallgatás után tényleg nem olvasták fel neki a vallomását. Mind nagyon fontosnak tartották Fusoris kijelentését, a vallomás során az elnök külön elismételte Fusoris válaszát az írnoknak, hogy jól jegyezze le – ekkor történt talán a félreértés? De lehetséges, hogy Fusoris csak későn ébredt rá, milyen veszélyben van, és csak ezután kezdett el tagadni. Mirot: *Le procès*, i. m. 227–230.

az angolokkal – tehát nem vált-e ő maga is kémmé.¹⁰⁵ Jól látható, hogy a kétféle kémtevékenység szóhasználat szintjén is pontosan elhatárolódik.

Mi állhatott az egyik fél ígéretével szemben? Természetesen valamiféle juttatás, pénzjutalom, ajándék vagy akár hosszabb távú anyagi biztonság ígérete: Pierre de Milan és Jean Fusoris is beszámol arról, hogy Norwich püspöke Angliába hívta őket pénzkereset reményében. Az orvos el is fogadta az ajánlatot, fél évet töltött Angliában, gyógyította az angol királynét, nemes urakat és Londonban élő lombard kalmárokat, és ezért fizetséget kapott. Fusoris is hajlott arra, hogy pár hónapot Angliában dolgozzon, még Jean de Berle-t is megkérdezte, hajlandó lenne-e vele tartani. Elmondásuk alapján úgy tűnik, ebben semmi kivetnivalót nem láttak, pedig a politikai helyzet egyre feszültebbé vált a két ország között, bár a tárgyalások kimenetele még nyitott volt – mindketten remélték, hogy létrejön a béke garanciáját jelentő királyi házasság. Az alkalmi szolgáltatásoknál erősebb köteleket, az angol király szolgálatába állást szintén felajánlotta mindkettőjüknek Norwich püspöke, ezt azonban a békekötés előtt egyikük sem akarta elfogadni: ez már a jelek szerint hűtlenségnek számított volna a francia királlyal szemben.

Bár Raoul le Gay esetében nagy szerepet játszott a kényszer, hiszen hadifogoly volt az angolok táborában, mégis találkozunk a Fusorisnál alkalmazott beszerkezési kísérlet egyes elemeivel is. Norwich püspöke egyrészt pénzt és egyházi javadalmakat kínált a több napig húzódó rábeszélés során, másrésztől azzal fenyegette, hogy Angliába hurcoltatja. Amikor a fiatal pap (látszólag?) beleegyezett, ünnepélyes esküt kellett tennie, hogy átadja a rábízott levelet és a szóbeli üzenetet is.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Mirot: *Le procès*, i. m. 185–186. Az eskük és szövetségek korabeli jelentőségéről és szókinséről lásd Guenée: *Un meurtre, une société*, i. m. 107–118.

¹⁰⁶ Mirot: *Le procès*, i. m. 207, 210.

Milyen tevékenységre számítottak egy Fusoris formátumú kém esetében a bírák? Titkos információ átadásával gyanúsították a kanonokot, éppen ezért azt keresték, hogy írott vagy szóbeli kommunikációjában találhatók-e megengedhetetlen tevékenység nyomai. Fusoris párizsi ismerőseitől az esetlegesen Angliába juttatott hírekről érdeklődtek, így a Norwich püspöke körül kialakult kis társaság tagjainak feltett kérdéseik leggyakrabban a levelezés körül forogtak: küldött-e vagy ígért-e a gyanúsított, vagy éppen a tanú írt tudósításokat a francia királyság helyzetéről. Szolgájától azt tudakolják, járt-e egyedül Angliában gazdája parancsára, tehát vitt-e üzenetet vagy levelet.¹⁰⁷ Láttuk, hogy Fusoris viselkedése tartalmazott gyanús elemeket, hiszen rögtön az első kihallgatása során elismerte, hogy tett ígéretet az írásos információszolgáltatásra.¹⁰⁸ Jóllehet az egyházi bíróság elfogadta azt a magyarázatot, hogy félreértés történt, és az ítéletben is ez a vélemény jelent meg, Fusorisról kiderült, hogy később valóban próbált üzenetet küldeni a püspöknek, állítása szerint a pénze miatt. Két terve volt: egyrészt felkereste Jean Raponde Párizsban lakó, luccai származású kereskedőt, aki felajánlotta neki, hogy ír az érdekében Bruggében lakó rokonainak és barátainak, hogy írjanak tovább Angliába. Másrészt elhatározta, hogy az Angliába induló követség egyik tagjára bíz egy Norwich püspökének címzett cédulát, amelyben a neki járó pénzt sürgeti.¹⁰⁹ A második tervből nem lett semmi, hiszen Fusoris hosszas könyörgés után rávette a követség vezetőjét, a bourges-i érseket, hogy kísérőként ő maga személyesen csatlakozhasson az Angliába tartó népes társasághoz,¹¹⁰ az első kísérlet eredményéről azonban olyan

¹⁰⁷ Mirot: *Le procès*, i. m. 182.

¹⁰⁸ Mirot: *Le procès*, i. m. 229.

¹⁰⁹ Mirot: *Le procès*, i. m. 238.

¹¹⁰ A királyok közötti diplomáciai küldöttségek gyakran rendkívül sok személyből álltak. Juvénal des Ursins szerint Norwich püspöke 500 lóval érkezett (Juvénal 500), egy 1395-ben Párizsba küldött követség tagjai pedig

bizonytalanul nyilatkozik („*mégis azt hiszi*, hogy Raponde semmiféle levelet nem küldött Bruggébe ebben az ügben”), hogy lehetségesnek tartom, a kanonok felhasználta a nemzetközi kereskedelmi levelezés csatornáit, és üzent a püspöknek.

Amikor kiderült, hogy a követséggel tarthat, Fusoris a kegyelemlevelek által leírt gyakorlat szerint járt el: felkereste régi ismerősét, Adam Cousinet-t, a celesztinusok priorját, és megkérdezte, nem akarna-e Angliában tartózkodó szerzeteseinek levelet küldeni. A feltételezése helyes volt, de a prior végül a követség másik tagjával küldte el a leveleket, mivel Fusorist túlságosan burgundi pártinak tartotta, és nem akart általa üzeni.¹¹¹ Ennek a gyakorlatnak másféle, kevésbé önzetlen felhasználását figyelhetjük meg Pierre de Milan esetében, aki Fusorishoz hasonlóan szintén szeretett volna kijutni Angliába 1415 nyarán, hogy a remélhetőleg sikeres békeszerződés után nyomban angol udvari szolgálatba állhasson. Neki azonban nem engedélyezték, hogy a követséggel tartson, ezért más módszerhez folyamodott: kapcsolatai révén elérte, hogy Richemont hercege vele küldjön leveleket édesanyjának, az angol anyakirálynőnek.¹¹² Ez a küldönci funkció lehetővé tette számára, hogy királyi menlevelet kapjon VI. Károly egyik titkárától. Kapóra jött neki, hogy egy lombard lókupec éppen akkor indult Angliába, így csatlakozott hozzá, és a követeket megelőzve eljutott az angol udvarba.

A perben főszerepet játszó, Norwich püspöke által küldött levél szintén követi az általánosan megfigyelt gyakorla-

---

900-1000 lovat hoztak magukkal (Archives Nationales Y2 fol. 111). A küldöttség mindegyik vezetője bizonyos számú kísért, szakértőket, szolgákat vihetett magával, és Fusoris szerencsére belefért ebbe a keretbe. Mirot: *Le procès*, i. m. 223.

¹¹¹ Mirot: *Le procès*, i. m. 222.

¹¹² Mirot: *Le procès*, i. m. 198–199. Jeanne de Navarre, IV. János bretagne-i herceg özvegye 1403 elején kötött házasságot IV. Henrik angol királlyal. Jeanne fiai Franciaországban maradtak a francia király és a burgundi herceg gyámsága alatt.

tot. Raoul le Gay-nek ugyanis nem csupán a papírt kellett átadnia. A levél udvarias és némileg homályos fordulatai helyett ugyanis a rábízott szóbeli üzenet tartalmazta a valós információkat és kérdéseket. Számszerűen el kellett mondania Fusorisnak, mekkora volt Henrik serege és felszerelése, viszonzásul meg kellett tudnia, készül-e már a francia sereg az angolok ellen, és ha igen, mekkora erővel, valamint hogy a trónörökös és a burgundi herceg csapatai is a királlyal tartanak-e.¹¹³

A francia követség tagjaitól a bírák inkább Fusoris szóbeli kommunikációja felől érdeklődtek, különösen érdekelte őket, hogy vajon angliai tartózkodásuk idején mindig szem előtt volt-e Fusoris, vagy nyílt lehetősége titkos találkozásokra. Fontos kérdéssé vált, vajon miért késett el vagy maradt távol több ízben a követek közös étkezéseitől, amire minden tanú kitért (Fusoris arra hivatkozott, hogy gyakran tért haza gyalog a tárgyalások helyszínéről, valamint hogy egyedül imádkozott). Gyanakvással tekintették, hogy több ízben négy szemközt beszélt Norwich püspökével, amíg a követek a házasságról tárgyaltak, sőt egyik éjszaka még a püspök lakhelyére is elment egyedül, bár – állítása szerint – a főpapot nem találta otthon. Már Párizsban is többször beszélgetett tanúk nélkül a püspökkel, aki az angol király beteges alkataról vagy kiváló tehetségéről beszélt neki, és Angliába hívta a kanonokot – ezekre a meghitt alkalmakra a szálláshelyéül szolgáló főúri paloták kertjében került sor, sétálgatás közben.¹¹⁴ Fusoris vallomásából kiderül, hogy a követek elfoglaltsága alatt a tárgyalóterem ajtaja előtt állodogálva gyakran elegyedett beszélgetésbe a francia és az angol szolgálakkal, klerikusokkal – néhányukkal még inni is leült. Két ízben be-merészkedett egy angol kocsmába is, ahol ismeretlenekkel: egy angol pappal, valamint egy harfleuri kereskedővel társal-

¹¹³ Mirot: *Le procès*, i. m. 208.

¹¹⁴ Mirot: *Le procès*, i. m. 235–236.

gott hosszú ideig.¹¹⁵ A gyanús viselkedés csúcspontját az jelentette, hogy beszélt (saját állítása szerint csupán két udvarias mondatot) magával az angol királlyal is, amikor néhány asztrológiai könyvet adott át neki.

A bírák kérdéseiből és a tanúk elbeszéléséből kiderül, mit tartottak veszedelmesnek Fusorisban, mi volt az, amit el tudott volna árulni az angoloknak. Mind a bourges-i érsek, mind a lisieux-i püspök kifejtették, hogy azért nem akarták eleinte magukkal vinni a kanonokot, mert közismert burgundi pártisága (*parcialitas*) miatt attól tartottak, feltárhatja az angoloknak a francia királyság fő gyengeségét, belső megosztottságát (*divisio regni*).¹¹⁶ Láttuk, hogy Norwich püspökét valóban nagyon érdekelte ez a kérdés, hiszen a Raoul le Gay által küldött üzenetben külön rákérdezett arra, vajon a burgundi herceg és a trónörökös részt vesznek-e a király háborújában, tehát a belső viszálykodást félreteszik-e a külső ellenséggel szembeni védekezés idejére, vagy sem.

Fusoris speciális tudása és ennek továbbadása szintén érdekelte a bírákat. Az asztrológia rendkívüli népszerűséget élvezett a társadalom felsőbb köreiben és a királyi udvarban is. A szerencse forgandósága és a mindkét királyságot sújtó csapások az isteni gondviselés mellett a vak végzet, Fortuna, valamint az égitestek befolyására irányították a figyelmet.¹¹⁷ Fusoris láthatóan hozzáértő csillagásznak számított, ő is kijelentette, hogy a hét asztrológiai műszert rajta kívül nem sokan tudták volna megalkotni.¹¹⁸ Az asztrológusok egyrészt azt vizsgálták, hogy a csillagok állása egy adott időpontban kedvező-e valamilyen tevékenység számára, másrészt hogy az ember születési időpontjában uralkodó égitestek milyen

¹¹⁵ Mirot: *Le procès*, i. m. 251, 268–269.

¹¹⁶ Mirot: *Le procès*, i. m. 223 és 225.

¹¹⁷ Fortuna ekkoriban feltűnően megnövekedett szerepéről lásd Guenée: *Un meurtre*, i. m. 71–81.

¹¹⁸ Mirot: *Le procès*, i. m. 234.

cselekedeteket és tulajdonságokat rendelnek számára.¹¹⁹ A király születésekor készült horoszkóp (*nativitas*) vagy az égitestek éppen aktuális elhelyezkedése (*dispositio*) így segítheti egy ország kormányzását, és a befolyásolhatja a királyi döntéseket is. A bírák ezért megkérdezték Jean de Berle-t, vajon tudott-e arról, hogy „az angol király *nativitását* átadták vagy megmutatták Fusorisnak, és hogy Fusoris és más angliai klerikusok összegyűltek és egymás között különféle asztrológiai dolgokról tárgyaltak”.¹²⁰ Fusoris vallomásából kiderül, hogy a gyanakvás jogos volt: valóban több ízben alkalma nyílt szakmai tanácsot adni az ellenségnek. Norwich püspöke még Párizsban megmutatta neki Henrik *nativitását*, és afelel érdeklődött, nem fog-e a király megbetegedni a közeljövőben. Gyakorlatlanságára hivatkozva Fusoris udvariasan elhárította a kérdést.¹²¹ Angliában egy teológiai doktor elegyedett beszélgetésbe a kanonokkal, majd ügyesen az asztrológiára terelte a szót, és hirtelen előrántott a ruhája alól egy égitesteket ábrázoló rajzot. Hiába tárta azonban kétszer is Fusoris elé az ábrákat, saját állítása szerint ő „még látni sem akarta azokat, mivel nem volt már remény a békekötésre”.¹²² Láthatóan az ellenséges király horoszkópjáról, tehát jövőjéről adott információ meghaladta a lojális viselkedés határait. Az éppen aktuális asztrológiai hatásokról viszont szívesen beszélt bárkinek. Bevallotta, hogy Párizsban Norwich püspökével együtt megvizsgálták, vajon kedvezőek-e az égitestek a házasságkötés létrejöttéhez, Angliában pedig Henrik távozása után mind a francia követeknek, mind angol klerikusoknak kifejtette, hogy az angol sereg

¹¹⁹ Laura Ackerman Smoller: *History, Prophecy, and the Stars. The Christian Astrology of Pierre d'Ailly 1350–1420*. Princeton, 1994; Georges Minois: *Histoire de l'avenir. Des prophètes à la prospective*. Paris, 1996.

¹²⁰ Mirot: *Le procès*, i. m. 186.

¹²¹ Mirot: *Le procès*, i. m. 236.

¹²² Mirot: *Le procès*, i. m. 243.

rossz időpontban indult el Franciaország felé, mivel a hold éppen fogyóban volt.¹²³

Nem csak asztrológiai jellegű tanácsokat osztogatott. Amikor az utolsó nap hajnalán Norwich püspökének szolgálja végre átadta neki a régóta áhított 200 *écut*, azt üzent a püspöknek, hogy ha teheti, ne kövesse királyát a francia harcmezőkre, vagy menjen minél később.¹²⁴ Néhány nappal később egy fegyverhordozó, aki már útban hazafelé érte utol a követeket, és ajándékokat vitt nekik Henrik nevében, megkérte, fejtse ki részletesebben, miért ne szálljon hadba a püspök. Fusoris erre hosszan beszélt az angol király ingatag helyzetéről, belső ellenzékéről, kifejtette, hogy mennyire veszélyes volna így háborút indítani, amely vagy túl rövid, és nem hoz eredményt, vagy túl hosszú, viszi a pénzt, és nagy az esély a vereségre. Dicsérte a franciák felkészültségét, mindezt állítólag azért, hogy az angolok megijedjenek.¹²⁵

Egy kanonok, aki tanácsokat osztogat az angol királynak és Anglia nagyurainak, hogyan vezessék az országot – számkra a helyzet nevetségesnek tűnhet, de a bírák komoly fenyegetésnek érezték Fusoris bőbeszédűségét és nyíltságát.¹²⁶ Az előttük álló vádlott angliai útja során láthatóan túl sok ismeretlennel állt szóba.

A perből a kérdések nyomán feltérképezhetővé válik Fusoris kapcsolatainak rendszere. A 17 elkülöníthető személy közül, akivel a kanonok a bíróságot is érdeklő beszélgetést folytatott, a legközelebbi kapcsolatban természetesen a szolgálja, Jean du Berle állt vele, valamint két jogász a kö-

¹²³ Mirot: *Le procès*, i. m. 175, 246.

¹²⁴ Mirot: *Le procès*, i. m. 247.

¹²⁵ Mirot: *Le procès*, i. m. 248–249.

¹²⁶ A pártok szembenállásának időszaka egyébként is felértékelte a valamilyes befolyással bíró csoportok (művelt klerikusok, módos polgárok, a jól szervezett mészárosceh tagjai) szerepét a támogatókat kereső királyi hercegek körében, akik nem fukarkodtak az ajándékokkal vagy a megkülönböztetett figyelemmel.

vetségből: Jean Andrée, parlamenti tanácsos és a tudós humanista Gontier Col, a francia király titkára. Velük osztotta meg bizalmas titkait, például azt, hogy végre megkapta a pénzét Norwich püspökétől a hazaindulásuk napján. A többieknek azt füllentette, hogy csak egy papírt kapott, amelyet egy párizsi bankárnál kell majd beváltania.¹²⁷ Legtöbb beszélgetőpartnere klerikus volt, Norwich püspöke, a bourges-i érsek, Norwich asztrológus klerikusa, az ismeretlen angol pap, a teológiai doktor és feltehetően Henrik asztrológusa is, akik az udvarban társalogtak vele. Szót váltott ezeken kívül az angol királlyal, Norwich szolgálival és a feltehetően királyi szolgálatban álló fegyverhordozóval, valamint egy utazó kereskedővel is. Fusoris hasonló politikai témákról beszélgetett az inassal és a nagy hatalmú és nagy tudású érsekkel is, szerepét felfoghatjuk afféle közvetítőként: bekerült egy udvari környezetbe, nagyurak között forgolódott, akik megosztották vele véleményüket, és kíváncsiak voltak az övére. Közben azonban saját státusa nem változott, így továbbra is fesztelenül társalgott alacsonyabb rangú egyházi vagy világi személyekkel. Ő maga és társai, a Notre-Dame 40-50 kanonokja vagy az egyetemen előadó klerikusok természetesen kiemelkedtek az egyszerű plébánosok közül, de rangban meg sem közelítették a püspököket. Fusoris egy el ejtett megjegyzése rávilágít a szerepek otthoni, párizsi megoszlására. Ott ő volt az, akinek egy egyetemi ismerőse, a francia királyi udvar egyik tisztviselője adott át bizalmas információt, mely szerint az udvarban már korábban tervezték a francia követség Angliába küldését.¹²⁸

A bírák úgy látták, hogy Fusoris speciális tudása és pártossága mellett még gondatlan fecsegése miatt is veszedelmes eleme volt a francia követségnek, aki gyanús tevékenységével veszélybe sodorhatta mind a küldöttséget, mind a francia

¹²⁷ Mirot: *Le procès*, i. m. 247.

¹²⁸ Mirot: *Le procès*, i. m. 248.

királyságot. Nem csak a bíróság látta ezt így. Úgy tűnik, a követek már eleve felkészültek az ilyen ténykedésekre, mivel a bourges-i érsek még Franciaországban arra intette a követség tagjait, hogy „ne folytassanak titkos megbeszéléseket az angolokkal, és ne távolodjanak el az egyenes utaktól, amerre vezetik majd őket, ne kószáljanak az országban, nehogy úgy tűnjön, mintha ki akarnának kémlelni valamit”.¹²⁹ Fusoris láthatóan minden szabályt áthágott, a követek azonban a bíróságtól teljesen eltérően reagáltak társuk nyílt viselkedésére. Nem akadályozták, hanem megpróbálták saját javukra fordítani a kanonok kapcsolatait. Amikor a tárgyalások zátonyra futottak, egy ideig teljes bizonytalanságban maradtak. Jean Andrée jól emlékezett rá, hogy három-négy nappal hazaindulásuk előtt „az érsek úr és a többi követ, akik semmit nem tudtak kideríteni az angolok ténykedéseiről, és nekik semmit sem akartak feltárni, úgy határoztak, megengedik Fusorisnak, hogy az angolok közé menjen. Ő nagyon is alkalmas volt erre, mivel alkalma volt beszélni Norwich püspökével a pénz miatt, amivel a püspök tartozott neki.”¹³⁰ Fusoris feladata az volt, hogy „megpróbálja kideríteni az angolok szándékait, amiről aztán be kellett számolnia a követeknek”.¹³¹ A kanonok szolgált is hasznos információkkal, a követek tőle tudták meg, hogy Norwich püspöke szerint másnap a király velük együtt fog ebédelni, és választ ad a francia ajánlatokra, valamint az is kiderült, hogy másnap este Henrik elhagyja a várost. Fusoris arról is beszámolt, hogy látta az udvarban a burgundi herceg heroldját.¹³²

A követségben belül, úgy tűnik, működött valamiféle szintek közötti munkamegosztás. A hivatalos szinten a követek a tárgyalóteremben küzdöttek uralkodójuk érdekeiért, miközben az ajtó túloldalán hasonlóan fontos megbe-

¹²⁹ Mirot: *Le procès*, i. m. 224.

¹³⁰ Mirot: *Le procès*, i. m. 219.

¹³¹ Mirot: *Le procès*, i. m. 223.

¹³² Mirot: *Le procès*, i. m. 242.

szélések zajlottak. A követek menlevelének védelmében különféle kívülállók is bejutottak az udvarba, akik saját érdekeik előmozdításán dolgoztak. Így jutott ki Angliába Fusoris mellett egy bizonyos Pierre Pilot, egy meg nem nevezett breton, valamint egy Cristoforo nevű lombard, aki valaha az angol királyné fegyvernőke volt.¹³³ Magántermészetű ügyeik intézése mellett valószínűleg többüktől elvárták, hogy korábbi angliai összeköttetések révén megpróbáljanak titokban a követség céljait elősegítő információkhoz jutni. A magánszint így fedőtevékenységül szolgált a kémkedés titkos szintje számára. A követek kíséretét képező hivatalnokok és szolgák pedig alkalmasak voltak arra, hogy bármikor hírt vigyenek királyuknak Franciaországba a kinti eseményekről.¹³⁴

A Fusoris által említett burgundi herold epizódja is más fényben tűnik fel Juvénal des Ursins krónikája alapján, aki beszámol a követek utolsó, Angliában töltött napjairól. „Néhányan a franciák közül titokban érdeklődtek, hogy volt-e valamiféle szövetség Anglia királya és a burgundi herceg között, és úgy találták, hogy volt, igen nagy és titkos.”¹³⁵ Nem tudjuk, Fusoris mennyiben járult hozzá ehhez a hírszerző tevékenységhez, de meglepve tapasztalhatjuk: lehetséges, hogy kanonokunk valóban szolgált bizalmas információkkal – csak éppen a franciáknak.¹³⁶

A gyanakvás kora

Meghitt, négy szemközti beszélgetés vagy gyanús konspiráció? Társadalmi nyitottság a beszélgetőpartnerek irányában vagy kedvezés az angoloknak? Csevegés a dolgok aktuális ál-

¹³³ Mirot: *Le procès*, i. m. 226.

¹³⁴ Alban–Allmand: *Spies*, i. m. 6. 78–79.

¹³⁵ Juvénal 505.

¹³⁶ Françoise Autrand véleménye szerint Fusoris csupán belekeveredett egy bonyolult kémkedés-kémelhárítás-viszontkémkedés akcióba, amelyet

lásáról vagy tanácsok az ellenségnek? Szakmai társalgás vagy az angol király támogatása? Nehéz volt dönteni, bár a bíróság végül határozott. A felmentő ítélet feltehetően az egyházi bíróság számlájára írható, amelyről a korszakban köztudomású volt, hogy általában kevésbé szigorú, mint például a Châtelet királyi bírósága, főleg ha az előtte álló vádlott történetesen a bírák egyik kanonoktársa.¹³⁷

A bizonytalanság azonban fennmaradt, és nem csak Fusoris pere tanúskodik erről. A kémkedés és az árulás határait nehéz volt meghatározni ebben a korban az állandóan változó hatalmi helyzet, a polgárháború nyílt fellángolásai-val váltakozó eredménytelen békekötések miatt. 1400 körül az ősi ellenség, Anglia éppen a francia királyság szövetségese és támasza volt, 1412-ben pedig mindkét hercegi párt maga mellé akarta állítani. És ez a barátságos – de legalábbis kétértelmű – felszín fennmaradt egészen az utolsó pillanatig, amikor 1415 nyarán V. Henrik partra szállt Franciaországban. Fusoris története a nagy változást megelőző utolsó hónapokban játszódik. Az ekkor történt fordulat azonban csak egy volt a 14–15. század politikai hullámvásárai közül, amelyeket a párizsiak átéltek. Ilyen helyzetben bizony nehéz volt megállapítani, ki tartozik a „jó franciák” közé, ahogy Jean Andrée kifejtette vallomásaiban.¹³⁸ Az addigi határvonalat a *parcialitas* jelentette, és ebben Fusoris a rossz oldalon állt az éppen aktuális kormányzat szempontjából, hiszen a burgundi herceget pártolta az armagnacok irányította Párizsban. A bírósági tárgyalás akkor kezdődött, amikor a „jó fran-

---

Berry hercege irányított volna, és amelynek valódi szereplői Pierre de Milan, Pierre de Véronne és az Angliába küldött celesztinusok lettek volna – ám bizonyítékul csupán Pierre de Véronne és Berry herceg könyvvásárlási ügyeit hozza, amelyek vagy kémkedés fedőtevékenységei voltak, vagy sem. Autrand: *Jean de Berry*, i. m. 461, 465.

¹³⁷ Ezt próbálták kihasználni a bűnözők, amikor tonzúrárt nyírtak a fejükre, hogy klerikusnak mondassák magukat, és egyházi bíróság elé kerüljenek. Geremek: *Les marginaux*, i. m. 1976, 166–174.

¹³⁸ Mirot: *Le procès*, i. m. 218, „unum de bonis Gallicis”.

ciaság” kritériuma kezdett fölébe kerekedni a burgundi vagy armagnac megkülönböztetéseknek – a százéves háború lezáró szakaszát, Azincourt-t, Jeanne d’Arcot és az angolok kiűzését általában fordulópontnak tartják a francia nemzeti tudat kialakulásának történetében.¹³⁹

Jean Fusoris és ismerőse, Pierre de Milan, aki hozzá nagyon hasonló tevékenységet folytat ezekben a hónapokban, bár mindenben egy kicsivel tovább jut el, mint kanonokunk, láthatóan ugyanazt a társadalmi csoportot képviselik, mégpedig a mozgékony, viszonylag független foglalkozású, országhatárokat nem ismerő értelmiségit. Elvégezték az egyetemet, majd nem a biztos királyi hivatalvállalás vagy egyházi karrier mellé szegődtek, hanem olyan tevékenységet folytattak, amely pártfogók keresésére és utazgatásra ösztönözte őket: orvos és asztrológus lett belőlük.¹⁴⁰ Pierre de Milan Angliába utazott, hogy befolyásos klienseket szerezzen, Fusoris órákat készített az orléans-i hercegnek (1397-ben), majd az aragón királyt és XXIII. János pápát kereste fel asztrológiai munkáival.¹⁴¹ Érthető, hogy mindkét értelmiségi kapott az alkalmon, hogy egy gazdag főpap kegyét elnyerjék. S hogy az a főpap angol volt? Hiszen a békéről jött tárgyalni, mi kivetnivaló lett volna benne? Ugyanúgy nem látták, milyen baj származhatna abból, hogy elfogadják a püspök hívását, és az angol udvarban dolgoznak egy ideig. Az angol királyi szolgálathoz állás is megfordult a fejükben, bár vallomásukban ezt a békekötés létrejöttéhez kötötték, tehát (legalábbis utólag) érzékelték az idők bizonytalanná válását. Állításuk szerint

¹³⁹ Lásd például Colette Beaune: *La naissance de la nation France*. Paris, 1985, 340; a „jó franciaság” szókincséről és megjelenési helyeiről lásd Jacques Krynen: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Age*, i. m. 270–271; Claude Gauvard: *Résistants et collaborateurs pendant la guerre de Cent Ans: Le témoignage des lettres de rémission*. In *La „France anglaise” au Moyen Age*, i. m. 123–138.

¹⁴⁰ Fusorisnak az asztrológia afféle jövedelmező mellékfoglalkozást jelenthetett, hiszen kanonoki javadalma volt, és tanított az egyetemen.

¹⁴¹ Mirot: *Le procès*, i. m. 231; *Chartularium*, IV, 24.

szakmai kérdésnek tekintették, hogy megvizsgálják angol pácienseiket, vagy hogy választ adjanak a hozzájuk intézett asztrológiai kérdésekre – de nem mindegyikre, ahogy Fusoris utólag állította. Életformájuk, nyitott kapcsolatrendszerük, patrónuskeresésük és kommunikációs stratégiáik az új helyzetben már a lojális viselkedés addig is bizonytalan határain kívül kerültek még akkor is, ha (valószínűleg, de nem biztosan) nem szolgáltattak titkos információkat az ellenségnek. A per bemutatja az új helyzetet képviselő bíróság és a lassan reagáló gyanúsítottak véleménykülönbségeit, és a két fél párbeszéde lehetővé teszi, hogy az így nyitott kis ablakon keresztül betekintést nyerjünk a középkor végi informális kommunikáció szövevényes gyakorlatába.

Hírek a társadalom peremén

A párizsi társadalom felsőbb rétegeihez tartozó csoportok és személyek információszerzési lehetőségeinek feltárása után – nagy kihívás – meg kell próbálnunk bepillantani az egyszerűbb emberek életébe is. Nyilvánvaló, hogy Nicolas de Baye vagy Jean Fusoris értesültek számos fontos eseményről, sőt még a politika kulisszái mögé is beláthattak. Egy koldus vagy egy alkalmi tolvajlásból élő kézműveslegény, egy állandóan vándorló napszámos vagy egy bűnöző esetében azonban ez már korántsem ilyen világos. A marginális csoportokat az jellemezte, hogy ilyen vagy olyan módon, de eltértek a társadalom bevett normáitól: nem tartották be a kor erkölcsi szabályait, foglalkozásuk bectelennek számított, vagy egyáltalán nem volt semmilyen állandó foglalkozásuk, nem volt állandó lakóhelyük, ezért vándorló életmódot folytattak, ez pedig lehetetlenné tette, hogy kialakuljon körülöttük az a szomszédokból, rokonokból szőtt háló, amely garanciája volt egy ember jó hírének. Jellemző csoportja volt a marginálisoknak az egyetemet végzett klerikusok köre, amely-

ben alkalmi tolvajok és hivatásos bűnözők is megtalálhatók voltak, mint például pár évtizeddel később François Villon – az ő műveltségi szintjük nyilván magasan a többi csavargóé fölött húzódott írni-olvasni tudásuk, gyakorlott latinságuk és olvasottságuk miatt.¹⁴² A 100-200 ezer fős Párizsban tekintélyes nagyságú réteget képezhettek a csavargók és bűnözők, bár létszámukról semmiféle adatunk nincs.¹⁴³ Vajon ezek a társadalom peremén élő személyek, a polgárok megvetésétől sújtott csoportok érdeklődtek egyáltalán a közéleti események iránt? Tudták-e, ki a király, vagy ki kormányoz helyette, és ha igen, honnan értesültek róla? Hallottak-e vajon az országot sújtó válság okairól, és alkottak-e erről önálló véleményt?

Kérdéseinkre a választ a peranyagok és a kegyelemlevelek vizsgálatával próbáltuk megtalálni. A témánkra vonatkoztatható esetek szűkössége miatt csupán töredékes képet kaptunk, azonban ez is fontos előrelépés az eddigi kutatások szinte teljes hiányával szemben.¹⁴⁴ Vizsgálatunkban először számba vesszük azokat az információszerzési lehetőségeket, amelyek nyitva álltak a párizsi társadalom peremén élők előtt is, majd a forrásadottságok függvényében áttekintünk néhány olyan eseményt, amelyről ténylegesen tudomást szereztek.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a marginális helyzetűek a nyilvánosság számos olyan fórumához nem fértek hozzá, amely a lakosok egy nagy része számára nyitva állt. Bár a párizsi parlament termeiben megtartott több száz fős gyűlése-

¹⁴² A marginalitás kérdéséről lásd például Geremek: *Les marginaux*, i. m.; uő: *The marginal man*. In *Medieval callings*. Ed. Jacques Le Goff. University of Chicago Press, 1990, 347–373; *Other Middle Ages. Witnesses at the margins of medieval society*. Ed. Michael Goodich. University of Pennsylvania Press, 1998.

¹⁴³ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 79–89.

¹⁴⁴ Szintén tanúvallomásokat vizsgál, bár a tisztas kézművesek rétegét célozza meg Franco Franceschi: *La mémoire des laboratoires a Florence au début du XVe siècle*. *Annales ESC*, 1990/5, 1143–1167.

ken az előkelők és a polgárjoggal rendelkezők mellett a népet (*peuple*) is említik a leírások, mint akik meghallgatták a királyi kormányzat által kihirdetett vagy éppen visszavont fontos rendeleteket és szerződéseket, semmi sem szól amellett, hogy csavargók vagy koldusok is lettek volna köztük. Mivel nem tartoztak bele a párizsi társadalomban kialakult megbecsült testületekbe (céhek, konfraternitások, a városi vezetés alsóbb megbízottai), nagyobb befolyás vagy vagyon hiányában nem valószínű, hogy eljuthattak a feltehetően ezen kritériumok alapján összehívott gyűlésekbe. Ugyancsak zárva lehettek az állandó lakhelyet nélkülöző csoportok előtt a városnegyedekben tartott gyűlések. Feltételezhetjük tehát, bár adatunk nincsen róla, hogy a társadalom alsóbb rétegei nem vettek részt a városi közösség véleménynyilvánítását lehetővé tevő vagy beleegyezését váró fórumokon.

Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy a részvételt nem korlátozó nagy létszámú összejövetelek elvileg nyitva álltak a gyanúsabb életvitelű párizsiak előtt is. A kivégzéseken, királyi bevonulásokon, a katonai sikerért könyörgő vagy hálát adó körmeneteken jelen voltak a marginálisok is, ha másért nem, hát kizsebelhető áldozatokra lesve. A kikiáltás által közvetített tudnivalók ugyancsak eljuthattak minden párizsihoz rangra való tekintet nélkül. Például egy Párizs külvárosában élő szegény napszámosnak Berry és Orléans hercegeiről kialakított véleményét az alapozta meg, hogy „korábban [1411 őszén] hallott bizonyos kiátkozásokat Párizsban, amelyek a királyi család egyes tagjait sújtották”.¹⁴⁵

Bár a lopásért, csavargásért, rablásért perbe fogott személyek elenyésző hányada tudott csak olvasni, a hivatalos tájékoztatás alapvetően szóbeli jellege nem hozta őket hátrányos helyzetbe az olvasást valamilyen szinten elsajátító városi középrétegekkel szemben. A kikiáltások és prédikációk pedig francia nyelven hangzottak el, sőt még a nyelveze-

¹⁴⁵ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. II, 180–181.

tüket is kifejezetten a népi közönség igényeihez alakították, így feltételezhetjük, hogy valóban megértették a hallottakat.¹⁴⁶ Továbbra is kérdéses marad azonban a rendkívül mozgékony marginális rétegek körében a tájnyelvek és a királyi francia nyelv kapcsolata. Vajon egy Bretagne vagy éppen Dél-Franciaország vidékéről érkezett csavargó elsajátította a kihirdetések nyelvét, vagy csupán másodkézből juthatott tudomására annak tartalma? Úgy tűnik, Párizs vonzáskörzete nem nyúlt el olyan messzire, ahol már ilyen nyelvi probléma fellépett volna: tisztességes és gyanúsabb bevándorlóinak többsége általában az egy nagy nyelvi egységet képviselő északfrancia területekről jött.¹⁴⁷

A jó hírű párizsiak közti beszélgetések fő helyszínei – a kocsmák, a piacok, az utcák – egybeestek az alkalmi munkákból, tolvajlásból vagy épp koldulásból élők által leginkább látogatott színterekkel. A peres anyagból és a kegyelemlevelekből kiderül, hogy a kocsmák és fogadók jelentették a bűnözők, koldusok társas életének csomópontjait, itt szervezték meg a tervbe vett büntetteket, verbuválták össze a segítőtársakat, tárgyalták meg a már elkövetett rablások, lopások dicsőséges részleteit. A forgalmasabb utcákon, tereken, hidakon, valamint a piacokon gyakorolták foglalkozásukat a koldusok, lestek áldozatokra a zsebtolvajok.¹⁴⁸ Fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy a perekben megjelenő tolvajok, alkalmi bűnözők meglepő könnyedséggel sétálnak be idegen házakba, főúri palotákba. A 22 éves Jehannin le Voirrier, vándorló szolgaleány és zsebtolvaj lopásait a parlament

¹⁴⁶ A prédikációk stílusához lásd Martin: *Le métier de prédicateur*, i. m. 560–566.

¹⁴⁷ Favier: *Paris au XVe siècle*, i. m. 62–63. Ide kapcsolódik a század második felében már mindenképpen ismert jelenség, az argó, a tolvajnyelv kérdése is. (Lásd Mészöly Dezső: *Az igazi Villon*. Budapest, 1993, Gondolat–Magyar Művészeti Akadémia, bibliográfiával). Ez azonban inkább a hétköznapi élet konkrét tevékenységeire, mintsem a politikai eseményekre vonatkozott.

¹⁴⁸ Geremek: *Les marginaux*, i. m.; Gauvard: „*De grace especial*”, i. m.

nagytermében és egy zártkörű ülésen, Berry herceg, sőt a király vagy éppen a trónörökös palotájában követte el. Az utóbbi helyszíneken éppen ünnepek zajlottak, ami talán megkönnyíthette a bejutást.¹⁴⁹ A hivatalos tájékoztatás közös alkalmai mellett tehát az informális kommunikáció szinterei és csatornái is nyitva álltak gazdag és szegény, polgár és bűnöző előtt.

De vajon a helyszínek közössége jelentett-e valódi kapcsolatot az eltérő rétegek között? Szóba állt, szóba állhatott-e egymással a párizsi társadalom egymástól távoli lépcsőfokaiban elhelyezkedő két ember? Forrásainkban találkozunk ilyen beszélgetésekkel, amelyeket mint teljesen hétköznapi, megszokott dolgot mutatnak be. A bizalomgerjesztőnek semmiképpen nem mondható külsejű Jehan le Porchier például, számos lopás és rablás bűnrészesese, aki remeteként járta a vidéket, és adományokat gyűjtött, egy előkelő tanult polgárral elegyedett szóba, aki barátjaival együtt az utcán ebédelt.¹⁵⁰ Egy könnyebb erkölcsű vidéki asszony, aki botrányt okozott egy nemesúr házában, magával a kereskedők elöljárójával beszélgetett, amikor felkérte, közvetítsen a két fél között.¹⁵¹ Az eltérő társadalmi rétegek között, úgy tűnik, esetenként valóban létrejövő kommunikáció a Párizsban elterjedő informális híreket hozhatta a marginálisok tudomására vagy éppen fordítva, szélesebb körben ismertté tette az általuk megszerzett híreket. A fent említett esetben Jehan le Porchier rögtön elárulta előkelő beszélgetőpartnerének, hogy három remete és egy lovag meg akarják mérgezni a királyt és a trónörököst. Szószátyárságáért súlyosan megbűnhődött, ugyanis a gyanakvó házigazda azonnal értesítette a párizsi elöljá-

¹⁴⁹ Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 184–190.

¹⁵⁰ Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 310–312. 1390-ben, a kűtmérgezési rémhír egyik eseteként.

¹⁵¹ Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. II, 119–130. Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 310–312. 1390-ben, a kűtmérgezési rémhír egyik eseteként.

rót, aki kínvallatás útján kiszedte a koldusból, hogy ő is a méregkeverők között volt.¹⁵²

Akár igazat mondott Jehan le Porchier, akár nem, esetéből kiderül, hogy a hírek áramlása korántsem volt egyirányú. A marginálisok is szolgálhattak újdonságokkal a tájékozódás terén esetleg kedvezőbb helyzetben levő beszélgetőpartnereiknek. Ez az előnyük feltehetően nagy mobilitásukból eredt, hiszen éppen az állandó lakóhely és foglalkozás hiánya miatt gyakran változtatták tartózkodási helyüket. Az 1390-ben felgöngyölített (állítólagos) kútmérgezési per kapcsán hét gyanúba keveredett koldust hallgattak ki, akik beszámoltak közelmúltbeli utazásaikról: városról városra járva, csoportokba verődve keresték a legjobb alkalmakat az adományszerzésre, temetéseket, búcsúkat, vásárokat, útközben kocsmákban, fogadóknál álltak meg, és találkoztak hasonló életmódot folytató ismerőseikkel.¹⁵³ Egyikük elbeszélése alapján kiderül, hogy öt-hat hét leforgása alatt körülbelül háromszáz kilométert tett meg Párizstól Le Mans-ig, majd Orléans-ig, az útba eső településeken néhány napra megállt, koldult vagy lopott, majd továbbindult. A bűnözők nem csupán zsákmányra vadászva járták a városokat és a – főként az ő jelenlétük miatt veszedelmessé váló – utakat, hanem a büntetés elől is menekültek. Hol egyszerűen megléptek az igazságszolgáltatás elől egy időre – sok bűnözői karrier kezdődött egy véletlen emberöléssel, amely után a megszokott környezetből kiszakadva új és új bűncselekmények biztosították az addig becsületes életű mesterlegények, szolgák, kézművesek létfenntartását; hol pedig a büntetés, a meghatározott ideig tartó vagy örökös száműzetés miatt hagyták el addigi működési területüket. A szomszédos falvakat és az akár 100-150 kilométerre fekvő városokat érintő lopások, rablá-

¹⁵² Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 310–322.

¹⁵³ Geremek: *Les marginaux*, i. m. 229–230. A szövegeket lásd Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 419–469, 475–480, II, 1–6.

sok mellett a király szolgálatában tett utazások még meszebbre juttatták a gyakran zsoldos katonának álló marginaálisokat. A 14. század végén Flandria és a német területek, a 15. század elején a Bourges, Arras elleni hadjáratok sodorták magukkal a peremen élőket.¹⁵⁴ A vidéki akciók, ideiglenes száműzetések, bujkálás közben azonban mindig visszavisszatértek Párizsba, amely nem csupán a betörésekhez, zsebmetszéshez nyújtott kedvező terepet a nagy népsűrűség miatt, de kocsmáival, ünnepeivel, bordélyaival a rossz úton szerzett pénz kellemes elköltésére is lehetőség nyílt.

A társadalom peremén élők tehát mind a hivatalos tájékoztatás számos formáját, mind az informális csatornákat ki tudták használni, ha érdeklődtek az országos események iránt. Tényleges tájékozottságukról a perek során elejtett megjegyzésekből vagy, szerencsés esetben, véleményük bővebb kifejtéséből értesülhetünk. Megvizsgáltuk ezért a rendelkezésünkre álló bírósági anyagot, és összegyűjtöttük a politikai eseményekre tett valamennyi utalást.

Ezek leggyakrabban a bűncselekmények idejének meghatározására szolgálnak az elbeszélésben. Mivel a szövegeket nem kellett egy másik nyelvre átültetni, és a szóhasználat, az időhatározók változatossága arra utal, hogy a lejegyzők nem változtatták meg számottevően a vallomástevő kifejezéseit, forrásaink hiteles képet tudnak nyújtani a perbe fogottak tájékozottságáról.¹⁵⁵ A középkori emberek nagy többsége a megtörtént eseményeket valamilyen egyházi ünnephez kötötte, nem pedig nappal és hónappal meghatározott dátumhoz.¹⁵⁶ A párizsi bűnözők és csavargók egy része – amellet,

¹⁵⁴ Geremek: *Les marginaux*, i. m. 120–136, passim.

¹⁵⁵ Ugyanezt állapítja meg Jacques Paul: *Expression et perception du temps d'après l'enquête sur les miracles de Louis d'Anjou*. In *Temps, mémoire et tradition au Moyen Age*. Aix-en-Provence, 1983, Publications de l'Université de Provence, 21–41.

¹⁵⁶ Erről lásd többek között Jacques Le Goff: *Au Moyen Age: temps de l'Église et temps du marchand*. *Annales E. S. C.*, 1960/3. 417–433; *Temps*,

hogyan alkalmazta az egyházi év fontos ünnepeit – vallomásaiban a király nagyobb hadjárataihoz (az ezek előtt tartott segerszemléhez, az induláshoz, egyes állomásokhoz, valamint a városba való visszatéréshez), az ünnepélyes bevonulásokhoz, a királyi családban történt születésekhez, keresztelőkhöz, esküvőkhöz vagy éppen a király városon belüli tartózkodási helyének megváltozásaihoz kötötte saját tetteinek idejét.¹⁵⁷ Egy fiatal zsebtolvaj a három hónappal korábbi időszakra úgy hivatkozott, mint „amikor a királyné gyermekszülése után a Louvre-ban feküdt”.¹⁵⁸ Egy visszaeső csalo és tolvaj az általa elkövetett gyilkosság idejéről azt mondta, hogy „nem sokkal azután történt, hogy a király és nagybátyjai visszatértek Sluis-ból, amikor át szándékoztak kelni Angliába”.¹⁵⁹ Jean le Brun, egy bűnözői hálózat tagja, katona és bandita több ilyen időbeli támpontra is hivatkozott: a legutóbb Saint-Denis városában tartott lovagi tornára, egy flandriai hadjáratra, amikor át akartak kelni Angliába, egy németországi hadjáratra és a királyné Párizsba érkezésére.¹⁶⁰ A megtörtént csemények mellett a politikai szándék ismerte is megjelenik – ezek forrása nyilván a hivatalos propaganda volt (prédikáció, adókivetés megindoklása stb.), amely vagy közvetlenül, vagy közvetett úton, az informális beszélgetések segítségével jutott a peremen élők tudomására. Ezek az események nagyon gyakran nem csupán mint viszo-

---

mémoire et traditions au Moyen Age, i. m.; Noël Coulet: Quel âge a-t-il? Jalons et relais de la mémoire. Manosque, 1289. In *Histoire et société. Mélanges offertes à Georges Duby*. I–IV. Publications de l'Université de Provence, 1992, IV, 9–20; John Bedell: Memory and proof of age in England 1272–1327. *Past and Present*, 162, 1999, 3–27.

¹⁵⁷ A személyes tapasztalatokhoz kötött idő- és termeghatározás az írástudatlan rétegekre jellemző, míg az elvont, objektív szemlélet az „írástudói mentalitás” sajátja. Franceschi: *La mémoire des laboratoires*, i. m. 1152–1153.

¹⁵⁸ Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 231–239.

¹⁵⁹ Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 173–184.

¹⁶⁰ Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 53–73.

nyítási pontok jelennek meg, hanem kapcsolódnak is a bűnözői tevékenységhez: említettük, hogy sok marginális állt be a király seregébe katonáskodni a nagyobb hadjáratok idején, ám ezalatt sem hagytak fel a fosztogatással, rablással.¹⁶¹ A királyi bevonulások, családi ünnepek nemritkán együtt jártak a börtönök megnyitásával és általános amnesztiával, maga az ünnepség, az összegyűlt sokadalom pedig kedvező alkalmat teremtett a zsebtolvajlásra.

Az időmeghatározás céljából említett események alapvetően a politika ünnepi, látványos oldalát jelenítik meg. Ez a tény utalhatna arra, hogy a marginálisok csupán a reprezentatív nyilvánosságon keresztül láttak bele a királyság fontos ügyeibe, azonban szerintünk elhamarkodott volna ez a feltételezés – csakúgy, mint az egyházi ünnepek szerinti időmeghatározásnál, ezekben az esetekben is kiugró, emlékezetes eseményekhez kellett kötni a hétköznapi élet tevékenységét, nem választhattak helyettük elhúzódó folyamatokat vagy bonyolult tárgyalásokat. Amit az időmeghatározások elárulnak, az sokkal inkább a király személyének jelenléte, tudatos érzékelése a társadalom peremén élők gondolkodásában 1400 körül. Az uralkodót a királyi család – királyné, születő gyermekek, a félelmetes befolyású nagybácsik – vagy a hozzá leginkább illő tevékenység, a háborúskodás képeivel mutatják be.

Ennél a meglehetősen szűk tudásnál alaposabb ismeretekre utalnak a politikai bűnökkel foglalkozó részletes esetek. Bár számos ilyen pert, illetve kegyelemlevelet ismerünk, elenyészően kevés kötődik a marginálisokhoz. Úgy tűnik, mind a felségsértés, mind az összeesküvés a városi társadalom felső, illetve középső rétegeinek bűnei közé tartozott. Ezért meglepő az az eset, amely egy Limousin tartományban élő szegény pásztor jólértesültségét mutatja be. A talán a kegye-

¹⁶¹ Számos ilyen esettel találkozunk Duplès-Agier: *Registre criminel*, i. m. I, 115–119 (Jehan Corens).

lem megszerzésének céljából bolondnak leírt pásztor, amikor a mezőn, munka közben egy arra járó kisvárosi kereskedőtől meghallotta a Párizsból érkezett hírt (jól kibontakozik a Párizs – kisváros – falu láncolat) az Angliával kötött békéről, kifejtette, hogy soha nem lesz béke, mégpedig a király kegyetlensége miatt, aki elpusztította Flandriát, és így fog tenni Párizssal is.¹⁶²

A háború, a korszak egyik legfontosabb beszédtemája egyáltalán nem volt idegen a bűnözők számára. Rendszeres részvételük a különböző hadjáratokon az ő ismereteiket is bővítette: cselekvő részesei voltak a király győzelmeinek és vereségeinek. Visszatérve a szokásos életvitelükhöz, nyilván sok történetet mesélhettek hasonszőrű barátaiknak a háborúk dicsőséges és sötétebb oldaláról, mint például az a fiatal fegyverhordozó, aki az azincourt-i csata után Párizsba ment, és ott zsebtolvajlásból tartotta fenn magát.¹⁶³ Sőt, a katonai híreket a társadalom peremén élők valamiféle jövedelemszerzési lehetőségnek fogták fel, az információ egyik eszköz lett a sok közül a dörzsöltebb bűnözők fegyvertárában. Egy angliai eset egy koldus stratégiáját mutatja be, és jó képet ad a marginálisok jólérsütségéről. Hugh de la Pole walesi származású koldust azért ítelték pellengerre Londonban 1383-ban, mivel több társával együtt a flandriai hadszíntérről visszatért katonának adta ki magát. A hitelesség érdekében műsebet fabrikált magának, és az utcákon, koldulás közben részletgazdag történeteket mesélt a hadjáratról, Ypres sikertelen ostromáról, a hadsereg vezetői között kitört viszálykodásról, valamint a hatalmas hadizsákmányról, az arannyal teli hordókról. Elbeszéléseinek egy része ráadásul meg is felelt az igazságnak – tényleg részt vett volna a hadjáraton, vagy csupán másodkézből szerzett információkat használt fel, nem tudjuk –, ezeket a felforgató történeteket azon-

¹⁶² Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. I, 90–91.

¹⁶³ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. II, 76–78.

ban a városi vezetés ugyanúgy nem értékelte, mint a hamis sebeket: hazudozás és botránykeltés miatt ítélték el.¹⁶⁴

Szintén a hadi eseményekre vonatkozó állítólagos tudásával próbált pénzt szerezni, immár Franciaországban, egy csalló, aki az azincourt-i csata után néhány hónappal fogadóról fogadóra, udvarházzról udvarházra járt, és egy irattekercset mutogatott, amely állítólag tartalmazta a csata összes fogságba esett katonájának nevét. Működését sokáig siker kísérte, hiszen a férjüket, rokonaikat hazaváró nemesasszonyok minden hírt mohón vártak, és jól megfizették a kapott információt. Egy idő múlva azonban lelepleződött, a feldühödött helyi fiatalok megverték és kirabolták.¹⁶⁵ Ebben az esetben feltehetően nem tényleges tudásról volt szó, hanem az információ értékének jól kiszámított felhasználásáról egy (nyilván írástudó) csavargó által.

A marginálisok közügyekkel kapcsolatos ismereteire használható mutató volna részvételük feltárása a politika eseményeiben, hiszen a jelenlét bizonyít valamiféle érdeklődést, másrészt eredményez bizonyos információszerzést is, még ha csupán töredékeset is.¹⁶⁶ Ám vizsgált társadalmi rétegünk meglehetősen ritkán jelenik meg a 15. század eleji történelem színpadán. Lehetséges, hogy csupán a krónikások nem érdeklődtek az alantas tömegek cselekedetei iránt. Az is lehetséges azonban, hogy korszakunk összeesküvéseit valóban nemesek, jogászok és becsületes kézművesek szervezték, a rémhíreket követő pánikok a megállapodott lakosság félelmeit tükrözték éppen úgy, ahogy a felségsértés is parasztok, kézművesek és polgárok bűne volt. Egyedül az 1418. június–augusztusi mészárlásokat kötötték a korabeli

¹⁶⁴ Henry Thomas Riley: *Memorials of London and London life in the XIIIth, XIVth and XVth centuries*. London, 1868, 479.

¹⁶⁵ Douët-d'Arcq: *Choix de pièces inédites*, i. m. II, 53–55.

¹⁶⁶ Az eseményekben részt vevők tudásáról lásd Duby: *Le dimanche de Bouvines*, i. m.; Braunstein: *L'événement et la mémoire*, i. m.

szerzők a csőcselékhez.¹⁶⁷ Érdekes megfigyelni, hogy ekkor a városi hatóságok, sőt a burgundi herceg sem tudott szót érteni a tömeggel, meggyőzési kísérletei kudarcba fulladnak. A szavak, a célzatos tájékoztatás helyett más megoldást kellett találni: a gyűlevész tömeget egyszerűen eltávolították a városból egy hadjárat ürügyén, majd távollétében elítélték és kivégezték a vezetőit.

A városi társadalom peremén élők, bűnözők és csavargók nem szakadtak el a közösséget érintő ügyek világától. Voltak közülük (forrásaink jellege miatt semmiféle mennyiségi meghatározásra nem vállalkozhatunk), akik odafigyeltek a prédikációkra, a kihirdetésekre, voltak, akik magasabb rangúakkal szóba elegyedve eszmét cseréltek az éppen aktuális új hírekről. Sokan közülük figyelemmel kísérték a király és a királyi család életét, és akadtak végül, akik markáns véleményyt alakítottak ki az ügyek állásáról, és ezt másokkal is készek voltak megosztani.

¹⁶⁷ Clément de Fauquembergue „menu peuple”-ként azonosítja a rendbontók társadalmi rétegét: Fauquembergue I, 149, 158.

ÖSSZEGZÉS

Jehan Griffart párizsi varga egy szép tavaszi reggelen kilépett házának ajtaján. Váltott néhány szót a szomszédos ház küszöbén üldögélő idős tűkészítővel, aki mindig a régi szép időket emlegette, a jó emlékezetű Bölcs Károly uralkodását, majd komótosan elindult a Halles piac felé, ahol néhány kosarat szándékozott vásárolni a műhelyébe. Amikor áthaladt a Saint-Martin utcán, látta, hogy az egyik ház falára nagy betűkkel írott papírdarabot erősítettek fel. Máskor odament volna, hogy meghallgassa, mi van ráírva, most azonban nem csatlakozott a fennhangon olvasó fiatal diákot körülvevő járőrkelőkhöz, hanem továbbindult a piac felé. A szűk utcácskán egyszerre csak szembe jött vele a sógora, aki karon ragadta, és félrevonta egy kapualjba. Suttogva magyarázta, hogy azok az ördögök, az áruló szalagosok ismét bebizonyították, mire képesek, és figyelje csak meg, nem lesz ennek jó vége, amit megtesznek az egyik helyen, megtehetik a másikon is. Hangja el-elcsuklott a nagy izgalomtól, így Jehan nem is tudta kivenni a szavaiból, mi zaklatta fel ennyire egyébként is aggodalmaskodó természetű sógorát. Tudta, hogy rokona nem kedveli a jó fél éve hatalomra került előljárót, az egyik tanácstaggal pedig még peres ügye is volt valami apróság miatt, így arra gondolt, hogy a városházán már megint új szabályozást vezettek be. Hiszen Renault, a királyi kikiáltó valamit hirdetett néhány napja, de a műhelybe csak kántáló

hangja hallatszott be, így nem tudta, miről lehetett szó. Mivel szerette volna elintézni a vásárlást, elbúcsúzott még mindig hadonászó és fojtott hangon hadaró sógorától, majd folytatta útját a Halles felé. A Saint-Denis utcára kiérve meglepődve látta, hogy a Saint-Magloire templom előtt lázas készülődés folyik, a bejárat előtti részt tisztára söpörték, és néhány markos legény egy magas állványzatot próbált felállítani a fal mellett. Talán már pünkösdre készültek? De hiszen addig még volt öt nap. Így arra gondolt, hogy talán egy koldulórendi szerzetes érkezett az egyházközségbe, aki nyilván tart majd néhány prédikációt az ünnep előtt. Emlékezetébe próbálta vésni az információt, hiszen a felesége minden ilyen alkalmon szívesen részt vett – ebédnél majd megemlíti neki az újdonságot. Eközben oda is ért a piacra. A kosárfonók asztalai felé haladva észrevette, hogy a sajtáros kofák a szokásosnál is izgatottabban beszélgetnek. Megállt, mintha szemügyre akart volna venni egy hatalmas sajtkorongot, és megpróbált elkapni néhány szót az asszonyok beszélgetéséből. „Minden nőt, úgy bizony, azt hallottam minden nőt, még az apácákat is... Megveri az Isten őket ezért, még a szaracénok sem ilyen galádak.” „A férjemnek ott él az unokatestvére, szép családja van, egy nagy lánya, remélem nem esett bajuk, hiszen ez borzasztó. Múltkor azt üzenték, jól vannak, szépen gyarapszik az üzlet, most meg...” „Hát csak nem üzengettek nekik, komámasszony! Megütheti a férjed a bokáját, ha megtudják, főleg most, ezek után.” „Mi lehet velük, jaj mi lehet velük!” „Azon sírj, hogy velünk mi lesz. Az új dajkánk eddig is mogorván viselkedett, persze, mert az apja közülük való, hiszen tudod. Most majd vérszemet kap, aztán elég egy rossz szó, és ránk fog valamit.” „Szerintem már most rosszat forralnak. Az utcabéli kocsmában olyan furcsa alakok jönnek-mennek néhány hete. Talán megtudták, hogy a bátyám odavan Dijonban, a hercegnél, mert mindig a mi ajtónkat figyelik, a legényünkbe meg többször is belekötöttek már.” Jehan Griffart tovább is hallgatta volna még az érdekesnek bizonyuló beszélgetést, de az asszo-

nyok kezdtek gyanakodva nézegetni feléje. Abbahagyta a saját vizsgálatát, biccentett feléjük, és végre szemügyre akarta venni a kosarakat, amikor a Saint-Denis utca felől egyre erősödő énekszó hangja szűrődött feléje, majd megszólaltak a Saint-Magloire harangjai. A harangzúgásba bekapcsolódott az Aprószentek, a Saint-Eustache és a piac környékén fekvő valamennyi templom is. Ekkor már mindenki a Saint-Denis utca felé tartott, ahol Jehan Griffart megpillantotta a parlamenti tanácsosok vörös posztóruháit a Notre-Dame kanonokjainak fehér köntösei mellett. Egy körmenet! Tehát ezért állították fel az állványt. A menet éppen odaérkezett a templom elé, a díszruhás résztvevők, köztük a városi tanácsnokok, felsorakoztak az állvány körül, amelyre felkapaszkodott egy karmelita szerzetes. Az éneklés még tartott, amikor a melléje sodródott magas férfi feléje fordult, és megkérdezte: „Maga is hallotta már, ugye? Soissons-t bevették. Nem hiába ment oda az a szép sereg! Ezek a lázadó burgundi kutyák most megkapták a magukét.” A karmelita prédikációja hosszadalmas volt, és kenetteljes. A gondviselésről beszélt, a királyi méltóságról és az engedetlenség istentelen voltáról. Közben kisebb dulaadás támadt, mert egy asszony azt kiabálta a tanácsosok felé, hogy gyilkos rabló árulók, de a poroszlók nem találták meg a tettest. Jehan Griffart a tömeg szétoszlása után kiválasztott három kosarat a piacon, majd hazaindult. Útközben még látta, hogy két borbélylegény kövel hajigált meg egy hosszú szakállú koldust – állítólag Soissons-ból származó ruhadarabokat, edényeket kínált eladásra, de rosszul választotta meg a vevőit, legalábbis ezt mondta az ismerős borbély, aki végig látta az esetet. Az öreg tűkészítő még mindig a küszöb előtt üldögélt, és csodálkozva érdeklődött a harangzúgás oka felől. Amíg Jehan Griffart elbeszélte a hallottakat, köréje gyűltek a környező műhelyekben dolgozó inasok és az asszonyok is. Egy kisgyerek körülöttük szaladgált, és magas hangon énekelte: „Szoáásszó, komámasszó, szoáásszó, komámasszó!”, amíg az anyja be nem küldte a házba.

A fenti történet természetesen fikció, ám rámutat a szomorú tényre: van, amit sohasem fogunk megtudni – Jehan Griffart, az öreg tükészítő és a kofaasszonyok élményeit, tapasztalatait 1414. május 22-ének délelőttjén. Mint ahogy nem fogjuk megtudni, hogyan élte meg ezt a napot Berthelemin Hamelin újonnan megválasztott parlamenti ügyvéd, aki nyilván büszkén vonult díszes ruhájában a Saint-Magloire templom felé, és a méltóságteljes lépkedés gondja jobban foglalkoztatta, mint a reggel a parlament üléstermében tudomására került hír. Az is rejtve marad előttünk, mire gondolt a rongyszedő koldus, amikor a sereggel néhány hete útra kelt cimborái hajnalban felébresztették, hogy segítsen nekik pénzzé tenni a szerencsétlen városból elrabolt zsákmányt.

Bár a valós tapasztalatok teljes szövevényes és képlékeny anyagát lehetetlen feltérképezni, hiszen nyilvánvaló, hogy a Párizsban élő százezer ember százezer különféle módon élte meg az eseményeket, mégsem felesleges a történész munkája. A rendelkezésünkre álló források, az ezekből kibontakozó esetek és a történeti kutatások által már feltárt körülmények, ha nem is a valós élet színes festményévé, de legalább a kommunikáció kereteinek szürke vázlatává rendeződhetnek össze.

A vázlat egyik részletét a párizsiak rendelkezésére álló információforrások feltárása adja. Kutatásaink legalapvetőbb credménye az itt megtapasztalható gazdagság és sokféleség feltérképezése: vizsgált forrásaink mind arra mutatnak rá, hogy ennek a nagyvárosnak a lakosai rendkívül sokféle tájékozódási lehetőséggel rendelkeztek. Az is világossá vált azonban, hogy a tájékoztatás valójában egy fegyver, amelyet a hatalom birtokosai több-kevesebb hozzáértéssel és sikerrel forgattak. Ez a fegyver minden esetben a hatalom érdekeit szolgálta, valós célja ezért korántsem minél nagyobb számú alattvaló tudásának elmélyítése volt, hanem sokkal inkább a befolyás növelése, a támogatók szerzése, az ellenség lejára-

tása. Ezért, amikor a hivatalos tájékoztatás sikeréről vagy ellenkezőleg, gyenge hatékonyságáról beszélünk, nem a modern tömegtájékoztatás vagy iskolarendszer szempontjait kell számon kérnünk rajta: a hatalmon levők akár érdektelenségből, akár megfontolt céllal, gyakran hagyták a „semmi hír” állapotában a társadalmat. Az is nyilvánvalóvá válhat, hogy korszakunkban a tájékoztatás szinte mindig propagandisztikus célokat szolgált: a győzelmek, békék, pártharcok hírei mögött a királyi hatalom felmagasztalásának vagy a politikai cselekvés legitimációjának és az ellenfél befeketítésének szándéka rejtőzik.

A hivatalos információáramlás a kormányzaton belüli hírközlésen, a rendeletek kihirdetésén, a nagymisén elhangzó tudnivalókon kívül kampányszerűen működött: hosszabb-rövidebb néma periódusok váltakoztak a felpezsdülő, pénz és embert nem kímélő tájékoztatás időszakával. Az eseményekkel, a politikai élet változásaival kapcsolatos üzeneteket a központi hatalom fogalmazta meg, írott formában továbbította a királyság számára fontos városoknak, egyházi intézményeknek, kormányzati testületek közösségeinek. Egy részük nyilvánosságra hozataláról is gondoskodott Párizsban a kikiáltás és a gyűlések révén, egy másik részét viszont áthárította a helyi egyházi és önkormányzati szervekre. A királyság ügyeiben írt levelek, megszervezett körmenetek, prédikációk, városi gyűlések jelentős mértékben járultak hozzá az uralkodói üzenet minél szélesebb körű és minél behatóbb, meggyőzőbb elterjesztéséhez. Valójában Párizs központi szerepének köszönhető csupán a parlament és az itt összehívott gyűlések tájékoztatásban betöltött funkciója: ezek lényegében, a párizsi előljárával közösen, a város (hivatalosan nem is létező és gyakorlatban sem túl erős) önkormányzatának feladatát vették át. A vidéki városokban, láttuk, a helyi hatalom szinte kizárólagosan ellenőrizte a tájékoztatást.

Párizs esetében a három hatalmi centrum elkülönülten működött, és ez még a városi tér használatában is megjelent.

A királyi tájékoztatás a Palais épületét, a Châtelet erődjét és a fontosabb utcasarkokat, kereszteződéseket hasznosította, az egyházi intézmények nyilvánvalóan az egyes plébániatemplomokat, valamint a Notre-Dame székesegyházat és az előtte levő teret, a körmenetek útvonalaivá váló utcákat, a városi önkormányzat pedig csupán a Városházát, a Greve teret és a városnegyedek gyűlésül szolgáló (általában egyházi) épületeket. Átfedések természetesen akadnak, hiszen a templomok, a kiemelt fontosságú utcák, utcasarkok hol egyik, hol másik hatalmi központ tájékoztatásának helyszínévé váltak.

Ugyanígy be kell pillantanunk az informális híráramlásban megfigyelhető formák, műfajok gazdag burjánzása mögé, hogy ennek is feltárhassuk valódi céljait. A párizsi lakosok hírkeresése természetesen nem elsősorban tudásuk kiterjesztését szolgálta. A környező világ ismeretének alapvető haszna az így elnyert biztonságérzet volt. Mivel ehhez nem enciklopédikus tudásra, hanem a biztonságérzetet garantáló megértésre, átlátásra volt szükség, a megszerzett információknak nem feltétlenül igaznak kellett lenniük: ez az igény eltörpült a mellett a követelmény mellett, hogy jól illeszkedjenek a korábbi ismeretanyaghoz, és szervesen be tudjanak épülni a koherens világképbe. Ezért fordítottunk ekkora figyelmet a hamis információkra és a rémhírekre, amelyek továbbblendítették a híráramlás gyakran akadozó, információhiánnyal küszködő gépezetét.

A közügyekkel, politikai eseményekkel foglalkozó informális híráramlás, bár aránya és jelentősége véleményünk szerint jóval meghaladja a hivatalos tájékoztatását, az információs rendszerben betöltött funkciója szerint nagyon gyakran másodlagos, reflektáló szerepbe kerül. Ez azt jelenti, hogy a beszélgetések sok esetben a hivatalos tájékoztatás által szolgáltatott alapanyagot dolgozták fel: kitalálták a hátteret, következtettek a mozgatórugókra, pótolták az elhallgatásokat, és nem utolsósorban helyesbítették a hazugságokat – vagyis amit annak tartottak. Az esetek többi részében vi-

szont önálló forrásból táplálkoztak a városi eszmecserék, saját tapasztalatokat, szemtanúk, résztvevők elbeszéléseit vagy éppen kitalált eseményeket dolgoztak fel.

A célok és módszerek feltárása után választ kell adnunk a hatékonyság kérdésére is. Ennek egyik kulcsfontosságú eleme az átjárhatóság vizsgálata. Meglátásunk szerint a középkor végi városi társadalom az informális hírek nagyon szabad áramlását tette lehetővé többek között a szomszédsági kapcsolatok szorossága, a lakóhelyek szűkössége, a szegényebb és gazdagabb rétegek lakóhelyeinek teljes keveredése és meglepő nyitottsága, valamint a nagyszámú szolgaszemélyzet léte miatt. A rokoni kapcsolatok helyébe lépő szomszédsági rendszer azt jelentette, hogy a közelben lakók alkották egy személy számára a referenciacsoportot – az utcában lakók mindent tudtak egymásról, és az ő véleményük alapozta meg egy ember jó hírét (*renommée*). Az emberek térbeli közelsége magában foglalta a közös lakószobákat (sőt közös ágyakat), az albérlők, szolgák, inasok, mesterlegények és gazdáik együttélését, a polgárházak felső szintjein meghúzódó szegényebb családokat, valamint a nagyrészt az utcán zajló közösségi életet. A főúri paloták világában a szolgák és uraik, a beszállítók, műkereskedők és kézművesek élete nem élesen elkülönülő közösségi tereken zajlott. Ezek a helyszínek ráadásul a külvilág előtt is teljesen nyitottak voltak: úgy tűnik, hogy a királyi udvar, a hercegi paloták vagy akár a parlament folyosóira, termeibe bárki besétálhatott, amit például a bűnözők ki is használtak.

Az informális híráramlás hatékonyságának másik alapja a közügyek iránti érdeklődés, amely vitathatatlanul létezett korszakunkban, és amely valószínűleg sokat köszönhet az egyre erősödő politikai válságnak. Megvizsgált eseteink alapján úgy tűnik, ez az érdeklődés jelen volt egészen a társadalom legalsóbb rétegeiben is, és nem maradtak ki belőle a nők sem, akik – a kora újkor erőteljes megszorításaival szemben – a középkor utolsó századaiban még meglehetősen szabadon részt vállalhattak a városi közéletben. Ez a szabadság azonban

csupán viszonylagos: szereplésük még így is eltörpül a férfiaké mellett. Az egyszerű kézművesek és parasztok a polgárokhoz és a királyi hivatalnokokhoz hasonlóan véleményt mondtak a konkrét ügyekről és a hosszabb folyamatokról, a belviszályokról, a hadi eseményekről, a hatalmasokról, sőt magáról a királyról is, összeesküvéseket szerveztek, hercegi pártokat támogattak minden elérhető eszközzel. Ez a jelenség (amint erre számos fontos tanulmány rámutat) uralta a 18. századi Párizs mindennapjait, ám úgy tűnik, a 15. századról alkotott képünkben is helyet kell kapnia.

Végül a tájékozódás hatékonyságának fontos tényezője maga a város: amikor a kutatásaink eredményeit a középkori híráramlás egészének megismerésében kívánjuk hasznosítani, nem szabad elfelejtkeznünk róla, hogy a keresztény világ egyik legnagyobb városáról, a királyság központjáról, a döntések nagy részének helyszínéről szólnak adataink.

Vázlatunk másik részletét a korabeli párizsiak világképe alkotja, amelyet a megszerzett információk alapján alakítottak ki. Az egyes elemek vizsgálata mellett az egyik legkézenfekvőbb és legfontosabb kérdés, hogy milyen kiterjedésű volt (térben és időben) a városlakók által ismert világ. A válaszadást megnehezíti, hogy ez a probléma engedi meg talán legkevésbé az általánosítást a műveltség, a kapcsolatrendszer, az egyéni mobilitás nagy befolyása miatt: szinte lehetetlen közös nevezőre hozni egy mártáskészítő és egy parlamenti elnök tudásanyagát. Az utazási szokások és a párizsi naplók vizsgálata alapján mégis arra következtethetünk, hogy a városban élők információi alapvetően Észak-Franciaországra korlátozódtak, amelynek közepén a körülbelül egy-napi járás által meghatározott 50 kilométer sugarú körből származtak a rendszeresebben érkező, nagyobb pontosságú ismeretek. A párizsiak otthonos, jól ismert területének viszont csupán egy a környező városkákat és falvakat befogadó 10-30 kilométer sugarú kör számított. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy időről időre ne jutott volna a városi-

ak tudomására néhány távolabbi hír a környező országokból vagy akár még messzebbről is, ne hallottak volna csodás meséket a Szentföldről vagy János pap országáról. Ezek a hírek azonban véleményünk szerint mindig is elszigetelt kuriózumok maradtak, nem illeszkedtek bele az előzetes ismeretek által szőtt kontextusba. Ez a szűk világ élesen szemben áll a korszakban virágzó diplomáciai tevékenységgel, amely a királyi udvart Európa szinte valamennyi országával rendszernek mondható kapcsolatba hozta. Mivel a forrásainkban megjelenő hírek viszonylag kis földrajzi távolságból származnak, az esetek nagy részében nem játszott különösen jelentős szerepet az időtényező: egy-két-három nap alatt a párizsiak számára fontos információk elértek a városba.

Az ismeretek időbeli kiterjedése, a múltból alkotott kép szintén rendkívül változatos formákat öltethetett a párizsiak fejében. A műveltebbek otthonosan mozogtak a francia királyok történetében és az antik irodalom világában, az előkelő családok saját dinasztiájuk történetét sajátították el. A városi középrétegek világképében kiemelkedő szerepe lehetett az egyéni és szülői tapasztalatoknak, a városi közösség kollektív emlékezetének. VI. Károly hosszú országlása nyilván keresztül szolgálhatott a múlt politikai eseményeiről való gondolkodásnak, vannak azonban adataink arra nézve is, hogy az emlékezet visszanyúlt az azt megelőző király, V. Károly uralkodásáig. Ez a több évtizedes időbeli kitekintés valószínűleg a válságos jelen és a kedvezőbb színekkel lefestett múlt összevetését szolgálta korszakunk emberei számára.

A vázlat egy harmadik részletét a korszakon belül megvalósuló változások elemzése adja. Mivel korszakunk a következő század nagy információs forradalmát előzi meg, érthető módon számíthatunk arra, hogy viszonylagos állandóság fogja uralni a róla kapott képet. Az informális híráramlásban valóban nem fedezhetünk fel sok változást: az írásbeliség-szóbeliség rítusok aránya, úgy tűnik, változatlan maradt, a kommunikáció helyszínei, alkalmai, vagyis a hozzá fűződő társadalmi szokások sem alakul-

tak át. Az informális híráramlás belső mechanizmusai is ugyanazok maradtak: a rémhírek például (a két jól dokumentált esetre kihegyezett elemzés ellenére) a négy évtized valamennyi jelentősebb válsághelyzetében felbukkantak. A kikiáltás, a nyilvánosságnak szánt levelek, a prédikáció, a kivégzések, a hatalmi gesztusok, a jelvények egész korszakunkban megtalálható információs jelenségek. Elemzéseink azonban arra mutattak rá, hogy a vizsgált három-négy évtizedünk a sok közös vonás mellett néhány újítást, észrevehető hangsúlyeltolódást is hozott.

Az egyházi kommunikációs formák terén korszakunkban nagy változások figyelhetők meg. A politikai célú körmenetek éppen a vizsgált időszakot megelőzően váltak gyakorivá, majd az 1410-es évektől új funkcióval gazdagodtak: az általánosabb mondanivalójú könyörgő körmenetek mellett megjelentek a konkrét esemény miatt elrendelt, kifejezetten világi üzenetet hordozó hálaadó menetek.

Másik érdekes és komplex változás, hogy a parlamentben tartott gyűlések kora láthatólag leáldozott az 1420-as évek elején: az angol uralom másfajta tájékoztatási formákat helyezett előtérbe, például a hadi sikerekről hírt adó levelek egyházi elterjesztését. A gyűlések zártabb, ám legalább minimális beleszólást lehetővé tevő nyilvánosságával szemben a nagy közönséget érintő körmenetek a tájékoztatás ceremoniális oldalát hangsúlyozták, és a városi társadalmat az egyszerű néző szerepébe helyezték – ez már előrevetítheti a kora újkori állam törekvéseit.

A társadalmi-politikai helyzet, az események alakulásával együtt természetesen az információáramlás párizsi kontextusa, légköre is változott vizsgált korszakunk egyes periódusaiban. Az 1400-tól 1410-ig terjedő évtized a feszültségek időszaka volt, egy-egy rövidebb „propaganda-összecsapással”, hiszen igazi hadjáratról még nem beszélhetünk. A reformok igénye, az egyre nyilvánvalóbbá váló válsághelyzet megoldásának keresése jelentette a hivatalos közlések és az informális megnyilvánulások súlypontját. A következő tíz év a nyílt összecsapás, a

néhány évenként bekövetkező hatalomváltások kora, ahol megmerevedtek a frontvonalak: a hírek tematikája szinte kizárólag az armagnac–burgundi ellentétre összpontosított. Ez a nagy propaganda-hadjáratok kora (1411, 1413–1414, 1419–1420), amelyek mellett az angol–francia küzdelem hírei eltörpülnek még akkor is, ha az angol előrenyomulás zavarba ejtő sikerei is természetesen foglalkoztatták az embereket. Az 1420-as években az angol uralom, furcsa módon, viszonylagos nyugalmat hozott a kommunikáció területén: a hivatalos csatornák sikerekről beszéltek, az emberek az armagnacok gaztetteit taglalták, minden a megfelelő helyen volt. Ez a viszonylagos nyugalom 1429-ben omlott össze. Ettől kezdve az angol tájékoztatás (és az angol fegyverek) nem értek el eredményeket, közléseik hiteltelenné váltak. A nem hivatalos csatornák viszont felélénkültek, az armagnacok szidalmazása mellett már a burgundiakat és az angolokat sem kímélték, az 1436-os uralomváltást már jó előre megelőlegezték a gunyoros megjegyzések, bár a tényleges összeesküvések még sorra elbuktak.

Végül ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a 15. század eleji Párizs híráramlásának rendszerét alapvetően a bizonytalan korszak, a háború, a viszálykodó pártok szembenállása, a gyanakvás, a félelem formálta. Ez egyrészt serkentőleg hatott a kommunikációra, hiszen a hadjáratokhoz, a polgárháborúhoz támogatók szükségeltettek, a veszélyes helyzetben védekezni, taktikázni kellett: az állandó feszültség tehát egy felfokozott tempójú, kiterjedésű és mélységű tájékozódást, illetve tájékoztatást eredményezett. Az ország megosztottsága, a rossz közbiztonság, az utazás kedvezőtlen feltételei, az ellenségeskedés azonban szűkítette a kommunikáció terét: levelek elvesztek, egész országrészekkel szakadt meg a biztonságos és engedélyezett kapcsolattartás, a körülményekről alkotott differenciált és sokszínű kép helyett pedig fekete és fehér, jó és gonosz harcára egyszerűsödött a politikai helyzetről kialakított elképzelés.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

Bibliothèque de la Préfecture de Police, Livres de couleur du Châtelet
(Archives Nationales Y2–Y6)
Archives Nationales, K 949–950.
Archives Nationales, AB XIX, 204–206.

Kiadott források

- Áldásy Antal: Rozgonyi István levele Párizsból 1416. március 14-ről.
Történelmi Társulat, 1902, 575–577.
- Amundesham, J.: *Annales monasterii S. Albani*. Ed. H. T. Riley. London, 1870–1871. (Rolls Series 28/5/1.)
- Auctarium chartularii Universitatis Parisiensis. I–II. Liber procuratorum nationis anglicanae*. Ed. Heinrich Denifle – Émile Chatelain. Paris, 1894–1897, Delalain.
- Auvray, L.: Complainte sur les misères de Paris, composée en 1435.
Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France, 1891, 84–87.
- Baye = *Journal de Nicolas de Baye, greffier du Parlement de Paris 1400–1417*. I–II. Ed. Alexandre Tuetey. Paris, 1885–1888, Renouard.
- Bekynton, Thomas: *Official correspondence of Thomas Bekynton, secretary to king Henry VI, and bishop of Bath and Wells*. I–II. Ed. George Williams. London, 1872. Kraus Reprint, 1964. (Rolls Series 56.)
- Bourquelot, Félix: „Correspondance entre le corps municipal de Paris et de Noyon en 1413”. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, VII, 1845–1846, 52–69.

- Champion, Pierre: Ballade du sacre de Reims (17 juillet 1429). *Le Moyen Age*, 1909, 370–377.
- Chartularium = Chartularium Universitatis Parisiensis. I–IV. Ed. Heinrich Denifle – Émile Chatelain. Paris, 1891–1899.
- Chronique anonyme: Extrait d'une chronique anonyme pour le règne de Charles VI. 1400–1422. In *La chronique d'Enguerran de Monstrelet*, VI, 191–327.
- RSD = *Chronique du Religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422*. I–VI. Paris, 1839–1852, Publiée par L. Bellaguet.
- Clamanges, Nicolas de: *Nicolai de Clamangis opera omnia*. Ed. J. M. Lydius. Lyon, 1613.
- Crowder, C. M. D.: *Unity, heresy and reform 1378–1460. The conciliar response to the Great Schism*. Documents of Medieval History 3. London, 1977, Edward Arnold.
- Delpit, Jules: *Collection générale des documents français qui se trouvent en Angleterre*. I. Paris, 1847, Librairie de J. B. Dumoulin.
- Di Stefano, Giuseppe: *L'oeuvre oratoire française de Jean Courteuise*. Torino, 1969.
- Douët-d'Arcq, Louis: *Choix de pièces inédites relatives au règne de Charles VI*. I–II. Paris, 1863–1864.
- Douët-d'Arcq, Louis: *Comptes de l'Hôtel des rois de France aux XIVe et XVe siècles*. Paris, 1865, Renouard.
- Duby, Georges – Duby, Andrée: *Jeanne d'Arc pereï*. Budapest, 1986, Európa.
- Duplès-Agier, Henri: *Registre criminel du Châtelet de Paris du 6 septembre 1389 au 18 mai 1392*. I–II. Paris, 1861–1864.
- Fauquembergue = *Journal de Clément de Fauquembergue greffier du Parlement de Paris 1417–1435*. I–III. Ed. Alexandre Tuetey – Henri Lacaille. Paris, 1903–1915, Renouard.
- Favier, Jean: *Les contribuables parisiens à la fin de la guerre de Cent Ans. Les rôles d'impôt de 1421, 1423 et 1438*. Genève–Paris, 1970, Droz.
- Flammermont, J.: Histoire de Senlis pendant la seconde partie de la guerre de Cent Ans (1405–1441). *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, V, 1878, Pièces justificatives, 263–298.
- Fournier, Pierre-François: Affiches d'indulgences manuscrites et imprimées des XIV, XV et XVIe siècles. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1923, 116–160.
- Guilbert, Sylvette: *Registre de délibérations du Conseil de Ville de Reims (1422–1436)*. Reims, 1990–1991.

- Guilbert, Sylvette: *Registre de délibérations du conseil de ville de Châlons-en-Champagne (1417-1421)*. Châlons-en-Champagne, 2001.
- Guillebert de Metz: La description de Paris. In Le Roux de Lincy – L. M. Tisserand: *Paris et ses historiens aux XIVe et XVe siècles, documents et écrits originaux*. Paris, 1867, Imprimerie Impériale.
- Haines, Roy M.: „Our master mariner, our sovereign lord”: A contemporary preacher’s view of king Henry V. *Medieval Studies*, 1976, 85–96.
- JB = *Journal d’un bourgeois de Paris 1405–1449*. Ed. Alexandre Tuetey. Paris, 1881.
- Journal parisien des années 1412 et 1413. Ed. Alexandre Tuetey. *Mémoires de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Ile-de-France*, XLIII, 1916, 163–182.
- Juvénal = Juvénal des Ursins, Jean: Histoire de Charles VI, roi de France. In *Nouvelle collection de mémoires pour servir à l’histoire de France*. Ed. Michaud–Poujoulat. Série I, tome II. Paris, 1836, 339–569.
- Kervyn de Lettenhove: *Oeuvres de Froissart. Chroniques*. XVIII, Pièces justificatives 1319–1399. Bruxelles, 1874.
- Le Maresquier-Kesteloot, Yvonne-Hélène: *Les officiers municipaux de la ville de Paris au XVe siècle. Étude et édition du registre KK 1009 des Archives Nationales*. Commission des Travaux Historiques de la Ville de Paris, 1997.
- Le Roux de Lincy: *Recueil des chants historiques français*. I–II. Paris, 1841–1842.
- Literae Cantuarienses. The letter book of the Monastery of Christ Church, Canterbury. I–II. Ed. J. Brigstocke Sheppard. London, 1887, Kraus Reprint, 1966. (Rolls Series 85.)
- Longnon, Auguste: *Paris pendant la domination anglaise (1420–1436)*. Paris, 1878, Champion.
- Maupoint, Jean: Journal parisien de Jean Maupoint prieur de Sainte-Catherine de la Couture (1437–1469). Ed. Gustave Fagniez. *Mémoires de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Ile-de-France*, IV, 1977, 1–114.
- Meyer, P.: Ballade contre les anglais. *Romania*, XXI, 1892, 51–52.
- Mirot, Léon: Le procès de maître Jean Fusoris, chanoine de Notre-Dame de Paris (1415–1416). Épisode des négociations franco-anglaises. *Mémoires de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Ile-de-France*, 1900, 125–279.
- Mirot, Léon: Autour de la paix d’Arras. *Bibliothèque de l’École des Chartes*, 1914, 252–327.

- Mirot, Léon: L'enlèvement du dauphin et le premier conflit entre Jean sans Peur et Louis d'Orléans (juillet–octobre 1405). *Revue des Questions Historiques*, 1914/2, 329–355 és 1914/3, 47–68, 369–419.
- Mollat, Michel: *Les comptes généraux de l'État bourguignon entre 1416 et 1420*. I–III. Paris, 1966.
- Monstrelet = Monstrelet, Enguerrand de: *La chronique d'Enguerrand de Monstrelet en 2 livres avec pièces justificatives 1400–1444*. I–VI. Ed. Louis Douët d'Arcq. Paris, 1857–1862, Renouard.
- Moranvillé, Henri: Le songe véritable. Pamphlet politique d'un Parisien du XVe siècle. *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France*, 17, 1890, 217–438 (texte: 230–305).
- Morosini, Antonio: *Chronique*. I–IV. Ed. G. Lefèvre-Pontalis – L. Dorez. Paris, 1898–1902.
- ORF = *Ordonnances des rois de France de la troisième race*. I–XXII. Paris, 1723–1849.
- Political poems and songs relating to English history composed during the period from the accession of Edward III to that of Richard III*. I–II. Ed. Th. Wright, 1859. (Rolls series 14.)
- Raymond, P.: Enquête du prévôt de Paris sur l'assassinat de Louis, duc d'Orléans (1407). *Bibliothèque de l'École des Chartes*, XXVI, 1856, 215–249.
- Raynaud, Gaston: La complainte de Paris en 1436. *Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France*, 1900, 36–41.
- Redmann, Robert: Henrici quinti illustrissimi anglorum regis historia. In *Memorials of Henry the fifth, king of England*. Ed. Charles Augustus Cole. London, 1858, 9–59. (Kraus Reprint, 1966.)
- Riley, Henry Thomas: *Memorials of London and London life in the XIIIth, XIVth and XVth centuries*. London, 1868.
- Richard, J. M.: Une ballade sur la reprise de Paris par les Français le 13 avril 1436. *Revue des Questions Historiques*, 1875, 225–229.
- Roserot, Alphonse: *Le plus ancien registre des délibérations du conseil de ville de Troyes, 1429–1433*. Troyes, 1886.
- Sauval, Henri: *Histoire et recherches des antiquités de la ville de Paris*. I–III. Paris, 1724. (Genève, Minkoff Reprint – Paris, Éditions du Palais Royal, 1974.)
- Stevenson, Joseph: *Letters and papers illustrative of the wars of the English in France during the reigns of Henri V and Henry VI*. I–II. London, 1861–1864. (Rolls Series 22.)
- Tuetey, Alexandre: Testaments enregistrés au Parlement de Paris sous le règne de Charles VI. *Documents inédits sur l'histoire de France. Mélanges historiques. Choix de documents, III*. Paris, 1880, 241–704.

- Vidier, Alexandre – Le Grand, Léon – Dupieux, Paul: *Comptes du domaine de la ville de Paris*. I–II. Paris, 1948. Imprimerie Nationale, I, 1424–1457.
- Veillard, Jeanne – Avezou, Robert: Lettres originales de Charles VI conservées aux archives de la couronne d'Aragon a Barcelone. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1936, 317–376.
- Veillard, Jeanne – Mirot, Léon: Inventaire des lettres des rois d'Aragon à Charles VI et à la couronne de France, conservées aux archives de la couronne d'Aragon à Barcelone. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1942, 99–150.

Elméleti munkák

- Allport, G. W. – Postman, L.: *The psychology of rumor*. New York, 1947, Henry Holt.
- Angelusz Róbert: *Kommunikáló társadalom*. Budapest, 1983, Gondolat.
- Angelusz Róbert: Mondják, mert hallották. A híresztelés és a rémhír természetrájához. In *Ütközben. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből Somlai Péter 60. születésnapjára*. Budapest, 2001, 315–333.
- Barbier, Frédéric – Bertho Lavenir, Catherine: *A média története Diderot-tól az internetig*. Budapest, 2004, Osiris.
- Béres István – Horányi Özséb: *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, 1999, Osiris.
- Briggs, Asa – Burke, Peter: *A média társadalomtörténete Gutenbergtől az internetig*. Budapest, 2004, Napvilág.
- Chartier, Roger: Nyilvánosság és közvélemény. *Világosság*, 1989/6, 420–427.
- Festinger, Leon: *A kognitív diszsonancia elmélete*. Budapest, 2000, Osiris.
- Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, 1993, Századvég–Gondolat.
- Hoppál Mihály: *Egy falu kommunikációs rendszere*. Budapest, 1970.
- Kapferer, Jean-Noël: *Rumeurs: le plus vieux média du monde*. Paris, 1987, Seuil.
- Karvalics László, Z.: Az információtörténeti gondolkodás ágazatai, kiindulópontjai és kezdetei. *Világtörténet*, 1996/ősz–tél, 10–25.
- Karvalics László, Z.: *Bevezetés az információtörténelembe*. 2004, Gondolat–Infonia.

- Lázár Judit: *A kommunikáció tudománya*. Budapest, 2001, Balassi.
- Mátay Mónika: Történészek Habermasról. *Szociológiai Figyelő*, 1999/1–2, 162–172.
- Morin, Edgar: *La rumeur d'Orléans*. Paris, 1969, Seuil.
- Pataki Ferenc: *A tömegek évszázada*. Budapest, 1998, Osiris.
- Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka*. Budapest, 2002, Gondolat.

Szakirodalom

- Ackerman Smoller, Laura: *History, Prophecy, and the Stars. The Christian Astrology of Pierre d'Ailly 1350–1420*. Princeton, 1994.
- Adam, Paul: *La vie paroissiale en France au XIVe siècle*. 1964, Sirey.
- Alban, J. R. – Allmand, T. C.: Spies and Spying in the Fourteenth Century. In *War, Literature and Politics in the Later Middle Ages*. Ed. T. C. Allmand. Liverpool, 1976, 73–101.
- Alexandre-Bidon, Danièle – Treffort, Cécile: Un quartier pour les morts: images du cimetière médiéval. In *A réveiller les morts. La mort au quotidien dans l'Occident médiéval*. Ed. Danièle Alexandre-Bidon – Cécile Treffort. Lyon, 1993, 253–273.
- Allmand, Christopher T.: *Henry V*. New Haven, 1997, Yale University Press.
- Armstrong, C. A. J.: „Some example of the distribution and speed of the news in England at the time of the Wars of the Roses.” In *Studies in medieval history presented to Frederick Maurice Powicke*. Ed. R. W. Hunt – W. A. Pantin – R. W. Southern. Oxford, 1969, Clarendon Press.
- Aubert, Félix: *Histoire du Parlement de Paris de l'origine à François Ier (1250–1515)*. I–II. Paris, 1894.
- Autrand, Françoise: Culture et mentalité. Les librairies des gens du Parlement au temps de Charles VI. *Annales ESC*, 1973/5, 1219–1244.
- Autrand, Françoise: Les dates, la mémoire et les juges. In *Le métier d'historien au Moyen Age. Études sur l'historiographie médiévale*. Ed. Bernard Guenée. Paris, 1977, Publications de la Sorbonne, 157–182.
- Autrand, Françoise: *Charles VI. La folie du roi*. Paris, 1986, Fayard.
- Autrand, Françoise: *Jean de Berry. L'art et le pouvoir*. 2000, Fayard.
- Babelon, Jean-Pierre: *Paris au XVIe siècle. La nouvelle histoire de Paris*. Paris, 1986, Hachette.
- Bataille, Georges: *Le procès de Gilles de Rais*. Paris, 1965.

- Beale, Philip: *England's mail. Two millenia of letter writing*. 2005, Tempus.
- Beaune, Colette: Costume et pouvoir en France à la fin du Moyen Age: les devises royales, vers 1400. *Revue des Sciences Humaines*, LV, 1981, 125–146.
- Beaune, Colette: *La naissance de la nation France*. Paris, 1985.
- Beaune, Colette: Perceforêt et Merlin. Prophécie, littérature et rumeurs au début de la guerre de Cent Ans. In *Fin du monde et signes des temps. Visionnaires et prophètes en France méridionale (fin XIIIe–début XVe siècle)*. Centre de Fanjeaux, 1992, Éditions Privat, 237–255.
- Beaune, Colette: La rumeur dans le journal du Bourgeois de Paris. In *La circulation des nouvelles*, 191–204.
- Bedos-Rezak, Brigitte: Idéologie royale, ambitions princières et rivalités politiques d'après le témoignage des sceaux (France, 1380–1461). In *La „France anglaise”*, 483–511.
- Bély, Lucien: *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*. Paris, 1990, Fayard.
- Ben-Aryeh Debby, Nirit: Political views in the preaching of Giovanni Dominici in Renaissance Florence, 1400–1406. *Renaissance Quarterly*, LV, 2002/1, 19–48.
- Blanchard, Joël: Le spectacle du rite: les entrées royales. *Revue Historique*, 2003/3, 475–519.
- Bloch, Marc: *Gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában*. Budapest, 2005, Osiris.
- Boureau, Alain: *Le simple corps du roi*. Paris, 1988.
- Bove, Boris: Aux origines du complexe de supériorité des Parisiens: les louanges de Paris au Moyen Age. In *Etre Parisien*, 423–444.
- Braunstein, Philippe: L'événement et la mémoire: regards privés, rapports officiels sur le couronnement romain de Frédéric III. In *La circulation des nouvelles*, 219–230.
- Brown, Elizabeth A. R. – Famiglietti, R. C.: *The Lit de Justice: semantics, ceremonial, and the Parliament of Paris 1300–1600*. Sigmaringen, 1994.
- Brown, Richard D.: *Knowledge is power: the diffusion of information in early America, 1700–1865*. New York–Oxford, 1989.
- Bruna, Denis: La diffusion des enseignes de pèlerinage. In *L'encadrement religieux des fidèles*, 201–214.
- Bryant, Lawrence M.: La cérémonie de l'entrée à Paris au Moyen Age. *Annales ESC*, 1986/3, 513–542.
- Burke, Peter: Insult and blasphemy in early modern Italy. In uő: *The historical anthropology of early modern Italy. Essays on percep-*

- tion and communication*. Cambridge, 1987, Cambridge University Press, 95–109.
- Carpentier, Elisabeth: L'historiographie de la bataille de Poitiers au quatorzième siècle. *Revue Historique*, 1980/1, 21–58.
- Carrier, Hubert: „Si vera est fama”. Le retentissement de la bataille d'Othée dans la culture historique au XVe siècle. *Revue Historique*, 2001/3, 639–670.
- Cauchies, Jean-Marie: Messageries et messagers en Hainaut au XVe siècle. *Le Moyen Age*, 1976/1, 89–123 és 1976/2, 301–341.
- Champion, Pierre: Liste de tavernes de Paris d'après les documents du XVe siècle. *Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France*, 1912, 259–267.
- Chartier, Roger: *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime*. Paris, 1987.
- Chiffolleau, Jacques: Les processions parisiennes de 1412. Analyse d'un rituel flamboyant. *Revue Historique*, 114, 1990/3, 37–76.
- Chiffolleau, Jacques: Sur le crime de majesté médiéval. In *Genèse de l'État moderne en Méditerranée*. Roma, 1993, 183–213. (Collection de l'École Française de Rome 168.)
- La circulation des nouvelles au Moyen Age*. Paris–Roma, 1994, Publications de la Sorbonne–École Française de Rome.
- Clanchy, M. T.: *From memory to written record. England 1066–1307*. Oxford–Cambridge (Massachusetts), 1994, Blackwell (1. kiadás 1979).
- Clarke, Basil: *Mental disorder in earlier Britain. Exploratory studies*. Cardiff, 1975, University of Wales Press.
- Coleman, Joyce: *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge, 1996.
- Collard, Franck: L'Empereur et le poison: de la rumeur au mythe. A propos du prétendu empoisonnement d'Henri VII en 1313. *Médiévales*, 41, 2001/2, 113–132.
- Collard, Franck: Jacobita secundus Judas. L'honneur perdu des Prêcheurs après la mort d'Henri VII. In *Religion et mentalités au Moyen Age*, 221–234.
- Contamine, Philippe: Mécanismes du pouvoir, information, sociétés politiques. In uő: *Des pouvoirs en France 1300–1500*. Paris, 1992, Presses de l'École Normale Supérieure, 11–25.
- Contamine, Philippe: Aperçus sur la propagande de guerre, de la fin du XIIe au début du XVe siècle: les Croisades, la guerre de Cent Ans. In *Le forme della propaganda politica*, 5–27.
- Contamine, Philippe: Signe, miracle, merveille. Réactions contemporaines au phénomène Jeanne d'Arc. In *Miracles, prodiges et merveilles*, 227–240.

- Coulet, Noël: Les entrées solennelles en Provence au XIVe siècle. Aperçus nouveaux sur les entrées royales françaises au bas Moyen Age. *Ethnologie française*, 1977/1, 63–82.
- Coulet, Noël: *Les visites pastorales*. Turnhout, 1977, Brepols, 23–31. (Typologie des sources du Moyen Age occidental 23.)
- Coulet, Noël: Quel âge a-t-il? Jalons et relais de la mémoire. Manosque, 1289. In *Histoire et société. Mélanges offertes à Georges Duby*. I–IV. Publications de l'Université de Provence, 1992, IV, 9–20.
- Coville, A.: Recherches sur Jean Courtecuisse et ses oeuvres oratoires. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1904, 469–529.
- Coville, A.: *Gontier et Pierre Col et l'humanisme en France*. Paris, 1934.
- Crossley-Holland, Nicole: *Living and dining in Medieval Paris. The household of a fourteenth century knight*. Cardiff, 1996.
- Crouzet-Pavan, Elisabeth: Les mots de Venise: Sur le contrôle du langage dans une Cité-État italienne. In *La circulation des nouvelles*, 205–218.
- Cust, Richard: News and politics in early seventeenth-century England. *Past and Present*, CII, 1986, 60–90.
- Csernus Sándor: Zsigmond és a Hunyadiak a középkori francia történetírásban. *Századok*, 1998/1, 47–126.
- Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, 2003, MTA TTI.
- Darnton, Robert: An early information society: news and the media in eighteenth-century Paris. *American Historical Review*, 2000/1, 1–35.
- Delaruelle, E. – Labande, E. R. – Ourliac, P.: *L'Église au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire (1378–1449)*. 1962, Tournai, Bloud and Gay.
- Delumeau, Jean: *La peur en Occident (XIV–XVIIIe siècles)*. Une cité assiégée. Paris, 1978, Arthème Fayard.
- Demurger, Alain: Les déplacements professionnels des agents du roi (vers 1380–vers 1410). In *Voyages et voyageurs*, 103–121.
- Derville, A.: Pots-de-vin, cadeaux, racket, patronage. Essai sur les mécanismes de décision dans l'État bourguignon. *Revue du Nord*, 1974, 341–364.
- Descimon, Robert – Nagle, Jean: Les quartiers de Paris du Moyen Age au XVIIIe siècle. Évolution d'un espace plurifonctionnel. *Annales ESC*, 1979/5, 956–983.
- Doig, James A.: Propaganda, public opinion and the siege of Calais in 1436. In *Crown, government and people in the fifteenth century*. Ed. Rowena E. Archer. New York, 1995, Alan Sutton Publishing–St. Martin's Press, 79–106.

- Doumerc, Bernard: „Par Dieu écrivez plus souvent!” La lettre d'affaires à Venise à la fin du Moyen Age. In *La circulation des nouvelles*, 99–109.
- Duby, Georges: *Le dimanche de Bouvines*. Paris, 1973.
- Duby, Georges – Mandrou, Robert: *A francia civilizáció ezer éve*. Budapest, 1975, Gondolat.
- Duby, Georges (szerk.): *Franciaország története*. I. Budapest, 2005, Osiris.
- Duccini, Hélène: *Faire voir, faire croire: l'opinion publique sous Louis XIII*. Seyssel, 2003, Champ Vallon.
- L'écrit dans la société médiévale. Divers aspects de sa pratique du XIe au XVe siècle. Textes en hommage à Lucie Fossier*. Ed. Caroline Bourlet – Annie Dufour. Paris, 1993, Éditions du CNRS.
- Les élites urbaines au Moyen Age*. Paris, 1997, Ecole Française de Rome–Publications de la Sorbonne.
- L'encadrement religieux des fidèles au Moyen Age et jusqu'au Concile de Trente (109e congrès national des sociétés savantes, Dijon, 1984)*. Paris, 1985.
- Erdélyi Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és a kora újkor batárán*. Budapest, 2005, MTA Történettudományi Intézete.
- G. Etényi Nóra: *Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török báború hírei a 17. századi német újságokban*. 2003, Balassi.
- Etre Parisien* (Paris et Ile-de-France. Mémoires 55.). Paris, 2004.
- Eustache Deschamps en son temps*. Ed. Jean-Patrice Boudet – Hélène Millet. Paris, 1997, Sorbonne.
- Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIe au XVe siècle*. Rome, 1981. (Collection de l'École Française de Rome 51.)
- Fama: the politics of talk and reputation in medieval Europe*. Ed. Thelma S. Fenster – Daniel Lord Smail. Ithaca, 2003, Cornell University Press.
- Famiglietti, R. C.: *Royal intrigue. Crisis at the court of Charles VI 1392–1420*. New York, 1986, AMS Press.
- Farge, Arlette – Revel, Jacques: *Logiques de la foule. L'affaire des enlèvements d'enfants. Paris 1750*. Paris, 1988.
- Farge, Arlette: *Dire et mal dire: L'opinion publique au XVIIIe siècle*. Paris, 1992, Seuil.
- Faulstich, Werner: *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800–1400*. Göttingen, 1996.
- La Faute, la répression et le pardon. (107e congrès national des sociétés savantes, Brest, 1982)*. Paris, 1984, C.T.H.S.

- Favier, Jean: *Paris au XVe siècle, 1380–1500. La nouvelle histoire de Paris*. Paris, 1974.
- Favier, Jean: *La Guerre de Cent Ans*. Paris, 1980.
- Favier, Jean: Occupation ou connivence? Les Anglais à Paris (1420–1436). In *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen Age. Mélanges en l'honneur de Philippe Contamine*. Ed. Jacques Paviot – Jacques Verger. Paris, 2000, Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 239–260.
- Fogel, Michèle: *Les cérémonies de l'information dans la France du XVIe au XVIIIe siècle*. 1989, Fayard.
- Le forme della propaganda politica nel due e nel trecento*. Roma, 1994. (Collection de l'École Française de Rome 201.)
- Fowler, Kenneth A.: News from the front: letters and despaches of the fourteenth century. In *Guerre et société en France, en Angleterre et en Bourgogne, XIVe–XVe siècles*. Ed. Philippe Contamine – Charles Giry-DeLoison – Maurice H. Keen. Lille, 1991, 63–92.
- Fox, Adam: *Oral and Literate Culture in England 1500–1700*. Oxford, 2000, Clarendon Press.
- Fraioli, Deborah: *Joan of Arc. The early debate*. 2000, The Boydell Press.
- La „France anglaise” au Moyen Age (Actes du 111e congrès des sociétés savantes, Poitiers, 1986)*. Paris, 1988, C.T.H.S.
- Franceschi, Franco: La mémoire des laboratoires à Florence au début du XVe siècle. *Annales ESC*, 1990/5, 1143–1167.
- Franklin, Alfred: *La vie privée d'autrefois. Arts et métiers, modes, mœurs, usages des Parisiens du XIIe au XVIIIe siècle, d'après les documents originaux ou inédits*. I. kötet: L'annonce et la réclame. Les cris de Paris. Paris, 1887.
- Franklin, Alfred: *Les rues et les cris de Paris au XIIIe siècle*. Paris, 1984, Les Editions de Paris.
- Frijhoff, Willem: Communication et vie quotidienne à la fin du Moyen Age et à l'époque moderne: réflexions de théorie et de méthode. In *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Wien, 1992, 9–37.
- Fügedi Erik: Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981, 437–461.
- Gandilhon, R.: Louis XI fondateur du service des postes en France. *Revue Historique*, 183, 1938, 37–41.
- Gasnault, P.: La transmission des lettres pontificales au XIII et au XIVe siècle. In *Histoire comparée de l'administration, IVe–XVIIIe siècles*. Ed. Werner Paravicini. Tours, 1977, 79–87.

- Gauvard, Claude: Le roi de France et l'opinion publique à l'époque de Charles VI. In *Culture et idéologie dans la genèse de l'État moderne. Actes de la table ronde organisée par le Centre National de la Recherche Scientifique et l'École Française de Rome. Rome 15–17 octobre 1984*. Paris–Rome, 1985, 353–366. (Collection de l'École Française de Rome 82.)
- Gauvard, Claude: Résistants et collaborateurs pendant la guerre de Cent Ans: le témoignage des lettres de rémission. In *La „France anglaise”*, 123–138.
- Gauvard, Claude: „*De grace especial*”. *Crime, État et Société en France à la fin du Moyen Age*. I–II. Paris, 1991.
- Gauvard, Claude: Violence citadine et réseaux de solidarité. L'exemple français aux XIVe et XVe siècles. *Annales E. S. C.*, 1993/5, 1113–1126.
- Gauvard, Claude: Rumeur et stéréotypes à la fin du Moyen Age. In *La circulation des nouvelles*, 157–177.
- Gauvard, Claude: Pendre et dépendre à la fin du Moyen Age: les exigences d'un rituel judiciaire. In *Riti e rituali nelle società medievali*, i. m. 191–211.
- Gauvard, Claude: Mémoire du crime, mémoire des peines. Justice et acculturation pénale en France à la fin du Moyen Age. In *Saint-Denis et la royauté*, 691–710.
- Gauvard, Claude: Fear of crime in late medieval France. In *Medieval crime and social control*. Eds. Barbara A. Hanawalt – David Wallace. Minneapolis–London, 1999, University of Minnesota Press, 1–48.
- Gauvard, Claude: Rumeur et gens de guerre dans le royaume de France au milieu du XVe siècle. In *Hypothèses 2000. Travaux de l'École doctorale d'Histoire*. Université de Paris I. Panthéon-Sorbonne. Paris, 2001, Publications de la Sorbonne.
- Gauvard, Claude – Gokalp, A.: Les conduits de bruit et leur signification à la fin du Moyen Age: le charivari. *Annales ESC*, 1974/3, 693–704.
- Gay, Victor: *Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance*. I–II. Paris, 1887–1928.
- Genet, Jean-Philippe: Historiographie et documentation dans la tradition anglaise. In *Le forme della propaganda politica*, 227–250.
- Genet, Jean-Philippe: Histoire et système de communication au Moyen Age. In *L'histoire et les nouveaux publics dans l'Europe médiévale (XIIIe–XVe siècles)*. Paris, 1997, Publications de la Sorbonne.
- Geremek, Bronislaw: *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Paris, 1976, Flammarion.

- Germain, René: Déplacements temporaires et déplacements définitifs dans le centre de la France aux XIVe et XVe siècles. In *Voyages et voyageurs*, 53–61.
- Giesey, Ralph E.: *The royal funeral ceremony in Renaissance France*. Genève, 1960, Droz.
- Giesey, Ralph E.: *Cérémonial et puissance souveraine. France, XVe–XVIIe siècles*. Paris, 1987, Armand Colin. (Cahier des Annales 41.)
- Ginzburg, Carlo: Az inkvizítor mint antropológus. In *Történeti antropológia*. Szerk. Sebők Marcell. Budapest, 2000, Replika Kör, 147–156.
- Ginzburg, Carlo: *Éjszakai történet. A boszorkányszombat megfejtése*. Budapest, 2003, Európa.
- Grassoreille, G.: Histoire politique du chapitre de Notre-Dame pendant la domination anglaise. *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*, 1882, 109–192.
- Graus, Frantisek: *Pest – Geissler – Judenmorde. Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit*. Göttingen, 1987.
- Graviers, J.-Emmanuel: Messieurs du chapitre de l'Église de Paris à l'époque de la guerre de Cent Ans. In *Huitième centenaire de Notre-Dame*, 185–222.
- Guenée, Bernard: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les Etats*. Paris, 1971, 244–263.
- Guenée, Bernard: Les tendances actuelles de l'histoire politique du Moyen Age français. In *Tendances, perspectives et méthodes de l'histoire médiévale*. Paris, 1977, 45–70.
- Guenée, Bernard: *Entre l'Église et l'État. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Age*. Paris, 1987.
- Guenée, Bernard: *Un meurtre, une société. L'assassinat du duc d'Orléans 23 novembre 1407*. Paris, 1992.
- Guenée, Bernard: Les campagnes de lettres qui ont suivi le meurtre de Jean sans Peur, duc de Bourgogne (septembre 1419–février 1420). *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de la France*, 1993, 45–65.
- Guenée, Bernard: Documents insérés et documents abrégés dans la chronique du Religieux de Saint-Denis. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1994.
- Guenée, Bernard: Le vœu de Charles VI. Essai sur la dévotion des rois de France aux XIIIe et XIVe siècles. *Journal des Savants*, 1996, 67–135.
- Guenée, Bernard: Le Religieux et les docteurs. Comment le Religieux de Saint-Denis voyait les professeurs de l'université de Paris. In uő: *Un roi et son historien. Vingt études sur le règne de Charles VI et la Chronique du Religieux de Saint-Denis*. Paris, 1999, Bocard, 345–355.

- Guenée, Bernard: Liturgie et politique. Les processions spéciales à Paris sous Charles VI. In *Saint-Denis et la royauté*, 23–49.
- Guenée, Bernard: *L'opinion publique à la fin du Moyen Age: d'après la „Chronique de Charles VI” du religieux de Saint-Denis*. Paris, 2002, Perrin.
- Guenée, Bernard – Lehoux, Françoise: *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515*. Paris, 1968, Éditions du CNRS.
- Guillemain, Bernard: *La Cour pontificale d'Avignon*. Paris, 1962, Boccard.
- Haro! Noël! Oyez! *Pratiques du cri au Moyen Age*. Ed. Didier Lett – Nicolas Offenstadt. Publications de la Sorbonne, 2003.
- Hayez, Anne-Marie: Les courriers des papes d'Avignon sous Innocent VI et Urbain V (1352–1370). In *La circulation des nouvelles*, 49–62.
- Hayez, Jérôme: La gestion d'une relation épistolaire dans les milieux d'affaires toscans à la fin du Moyen Age. In *La circulation des nouvelles*, 63–84.
- Hayez, Jérôme: Avviso, informazione, novella, nuova: la notion de l'information dans les correspondances marchandes toscanes vers 1400. In *Information et société en Occident*, 113–134.
- Hébert, Michel: Voce preconia: note sur les criées publiques en Provence à la fin du Moyen Age. In *Milieus naturels, espaces sociaux. Etudes offertes à Robert Delort*. Ed. Élisabeth Mornet – Franco Morenzoni. Paris, 1997, 689–701.
- Hébert, Michel: Communications et société politique: Les villes et l'État en Provence aux XIVe et XVe siècles. In *La circulation des nouvelles*, 231–242.
- Heers, Jacques: *Les partis et la vie politique dans l'Occident médiéval*. Paris, 1981, PUF.
- Hillaiet, Jacques: *La connaissance du Vieux Paris*. Paris, 1956.
- L'Histoire et ses méthodes*. Ed. Charles Samaran. Paris, 1961, 111–113.
- Hoareau-Dodinau, Jacqueline: Les injures au roi dans les lettres de rémission. In *La Faute, la répression et le pardon*, 223–240.
- Horner, Patrick J.: Preachers at Paul's Cross: Religion, society, and politics in late medieval England. In *Medieval sermons and society: Cloister, city, university*. Louvain-la-Neuve, 1998, 261–282.
- Huitième centenaire de Notre-Dame de Paris (Congrès des 30 mai–3 juin 1964)*. Paris, 1967, Librairie Philosophique J. Vrin.
- Huizinga, Johan: *A középkor alkonya*. Budapest, 1976.
- Hyde, J. K.: The Role of Diplomatic Correspondence and Reporting: News and Chronicles. In uő: *Literacy and its Uses. Studies on Late Medieval Italy*. Manchester–New York, 1993, 217–261.

- Információáramlás a kora újkorban.* Szerk. Z. Karvalics László – Kis Károly. Budapest, 2004, Gondolat–Infonia.
- Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben.* Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 1999.
- Information et société en Occident à la fin du Moyen Age.* Ed. Claire Boudreau – Kouky Fianu – Claude Gauvard – Michel Hébert. Paris, 2004, Sorbonne.
- Jónás Ilona, Sz.: A baldachin eredete és szerepe a középkori Európában. In *Unger Mátyás emlékkönyv*. Budapest, 1991, 39–45.
- Jouet, Valérie: „*Et un temps pour parler*”. *La communication orale sous le règne de Charles VI: Le témoignage de la „Chronique du Religieux de Saint-Denis”*. Université de Lille III. Thèse de doctorat, 1999.
- Kagan, Richard L.: *Lucrecia's Dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain*. Berkeley, 1990.
- Kahn, Jean-Claude: *Les moines messagers: la religion, le pouvoir et la science saisis par les rouleaux des morts, XI–XIIe siècle*. Paris, 1987.
- Kammerer, Odile: Un prodige en Alsace à la fin du XVe siècle: La météorite d'Ensisheim. In *Miracles, prodiges et merveilles*, 293–315.
- Kaplan, Steven L.: *The famine plot persuasion in eighteenth-century France*. 1982, The American Philosophical Society.
- Kappler, C.: *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Age*. Paris, 1982.
- Kibre, Pearl: *The nations in the medieval Universities*. Cambridge, Massachusetts, 1948, Medieval Academy of America, 80.
- Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit.* Hrsg. H. Hundsichler. Wien, 1992.
- Kovács Éva: *L'âge d'or de l'orfèvrerie parisienne au temps des princes de Valois*. Dijon–Budapest, 2004, Faton–Balassi.
- Krynen, Jacques: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Age (1380–1440). Étude de la littérature politique du temps*. Paris, 1981, Picard.
- Krynen, Jacques: *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France XIIIe–XVe siècle*. Paris, 1993, Gallimard.
- Kubinyi András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). In uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 107–122.
- Labarge, Margaret Wade: *Medieval travellers. The rich and the restless*. London, 1982, Hamish Hamilton.

- Lamy, Marielle: Les dominicains dans la tourmente: les suites de l'affaire de Jean de Monzon. In *Religion et sociétés urbaines*, 177–200.
- Lecuppre-Desjardin, Élodie: *La ville des cérémonies. Essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*. Turnhout, 2004, Brepols.
- Lefebvre, Georges: *La Grande Peur de 1789*. Paris, 1932, Armand Colin.
- Le Goff, Jacques: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 1979, Magvető.
- Le Goff, Jacques: Le merveilleux dans l'Occident médiéval. In uő: *L'Imaginaire médiéval. Essais*. Paris, 1985, 17–39.
- Le Goff, Jacques: Au Moyen Age: temps de l'Église et temps du marchand. *Annales ESC*, 1960/3, 417–433.
- Legrand, H.: *Paris en 1380* (Histoire générale de Paris. Collection de documents. Plans de restitution). Paris, 1868, Imprimerie Impériale.
- Leguay, Jean-Pierre: *La rue au Moyen Age*. Rennes, 1984, Ouest-France.
- Lehoux, Françoise: *Jean de France, duc de Berri. Sa vie, son action politique (1340–1416)*. Paris, 1966–1968, Picard.
- Lemaitre, Jean-Loup: Les voyages d'un moine limousin au XIIIe siècle. In *Voyages et voyageurs*, 123–129.
- Le Maresquier, Yvonne-Hélène: Une confrérie parisienne au Xe siècle: la confrérie de la conception Notre-Dame aux marchands et vendeurs de vin de Paris. In *L'encadrement religieux des fidèles*, 541–555.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel: Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324). Budapest, 1997, Osiris.
- Lewis, Peter S.: Pourquoi aurait-on voulu réunir les États Généraux en France à la fin du Moyen Age? In *Représentation, pouvoir et royauté*, 119–130.
- Lewis, Peter: „Des humanistes en mal d'écrire”. Réflexions sur la motivation et sur la réception de la polémique, en France, à la fin du Moyen Age. In *Saint-Denis et la royauté*, 637–646.
- Lot, Ferdinand – Fawtier, Robert: *Histoire des institutions françaises au Moyen Age*. I–III. Paris, 1958–1962, Presses Universitaires de France.
- Lukács Zs. Tibor: Propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban. *Aetas*, 1995/1–2, 171–178.
- Lusignan, Serge: Humbert de Romans et la communication écrite au sein de l'ordre des Dominicains. In *Religion et mentalités au Moyen Age*, 201–209.

- Macfarlane, Alan: *Az angol individualizmus eredete*. Budapest, 1993, Századvég–Hajnal István Kör.
- Maddicott, J. R.: The county community and the making of public opinion in fourteenth-century England. *Transactions of the Royal Historical Society*, 1978, 27–43.
- Mandrou, Robert: *Introduction à la France moderne (1500–1640). Essai de psychologie historique*. Paris, 1961, Albin Michel.
- Marchal, Guy P.: De la mémoire communicative a la mémoire culturelle. Le passé dans les témoignages d'Arezzo et de Sienne (1177–1180). *Annales HSS*, 2001/3, 563–589.
- Martin, Hervé: *Le métier de prédicateur en France septentrionale à la fin du moyen Age (1350–1520)*. Paris, 1988, Cerf.
- Martin, Hervé: Un prédicateur franciscain du XVe siècle: Pierre-aux-Bocufs et les réalités de son temps. *Revue d'Histoire de l'Église de France*, 70, 1984/1, 107–126.
- Matthews, George T.: *News and rumor in Renaissance Europe. The Fugger newsletters*. New York, 1959, Capricorn.
- McKenna, J. W.: Henry VI of England and the dual monarchy: aspects of royal political propaganda 1422–1432. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XXVIII, 1965, 145–163.
- McKitterick, Rosamond: *The Carolingians and the written word*. Cambridge, 1989, Cambridge University Press.
- Medieval practices of space*. Eds. Barbara A. Hanawalt – Michal Kobialka. Minneapolis–London, 2000, University of Minnesota Press.
- Menache, Sophia: *The Vox Dei. Communication in the Middle Ages*. New York–Oxford, 1990.
- Menache, Sophia: La naissance d'une nouvelle source d'autorité: l'université de Paris. *Revue Historique*, 1982/4, 305–327.
- Mérindol, Christian de: Mouvements sociaux et troubles politiques à la fin du Moyen Age. Essai sur la symbolique des villes. In *Violence et contestation*, 267–302.
- Millet, Hélène: Écoute et usage des prophéties par les prélats pendant le grand Schisme d'Occident. *Mélanges de l'École Française de Rome Moyen Age-Temps Modernes*, 102. 1990/2. 425–455.
- Millet, Hélène: Les pères du concile de Pise (1409): édition d'une nouvelle liste. *Mélanges de l'École Française de Rome Moyen Age-Temps modernes*, 93, 1981/2, 713–790.
- Millet, Hélène: Le Grand Schisme d'Occident selon Eustache Deschamps: un monstre prodigieux. In *Miracles, prodiges et merveilles*, 215–226.
- Millet, Hélène – Mornet, Elisabeth: Un témoin scandinave de la propagande en faveur du concile de Pise (1409). In *Papauté, mo-*

- nachisme et théories politiques. 1. Le pouvoir et l'institution ecclésiastique.* Ed. P. Guichard – M.-T. Lorcin – J. M. Poisson. Lyon, 1990, Presses Universitaires de Lyon, 123–133.
- Minois, Georges: *Histoire de l'avenir. Des prophètes à la prospective.* Paris, 1996.
- Miracles, prodiges et merveilles au Moyen Age.* Paris, 1995, Publications de la Sorbonne.
- Monnet, Pierre: Jalons pour une histoire de la diplomatie urbaine dans l'Allemagne de la fin du Moyen Age. In *Aussenpolitik im Mittelalter.* Hrsg. Dieter Berg – Martin Kintzinger – Pierre Monnet. Bochum, 2002, 153–176.
- Monnet, Pierre: Diplomatie et relations avec l'extérieur dans quelques villes de l'Empire à la fin du Moyen Age. In *Krieg und Frieden im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit.* Hrsg. Heinz Duchhardt – Partice Veit. Mainz, 2000, Philipp von Zabern, 73–101.
- Monnet, Pierre: De la rue à la route: messages et ambassades dans les villes allemandes de la fin du Moyen Age. In *Die Strasse im Mittelalter.* Hrsg. Gerhard Jaritz. Wien, 2001, 71–89.
- Monnet, Pierre: Pouvoir communal et communication politique dans les villes de l'Empire à la fin du Moyen Age. *Francia*, 2004/1, 121–139.
- Morsel, Joseph: Comment peut-on être Parisien? Contribution à l'histoire de la genèse de la communauté parisienne au XIIIe siècle. In *Religion et société urbaine*, 363–381.
- Nadrigny, Xavier: *L'information politique à Toulouse dans la première moitié du XVe siècle (1414–1440).* Thèse de doctorat. Université Paris I. Panthéon-Sorbonne, 2002.
- Nadrigny, Xavier: La place des messageries dans la municipalité toulousaine durant la première moitié du XVe siècle. In *Information et société en Occident*, 261–280.
- Németh István: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, 117–127.
- New approaches to medieval communication.* Ed. Marco Mostert. Turnhout, 1999, Brepols.
- Niccoli, Ottavia: *Prophecy and people in renaissance Italy.* Princeton, 1990, Princeton University Press.
- Novák Veronika: Ünnepi térhasználat Párizsban a 15. század első felében. In *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére.* Szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Budapest, 1999.
- Novák Veronika: Információs fordulat a történetírásban? (konferenciabeszámoló). *Klió*, 2003/1, 26–32.

- Novák, Veronika: La source du savoir. Publication officielle et communication informelle à Paris au début du XVe siècle. In *Information et société en Occident*, 151–163.
- Novák, Veronika: Places of Power: the Spreading of Official Information and the Social Uses of Space in Fifteenth-Century Paris. In *Cities and Communications (Acts of the Conference of the International Committee for the History of the Towns, 27–30 September 2006, Zagreb)*. Zagreb, 2007.
- Offenstadt, Nicolas: Annoncer la paix. Publication et sujétion pendant la guerre de Cent Ans. *Cahiers d'Histoire*, 66, 1997, 23–36.
- Offenstadt, Nicolas: La paix d'Arras, 1414–1415: un paroxysme rituel? In *Arras et la diplomatie européenne Xve–XVIIe siècle*. Ed. Denis Clauzel – Charles Giry-Deloison. Arras, 1999, 65–80.
- Offenstadt, Nicolas: Les crieurs publics à la fin du Moyen Age. Enjeux d'un recherche. In *Information et société en Occident*, 203–217.
- Ohler, Norbert: *The Medieval traveller*. 1989, The Boydell Press.
- Paul, Jacques: Expression et perception du temps d'après l'enquête sur les miracles de Louis d'Anjou. In *Temps, mémoire et tradition au Moyen Age*. Aix-en-Provence, 1983, Publications de l'Université de Provence, 21–41.
- Pernoud, Régine: *Jeanne d'Arc, ön- és tanúvallomások*. Budapest, 1991, Ecclesia.
- Pernoud, Régine – Clin, Marie-Véronique: *Jeanne d'Arc*. Paris, 1986.
- Peyronnet, Georges: Gerson, Charles VII et Jeanne d'Arc: la propagande au service de la guerre. *Revue d'histoire ecclésiastique*, 84, 1989/2, 334–370.
- Ploux, François: L'imaginaire social et politique de la rumeur dans la France du XIXe siècle (1815–1870). *Revue Historique*, 2000/2, 395–434.
- Poirion, Daniel: *Le Poète et le Prince. L'évolution du lyrisme courtois de Guillaume de Machaut à Charles d'Orléans*. Grenoble, 1965.
- Polo de Beaulieu, Marie-Anne: De la rumeur aux textes: échos de l'apparition du revenant d'Alès (après 1323). In *La circulation des nouvelles*, 129–156.
- Pons, Nicole: Propagande et sentiment national pendant le règne de Charles VI: l'exemple de Jean de Montreuil. *Francia*, 1980, 127–145.
- Pons, Nicole: Information et rumeurs: quelques points de vue sur les événements de la guerre civile en France 1407–1420. *Revue Historique*, 1997/2, 409–433.
- Pontal, Odette: *Les statuts synodaux*. Turnhout, 1975, Brepols. (Typologie des sources du Moyen Age occidental 11.)

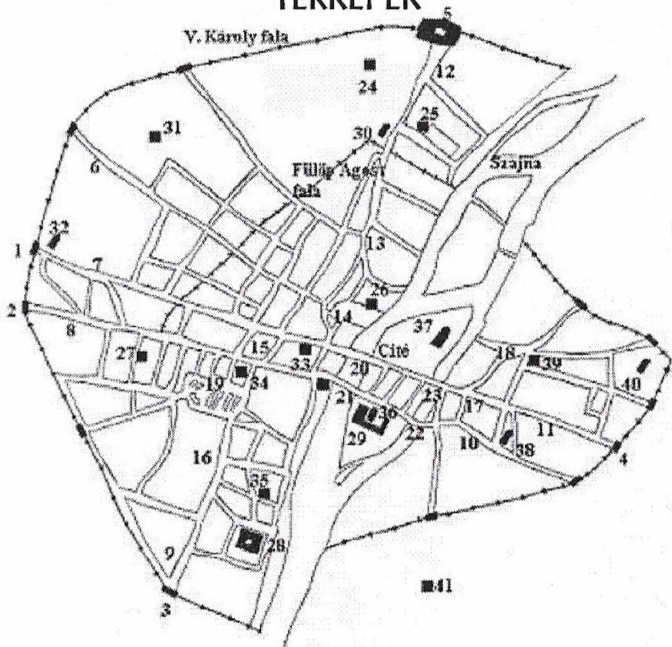
- Prédication et propagande au Moyen Age. Islam, Byzance, Occident.* Paris, 1983.
- Queller, Donald E.: *The office of ambassador in the Middle Ages.* Princeton, 1967, Princeton University Press.
- Rapp, Francis: La paroisse et l'encadrement religieux des fidèles (du XIVe au XVIe siècle). In *L'encadrement religieux des fidèles*, 27–43.
- Rashdall, Hastings: *The Universities in Europe in the Middle Ages.* Vol. I. Salerno–Bologna–Paris. Reedited by F. M. Powicke – A. B. Emden, Oxford, 1997, Oxford University Press.
- Religion et mentalités au Moyen Age. Mélanges en l'honneur d'Hervé Martin.* Éd. S. Cassagnes-Brouquet – A. Chauou – D. Pichot. Rennes, 2003.
- Religion et sociétés urbaines au Moyen Age. Études offertes à Jean-Louis Biget par ses anciens élèves.* Éd. Patrice Boucheron – Jacques Chiffolleau. Paris, 2000, Sorbonne.
- La Renommée, Médiévales*, 24, 1993.
- Renouard, Yves: Comment les papes d'Avignon expédiaient leur courrier. *Revue Historique*, 180, 1937/3, 1–29.
- Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Age.* Ed. Joël Blanchard. Paris, 1995, Picard.
- Reynié, Dominique: *Le triomphe de l'opinion publique. L'espace public français du XVIe au XXe siècle.* Paris, 1998.
- Richard, Jean: *Les récits de voyage et de pèlerinages.* Turnhout, 1996, Brepols. (Typologie des sources du Moyen Age occidental 38.)
- Riti e rituali nelle società medievali.* Eds. Jacques Chiffolleau – Lauro Martines – Agostino Paravicini Bagliani. Spoleto, 1994.
- Roux, Simone: *La rive gauche des escoliers (XVe siècle).* Paris, 1992, Christian.
- Roux, Simone: Bornes et limites dans Paris à la fin du Moyen Age. *Médiévales*, 28, 1995/1, 129–137.
- Roux, Simone: *Paris au Moyen Age.* Paris, 2003, Hachette.
- Roy, Lyse: Espace de communication en Normandie à la fin du Moyen Age. La messagerie universitaire de Caen. Flóadás az *Informér: institutions et communication (XIIIe–XVe siècle)* című konferencián (2002. május 9–11., Montréal–Ottawa, Canada).
- Rusconi, Roberto: *Profezia e profeti alla fine del Medioevo.* Roma, 1999, Viella.
- Saenger, Paul: *The Space between Words.* Stanford, 1999.
- Saint-Denis et la royauté. Études offertes à Bernard Guenée.* Paris, 1999, Publications de la Sorbonne.
- Santoni, Pierre: Les lettres de Nicolas de Clamanges à Gérard Machet. Un humaniste devant la crise du royaume et de l'Église (1410–

- 1417). *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age – Temps Modernes*, 99, 1987/2, 793–823.
- Schmitt, Jean-Claude: *La raison des gestes au Moyen Age*. Paris, 1990.
- Schnerb, Bertrand: *Les Armagnacs et les Bourguignons. La maudite guerre*. Paris, 1988.
- Schnerb, Bertrand: Caboche et Capeluche: les insurrections parisiennes au début du XVe siècle. In *Les révolutions françaises*. Ed. François Bluche – Stéphane Rials. Paris, 1989, 113–130.
- Seguin, J.-P.: L'information en France à la fin du XVe siècle. *Arts et traditions populaires*, 1956/4, 309–330 és 1957/1, 46–74.
- Sigal, Pierre: *Isten vándorai*. 1989, Gondolat.
- Die Strasse. Zur Funktion und Perzeption öffentlichen Raums im späten Mittelalter*. Wien, 2001, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Strohm, Paul: *England's empty throne. Usurpation and the language of legitimation 1399–1422*. New Haven–London, 1998, Yale University Press.
- Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004, MTA TTI.
- Takemi Kanao: Les messagers du duc de Bourgogne au début du XVe siècle. *Journal of medieval History*, 21, 1995/3, 195–226.
- Thompson, Guy Llewelyn: Le régime anglo-bourguignon à Paris: facteurs idéologiques. In *La „France anglaise”*, 53–60.
- Tóth István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térbóditása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 1996, MTA TTI.
- Tricard, Jean: Le roi dans la mémoire officielle d'une ville. Les notes du calendrier consulaire de Limoges. In *Saint-Denis et la royauté*, 537–546.
- Tuetey, Alexandre: *Inventaire analytique des livres de couleur et bannières du Châtelet de Paris*. Paris, 1899, Imprimerie Nationale.
- Les usages de l'imprimé*. Ed. Roger Chartier. Paris, 1987.
- Valois, Noël: *La France et le Grand Schisme d'Occident*. I–IV. Paris, 1896–1901.
- Várkonyi Ágnes, R.: A tájékoztatás hatalma. In *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, 9–31.
- Várkonyi Ágnes, R.: Búcsú és emlékezet. In uő: *Europica varietas – hungarica varietas*. Budapest, 1994, Akadémiai, 158–182.
- Vaughan, R.: *Valois Burgundy*. London, 1975.
- Venard, Marc: Itinéraires de processions dans la ville d'Avignon. *Ethnologie française*, VII, 1977/1, 55–62.

- Verger, Jacques: Théorie politique et propagande politique. In *Le forme della propaganda politica*, 29–44.
- Veyne, Paul: Lisibilité des images, propagande et appareil monarchique dans l'Empire romain. *Revue Historique*, 2002/1, 3–30.
- Vincent-Cassy, Mireille: Les habitués des tavernes parisiens à la fin du Moyen Age ou les plaisirs partagés. In *Etre Parisien*, 231–250.
- Vincent-Cassy, Mireille: Flatter, louer ou comment communiquer à Paris à la fin du Moyen Age. In *La ville et la cour. Des bonnes et des mauvaises manières*. Ed. Daniela Romagnoli. Paris, 1995, Fayard, 117–159.
- Violence et contestation au Moyen Age (Actes du 114e congrès national des sociétés savantes, Paris, 1989)*. Paris, 1990, C.T.H.S.
- Voyages et voyageurs au Moyen Age. S.H.M.E.S. 1996, Publications de la Sorbonne.
- Walker, Simon: Rumour, sedition and popular protest in the reign of of Henry IV. *Past and Present*, 2000/1, 31–65.
- Ward, Benedicta: *Miracles and the medieval mind, 1000–1215*. Philadelphia, 1987.
- Weidenfeld, Katia: Le principe „Nul n'est censé ignorer la loi” devant la justice royale (XVIe–XVe siècles). In *Information et société en Occident*, 165–183.
- Willard, Charity C.: The manuscript of Jean Petit's „Justification”. Some burgundian propaganda methods of the early fifteenth century. *Studi Francesi*, 37, 1969, 271–280.
- Zemon Davis, Natalie: *Fiction in the archives. Pardon tales and their tellers in sixteenth-century France*. Stanford, 1987.
- Zemon Davis, Natalie: *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Budapest, 2001.
- Zemon Davis, Natalie: A könyvnyomtatás és a nép. In uő: *Társadalom és kultúra*, 169–198.
- Zemon Davis, Natalie: A Rendetlenség kormányzatának rendszere. In uő: *Társadalom és kultúra*, 95–116.
- Zemon Davis, Natalie: Az erőszak rítusai. In uő: *Társadalom és kultúra*, 139–167.

TÉRKÉPEK

Párizs a 15. század elején

Térképmagyarázat

Kapuk

1. Saint-Michel kapu
2. Saint-Denis kapu
3. Saint-Honoré kapu
4. Saint-Jacques kapu
5. Bastille Saint-Antoine

Utcák

6. Temple utca
7. Saint-Martin utca
8. Saint-Denis utca
9. Saint-Honoré utca
10. Harpe utca
11. Saint-Jacques utca
12. Saint-Antoine utca

Terek, kereszteződések

13. Baudoyer kereszteződés
14. Grève tér
15. Porte Paris kereszteződés
16. Croix du Tirouer kereszteződés
17. Saint-Severin kereszteződés
18. Maubert tér
19. Halles piac

Hidak

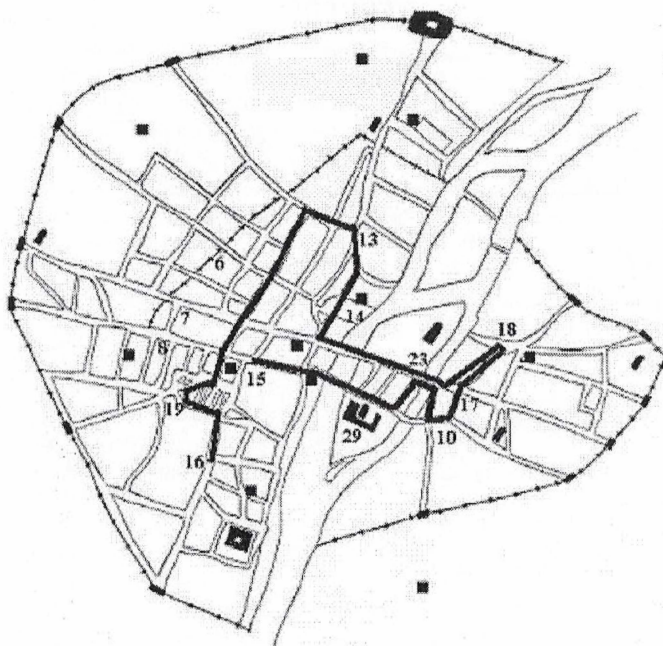
20. Notre-Dame híd
21. Grand Pont
22. Saint-Michel híd
23. Petit Pont
24. Tournelles palota

Világi épületek

25. Saint-Pol palota
26. Városháza
27. Artois palota
28. Louvre
29. Palais

Templomok

30. Saint-Catherine-du-Val-des-Écoliers
31. Temple
32. Saint-Martin-des-Champs
33. Saint-Jacques-de-la-Boucherie
34. Aprószentek temetője
35. Saint-Germain-l'Auxerrois
36. Sainte-Chapelle
37. Notre Dame
38. Mathurinusok
39. Kármeliták
40. Sainte-Geneviève
41. Saint-Germain-des-Prés

A kikiáltó útvonala 1407. december 2-án (a „nyilvános helyek”)

Térképmagyarázat

Kapuk

1. Saint-Michel kapu
2. Saint-Denis kapu
3. Saint-Honoré kapu
4. Saint-Jacques kapu
5. Bastille Saint-Antoine

Utcák

6. Temple utca
7. Saint-Martin utca
8. Saint-Denis utca
9. Saint-Honoré utca
10. Harpe utca
11. Saint-Jacques utca
12. Saint-Antoine utca

Terek, kereszteződések

13. Baudoyer kereszteződés
14. Grève tér
15. Porte Paris kereszteződés
16. Croix du Tirouer kereszteződés
17. Saint-Severin kereszteződés
18. Maubert tér
19. Halles piac

Hidak

20. Notre-Dame híd
21. Grand Pont
22. Saint-Michel híd
23. Petit Pont

Világi épületek

24. Tournelles palota
25. Saint-Pol palota
26. Városháza
27. Artois palota
28. Louvre
29. Palais

Templomok

30. Saint-Catherine-du-Val-des-Écoliers
31. Temple
32. Saint-Martin-des-Champs
33. Saint-Jacques-de-la-Boucherie
34. Aprószentek temetője
35. Saint-Germain-l'Auxerrois
36. Sainte-Chapelle
37. Notre Dame
38. Mathurinusok
39. Kármeliták
40. Sainte-Genève
41. Saint-Germain-des-Prés

RÉSUMÉ EN FRANÇAIS

Le début du quinzième siècle fut une période dramatique pour la France : une Angleterre forte et agressive à l'autre côté de la Manche, et bientôt en Normandie et même à Paris ; une guerre intestine sanglante et féroce opposant Armagnacs et Bourguignons, pas seulement au niveau princier mais également dans les voisinages urbains. Cette période incertaine devait avoir une influence sur la vision du monde, sur les stratégies des gens : l'importance des nouvelles devait s'accroître dans une situation où les réactions rapides aux changements imprévisibles sont devenues vitales.

Ce livre s'interroge sur les modalités de l'information et de la communication dans cette période de guerres, il essaie d'en mettre à jour les méthodes, les genres, les acteurs, les publics, les stratégies, les messages qui sont censés former un système organique, un régime complexe. Le point de vue choisi concentre sur les phénomènes dans une seule communauté, la ville de Paris, et essaie de profiter de la richesse (parfois inégale, mais incontestable) des sources : journaux, chroniques, registres de publications, ordonnances, chartes, lettres, procès, lettres de rémission, prédications et œuvres littéraires. Des approches variées sont mises en œuvre pour explorer cette multitude de documents, avec des mots clés comme analyse de textes, des rituels, usages sociaux de l'espace, pratiques culturels, le travail de la

mémoire, constructions de narratives, profitant de la littérature francophone et anglo-saxonne de la communication médiévale et moderne, ainsi que de l'anthropologie historique.

Le chapitre premier (« Le roi et l'espace public ») étudie les méthodes de la monarchie. En fait, l'information des sujets sur les objectifs et les résultats de la couronne devient de plus en plus importante puisque les charges financières de la guerre de Cent Ans nécessitent leur contribution sans faille. Le savoir, la vérité, l'échange des informations joue donc un rôle éminent dans le discours politique de la monarchie. Les formes les plus variées de la communication royale apparaissent dans la vie quotidienne des Parisiens. Le cri public, étudié grâce au dépouillement des Livres de Couleur du Châtelet, par ses gestes, rituels et messages, renforce la présence urbaine du pouvoir et transmet ses ordonnances. Les lettres de nouvelles commencent seulement à se généraliser : c'est par elles que le roi et les grands font savoir leurs succès politiques et militaires aux communautés urbaines et rurales. À défaut de lettres parisiennes préservées, c'est leurs narrations reprises dans les journaux et chroniques qui contribuent à leur identification. La publication orale des lettres de nouvelles se faisait dans les diverses assemblées : les plus restreintes regroupaient l'élite urbaine et les chefs du gouvernement royal dans les salles du Louvre ou du Palais, les participants pouvant influencer les décisions ; lors des assemblées un peu plus populeuses, plusieurs centaines de bourgeois pouvaient assister à la publication solennelle de traités de paix, de décisions diverses. Sortant des bâtiments royaux, les exécutions politiques avaient un rôle spécial mais important dans la transmission des messages royaux : l'annonce des crimes des conspirateurs, des favoris disgraciés et des ennemis vaincus montrait la grandeur du danger et magnifiait le succès de la monarchie. La prépondérance de la communication orale ne doit pas faire oublier les genres écrites

(placards et inscriptions) et les rituels, particulièrement importants à cette fin du Moyen Âge où les cérémonies élaborées de l'entrée royale et des funérailles parlaient aussi distinctement aux citadins que les gestes de paix élaborés (et souvent mensongères) des princes, les devises nobiliaires et les ensiegnes de partis, l'ordre des places ou les objets symboliques. Malgré cette étonnante richesse du vocabulaire et des genres monarchiques, l'information royale restait intermittente et utilisait fréquemment les moyens des autres pôles du pouvoir.

Le chapitre second (« Stratégies et possibilités du pouvoir urbain ») s'interroge sur le rôle de la municipalité urbaine dans la communication officielle. A cause de l'état plutôt fragmentaire des sources parisiennes, une place importante est réservée à la communication des villes provinciales, montrant d'une part le réseau soigneusement structuré des correspondants, d'autre part le contrôle local très poussé des informations. Devant cet arrière-plan général, sont présentés les phénomènes parisiens : acteurs, comme les quarteniers ou les messagers curieusement peu nombreux, et occasions, comme les assemblées des quartiers ou les lectures publiques à l'Hôtel de Ville. En fait, la situation parisienne semble différer en plusieurs points du tableau général des villes françaises : au lieu d'une assemblée plus ou moins restreinte des habitants, nous rencontrons des assemblées par quartiers, éclipsées par les assemblées déjà mentionnées, convoquées par la monarchie ; malgré la correspondance très active au service du royaume, nous trouvons très peu de traces de messagers parisiens ; et, contrairement aux crieurs « multifonctionnels » des villes de moindre taille, la publication par cri est assurée par la division des fonctions : le crieur juré appartient au sphère du roi, la ville ne dispose que de la corporation des crieurs des corps et des vins, qui s'occupent de la réclame et des petites annonces. Le fonds commun de ces disparités réside dans le statut spécial de

Paris : capitale, elle n'a pas tellement besoin de correspondants pour s'informer, ville royale, elle ne dispose pas de l'autonomie des autres bonnes villes à municipalité forte (pensons à la dualité du prévôt royal au Châtelet et du prévôt des marchands) et doit subir l'influence des organes du gouvernement central (Parlement, Grand Conseil).

Le troisième pôle du pouvoir est l'Eglise, dont les institutions et les membres contribuent fortement, à côté de leur propre rôle de médiateurs entre ciel et terre, à la transmission des messages royaux. Les clercs, et surtout quelques institutions renommées, comme l'Université, apparaissent comme les spécialistes de la communication, tout à fait conscients de leur rôle politique. Dans les mouvements de réformes et révoltes des années 1410, des clercs prêchent au nom des différents groupes politiques, puis leurs fonctions changent aux alentours de 1420 : à partir de là, ils transmettent la version officielle des événements aux Parisiens en rendant grâce à Dieu pour succès militaires et traités de paix contestables. C'est l'avènement de la grande période des *Te Deum*, processions de grâces, prédications, qui connaît son apogée temporaire sous la domination anglaise (1420-1436) en déficit de légitimation. La communication ecclésiastique travaillait avec une efficacité remarquable : elle atteignait une couche très large de la population (par la messe dominicale par exemple) et utilisait, rapidement, des formes suggestives pour transmettre ce que l'Eglise – ou la monarchie voulait faire savoir.

A la suite des trois chapitres consacrés à l'étude des stratégies des pouvoirs, le chapitre suivant s'occupe des mécanismes de la communication informelle. Premièrement, il s'agit de s'interroger sur le contexte de l'arrivée des nouvelles en ville : montrer l'importance du voyage et du déplacement dans la vie des citoyens, identifier les groupes particulièrement mobiles (marchands, gens d'armes, compagnons, étudiants, clercs, marginaux) et les étrangers vi-

vant ou venant à Paris. Les cercles concentriques dessinés par ces données montrent que les territoires très lointains comme la Terre Sainte ou la Pologne pouvaient surgir de temps à autre dans les histoires racontées à Paris, mais le monde connu et familier des Parisiens se bornait à la France septentrionale, ou encore, aux villes voisines proches d'une trentaine-cinquantaine de kilomètres. Une autre approche de l'arrivée des nouvelles explore les pratiques de la correspondance privée : l'échange des lettres était assurée par quelque voyageur occasionnel, ou les correspondants pouvaient utiliser les réseaux internationaux marchands ou ecclésiastiques. Le rôle de l'écriture se trouvait limité par la transmission orale des messages par le porteur et par le recours à des objets de créance. Entrées en ville ou nées là, les nouvelles étaient propagées dans les tavernes, églises, boutiques ou en plein air dans les rues, aux célèbres carrefours, cimetières et marchés. Les thèmes majeurs étaient les guerres, les impôts et les abus des grands. Il ne faut pas oublier l'importance des signes et des miracles (comètes et naissances monstrueuses etc.) que les Parisiens essayaient d'interpréter comme des messages surnaturels. L'analyse de la communication informelle est approfondie par l'étude de quelques genres importants. Les bons-mots, anecdotes concentraient l'opinion des gens sous forme de courtes historiettes ou de phrases bien trouvées, tandis que les chansons politiques donnaient une forme durable et facile à mémoriser aux séries d'événements ou aux prises de position politiques. La microanalyse de ces formes permet de comprendre tout l'écheveau de significations qui s'y trouve concentré et de reconstruire les pratiques culturelles concrètes de la communication. Troisième genre, les rumeurs – nouvelles alarmantes propagées rapidement mais sans fondement assuré – jouent un rôle très spécifique dans la mobilisation des foules. L'étude de cas détaillée de deux rumeurs (1415 et 1418) montre d'une part ce qu'elles

pouvaient accomplir et leur rôle dans la marche des événements (personnification de l'ennemi et création de boucs-émissaires, mobilisation et légitimation de la violence), d'autre part révèle l'anatomie, les éléments internes de ces histoires (conspiration, armes secrètes, massacres, marquage des victimes) et retrouve par là les angoisses profondes des Parisiens, qui sont entre autres la peur de la violence généralisée, et celle de la « *divisio regni* » susceptible déjà dans les voisinages urbains.

L'analyse séparée des différents sources et genres d'information est suivie par un chapitre qui, concentrant sur une seule campagne de propagande (juin-novembre 1411), montre leurs points d'articulations, enchêvêtrement et interactions. A côté de la présentation des divers moyens utilisés par les différents pouvoirs, l'analyse se préoccupe de la réception des messages. La très large gamme de moyens officiels (interdiction, prédication, lettres, assemblées, ordonnances etc.) mise en marche pour évincer les Armagnacs se révélait remarquablement efficace puisque les canaux informels adoptaient leur contenu et le propageaient à leur tour par leurs propres moyens (rumeurs, anecdotes). Ici, l'analyse permet de suivre les transformations multiples d'un message suivant les règles internes des différents genres, et de mettre à lumière le rôle actif et créatif de la société lors de la réception des thèmes de propagande : les Parisiens utilisaient la campagne à leurs propres fins, créaient des histoires cohérentes à partir des bribes, s'appropriaient du message royal selon leurs intérêts propres.

Déjà la question de la société est abordée de façon englobante ; le dernier chapitre s'efforce d'étudier les diverses possibilités et stratégies des différents groupes de la société parisienne. La recherche est guidée par l'accessibilité des sources convenables : elles permettent de focaliser sur les informations des greffiers du Parlement, sur celles des étudiants et des chanoines parisiens, sur la communica-

tion d'un astrologue-chanoine accusé d'espionnage et sur le savoir politique des marginaux parisiens. Les deux greffiers bien connus du Parlement, Nicolas de Baye et Clément de Fauquembergue représentent en quelque sorte les possibilités de ceux qui se trouvent aux marges de l'exercice du pouvoir : leur accès aux informations officielles est rapide et sûr puisqu'elles sont directement destinées à leur institution, et même elles sont nécessaires aux décisions politiques que nos conseillers en Parlement doivent parfois prendre. D'autre part, le réservoir des nouvelles informelles peut s'ouvrir devant eux grâce aux fuites, aux contacts personnels avec les grands et au savoir professionnel qui leur est propre. Les membres des institutions ecclésiastiques avaient un avantage considérable dans l'accès à l'information : ils pouvaient utiliser le réseau ecclésiastique officiel très développé construit de messageries, conciles, procureurs, correspondances, qui prêtait à l'usage personnel et informel également. L'étude de cas de l'astrologue-espion est basée sur les témoignages de son procès. L'analyse dessine le tableau des pratiques de l'espionnage et essaie de rendre palpables les frontières changeantes de la communication licite et illicite à cette époque pleine d'équivoques. Et finalement, les lettres de rémission et procès analysés permettent de découvrir la présence marquée de la personne du roi dans les connaissances des marginaux et la relative facilité de la communication entre les couches établies de la société et les groupes les plus délaissés.

L'apport de ces recherches peut être la connaissance de la richesse et de la complexité des stratégies de l'information dans une communauté urbaine de la fin du Moyen Âge, quelques décennies avant la révolution multiple de l'imprimerie, des journaux et de la poste du siècle suivant. L'étude essaie de montrer le quotidien de l'information à côté des astuces et efforts des grandes campagnes de propagande,

elle veut mettre en lumière les articulations et interactions des différents genres utilisés. Elle souligne le rôle éminent des municipalités (un peu effacé à Paris) dans le contrôle et l'organisation des savoirs, et la place, indispensable, des institutions ecclésiastiques dans le travail de la monarchie. Un accent spécial est mise sur la réception, sur le rôle actif et créatif, voire constructif de la société (prise dans son ensemble ou dans ses divers groupes) dans l'appropriation et l'utilisation des messages officiels. Une remarquable ouverture, perméabilité, et curiosité semble caractériser cette opinion (publique) urbaine. Le tableau statique du système des informations devient parfois dynamique, des innovations apparaissent, des accents sont déplacés. Il s'agit tout d'abord de l'apparition des processions politiques, puis leur enrichissement au cours des années 1410 : les processions de grâces s'attachent plus fortement à l'actualité, deviennent des « cérémonies de l'information » et remplissent presque exclusivement la fonction de célébrer les succès militaires et politiques de la monarchie – développement qui se poursuit dans les siècles suivants. Un autre changement touche les assemblées tenues dans les salles du Parlement, leur déclin montre que le gouvernement anglais n'appréciait pas les possibilités présentées par ces occasions à participation restreinte, élitiste mais offrant un minimum d'intervention aux audiences, et préférait plutôt les processions, plus ouvertes mais plus cérémonielles, présage peut être des efforts des monarchies modernes.